

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԹԱԹՈՒԼ ՄԵԼՍԻԿԻ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ա Տ Ե Ն Ա Խ Ո Ս ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Ը.00.02 – «Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում»
մասնագիտությամբ տնտեսագիտության դոկտորի գիտական աստիճանի հայցման
համար

ԵՐԵՎԱՆ 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	3
ԳԼՈՒԽ 1.	ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱՄԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ	11
1.1.	«Անվտանգություն» կատեգորիայի բովանդակության վերաբերյալ պատկերացումների էվոլյուցիան: Տնտեսական անվտանգություն	11
1.2.	Պետության տնտեսական անվտանգության համակարգի բովանդակությունն ու կառուցվածքը.....	28
1.3.	Ազգային շահերը տնտեսական անվտանգության համակարգում.....	46
ԳԼՈՒԽ 2	ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ.....	60
2.1.	Տնտեսական անվտանգությանը որպես հանրային բարիք.....	60
2.2.	Տնտեսական անվտանգության տեսակները և ուսումնասիրության մեթոդաբանությունը.....	68
2.3.	Տնտեսական անվտանգության գնահատման չափորոշիչների և ցուցանիշների համակարգը.....	81
ԳԼՈՒԽ 3.	ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	102
3.1.	ՀՀ մակրոտնտեսական իրավիճակի վերլուծությունը տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից.....	102
3.2.	Տնտեսության կառուցվածքի ձևախեղումը որպես ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակրոտնտեսական հիմնախնդիր.....	121
3.3.	Պետական ծախսերի արդյունավետությունն ու տնտեսական աճը	140
ԳԼՈՒԽ 4.	ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՄԱԼԻՐ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ. ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ ԵՎ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐ.....	158
4.1.	ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակարդակի համալիր-գործոնային գնահատումը	158
4.2.	Տնտեսական անվտանգության ապահովման տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը ՀՀ-ում	175
4.3.	ՀՀ տնտեսական անվտանգության ներքին և արտաքին սպառնալիքները.....	202
ԳԼՈՒԽ 5.	ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՄՐԱՊՆԴՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԻՅԱԼՆԵՐՆ ՈՒ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ	216
5.1.	Տնտեսական անվտանգության ապահովման հայաստանյան մոդելի կառուցման հիմքերը	216
5.2.	ՀՀ տնտեսական անվտանգության համակարգի կատարելագործման հիմնական առաջնահերթությունները	228
	ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....	247
	ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ	261

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության թեմայի արդիականությունը: Հասարակական հարաբերությունների զարգացմանը զուգահեռ «անվտանգություն» հասկացությունը թեև ենթարկվել է իմաստաբանական փոփոխությունների, այդուհանդերձ, մարդկային գիտակցության մեջ այն միշտ ընկալվել է, որպես վտանգի բացակայություն: Դասվելով առաջնակարգ պահանջմունքների շարքին, անվտանգությունը պայմանավորում է մարդու, պետության և հասարակության գործունեության շարժառիթները:

Այսպես, 20-րդ դարում տեղի ունեցող աշխարհաքաղաքական զարգացումները (հատկապես՝ համաշխարհային պատերազմները) առաջին պլան մղեցին երկրների ազգային անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունը, ինչը հաճախ ամրագրվում էր ազգային օրենսդրություններում: Հասարակական զարգացման և տնտեսակարգի փոփոխությունները հետսոցիալիստական ճամբարի երկրներում, ճգնաժամերի և սպառնալիքների նոր տեսակների ի հայտ գալու հաճախականության մեծացմանը զուգահեռ փոխվում է նաև տնտեսական անվտանգության դերը, գործառույթները, ընդգրկման շրջանակները, ինչպես նաև դրա ապահովման սուբյեկտներն ու դրանց հնարավորությունները: Ընդ որում, անընդհատ փոփոխվող աշխարհում տնտեսական անվտանգության ապահովման գործում պետության դերն այնքան է մեծացել, որ վստահաբար կարելի է պնդել, որ այն ամբողջությամբ դարձել է պետության գործառույթ, քանի որ երկրում սոցիալ-տնտեսական բազմաթիվ հիմնախնդիրների ի հայտ գալը, որպես կանոն, պայմանավորված է պետության կողմից դրանց կանխարգելմանն ուղղված միջոցառումներ չիրականացնելու, կամ ժամանակին չիրականացնելու հետ: Ուստի, պետությունը պետք է ապահովի տնտեսական անվտանգության այնպիսի մակարդակ, որը կերաշխավորի տնտեսության բնականոն գործունեության համար անհրաժեշտ ներքին և արտաքին կայունություն, աշխատանքի միջազգային բաժանման մեջ երկրի ակտիվ մասնակցություն ու մրցունակություն, միաժամանակ հիմք կլինի ազգային անվտանգության բավարար մակարդակի ապահովման համար: Այս ամենը ենթադրում է, որ անհրաժեշտ են գործիքներ և մեխանիզմներ երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակը չափելու (գնահատելու) համար,

որոնք հնարավոր կդարձնեն առկա և վերահաս սպառնալիքների հայտաբերումը, դրանց հիման վրա նաև վերջիններիս հակազդմանն ուղղված տնտեսական քաղաքականության մշակումն ու իրականացումը:

Այս առումով, ՀՀ տնտեսական քաղաքականության խնդիրները, տնտեսության կառուցվածքային ձևախեղումները ու դրանցով պայմանավորված տնտեսական զարգացման խոչընդոտները հիմք են հանդիսացել ՀՀ տնտեսական անվտանգության համակարգի և վերջինիս ապահովման մակրոտնտեսական քաղաքականության ուսումնասիրության ու տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման համար: Վերջինս ենթադրում է տնտեսությունում առկա մակրոտնտեսական գործընթացների և երևույթների խորը, համակողմակի ուսումնասիրություն և դրանց զարգացման միտումների ու ներքին կապերի կանխատեսման հնարավորություն, որը հիմք կհանդիսանա պետության տնտեսական անվտանգության ապահովման հայեցակարգի մշակման համար:

Հասկանալի է, որ տնտեսական անվտանգության համակարգը չի կարող նույնը լինել բոլոր երկրների համար, յուրաքանչյուր երկրում այն ունի իր յուրահատկությունները և պետք է կառուցվի միայն տվյալ երկրին բնորոշ մարտահրավերներին և սպառնալիքներին հակազդման գործուն մեխանիզմների, գործիքների և տնտեսության վրա դրանց հնարավոր ազդեցության չափերի գնահատման հիման վրա: ՀՀ-ի դեպքում, խոսքն, ըստ էության, վերաբերում է երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի կառավարման համակարգի անհրաժեշտության մասին, որը հնարավոր սպառնալիքների կանխատեսման միջոցով ազդակներ կհաղորդի տնտեսական քաղաքականության մեջ անհրաժեշտ փոփոխությունների մասին՝ ապահովելով դրանց արագ հակազդման հնարավորությունը:

Հետազոտության թեմայի շրջանակներում բարձրացված հարցերը հետազոտվել են հայրենական և օտարերկրյա բազմաթիվ գիտնականների կողմից:

Հաճախ տարբեր տեսաբանների կողմից տնտեսական անվտանգության բնորոշումներն ու դրանով պայմանավորված վերջինիս ուսումնասիրության ասպեկտները ունենում են հակասական բնույթ: Օրինակ՝ Ա.Թաթարկինը, Օ.Ռոմանովան, Ա.Կուկլինը և Վ.Յակովլևը պնդում են, որ երկրի տնտեսական անվտանգությունը դրա ներսում գոր-

ծող ընկերությունների և տնտեսական այլ սուբյեկտների տնտեսական անվտանգությունների ամբողջությունն է: Նրանց հակազդում է Պ.Դրուկերն այն հիմնավորմամբ, որ շատ հաճախ երկրի տնտեսական անվտանգությունը սերտորեն փոխկապված է տարածաշրջանային անվտանգության հետ, ուստի այն չի կարող նույնականացվել ընկերությունների և առհասարակ միկրոհարթությունում տնտեսական անվտանգության խնդիրների հետ: Իհարկե, անգամ նման հակասական մեկնաբանությունների պարագայում, հետազոտողներից և ոչ մեկը տնտեսական անվտանգության բնորոշման հարցում չի սխալվում, պարզապես յուրաքանչյուրը, ելնելով ժամանակի, տարածության և իր ուսումնասիրած երկրների փորձից, առավել կարևոր է համարում այն գործոնները, որոնց խաթարումն ամենաշատը կազդի երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի վրա, ուստի բնորոշման և ուսումնասիրության հիմքում դնում են հենց տվյալ գործոնի առաջնայնությունը: Ըստ այդմ, հայ և օտարերկրյա տնտեսագետների կողմից տնտեսական անվտանգությունը դիտարկվում է որպես.

- տնտեսության մեջ կայունության ապահովման ունակություն (հեղինակներ՝ Վ. Տարասցիո, Ե. Բուխվալդ, Ն. Գոլովացկայա, Ս. Լազուրենկո, Վ. Պանկով, Թ. Մանասերյան),
- հասարակության շահերը պաշտպանելու հնարավորություն (հեղինակներ՝ Վ. Տամբովցև, Վ. Սավին, Վ. Լուկաշին, Ա. Սաֆարյան),
- երկրի տնտեսության սպառնացող արտաքին և ներքին վտանգների չեզոքացման ունակություն (հեղինակներ՝ Լ. Օսբերգ, Ս. Մահմուդ, Ի. Բոգդանով, Ս. Գլազև),
- տնտեսական անկախություն և ինքնուրույնություն (հեղինակներ՝ Ֆ. Լիստ, Ա. Մարկոսյան),
- երկրում գործող ինստիտուտների գործունեության արդյունավետություն, (համեմատաբար նոր ուղղություն է՝ ինստիտուցիոնալիզմ, հեղինակներ՝ Վ. Քերլ, Ջ. Գորդոն, Ա. Սանտոս, Վ. Սենչագով, Լ. Աբալկին):

Բնորոշումների և ուսումնասիրության ուղղությունների բազմազանությունն արդեն վկայում է, որ հասկացությունը խիստ բարդ և բազմաշերտ բնույթ ունի, որով պայմանավորվում է վերջինիս մակարդակի չափման (գնահատման) դժվարությունները: Այս նպատակով էլ բազմաթիվ հետազոտողների կողմից մշակվել են մեթոդների, ցուցա-

նիշների և չափորոշիչների համակարգեր, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի գնահատել երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակը:

Այդուհանդերձ, կիրառվող մեթոդները երկրի տնտեսական անվտանգությունը գնահատում են «ստատիկ» վիճակում, ուստի անվտանգության մակարդակի գնահատման ցուցանիշների անկման միտումների կանխատեսումն ու դրանց հիման վրա համարժեք (հակազդող) տնտեսական քաղաքականության իրականացման արդյունավետությունը բարձր չէ:

Վերջինիս վկայությունն էր 2008-2009 թթ. համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը, որը ևս մեկ անգամ ապացուցեց, որ մինչ օրս հետազոտությունները, չնայած իրենց համընդգրկուն բնույթին, այդուհանդերձ, տնտեսական անվտանգության համալիր գնահատում չեն ապահովում, հատկապես՝ տնտեսական անվտանգության մակարդակի անկման կանխատեսումների տեսանկյունից:

Այսինքն, առկա մեթոդներն ու գնահատման ցուցանիշների համակարգը, գոնե ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման պարագայում, ամեննին էլ իրական պատկերը չեն ապահովում:

Այսպիսով, ՀՀ տնտեսական անվտանգության համակարգի ու դրա մակարդակի գնահատման հետ կապված դժվարությունները պայմանավորել են սույն հետազոտության նպատակը, խնդիրներն ու կառուցվածքը:

Վերը նշվածով է պայմանավորված հետազոտության համար ընտրված թեմայի արդիականությունը, իսկ ուսումնասիրության համար Հայաստանը դիտարկվել է տնտեսական անվտանգության տեսակետից արտաքին և ներքին սպառնալիքների համատեքստում՝ համադրական հետազոտության միջոցով բացահայտելով ՀՀ տնտեսական անվտանգության ապահովման հիմնական թիրախները:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Ատենախոսության հիմնական նպատակն է՝ ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակրոտնտեսական գնահատումը և վերջինիս հիման վրա առկա սպառնալիքների ու մարտահրավերների բացահայտումը, որը հիմք կհանդիսանա տնտեսական անվտանգության հայաստանյան մոդելի կառուցման համար:

Այդ նպատակի իրագործման համար դրվել և լուծվել են հետևյալ հիմնական խնդիրները.

- ուսումնասիրել «տնտեսական անվտանգություն» կատեգորիայի իմաստային և բովանդակային պատկերացումների էվոլյուցիան, համադրել այդ հասկացության առավել բնութագրական կողմերը,
- հետազոտել պետության տնտեսական անվտանգության համակարգի բովանդակությունն ու կառուցվածքը, ինչպես նաև գնահատել ազգային-պետական շահերը տնտեսական անվտանգության համակարգում,
- վերլուծել տնտեսական անվտանգությունը որպես համակարգ և հանրային բարիք՝ բացահայտելով երևույթի բնականոն կենսագործունեության հիմնական առանձնահատկությունները,
- մշակել տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման նոր մեթոդաբանություն և տնտեսական անվտանգության վիճակի գնահատման չափորոշիչների ու ցուցանիշների համակարգ, որի հիման վրա հնարավոր կլինի գնահատել ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակարդակը,
- վերլուծել ՀՀ տնտեսության մակրոտնտեսական իրավիճակը տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից և վեր հանել մակրոտնտեսական միջավայրի առավել ռիսկային ու խոցելի հատվածները,
- տնտեսության կառուցվածքի ձևախեղումը (դեֆորմացիա) դիտարկել որպես ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակրոտնտեսական հիմնախնդիր և առաջադրել միջոցառումների համակարգ այդ հիմնախնդրի լուծման ուղղությամբ,
- ամբողջական պահանջարկի առանձին բաղադրիչների վրա տնտեսական քաղաքականության ազդեցության ներուժի որոշման հիման վրա հաշվարկել ՀՀ պետական ծախսերի նպաստումը տնտեսական աճին՝ գնահատելով պետության հակապարբերաշրջանային քաղաքականության իրականացման արդյունավետությունը,
- տնտեսական անվտանգության համալիր-գործոնային վերլուծության հիման վրա գնահատել տնտեսական անվտանգության ապահովման տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը ՀՀ-ում,

- բացահայտել ՀՀ տնտեսական անվտանգությանն ներքին ու արտաքին սպառնալիքներն ու մարտահրավերները, գնահատել վերջիններիս ազդեցությունը կայուն մակրոտնտեսական միջավայր ապահովելու համատեքստում,
- բացահայտված սպառնալիքների և դրանց ազդեցության գնահատման հիման վրա մշակել տնտեսական անվտանգության համակարգի ապահովման հայաստանյան մոդելի հիմնական տարրերը,
- բացահայտել Հայաստանի տնտեսական անվտանգության համակարգի կատարելագործման հիմնական առաջնահերթությունները՝ անվտանգության գնահատման չափանիշների որոշակիացման և տնտեսական քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման շեշտադրմամբ:

Հետազոտության առարկան և օբյեկտը: Հետազոտության առարկան ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակրոտնտեսական հիմնախնդիրներն են, դրանց կարգավորմանն ուղղված տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթությունները:

Հետազոտության օբյեկտը Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական անվտանգության համակարգն է:

Հետազոտության տեսամեթոդաբանական և տեղեկատվական հիմքերը: Հետազոտության համար տեսամեթոդական հիմք են հանդիսացել տնտեսագիտության տեսության հիմնարար դրույթները, համաշխարհային տնտեսության և Հայաստանի տնտեսության անվտանգության համակարգի վերաբերյալ հայ և արտասահմանյան հեղինակների աշխատությունները, ՀՀ օրենքները, ՀՀ կառավարության որոշումները, ՀՀ գերատեսչական նորմատիվ ակտերը, միջազգային կազմակերպությունների զեկույցներն ու այլ հրապարակումները:

Հետազոտության իրականացման ժամանակ օգտագործվել են համակարգային մոտեցման և համեմատական վերլուծության, մաթեմատիկական վիճակագրության և մաթեմատիկական մոդելավորման, փորձագիտական գնահատման, գրաֆիկական վերլուծության ու համադրման, տվյալների զանգվածների վիճակագրական վերլուծության և պատճառահետևանքային կապերի ուսումնասիրության մեթոդները:

Հետազոտության տեղեկատվական ապահովման համար օգտագործվել են ՀՀ էկոնոմիկայի, ՀՀ ֆինանսների նախարարությունների, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծա-

ռայության պաշտոնական հրապարակումները, ՄԱԿ-ի, Համաշխարհային բանկի, Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի, միջազգային այլ կազմակերպությունների և հետազոտական կենտրոնների զեկույցներն ու այլ հրապարակումները:

Հետազոտության հիմնական արդյունքները և գիտական նորույթը: Ատենախոսությունում կատարված ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների արդյունքում ստացվել են տեսական, մեթոդական և գործնական նշանակություն ունեցող մի շարք արդյունքներ, որոնցից գիտական նորույթն արտացոլող հիմնական դրույթներն են.

- Մշակվել է տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման նոր մեթոդաբանություն, որի ցուցանիշների և չափորոշիչների համակարգն ու դրանց հիման վրա որոշվող տնտեսական անվտանգության «տիրույթները»՝ միջին-ցածր եկամուտ ունեցող երկրների խմբի համար (Համաշխարհային Բանկի դասակարգմամբ) հնարավոր սպառնալիքների կանխատեսման և «վաղ» հայտնաբերման հնարավորություն են ընձեռում:
- Տնտեսական գործունեության առանձին տեսակների (ոլորտների) թողարկման ծավալների փոփոխությունների՝ ՀՆԱ-ի վրա ազդեցության չափի ու «որակի» որոշման միջոցով գնահատվել է հետագա տնտեսական աճի ապահովման հնարավորությունները՝ ՀՀ տնտեսության ձևավորված կառուցվածքի պայմաններում:
- Տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման փորձագիտական մեթոդով որոշվել են տնտեսության կառուցվածքային փոփոխությունների ազդեցությունը ՀՀ տնտեսական աճի տեմպերի վրա, որի հիման վրա գնահատվել է ճգնաժամերին ՀՀ տնտեսության դիմակայելու ունակությունը:
- Ինդեքսային գնահատման և տնտեսաչափական մոդելների կիրառմամբ հաշվարկվել է ՀՀ պետական բյուջեի ծախսերի ընդհանուր և առանձին ուղղությունների (տնտեսագիտական դասակարգմամբ) ազդեցության չափն ու բնույթը ՀՆԱ-ի աճի վրա, որի արդյունքներով գնահատվել է կարճաժամկետ ամբողջական պահանջարկի փոփոխության միջոցով հակապարբերաշրջանային քաղաքականության իրականացման արդյունավետությունը:
- Տնտեսական անվտանգության մշակված մեթոդաբանությամբ ՀՀ տնտեսական անվտանգության համալիր-գործոնային հետազոտության հիման վրա գնահատվել է

տնտեսական անվտանգության ապահովման մակրոտնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը և բացահայտվել են տնտեսական անվտանգության հիմնական սպառնալիքները և մարտահրավերները:

- ՀՀ տնտեսական անվտանգության ներքին ու արտաքին սպառնալիքների չեզոքացման համատեքստում առաջարկվել են տնտեսական անվտանգության համակարգի ապահովման հայաստանյան մոդելի կառուցման հենասյուներն ու տնտեսական անվտանգության համակարգի կատարելագործման հիմնական առաջնահերթությունները:

Հետազոտության գիտագործնական և կիրառական նշանակությունը: Հետազոտության արդյունքներն ունեն ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական նշանակություն: Ատենախոսության դրույթների մի մասը, մասնավորապես՝ տնտեսության արդյունավետ կառուցվածքի ձևավորման, իրական հատվածի պետական աջակցության մեխանիզմների արդյունավետության բարձրացման և կայուն, համաչափ տնտեսական աճի ապավուման վերաբերյալ հետազոտությունն արդեն իսկ օգտագործվում է ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության կողմից՝ տնտեսական աճի ապահովման քաղաքականությունը մշակելու ընթացքում:

Ատենախոսության առանձին դրույթներ կարող են օգտագործվել ՀՀ տնտեսական անվտանգությունը բարելավելու քաղաքականության մշակման, ինչպես նաև առանձին հետազոտողների կողմից՝ ՀՀ տնտեսության մակրոտնտեսական միջավայրի կատարելագործման վերաբերյալ հետազոտությունների ժամանակ:

Հետազոտության հիմնական արդյունքների փորձարկումը: Հետազոտությունը քննարկվել է Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի «Մակրոէկոնոմիկայի» ամբիոնի նիստում, Հայաստանում անցկացված գիտաժողովներում և գիտական կոնֆերանսներում, ինչպես նաև արտերկրում ակցկացված գիտաժողովներում:

Հետազոտության հիմնական արդյունքներն արտացոլվել են հեղինակի 26 գիտական հրապարակումներում (ներառյալ՝ 2 մենագրություն), այդ թվում՝ 8-ը արտերկրում:

Հետազոտության կառուցվածքը և ծավալը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, հինգ գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից: Ատենախոսության ծավալը կազմում է 276 էջ:

ԳԼՈՒԽ 1. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱՄԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

1.1. «Անվտանգություն» կատեգորիայի բովանդակության վերաբերյալ պատկերացումների էվոլյուցիան: Տնտեսական անվտանգություն

«Անվտանգություն» հասկացությունն ունի խորը պատմական արմատներ: Իր ծագման օրից սկսած՝ մարդկությունն ապրում է մի միջավայրում, որտեղ առկա են ամենատարբեր վտանգներ: Անցանկալի երևույթներից պաշտպանվելու խնդիրը միշտ եղել է ամենակարևորը անհատի, ընտանիքի, ազգի և պետության համար: Ազգային անվտանգության ապահովումը յուրաքանչյուր երկրի պետական քաղաքականության անբաժանելի մասն է:

Համաձայն ՀՀ Սահմանադրության 89-րդ հոդվածի 6-րդ կետի՝ «Կառավարությունը ապահովում է Հանրապետության պաշտպանության, ազգային անվտանգության և արտաքին քաղաքականության իրականացումը»¹:

Ընդհանրապես անվտանգությունը լայն, բազմաբովանդակ կատեգորիա է և վերաբերում է կյանքի բոլոր կողմերին: Այն ուսումնասիրության առարկա է դարձել դեռևս վաղ ժամանակներից, և հիմնականում դիտարկվել է որպես ապրելու, գոյատևելու համար հնարավոր վտանգներից զերծ վիճակ կամ այդ վիճակի ապահովմանն ուղղված գործողություններ:

Անվտանգության կատեգորիայի վերաբերյալ այդպիսի մեկնաբանություններ հանդիպում են Պլատոնի աշխատություններում²: Արիստոտելն ու Դեմոկրիտը անվտանգության հասկացությունը բխեցնում էին մարդու և բնության ամենօրյա շփումից առաջացող ինքնապահպանման բնազդից³:

Հելլենական դարաշրջաշրջանում հարստության աճին զուգահեռ որոշակիորեն փոխվեցին անվտանգության չափանիշները, այդուհանդերձ, այն կապվում էր անձի

¹ ՀՀ Սահմանադրություն, Գլուխ 5, Հոդված 89, Կետ 6 (Ընդունվել է 1995թ. հուլիսի 5-ի ՀՀ հանրաքվեով: Սահմանադրության փոփոխությունները կատարվել են 2005թ. նոյեմբերի 27-ի ՀՀ հանրաքվեով)-
<http://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=1>

² Лесков М.А. Гомеостатические процессы и теория безопасности. Безопасность., N 4, М. 1994, с 66.

³ Дьяконов И.М., Неронова В.Д., Свеницкая И.С., История древнего мира. М., 1982. Кн. 2. с. 285, 292.

ինքնապահպանման, կենսապայմանների բարելավման հետ, սակայն դրա հետ միասին, այն սկսեց ընկալվել նաև որպես հարմարավետության վիճակ: Հայտնի փոխոտփա էպիկուրը անվտանգությունը նույնացնում է խաղաղ կյանքի և ամբոխից առանձնացված լինելու հետ⁴:

Միջնադարում «անվտանգություն» հասկացության ընկալումն արդեն զգալիորեն զարգացում էր ապրել: Համաձայն անգլիացի փոխոտփա Ռոբերտի 1190թ. հրատարակած բառարանի՝ «անվտանգությունը» բնորոշվում էր որպես բոլոր տեսակի վտանգներից իրեն պաշտպանված համարող մարդու ոգու հանգստություն⁵: Այս ընկալմամբ, սակայն, «անվտանգություն» հասկացությունը լայն կիրառում չգտավ: Մինչև 16-17-րդ դդ. «անվտանգություն» հասկացության բնորոշումները կապվում էին հիմնականում անձի պաշտպանվածության կամ ապահովվելության հետ, որի իրականացման գործում պետությանը, որպես հասարակական կյանքի կազմակերպման ձևի, գործառույթներ չէին վերապահվում, կամ գրեթե չէին վերապահվում:

17-18-րդ դդ. Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում սկսեց լայնորեն կիրառվել այն տեսակետը, որ պետության գլխավոր նպատակը համընդհանուր բարեկեցություն և անվտանգություն ապահովելն է: Այս ժամանակաշրջանի գիտական մտքին կարելի է ծանոթանալ Թ.Հոբսի, Ջ.Լոկկի, Ժ.ժ.Ռուսսոյի, Բ.Սպինոզայի փոխոտփայական աշխատություններում, որոնցում անվտանգությունը բնորոշվում էր որպես իրական վտանգի բացակայության պայմաններում առաջացող հանգստի վիճակ⁶:

Այսինքն, այդ ժամանակներից սկսած, անվտանգության բնորոշումներում սկսեց շեշտադրվել նաև հասարակության՝ որպես առանձին անհատներից կազմված հավաքական միավորի, անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունը: Հասարակության անվտանգության ապահովման առանցքում արդեն հանդես էր գալիս պետությունը:

«Անվտանգություն» հասկացության ընկալումը զգալի փոփոխությունների ենթարկվեց արդեն 20-րդ դարում, երբ սրվեցին հակասությունները առանձին երկրների միջև՝ ելնելով իրենց ազգային շահերից: Հասարակության անվտանգության բնորոշ-

⁴ Дьяконов И.М., Неронова В.Д., Свеницкая И.С., История древнего мира. М., 1982. Кн. 2. с. 384.

⁵ Живетин В. Б. Экономические риски и безопасность: (анализ, прогнозирование и управление), Москва: ИПР, 2003, с. 16.

⁶ Зеленков М.Ю. Правовые основы общей теории безопасности Российского государства в XXI веке. – М.: Юридический институт МИИТа, 2002, с. 28.

ման ժամանակակից գիտական մեկնաբանության հանդիպում ենք 20-րդ դարի առաջին քառորդում՝ Վ.Պարետոյի աշխատություններում, որոնցում հասարակության անվտանգությունը բնորոշվում է որպես դրա 3 բաղադրիչների՝ քաղաքական կայունության, տնտեսական զարգացման և պետության պաշտպանունակության փոխկապվածություն⁷:

1899թ. Հաագայում տեղի ունեցավ խաղաղության պահպանմանն ուղղված առաջին միջազգային համաժողովը, դրան հաջորդեցին 2-րդը՝ 1907թ. և 3-րդը՝ 1919թ., որով հիմք դրվեց «Ազգերի Լիգայի» ստեղծմանը: Այն պետք է ապահովեր ազգերի անվտանգությունը և նպաստեր խաղաղության պահպանմանը ողջ աշխարհում: Թեև այս համաժողովների անցկացումը, ինչպես նաև «Ազգերի Լիգայի» ստեղծումը չկարողացան կանխարգելել Առաջին և Երկրորդ Համաշխարհային պատերազմները, այնուամենայնիվ, կարծում ենք, այն հիմք դարձավ անվտանգության մեկ այլ, առավել կարևոր և ամբողջական կատեգորիայի առաջացման համար, որում ամփոփվում են ինչպես անհատի, այնպես էլ հասարակության անվտանգության պայմանները, այն է «Ազգային անվտանգությունը»:

«Ազգային անվտանգություն» ձևակերպումը առաջին անգամ լայն հասարակության համար հնչեցրել է ԱՄՆ նախագահ Թ.Ռուզվելտը 1904թ. ԱՄՆ Կոնգրեսին ուղղված իր ուղերձում, որում Պանամայի ջրանցքի գրավման ժամանակ իրականացված ռազմական գործողություններն արդարացնում էր այն հիմնավորմամբ, որ դա բխում էր ԱՄՆ ազգային անվտանգության շահերից⁸: Իհարկե, սրանից մի քանի տասնամյակ հետո միայն «ազգային անվտանգության» հայեցակարգի վերլուծությանն անդրադարձան քաղաքագետներն ու տնտեսագետները:

Երկրորդ Համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո հակահիտլերյան կոալիցիայի առաջատար երկրների նախաձեռնությամբ ստեղծվեց Միավորված ազգերի կազմակերպությունը (ՄԱԿ): ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը ստորագրվեց 1945թ., որով ամրագրված էր խաղաղության պահպանման և անվտանգության ապահովման առա-

⁷ Tarascio V.J., Pareto on Conflict Resolution and National Security, p. 122-123, Economics and National Security: A History of Their Interaction. Annual Supplement to Volume 23, History of Political Economy. Durham, NC and London: Duke University Press, 1991; /all article pp. 119-130, /

⁸ Проскурин С.А., Национальная безопасность страны: сущность, структура, пути укрепления. - М.: Знание, 1991. с.3.

վել լայն շրջանակ. ՄԱԿ-ի կանոնադրության 55-րդ հոդվածով ամրագրված է, որ ազգերի միջև խաղաղ և բարեկամական հարաբերությունների պահպանման համար անհրաժեշտ է ապահովել միջազգային տնտեսական և սոցիալական խնդիրների հարթեցում, կրթության և մշակույթի բնագավառում միջազգային համագործակցություն, ինչպես նաև մարդու իրավունքների պաշտպանություն⁹:

Այսպիսով, հասարակական հարաբերությունների զարգացմանը զուգահեռ «անվտանգություն» հասկացությունը կրել է իմաստաբանական փոփոխություններ, սակայն հասարակական ընկալման մեջ այն միշտ բնորոշվել է որպես վտանգի բացակայություն:

20-րդ դարի առաջին կեսին աշխարհում ձևավորվել էր նոր իրավիճակ՝ 1-ին և 2-րդ Համաշխարհային, ինչպես նաև դրանց հաջորդած սառը պատերազմներ և հեղափոխություններ, ուստի «անվտանգություն» հասկացությունը սկսեց առավելապես կարևորվել ազգային անվտանգության տեսանկյունից: Առանձին երկրներ փորձում էին ազգային անվտանգության ապահովման նպատակով մշակել համապատասխան ներքին օրենսդրություն և ստեղծել անվտանգությունն ապահովող հատուկ պետական մարմիններ: Առաջին անգամ ազգային անվտանգության մասին օրենքն ընդունվել է Միացյալ Նահանգներում 1947թ., որով ստեղծվել է Ազգային անվտանգության խորհուրդ¹⁰: Այն գործում է մինչ օրս և մշակում է «ԱՄՆ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը»: Այնուհետև ազգային անվտանգության հայեցակարգեր մշակվեցին Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում և Ճապոնիայում:

Մեր հանրապետությունում «Ազգային անվտանգության մարմինների մասին» ՀՀ օրենքն ընդունվել է 2001թ. դեկտեմբերի 28-ին, համաձայն որի՝ «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունը պետության և հասարակության այնպիսի կացությունն է, երբ ապահովված է անձի, հասարակության և պետության անվտանգությունը, երկրի տարածքային ամբողջականությունը, ինքնիշխանությունը, սահմանադրական կարգը, տնտեսության բնականոն զարգացումը, հասարակության նյութական և հոգևոր արժեքների, քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների,

⁹ <http://www.un.org/ru/documents/charter/>

¹⁰ Մարկոսյան Ա., Տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները. մեթոդաբանություն և արդյունքներ, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան 2005, էջ 12:

շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը ներքին և արտաքին սպառնալիքներից¹¹»։ ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը հաստատվել է ՀՀ Նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհրդի 2007թ. հունվարի 27-ի նիստում¹²։

Թեև Ազգային անվտանգության հասկացությանը հայ քաղաքագիտական և տնտեսագիտական միտքի համար քիչ ուսումնասիրված է, այնուամենայնիվ որոշ հայ հետազոտողներ անդրադարձել են նշված խնդրին, հիմնականում որպես հայ ժողովրդի ազգապահպանմանն ուղղված խնդիրների և դրանց լուծման ուղիների ամբողջություն։

Այսպես, Ա.Աղայանը ազգային անվտանգությունը դիտարկում է ոչ թե որպես անձի կամ պետության, այլ ազգի կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանվածություն, որը հնարավորություն է տալիս պահպանվել և զարգանալ որպես ազգ։ Ապահովել ազգային անվտանգություն՝ նշանակում է չեզոքացնել ազգի, նրա ինքնատիպ գոյության և մրցունակ զարգացման դեմ ուղղված վտանգները։ ԱԱ համակարգը հասարակության կողմից և հասարակության համար սահմանված ազգային վտանգները հայտնաբերող, կանխարգելող և հակազդող պայմանակարգ (մեխանիզմ) է, որի նպատակն է ազգին, որպես հավաքականությանը, սպառնացող վտանգների չեզոքացումը¹³։

Գ.Գազյանը, անդրադառնալով ազգային անվտանգության խնդրին, ցույց է տվել ազգային անվտանգության կապը տնտեսության զարգացման հետ։ Ըստ նրա՝ տնտեսական զարգացման ցուցանիշներն ուղիղ կապի մեջ են ազգային անվտանգության հիմնախնդիրների հետ. որքան հզոր լինի տնտեսությունը, այնքան նպաստավոր պայմաններ կստեղծվեն ազգային անվտանգության ապահովման համար։ Այստեղ տնտեսական զարգացումը միտված է երկու նպատակային ցուցանիշների՝ տնտեսական արդյունավետության և սոցիալական արդարության հավասարակշռված ու արագ աճին, որը միաժամանակ պետք է զուգակցվի տնտեսական մեխանիզմի հուսալի գործունեությամբ՝ այսինքն **տնտեսական անվտանգության** ապահովմամբ¹⁴։ Թերևս այս գաղա-

¹¹ ՀՀ օրենք ազգային անվտանգության մարմինների մասին, Գլուխ 1, Հոդված 1 (տե՛ս՝ <http://www.sns.am/index.php/am/nss-today/legislation/61-law-on-security-bodies>)

¹² http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinarm.pdf

¹³ Աղայան Ա., Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան-2002թ., էջ 8։

¹⁴ Գազյան Գ., Տնտեսական զարգացման հիմնադրույթները ազգային անվտանգության համատեքստում, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան 2002, էջ 3։

փարը՝ սաղմնային վիճակում, արտահայտել են դեռևս մերկանտիլիստները, որոնք գտնում էին, որ պետական իշխանությունը հզոր լինելու համար պետք է հիմնվի հարուստ առևտրականների խավի վրա և, հակառակը, առևտրային ուղիների ապահովության պահպանման համար առևտրականները կարիք ունեն ուժեղ պետական իշխանության:

Ըստ Մ.Շահգեղյանի՝ անվտանգությունը կարելի է դիտարկել որպես հանրային համակարգի գերակայություն, որը դրդում է վերջինիս իրականացնել ակտիվ գործողություններ՝ ապահովելու համար իր պաշտպանվածությունը և զարգացման հնարավորությունները՝ ի դեմս արտաքին և ներքին սպառնալիքների¹⁵:

Ա.Մարկոսյանը տարանջատում է ազգային անվտանգության նեղ և լայն իմաստով սահմանումներ: Համաձայն նեղ իմաստով սահմանման՝ ազգային անվտանգությունը ներառում է տարածքի պաշտպանություն, արտաքին քաղաքականություն, հետախուզություն և հակահետախուզություն¹⁶: Այսինքն՝ նեղ իմաստով տնտեսագետը ազգային անվտանգությունը հանգեցնում է արտաքին աշխարհի հետ ունեցած հարաբերություններում անվտանգության պահպանմանը: Լայն իմաստով ազգային անվտանգության սուբյեկտ է հանդիսանում ողջ ազգը՝ իր բոլոր ներքին սուբյեկտներով¹⁷:

Թ.Մանասերյանը ազգային անվտանգության համակարգը դիտարկում է, որպես ազգային արժեքների և հետաքրքրությունների պաշտպանության ապահովմանն ուղղված միջոցառումների ամբողջություն¹⁸:

Ներկայիս տեղեկատվական դարաշրջանում ազգային անվտանգության բովանդակությունը որոշակի ձևափոխությունների է ենթարկվում: Գ.Հարությունյանը գտնում է, որ ներկա հասարակարգում ազգային անվտանգության չափանիշների մեջ գլխա-

¹⁵ Շահգեղյան Մ., Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրան, Երևան-2002, էջ 4:

¹⁶ Մարկոսյան Ա., Տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները. մեթոդաբանություն և արդյունքներ, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան 2005, էջ 19:

¹⁷ Նույն տեղում՝ էջ 21.

¹⁸ Манасерян Т., Основы экономической безопасности. – Ер.: Изд-во РАУ, 2009, с. 7.

վորներից է հասարակության կողմից առողջ գաղափարական միջավայրի ստեղծման ունակությունը և հասարակության հետագա զարգացման ապահովումը¹⁹:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք և՛ հայ, և՛ արտերկրյա հետազոտողների կողմից ազգային անվտանգության» հասկացության մեկնաբանություններում թեպետ կիրառվում են տարբեր մոտեցումներ և չափանիշներ, ինչը ենթադրում է հասկացության խորությունն ու ընդգրկունությունը, այդուհանդերձ, բոլորի մոտ առկա է այն մոտեցումը, որ ազգային անվտանգությունը ներառում է բազմաթիվ տարրեր (բաղադրիչներ)՝ **ռազմական, տնտեսական, սոցիալական, ժողովրդագրական, մշակութային, տեխնոլոգիական, տեղեկատվական անվտանգություն** և այլն: Ընդ որում, դրանցից յուրաքանչյուրը հանդես է գալիս, որպես անվտանգության առանձին տեսակ, ինչը ենթադրում է յուրաքանչյուրի համար առանձին բնորոշման անհրաժեշտությունը: Հետևաբար, մեկ բնորոշմամբ հնարավոր չէ արտահայտել ազգային անվտանգության բոլոր բաղադրիչների նշանակությունը, քանի որ դրանցից յուրաքանչյուրն արտահայտում է հասարակական կյանքի մեկ կողմը (նույնիսկ եթե այն ամենակարևորն է): Ավելին՝ այդ բաղադրիչները սերտորեն փոխկապակցված են և գտնվում են փոխազդեցության մեջ: Օրինակ՝ ռազմական անվտանգության բավարար մակարդակ ապահովելու համար անհրաժեշտ է համապատասխան գիտատեխնիկական և տնտեսական ներուժ: Սոցիալական անվտանգությունն իր հերթին պայմանավորված է բնակչության անհրաժեշտ եկամուտների ձևավորման և բաշխման համակարգի արդյունավետությամբ, այսինքն նաև՝ երկրի տնտեսական զարգացման աստիճանով: Միևնույն ժամանակ տնտեսական անվտանգության ապահովման համար անհրաժեշտ է, որ երկիրն ունենա հուսալի ռազմական պաշտպանվածություն, բավարար քանակի որակյալ աշխատանքային ռեսուրսներ, որոնք էլ հանդիսանում են ռազմական և ժողովրդագրական անվտանգության ածանցյալ արդյունքները: Այսուհանդերձ, կարծում ենք, որ անվտանգության բոլոր նշված տարատեսակների շարքում հատուկ ուշադրության է արժանի **տնտեսական անվտանգությունը**, քանի որ այն հանդիսանում է մյուս բոլոր տեսակների ապահովման նյութական հիմքը:

¹⁹ Арутюнян Г., Стратегия развития, О некоторых проблемах национальной безопасности, по материалам летней школы по национальной безопасности, организованной НОФ “Нораванк” и Госкомитетом по науке РА (12-23 июля, г. Ереван), Ер.-2010, с. 17.

«Տնտեսական անվտանգության» ձևակերպումը ևս առաջին անգամ հնչել է ԱՄՆ-ում 1930-ականների «Մեծ ճգնաժամի» տարիներին: Այդ ժամանակ ԱՄՆ նախագահ Ֆր. Ռուզվելտի տնտեսական քաղաքականության «Նոր կուրսով» նշվում էր, որ պետության և հասարակության տնտեսական անվտանգության ապահովման համար անհրաժեշտ է ապահովել անհատի տնտեսական անվտանգությունը²⁰: Բնական էր, որ այդ ժամանակաշրջանի համար «տնտեսական անվտանգություն» հասկացությունը նույնացվում էր «Մեծ» ճգնաժամից երկրի տնտեսության դուրսբերման հետ, և որպես դրան ուղղված միջոցառումներ դիտարկվում էին գների և աշխատավարձի կայունացմանը, գործազրկության կրճատմանն ուղղված քայլերը:

Ու թեպետ «տնտեսական անվտանգություն» հասկացությունը որպես հայեցակարգ առաջին անգամ կիրառություն է ստացել 20-րդ դարի սկզբին, այդուհանդերձ ոչ հստակ ձևակերպմամբ գաղափարը քննարկվել է տարբեր տնտեսագիտական դպրոցների կողմից: Այսպես. դասական տնտեսագիտության նախահայր Ա.Սմիթի «անտեսանելի ձեռքի» շուկայական մեխանիզմը հիմնված է հենց անհատի «տնտեսական անվտանգության» գաղափարի վրա, քանի որ այդ մեխանիզմի «շարժիչը» անձնական շահն է, որն ի վերջո դառնում է հասարակության բարեկեցության աճի պատճառ²¹:

Տնտեսական անվտանգության մասին սաղմնային պատկերացումներ տալիս նաև Մ.Վալրասը իր «համընդհանուր հավասարության» տեսությունում: Թեպետ Վալրասի տեսությունում խոսքը վերաբերում է բարիքների առաջարկի և պահանջարկի հավասարությանը, սակայն ընդհանուր դեպքում դա կարող ենք դիտարկել որպես հասարակության տարբեր սոցիալական խմբերի հետաքրքրությունների միասնականություն, այսինք՝ շահերի համատեղում²²:

Մարքսիստական տեսությունը հստակ անդրադարձ չի կատարում տնտեսական անվտանգությանը, սակայն քննարկում է կապիտալիստական տնտեսական համակարգում առաջացող հնարավոր տնտեսական վտանգներ, որոնք հանդիսանում են տնտե-

²⁰ Пороховский А.А. Вектор экономического развития. М.: Смена, 2002 с.116.

²¹ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов // Антология экономической классики: В 2 т. - М. Эконов, 1993. - Т. 1. - с. 332.

²² Блауг М. Экономическая мысль в ретроспектива. пер.с англ., 4-ое изд.-М: Дело ЛТД, 1994 –с. 527-240

սական անվտանգության խնդիրներ՝ աշխատավորների շահագործումը, հասարակական արդյունքի բաշխման անհավասարությունը և այլն²³:

Քեյնսյան տեսության կողմից տնտեսական անվտանգությունը դիտարկվում է, որպես տնտեսության ինքնուրույն հավասարակշռության հասնելու «անընդունակություն» կարճ ժամկետում, ինչը պահանջում է պետության միջամտությունը, հակառակ պարագայում առաջանում են մակրոտնտեսական սպառնալիքներ՝ գործազրկության, գնաճի, ճգնաժամերի և այլնի տեսքով²⁴:

Ժամանակակից արևմտավրոպական հեղինակների աշխատություններում «տնտեսական անվտանգությունը» քննարկվում է հիմնականում երկու տեսությունների՝ «աղետների տեսության» (Զիման, Օլիվա, Լասլո, Կասետտի, և այլք)²⁵ և «ռիսկերի տեսության» (Կեսկե, Դեմբո, Էրրոու և այլք)²⁶ շրջանակներում: «Աղետների տեսության» հիմքում ընկած է այն գաղափարը, որ տնտեսությունը ենթարկվում է փուլային փոփոխությունների և անկայունության: Ընդ որում, ինչպես նշում է Լասլոն, երկիրն առավել դժվարությամբ է հաղթահարում փուլից փուլ անցման բեկումնային պահը, եթե մինչ այդ նրա տնտեսական կյանքում վտանգներ շատ են կուտակվել²⁷: «Աղետների տեսության» գլխավոր գաղափարներից է այն, որ եթե համակարգն այլևս վտանգներին դիմակայելու համար ռեսուրսներ կամ մեխանիզմներ չունի, ապա աղետալի երևույթներն անխուսափելի են և նույնիսկ աննշան շեղումները կարող են հանգեցնել կայունության խախտման: Այս տեսության կողմնակիցներն իրենց վերլուծություններում փորձում են գնահատել տնտեսությունում առկա վտանգները, կանխատեսել դրանց արդյունքում առաջացող հնարավոր անկումային փուլը և առաջարկել մեխանիզմներ այն կանխարգելելու կամ գոնե հաղթահարելու համար:

²³ Маркс К. Капитал. Часть первая / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. - 2-е изд.-Т. 25. -Ч. 1.- с.540-560.

²⁴ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег // Антология экономической классики: В 2-х т. Т. 1. - М.: Экономика, 1993. -с. 137-141.

²⁵ Zeeman E.C. et al. A model for institutional disturbances // Br. Math. Statist. Psych, 1976. - Vol. 29. - p. 66-90; Oliva T.A. Information and Probability Estimates: Modelling the Firms Decision to Adopt a New Technology // Management Science. -1991.- Vol. 37. - № 5. - p. 605-623; Ласло Э. Век бифуркации // Путь. - 1995. - № 7; Casetti E. A catastrophe model of regional dynamics. - Arm. Assoc. Am. - Geogs, 1981

²⁶ Ceske R. Operational Risk: Current Issues and Best Practices. - Net Pisk, Garp. July 28, 1999; Dembo R.S., Aziz A.R., Rozen D., Zerbs M. Mark To Future. A Framework for Measuring Risk and Reward. - Algorithmics Publications. May 2000; К. Эрроу. Восприятие риска в психологии и экономической науке // Thesis. - 1994 - № 5. - p. 81-89.

²⁷ Ласло Э. Рождение слова - науки - эпохи.// Полис. - 1993. - № 2. - п.28.

«Ռիսկերի տեսության» հետևորդներն առավելապես շեշտադրումը կատարում են ֆինանսական, առևտրային, ներդրումային ռիսկերին²⁸: Ռիսկերի այդ տեսակները որոշակի մասշտաբների դեպքում կարող են վերածվել տնտեսական համակարգի համար սպառնալիքների (վտանգների), որն էլ առաջին պլան է մղում համակարգի տնտեսական անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունը: Այնուամենայնիվ, այս տեսության հետևորդներն այդ ռիսկերն ուսումնասիրում են առավելապես միկրոտնտեսական միջավայրում՝ առանձին տնտեսական սուբյեկտներին վերաբերող մասով, ու հենց այդ պատճառով առավել քիչ են անդրադառնում մակրոտնտեսական և սոցիալական ռիսկերին:

Այսինքն, կարելի է ասել, որ «աղետների տեսությունը» տնտեսական անվտանգությունը ուսումնասիրում է մակրոտնտեսական սպառնալիքների առաջացման տեսանկյունից, իսկ «ռիսկերի տեսությունը»՝ միկրոտնտեսական տեսանկյունից:

Վերը բերված տեսությունների տեսաբանները իրենց ուսումնասիրություններում այս կամ այն չափով անդրադարձել են տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրներին, սակայն անուղղակիորեն՝ առանց «տնտեսական անվտանգության» ձևակերպումն օգտագործելու: Թերևս, հենց այդ ուսումնասիրությունների հիման վրա է ձևավորվել «տնտեսական անվտանգությունը» ոչ միայն որպես առանձին տնտեսագիտական կատեգորիա, այլ նաև որպես տնտեսության վիճակ կամ գործընթաց, որը պահանջում է նաև համապատասխան քաղաքականության իրականացում: Դրա հիման վրա, միայն 20-րդ դարի երկրորդ կեսերին այն դարձել է, որպես տնտեսագիտական հետազոտությունների նոր, առանձին ուղղություն:

Մասնագիտական գրականությունում առկա են «տնտեսական անվտանգություն» հասկացության բազմաթիվ սահմանումներ, որոնք երևույթը բացահայտում են ամենատարբեր տեսանկյուններից, ինչը բացատրվում է երևույթի բազմաշերտ լինելու, միմյանց հետ փոխկապված բազմաթիվ բաղադրիչներ ունենալու հանգամանքներով և կիրառական է տնտեսական տարբեր մակարդակների և գործընթացների նկատմամբ:

²⁸ Качалов Р.М. Управление хозяйственным риском производственных систем. // Экономика и математические методы. - Т. 33, Вып. 4., 1997. - С. 25-38, Половинкин П., Зозулюк А. Предпринимательские риски и управление ими // Российский экономический журнал. - 1997. - № 7. - с. 11-18, Романов В., Бутуханов А. Рискообразующие факторы: характеристика и влияние на риски // Управление риском. - 2001. - № 3. - С. 10-12.

Հաճախ տնտեսագիտական գրականության մեջ հանդիպում ենք անգամ իրար հակասող բնորոշումների: Օրինակ՝ որոշ հեղինակներ գտնում են, որ երկրի տնտեսական անվտանգությունը դրա ներսում գործող ընկերությունների և տնտեսական այլ սուբյեկտների տնտեսական անվտանգությունների ամբողջությունն է²⁹: Սրան հակառակ՝ այլ տնտեսագետներ միանգամայն արդարացիորեն պնդում են, որ շատ հաճախ երկրի տնտեսական անվտանգությունը սերտորեն փոխկապված է տարածաշրջանային անվտանգությանը, ուստի այն չի կարող նույնականացվել ընկերությունների և առհասարակ միկրոհարթությունում տնտեսական անվտանգության հետ³⁰: Ընդ որում՝ նշված բնորոշումներից դժվար է տարանջատել, թե որն է առավել ամբողջական և լիարժեք պատկերացում տալիս երկույթի մասին: Պարզապես դրանցից յուրաքանչյուրում շեշտադրվել է հեղինակի պատկերացմամբ երկույթը ամենապատկերավոր ձևով բնութագրող հատկանիշը:

Ներկայացնենք գրականության մեջ առկա տնտեսական անվտանգության սահմանումները՝ խմբավորելով դրանք ըստ հեղինակի կողմից շեշտադրվող հատկանիշի:

Տնտեսագետների մի խումբ գտնում է, որ տնտեսական անվտանգության մասին ամենահիրական պատկերացում կարելի է կազմել տնտեսության կայունության ապահովման միջոցով:

Ե.Բուխվալդը, Ն.Գոլովացկայան, Ս.Լազուրենկոն տնտեսական անվտանգությունը դիտարկում են որպես տնտեսական համակարգի կարևորագույն բնութագրիչներից մեկը, որը հնարավորություն է տալիս ապահովել բնակչության հետագա կենսագործունեության համար կայուն պայմաններ, իսկ տնտեսության կայուն զարգացման համար՝ անհրաժեշտ ռեսուրսներ³¹:

Վ.Պանկովի ներկայացմամբ՝ տնտեսական անվտանգությունը ազգային տնտեսության այնպիսի վիճակ է, որը բնութագրվում է կայունությամբ և արտաքին ու ներքին

²⁹ Скопин А. Региональная политика и экономическая безопасность России // Вопросы экономики. - 1995. - № 1. - с. 119-126; Татаркин А., Романова О., Куклин А., Яковлев В. Экономическая безопасность как объект регионального исследования // Вопросы экономики. - 1996. - № 6. - с. 78-89 и др.

³⁰ Друкер П. Новые реальности: в правительстве и политике, в экономике и бизнесе, в обществе и мировоззрении.-М., 1994.-с. 208.

³¹ Бухвальд Е., Гловацкая Н., Лазуренко С. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели /Е.Бухвальд и др.// Вопросы экономики. - 1994. - №12, с.25-35.

վտանգներին դիմակայելու ունակությամբ: Նա նշում է, որ այս վիճակի խախտումը կհանգեցնի հասարակության բնականոն կենսագործունեության խաթարման, հասարակության կենսամակարդակի անկման, սոցիալական լարվածության աճի, և ի վերջո կասկածի տակ կդնի պետության գոյությունը³²:

Թ.Մանասերյանը գտնում է, որ պետության անվտանգության կարևորագույն տարր է հանդիսանում տնտեսական անվտանգությունը, որն իրենից ներկայացնում է երկրի կայուն տնտեսական զարգացման և արտաքին ու ներքին վտանգներից պաշտպանվածության վիճակ³³:

Որոշ տնտեսագետներ տնտեսական անվտանգությունը բնորոշում են որպես հասարակության շահերը պաշտպանելու հնարավորություն: Այս գաղափարի սաղմնային տարբերակի նախահայրեր կարելի է համարել Ա.Սմիթին և Դ.Ռիկարդոյին:

Վ.Տամբովցևը որևէ տնտեսական համակարգի տնտեսական անվտանգությունը ներկայացնում է որպես ողջ համակարգի նպատակների և շահերի իրագործմանն ուղղված միջոցների ամբողջություն³⁴:

Վ.Սավինի մեկնաբանմամբ, տնտեսական անվտանգությունը հասարակության կենսական կարևորության շահերի պաշտպանության համակարգն է³⁵:

Լուկաշինը փորձել է առավել մանրամասնել «տնտեսական անվտանգություն» հասկացությունը՝ ներկայացնելով այն որպես տնտեսության և պետական կառավարման ինստիտուտների կողմից հասարակության շահերի պաշտպանությանն ուղղված մեխանիզմների մշակման ունակություն և պատրաստականություն³⁶:

Ա.Գորոդեցկին գտնում է, որ տնտեսական անվտանգությունը հասարակության տնտեսական շահերի հուսալի պաշտպանվածությունն է ինչպես արտաքին և ներքին վտանգներից, այնպես էլ՝ տնտեսական և նյութական կորուստներից³⁷:

³² Паньков В.С. Экономическая безопасность: мирохозяйственные и внутренние аспекты /В.С.Паньков // Внешнеэкономические связи. - 1992. - Вып. - 2. - Сб., с.252.

³³ Манасерян Т., Основы экономической безопасности. - Ер.: Изд-во РАУ, 2009, с. 1.

³⁴ Тамбовцев В. Объект экономической безопасности России / В. Тамбовцев // Вопросы экономики. - 1994. -№12. -с.45.

³⁵ Савин В.А. Некоторые аспекты экономической безопасности России / В.А.Савин // Международный бизнес России. - 1995. -№9.с 12-24.

³⁶ Лукашин В.И. Экономическая безопасность. - М: МЭСИ., 1999. с.3.

³⁷Городецкий А. Вопросы безопасности экономики России /А.Городецкий / Экономист.-1995.-№10.-с.46.

Հետազոտողների մեկ այլ խումբ տնտեսական անվտանգությունը սահմանում է որպես հասարակության շահերի և պահանջմունքների բավարարման ունակություն՝ ընդ որում, խոսքը հավասարապես վերաբերում է հասարակության ինչպես ներքին, ազգային, այնպես էլ միջազգային առումով շահերին ու պահանջմունքներին³⁸:

Ա.Սաֆարյանի մեկնաբանմամբ՝ ամենաընդհանուր տեսքով տնտեսական անվտանգությունը կարելի է ներկայացնել որպես ազգային տնտեսության կարողություն և պատրաստվածություն՝ ապահովելու անհատի կյանքի և զարգացման արժանավայել պայմաններ, հասարակության և պետության սոցիալական և ռազմաքաղաքական կայունություն, ինչպես նաև ազգային շահերի պաշտպանության, ներքին ու արտաքին սպառնալիքներին ու ազդեցություններին դիմակայելու մեխանիզմների ստեղծման առումով կառավարման համակարգերի որոշակի կարողություն և պատրաստվածություն³⁹:

Բազմաթիվ ժամանակակից տնտեսագիտական վերլուծություններում որևէ համակարգի տնտեսական անվտանգությունը դիտարկվում է որպես վերջինիս ներքին և արտաքին վտանգները չեզոքացնելու ունակություն: Այս տեսանկյունից երևույթը դիտարկող առաջամարտիկներից, թերևս, կարելի է նշել քեյնսյան դպրոցի ներկայացուցիչներին, որոնք առաջարկում են տնտեսությունը ներքին մակրոտնտեսական տատանումներից (վտանգներից) զերծ պահելու մեխանիզմներ՝ արդյունավետ ամբողջական պահանջարկի կառավարման միջոցով:

Ըստ Ի.Բոգդանովի՝ տնտեսական անվտանգության ներքո պետք է հասկանալ երկրի տնտեսության այնպիսի վիճակ, որի պարագայում ցանկացած վտանգ կարելի է չեզոքացնել առանց տնտեսությանը լուրջ վնաս հասցնելու՝ պահպանելով բնակչության բարձր կենսամակարդակ և սոցիալ-քաղաքական կայունություն⁴⁰:

Որոշ տնտեսագետներ տնտեսական անվտանգություն ասելով հասկանում են անգամ սպառնալիքների առկայության պարագայում՝ տնտեսական համակարգի կենսագործունեության ունակությունն ու միաժամանակ դրանց ազդեցության նվազեցմանն

³⁸ Архипов А. Городецкий А., Михайлов Б., Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения, Вопросы экономики. - 1994. - №12. - с. 38.

³⁹ Սաֆարյան Ա., ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԳԵՐԱԿԱ ՈՒՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՉԱՓՈՐՈՇԻՉՆԵՐԸ, ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔ Գիտական հանդես, 2012-4, էջ 62:

⁴⁰ Богданов ИЛ. Экономическая безопасность России /ИЛ. Богданов. М., 1999.с.5.

ուղղված միջոցառումների իրականացման կարողությունը՝ թույլ չտալով դրանց չափից ավելի կուտակում⁴¹:

Ս.Գլազևը տնտեսական անվտանգության երաշխիք է համարում իր մեկնաբանմամբ տնտեսական լրջագույն սպառնալիքների հաղթահարումը՝ որպես լրջագույն սպառնալիք համարելով երկրի զարգացման համար գերակա ուղղությունների հստակ ընտրության բացակայությունը⁴²:

Ա.Սաֆարյանի մեկ այլ մեկնաբանմամբ՝ ազգային անվտանգության բաղադրամասը, որը կոչված է ապահովելու տնտեսական համակարգի (արժեքներ, ինստիտուտներ) սպառնալիքներից ազատության վիճակը, տնտեսական անվտանգությունն է⁴³:

Հետազոտողների մեկ այլ խումբ տնտեսական անվտանգության մասին խոսում են՝ շեշտադրելով տնտեսական անկախության և ինքնուրույնության գործոնները, պնդելով, որ գլոբալացվող աշխարհում անվտանգության ապահովման տեսանկյունից ամենաեականը համակարգի տնտեսական անկախությունը պահպանելու ունակությունն է: Այս տեսանկյունից խնդրի ներկայացման նախահայրերից կարելի է համարել կաերալիստական դպրոցի ներկայացուցիչներին: Օրինակ՝ Ֆ.Լիստը Գերմանիայի օրինակով փաստում էր, որ ազատ առևտուրը զարգացած երկրին կգրկի տնտեսական անկախությունից և կխաթարի նրա անվտանգությունը⁴⁴:

Ըստ Ա.Մարկոսյանի՝ ցանկացած պետության տնտեսական անվտանգության համակարգի ձևավորումը նպատակ ունի ապահովել զարգացման ինքնուրույնությունը և անկախությունը, ինչպես նաև ստեղծել համապատասխան մեխանիզմներ՝ չեզոքացնելու կամ նվազեցնելու երկրին սպառնացող ներքին և արտաքին վտանգները: Տնտեսական անվտանգության գնահատման ցուցանիշներով հնարավոր է դառնում երևույթի այս կամ այն կողմին վերաբերող քանակական կապվածության միջոցով կարևորել տնտեսական անվտանգության կառավարումը: Այդ գործընթացի արդյունավետության

⁴¹ Набойченко С.С. и другие, Диагностика и моделирование развития высшей школы, научно-технического потенциала и экономики регионов, Екатеринбург-2003, с. 15.

⁴² Глазьев С.Ю. Геноцид. Россия и новый мировой порядок. Стратегия экономического роста на пороге XXI века. М., 1997, с. 164-165.

⁴³ Սաֆարյան Ա., Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները (թեմայի հաշվետվություն), Երևան-2002, էջ 74:

⁴⁴ Лист Ф. Национальная система политической экономики. М.: Издательство «Европа», 2005, с. 97-98.

բարձրացման և ամբողջականացման առումով անհրաժեշտ է, ելնելով տնտեսական անվտանգության ցուցանիշների վտանգվածության աստիճանից, իրականացնել դրանց «առողջացում» և ցանկալի մակարդակի ապահովում⁴⁵:

Տնտեսական անվտանգության ուսումնասիրություններում, հաճախ երևույթը դիտարկվում է տնտեսությունում գործող ինստիտուտների արդյունավետության տեսանկյունից: Տնտեսական անվտանգության ինստիտուցիոնալ ուսումնասիրությունը համեմատաբար նոր մոտեցումը է, և, որպես, ինստիտուցիոնալ մոտեցման հիմնադիր կարելի է համարել Էռնանդո դե Սոտոին, որը գտնում էր, որ տնտեսական անվտանգությունը կապված է պետական ինստիտուցիոնալ քաղաքականության հետ:

Որոշ հեղինակներ պնդում են, որ տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրը հատկապես սրվում է երկրում գործող ինստիտուտների գործունեության անարդյունավետության, դրա հետևանքով առաջացող ստվերային տնտեսության, կոռուպցիայի և այլ ինստիտուցիոնալ «թակարդների» արդյունքում⁴⁶: Նրանք գտնում են, որ ինստիտուտների գործունեությունը հանդիսանում է հասարակության զարգացման շարժիչ ուժը:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ հաճախ է պատահում նաև տնտեսական անվտանգության բնորոշման վերոնշյալ հատկանիշներից մի քանիսի զուգակցում: Թեև արևմտյան հեղինակների կողմից տնտեսական անվտանգություն հասկացությունը քիչ է օգտագործվում, բայց ուսումնասիրվում է վերջինիս տարբեր ասպեկտները, հիմնականում շեշտադրելով՝ մրցունակությունը, կայունությունը, ինստիտուտների գործունեության արդյունավետությունը և երկրի միջազգային անվտանգության ապահովման հնարավորությունը⁴⁷: Ռուս հեղինակների մոտ տիրապետում է տնտեսական անկախությունը, ազգային շահերի պաշտպանությունը, տնտեսության ինքնուրույն գործելու ունակությունը և այլն:

⁴⁵ Մարկոսյան Ա., Տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները. մեթոդաբանություն և արդյունքներ, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր. 2005, էջ 9:

⁴⁶ Нуреев Р.М., Эволюция институциональной теории, Постсоветский институционализм: моногр., Донецк: Каштан, 2005, Радаев В.Л., Формирование новых российских рынков: трансакционные издержки, формы контроля и деловая этика, М., 1998, с 107-121.

⁴⁷ Cable V. What is International Economic Security? // International Affairs. – April 1995. V. 71. № 3. p. 305-324.

Ըստ Վ.Սենչեգովի՝ տնտեսական անվտանգությունը տնտեսության և պետական կառավարման ինստիտուտների այնպիսի վիճակ է, որի պարագայում հնարավոր է ապահովել ազգային շահերի պաշտպանությունը, երկրի սոցիալական ուղղվածությամբ զարգացումը, պաշտպանական ներուժի բավարար քանակությունը՝ նույնիսկ ամենաանբարենպաստ զարգացումների պարագայում⁴⁸:

Լ.Աբալկինի կարծիքով տնտեսական անվտանգությունը բոլոր այն պայմանների և գործոնների ամբողջությունն է, որոնք ապահովում են ազգային տնտեսության անկախությունը, կայունությունը և մշտապես զարգանալու և կատարելագործվելու ունակությունը⁴⁹:

Որոշ հեղինակներ պնդում են, որ գրականության մեջ տնտեսական անվտանգության բնորոշման համար հաճախ զուգորդվում են հետևյալ հատկանիշները՝ տնտեսական անկախությունը, որը նշանակում է պետության կողմից ազգային ռեսուրսների վերահսկման ունակություն, տնտեսության կայունությունը, ինչը ենթադրում է սեփականության բոլոր ձևերի պաշտպանություն⁵⁰:

Մ.Շահգեղյանի մեկնաբանմամբ՝ տնտեսական անվտանգությունը ենթադրում է տնտեսական համակարգի անխափան գործունեություն, ռեսուրսների մատակարարման և կոմունիկացիայի հստակ գործառնություն, հավասարակշռություն շուկայի ազատականացման ու տնտեսական խաղի կանոնների կանոնակարգման միջև, պետության դերի և նշանակության հստակեցում, տնտեսական դինամիզմի գերակայություն ազգային մշակույթում⁵¹:

Այսպիսով, հաշվի առնելով տնտեսական անվտանգություն հասկացության բարդությունն ու ընդգրկվածության աստիճանը, բնորոշումների մի մասը անվտանգությունը դիտարկում են որպես **«տնտեսության վիճակ»**, մի մասը՝ **«գործողությունների ամբողջություն»** ուղղված վերջինիս ապահովմանը, իսկ որոշ դեպքերում այն դիտարկ-

⁴⁸ Сенчагов В.К., Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник /2-е изд.-М.: Дело, 2005, с. 72.

⁴⁹ Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. - 1994. - №12. - с. 4.

⁵⁰ Абелгузин Н.Р., Нусратуллин В.К., Теоретические проблемы обеспечения экономической безопасности в транзитивной экономике, УФА-2007, с.32.

⁵¹ Շահգեղյան Մ., Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան-2002, էջ 13-14:

վում է, որպես տնտեսության ընդհանուր **համակարգային որակ**: Այս մոտեցումները գերակայում են հատկապես հետխորհրդային երկրների հետազոտողների մոտ: Արևմտյան գրականության մեջ առավել գերակշռում է տնտեսական անվտանգություն կատեգորիայի ուսումնասիրության ինստիտուցիոնալ մոտեցումը, այսինքն երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակը կախված է ինստիտուտների կայացվածության աստիճանից և արդյունավետ գործունեությունից, սովետային տնտեսության ծավալներից, կոռուպցիայի մակարդակից, հասարակության տարբեր խավերի շահերի լոբբինգից, իշխանության և բիզնեսի սերտաճումից և այլ «ինստիտուցիոնալ ծուղակներից» (Commons J.R, Eggertsson T., Furuboth E., Raspe W., and Streit M.)⁵²:

Կարծում ենք, քանի որ տնտեսական անվտանգությունը իրացվում է տնտեսության գործունեության և նրա վրա արտաքին ու ներքին սպառնալիքների ազդեցությունն ի հայտ գալու ընթացքում, ապա մակրոտնտեսական առումով տնտեսական անվտանգությունը տնտեսության **համակարգային-ֆունկցիոնալ հատկությունն է**:

Եթե փորձենք ամփոփել տնտեսական անվտանգություն հասկացության բնորոշումներն և տալ այնպիսի ձևակերպում, որը երևույթը կբնորոշի բոլոր կողմերից, ապա «տնտեսական անվտանգությունը» կարելի է դիտարկել որպես տնտեսության կենսունակության մակարդակ, այսինքն այն տնտեսական համակարգի ունակությունն է դիմակայելու արտաքին և ներքին սպառնալիքներին, որի պայմաններում ապահովված են.

- տնտեսության մրցունակությունն ու կայուն աճը,
- պետական կառավարման ինստիտուտների տնտեսական անկախությունն և արդյունավետ գործունեությունը,
- հասարակության բոլոր շերտերի շահերի հնարավորին պաշտպանվածությունը:

⁵² Cambridge Surveys of Economic Literature series. Cambridge University Press, 1990. P.19-21

1.2 Պետության տնտեսական անվտանգության համակարգի բովանդակությունն ու կառուցվածքը

Ինչպես տեսանք, «անվտանգություն» կատեգորիան պատմության ընթացքում թեև ենթարկվել է իմաստաբանական փոփոխությունների, այնուամենայնիվ մարդկային գիտակցության մեջ այն ասոցացվում է որպես հնարավոր վտանգներից զերծ վիճակ: Ավելին, «անվտանգության» պահանջմունքը դասվում է առաջնակարգ պահանջմունքների շարքին, ինչն էլ պայմանավորում է մարդու, պետության և հասարակության գործունեության շարժառիթները:

Ինչ վերաբերում է «տնտեսական անվտանգություն» կատեգորիային, ապա հասարակական զարգացման և տնտեսական ֆորմացիաների փոփոխությանը, սպառնալիքների նոր տեսակների ի հայտ գալու հաճախականության մեծացմանը զուգահեռ փոխվել է նաև տնտեսական անվտանգության դերը, գործառույթները և ընդգրկման շրջանակները, դրա ապահովման սուբյեկտներն ու դրանց հնարավորությունները: Ընդ որում, անընդհատ փոփոխվող աշխարհում տնտեսական անվտանգության ապահովման գործում պետության դերն այնքան է մեծացել, որ վստահաբար կարելի է պնդել, որ այն ամբողջությամբ դարձել է պետության գործառույթ, քանի որ երկրում սոցիալ-տնտեսական բազմաթիվ հիմնախնդիրների ի հայտ գալը, որպես կանոն, պայմանավորված է պետության կողմից դրանց կանխարգելմանն ուղղված միջոցառումներ չիրականացնելու, կամ ժամանակին չիրականացնելու հետ: Ուստի պետությունը պետք է ապահովի տնտեսական անվտանգության այնպիսի մակարդակ, որը կերաշխավորի տնտեսության բնականոն գործունեության համար անհրաժեշտ ներքին և արտաքին կայունություն, աշխատանքի միջազգային բաժանման մեջ երկրի ակտիվ մասնակցություն ու մրցունակություն, միաժամանակ հիմք կլինի ազգային անվտանգության բավարար մակարդակի ապահովման համար:

Տնտեսական անվտանգությունը ազգային անվտանգության համակարգի ապահովման անհրաժեշտ բաղադրիչներից մեկն է, միևնույն ժամանակ, ազգային անվտանգության համակարգը ներառում է արտաքին և ներքին քաղաքական, ռազմական անվտանգության, էներգետիկ, տեղեկատվական, էկոլոգիական, անձնա-

կան, սոցիալական, հոգևոր, էկոլոգիական և անվտանգության այլ բաղադրիչների ապահովում:

Այսուհանդերձ, հարկ է նշել, որ պետության (ինչպես նաև՝ հասարակության և անհատի) համար գոյություն չունի բացարձակ տնտեսական անվտանգություն, այսինքն՝ երկրի տնտեսության համար ներքին կամ արտաքին վտանգների կատարյալ բացակայություն:

Հաճախ պետության տնտեսական անվտանգությունը բնորոշվում է արտադրողական ուժերի զարգացման մակարդակով, սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների առկա վիճակով, գիտա-տեխնիկական առաջընթացի և ազգային տնտեսության մեջ դրա արդյունքների ներդրման մակարդակով, համաշխարհային տնտեսության մեջ երկրի ունեցած դերակատարությամբ և այլն: Պետության տնտեսական անվտանգության նյութական հիմքն ապահովում են զարգացած արտադրողական ուժերը, որոնք ունակ են ապահովել ընդլայնված վերարտադրություն, երկրի քաղաքացիների բարձր կենսամակարդակ և պետության տնտեսական անկախություն:

Պետության տնտեսական անվտանգությունը սերտորեն կապված է «զարգացում» և «կայունություն» հասկացությունների հետ: Ազգային տնտեսության զարգացումը տնտեսական անվտանգության առանցքային հատկանիշներից մեկն է: Եթե տնտեսության զարգացման տեմպերը թուլանում են կամ այն արգելակվում է, ապա կտրուկ նվազում է արտաքին և ներքին բացասական ազդակներին պետության արձագանքման հնարավորությունը: Ազգային տնտեսության կայունությունը բնութագրում է նրա տարրերի, ինչպես նաև դրանց միջև առկա կազմակերպական և տնտեսական կապերի կայունությունն ու հուսալիությունը և՛ արտաքին և՛ ներքին ճնշումներին դիմակայելու ունակությունը:

Այսինքն «Պետության տնտեսական անվտանգություն» հասկացության բովանդակությունը կարելի է դիտարկել որպես.

- տնտեսության *վիճակ*, օրինակ՝ դա ազգային տնտեսության այնպիսի վիճակ է, երբ երկրում առկա տնտեսական, արտադրական, տեխնոլոգիական գործոնների ամբողջությունը հնարավորություն է տալիս իրականացնել ընդլայնված վերարտադրություն,

- *գործընթաց*, որն ուղղված է ազգային տնտեսության հուսալի զարգացմանն և կայուն գործունեության ապահովման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծմանն ու ամրապնդմանը,
- փոխկապակցված կառուցվածքային *տարրերի ամբողջություն* (արտադրության նյութական ապահովվածության, աշխատուժի վիճակի, հիմնական արտադրական ֆոնդերի զարգացվածության աստիճանի, գիտահետազոտական և նորարարական ոլորտների զարգացվածության, ներքին և արտաքին շուկաներում ապրանքների իրացվելիության հնարավորության):

Անկախ ուսումնասիրման տեսանկյունից, պետության տնտեսական անվտանգությունը անհրաժեշտ է դիտարկել որպես համակարգ, որի բովանդակությունը պայմանավորում է պետության գործառույթներն ուղղված վերջինիս անհրաժեշտ մակարդակի ապահովմանը:

Տ.Ռոմոշենկոն պետության տնտեսական անվտանգության համակարգում առանձնացնում է պաշտպանական, կարգավորող, նախազգուշացնող, նորարարական և սոցիալական գործառույթները⁵³:

Պաշտպանական գործառույթն արտացոլվում է երկրի տնտեսական համակարգն արտաքին և ներքին վտանգներից պաշտպանելու անհրաժեշտության մեջ: Այս գործառույթի իրականացումն ուղղակիորեն կապված է տնտեսության ռեսուրսային ներուժի ձևավորման և արդյունավետ օգտագործման հետ: Այս նպատակն իրագործելու համար անհրաժեշտ է ստեղծել տնտեսական անվտանգության ապահովման համար սոցիալ-տնտեսական ռեսուրսների բավարար բազա, կանխարգելել առկա ռեսուրսների անարդյունավետ օգտագործումը, ոչնչացումը և ազգային տնտեսությանը վնասող այլ երևույթները, պաշտպանել ազգային տնտեսությունն անվտանգությունը խաթարող արտաքին սոցիալ-տնտեսական ազդակներից:

Փաստորեն պետության տնտեսական անվտանգության պաշտպանական գործառույթի իրականացումը ենթադրում է.

⁵³ Ромашенко Т.Д. Экономическая безопасность национальной экономики: механизм и система обеспечения в России // Т.Д. Ромашенко. Воронеж. ВГУ., 2003. С. 52-54.

- Հնարավոր վտանգների առկայության վերլուծություն, նոր սպառնալիքների և մարտահրավերների առաջացման հավանականության ու դրանց հնարավոր հետևանքների կանխատեսում: Այսինքն՝ վարվող արտաքին և ներքին քաղաքականության բոլոր ուղղությունները պետք է հիմնված լինեն հնարավոր վտանգների բացահայտման և դրանց հետևանքների գնահատման վրա:
- Անվտանգության ապահովմանն ուղղված համալիր միջոցառումների մշակում:
- Հնարավոր վտանգների կանխարգելմանն ուղղված գործուն մեխանիզմների ձևավորում:

Պետության **կարգավորող** գործառույթը հանդես է գալիս տնտեսական տարբեր ենթահամակարգերում պետության տնտեսական անվտանգության ապահովմանն և ռիսկերի չեզոքացմանն ուղղված գործունակ մեխանիզմների կիրառման միջոցով: Դրանք ընդգրկում են ինչպես շուկայական ինքնակարգավորման հատկությունն ուժեղացնող, այնպես էլ շուկայի ձախողումների վերացմանն ուղղված (շուկայի կողմից չլուծվող խնդիրների լուծման) մեխանիզմներ:

Շուկայի ինքնակարգավորման մեխանիզմը իրացվում է տնտեսության՝ ինքնուրույն հավասարակշռության հասնելու միջոցով: Միևնույն ժամանակ, փորձը ցույց է տալիս, որ անորոշության պայմաններում օպտիմալ որոշումների կայացման հարցում՝ տնտեսվարող սուբյեկտների հնարավորությունները սահմանափակ են: Պատմությանը հայտնի համաշխարհային ճգնաժամերը (Մեծ ճգնաժամ, Ասիական, համաշխարհային ֆինանսատնտեսական և այլն) ցույց տվեցին, որ շուկայական տնտեսությամբ երկրներում բազմաթիվ են երևույթները, որոնք դուրս են մնում տնտեսական սուբյեկտների շահերի շրջանակներից և կարող են դառնալ պոտենցիալ վտանգի աղբյուր:

Շուկայի ինքնակարգավորման մեխանիզմը հանդիսանում է հասարակության անհատական և խմբային շահերի կրողը, իսկ պետությունը՝ ազգային տնտեսական շահերի կրողն է, և համակարգում է տնտեսական բոլոր սուբյեկտների գործունեությունը՝ հաշվի առնելով տարբեր մակարդակներում հավասարակշռության պահպանումը:

Պետության կարգավորող մեխանիզմներն ընդգրկում են ինչպես շուկայական մեխանիզմների արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված, այնպես էլ շուկայի ինքնակարգավորման սահմանափակ հնարավորությունների փոխլրացմանն ուղղված

մեխանիզմներ: Մակրոտնտեսական մակարդակում պետության կարգավորող գործառույթը դրսևորվում է ոչ միայն և ոչ այնքան վտանգների նվազեցմամբ կամ չեզոքացմամբ, այլև տնտեսական համակարգի կայունության ապահովմամբ, երկրի միջազգային դիրքի բարելավմամբ և այլն: Պետության տնտեսական կարգավորման նպատակը տնտեսական անվտանգության օպտիմալ մակարդակի ապահովումն է, որն ուղղված մակրոտնտեսական կայունության, կայուն տնտեսական աճի, բնական զբաղվածության մակարդակի, խնայողությունների և ներդրումների միջև հավասարակշռության ապահովմանն ու այլ մակրոտնտեսական խնդիրների լուծմանը:

Պետության տնտեսական անվտանգության համակարգի **նախազգուշացնող** գործառույթն ուղղված է տնտեսական գործունեության ընթացքում հնարավոր ճգնաժամային իրավիճակների առաջացումը կանխատեսելուն և դրանց դիմակայման համար տնտեսական համակարգը նախապատրաստելուն: Այն ենթադրում է սոցիալ-տնտեսական և կազմակերպական-տեխնիկական բնույթի միջոցառումների իրականացում, որոնց արդյունքը համակարգի պաշտպանական հատկության ուժեղացումն է:

Նախազգուշացնող գործառույթի արդյունավետ իրականացումը ենթադրում է ժամանակին, լիարժեք և հավաստի տեղեկատվություն առկա և սպասվելիք վտանգների մասին: Ուստի, տնտեսական անվտանգության համար շատ կարևոր է ճշգրիտ տեղեկատվության առկայությունը: Արտաքին և ներքին միջավայրից ստացվող ազդակները կարող են հիմք հանդիսանալ տնտեսական և սոցիալական լարվածության վերացմանն ուղղված անհրաժեշտ միջոցառումների իրականացման համար: Այսպիսով, տեղեկատվական ռեսուրսների առկա քանակն ու որակը հատուկ նշանակություն են ստանում պետության տնտեսական անվտանգության նախազգուշացնող գործառույթի իրականացման համար: Ստացվող տեղեկատվության շնորհիվ հնարավոր կլինի հստակ որոշել անհատների, հասարակության և պետության կենսական կարևորության շահերին սպառնացող վտանգները և մշակել դրանց չեզոքացմանն ուղղված միջոցառումներ:

Նորարարական գործառույթը հանդես է գալիս պետության կողմից տնտեսական գործընթացների վերաբերյալ ոչ ավանդական որոշումների ընդունման և նորարարական (ինովացիոն) լուծումների միջոցով տնտեսության զարգացման տեմպերը

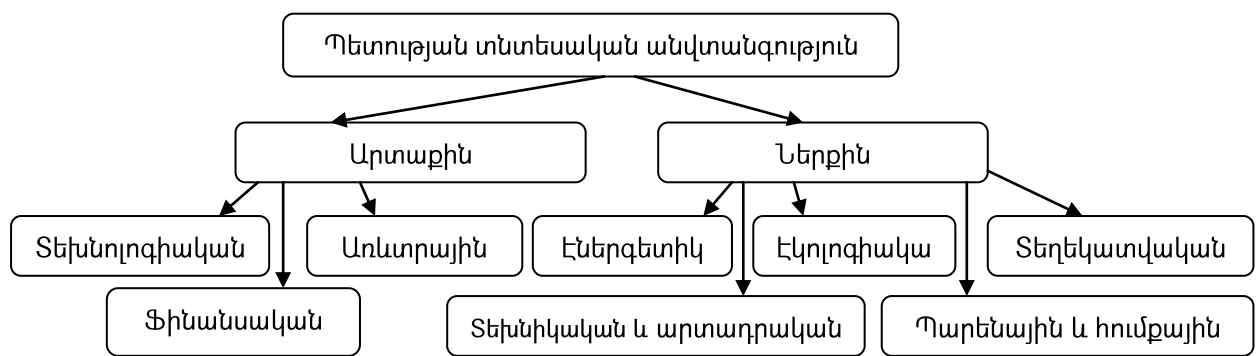
արագացնելու կամ վերջինիս հնարավոր բացասական հետևանքները չեզոքացնելու միջոցով: Այս գործառույթի արդյունքները տնտեսությունում ի հայտ գալը միջնորդավորված է փոխհատուցման ներուժով և, որպես կանոն, արտահայտվում են անվտանգության մյուս գործառույթների արդյունավետության աճի տեսքով: Ներտնտեսական տեսանկյունից փոխհատուցման ներուժը հիմնված է տնտեսական համակարգի ինքնակարգավորման հատկության, իսկ արտաքին տնտեսական տեսանկյունից՝ պետության կարգավորող ազդեցության վրա: Փոխհատուցման ներուժի հիմնական նպատակը վնասի չեզոքացումը, նվազեցումը կամ փոխհատուցումն է: Այդ նպատակին հասնելու համար կիրառվում են տարբեր մեթոդներ, գործիքներ, որոնք ուղղված են տնտեսության արդյունավետության և մրցունակության բարձրացմանը և կայուն տնտեսական աճի ապահովմանը:

Պետության տնտեսական անվտանգության համակարգի **սոցիալական** գործառույթն ենթադրում է հասարակության բոլոր անդամների պահանջմունքների և շահերի հնարավորինս լիարժեք բավարարումը: Այս գործառույթի իրականացումը նպաստում է բնակչության կյանքի որակի և մակարդակի բարձրացմանը և երաշխավորում է քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանությունն ու ազատությունը: Այս առումով պետության խնդիրն է ձևավորել և զարգացնել սոցիալ-տնտեսական այնպիսի մեխանիզմ, որը կնվազեցնի կամ կչեզոքացնի վերոնշյալ անբարենպաստ գործոնների ազդեցությունը:

Պետք է նշել, որ պետության տնտեսական անվտանգության համակարգի գործառույթների նման դասակարգումը պայմանական է, քանի որ նշված գործառույթները միմյանց փոխլրացնում և փոխպայմանավորում են, իսկ հաճախ մեկ գործառույթի բնորոշ գծեր կարող են կրկնվել նաև այլ գործառույթի բնորոշման պարագայում: Պետության տնտեսական անվտանգության ապահովման արդյունավետությունը կախված է նշված գործառույթների միասին և միաժամանակ լիարժեք գործառնելու ունակությունից: Ընդ որում տնտեսական անվտանգության առանձին բաղադրիչների ապահովման գործում նշված գործառույթների խնդիրները կարող են փոխվել:

Ընդհանրապես պետության տնտեսական անվտանգության համակարգը ներկայացվում է ներքին և արտաքին ենթահամակարգերով, որոնք ունեն իրենց բաղադրիչները.

- *արտաքին անվտանգության ենթահամակարգ*- տեխնոլոգիական, առևտրային, ֆինանսական,
- *ներքին անվտանգության ենթահամակարգ*- տեխնիկական և արտադրական, պարենային և հումքային, էներգետիկ, էկոլոգիական, տեղեկատվական (տե՛ս գծապատկեր 1.2.1):

Գծապատկեր 1.2.1. Պետության տնտեսական անվտանգության հիմնական բաղադրատարրերը

Պետության տնտեսական անվտանգության **տեխնոլոգիական** բաղադրիչը բնորոշվում է համաշխարհային գիտատեխնիկական առաջընթացին երկրի ակտիվ մասնակցությամբ, որը երաշխավորում է նորագույն տեխնոլոգիական լուծումները ազգային արտադրության մեջ կիրառելու երկրի ունակությունն ու ապահովում ազգային արտադրության ապրանքների և ծառայությունների մրցունակությունը բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների միջազգային շուկայում: Համաշխարհային փորձը վկայում է, որ տնտեսական անվտանգության տեխնոլոգիական բաղադրիչի ապահովումը հնարավոր է միայն այն պարագայում, երբ ազգային տնտեսությունը դրված է նորարարական զարգացման հիմքերի վրա⁵⁴:

Ներկայումս աշխարհում ամենաարդյունավետ նորարարական տնտեսական համակարգ ունեցող երկիր է համարվում ԱՄՆ-ը (2013թ. տվյալներով, նրան բաժին է

⁵⁴ Кузык Б.Н., Яковец Ю.В. Россия 2050: стратегия инновационного прорыва. – М.: ЗАО Издательство “Экономика”, 2004, с. 110.

ընկնում աշխարհում գիտատեխնիկական և փորձակոնստրուկտորական աշխատանքների վրա կատարվող ծախսերի 34%-ը⁵⁵): Ընդ որում, այդ ծախսերի զգալի մասը ֆինանսավորվում են պետական, ինչպես նաև վենչուրային հիմնադրամների կողմից: Երկրի պետական նորարարական քաղաքականության շրջանակներում ձևավորված է մտավոր սեփականության պաշտպանության գործուն համակարգ, գիտահետազոտական կենտրոնների, համալսարանների և նորարարական կազմակերպությունների միջև առկա է սերտ համագործակցություն:

Գիտատար արտադրության ոլորտների զարգացմանը մեծ ուշադրություն է դարձնում նաև Չինաստանը: 2013թ. Չինաստանի գիտատեխնիկական և փորձակոնստրուկտորական աշխատանքների վրա կատարվող ծախսերը կազմել են ՀՆԱ-ի 2%-ը, իսկ աշխարհում այդ ուղղությամբ կատարվող ծախսերի՝ 16.5%-ը⁵⁶: Այս ոլորտում Չինաստանի առաջնահերթություններն են հանդիսանում տեղեկատվական անվտանգության համակարգերը, ծրագրային ապահովումը, հաստոցաշինությունը և այլն: Ընդ որում, գիտության նորագույն նվաճումների օգտագործման և օտարերկրյա կապիտալի ներգրավման նպատակով Չինաստանի կառավարության կողմից խրախուսվում է համատեղ ձեռնարկություններ հիմնելու կամ օտարերկրյա կազմակերպություններ ձեռք բերելու մոտեցումը⁵⁷:

Եվրոպական երկրները ևս գիտատեխնիկական և փորձակոնստրուկտորական աշխատանքների վրա աշխարհում կատարվող ծախսերում ունեն զգալի մասնաբաժին՝ 22.4%⁵⁸ (2013թ.): Այս առումով, առաջատարը Գերմանիան է, որին 2013թ. տվյալներով՝ բաժին է ընկնում աշխարհում կատարվող ծախսերի 5.9%-ը: Չնայած դեռևս 2002թ. Բարսելոնյան համաձայնագրի շրջանակներում եվրոպական երկրները համաձայնության եկան հաջորդ 10 տարիների ընթացքում մեծացնել գիտատեխնիկական և փորձակոնստրուկտորական աշխատանքների վրա կատարվող ծախսերը՝ հասցնելով դրանք

⁵⁵ R&D Magazine, 2014 GLOBAL R&D FUNDING FORECAST, p.5.

⁵⁶ Տե՛ս նույն տեղը:

⁵⁷ Այսպես օրինակ՝ չինական հաստոցաշինական Shenyang Machine Tool Co. Ltd. կազմակերպությունը 2004թ. գնեց գերմանական Schiess AG սնանկացած ընկերությունը. 2004թ. ամերիկյան IBM ընկերությունը վաճառեց իր համակարգիչների արտադրության մասնաճյուղը չինական Lenovo ընկերությանը:

⁵⁸ R&D Magazine, 2014 GLOBAL R&D FUNDING FORECAST, p.5.

ԱՄՆ-ի և Ճապոնիայի (<ՆԱ-ի նկատմամբ 10.5%) մակարդակին: Մեծ Բրիտանիայի կառավարությունը որոշում կայացրեց երկրի տեխնոլոգիական զարգացմանն աջակցություն ցուցաբերել ոչ միայն գիտահետազոտական աշխատանքների ֆինանսավորման, այլև գիտահետազոտական և մասնավոր կազմակերպությունների ջանքերի միավորման շնորհիվ նոր արտադրատեսակների և տեխնոլոգիաների մշակման, Մեծ Բրիտանիայի տեխնոլոգիական ռազմավարության խորհուրդի (UK Technology Strategy Board) ստեղծման, ինչպես նաև՝ նորարարական տեխնոլոգիաների ոլորտում առաջնային ուղղությունների մշակման միջոցով: Ֆրանսիայի կառավարությունն էլ, իր հերթին, մշակեց նորարարական քաղաքականության ձևավորման 5 հիմնական ուղղություն. նորարարական պլանի մշակում, գիտահետազոտական ինստիտուտների, բուհերի և արտադրական կազմակերպությունների միջև սերտ կապերի ստեղծում ու համագործակցություն, ոլորտի զարգացմանն ուղղված օրենքների մշակում, ազգային գիտական գործակալության և արտադրական նորարարությունների ազգային գործակալության ստեղծում⁵⁹:

Այնուամենայնիվ, պետք է փաստել, որ այսօր եվրոպական երկրները ոչ միայն չեն կարողացել հասնել իրենց թիրախավորած ցուցանիշին, այլև նրանցից շատ առաջ է անցել Չինաստանը, որը 2002թ. բոլոր եվրոպական երկրներից, այս առումով, ավելի ցածր հորիզոնականներում էր գտնվում:

Պետության տնտեսական անվտանգության **առևտրային** բաղադրիչն իրենից ներկայացնում է երկրի արտահանման և ներմուծման ապրանքային և աշխարհագրական կառուցվածքում հնարավորինս մեծ տարբերակվածության (դիֆերենցում) ապահովում: Աշխարհագրական տարբերակվածության պարագայում երկրի արտահանումը և ներմուծումը կախված չեն լինի մեկ կամ մի քանի խոշոր կենտրոնների «քմահաճույքից»: Իսկ ապրանքային դիվերսիֆիկացման տեսանկյունից կարևորվում են հետևյալ ցուցանիշները՝ ներմուծման մեջ պարենամթերքի և բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների մասնաբաժինը, երկրի կախվածությունը ռազմավարական նշանա-

⁵⁹ Семенова Е.А. Мировой рынок наукоемкой продукции и позиции России. // Аналитические обзоры РИСИ. – М., 2005. № 3 (8), с. 47.

կության ապրանքների ներմուծումից, մրցունակ և բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների տեսակարար կշիռը արտահանման մեջ:

Պետության տնտեսական անվտանգության **Ֆինանսական բաղադրիչը** կարելի է բնորոշել որպես ինքնուրույն դրամավարկային քաղաքականություն իրականացնելու և ֆինանսական համակարգի կայուն գործունեությունն ապահովելու պետության հնարավորությունը, ներառյալ՝ միջազգային վարկեր և օտարերկրյա ներդրումներ ստանալու, բաշխելու, օգտագործելու և վերադարձնելու միջոցով: Այս առումով կարևորվում են ֆինանսական համակարգի հետևյալ ցուցանիշները՝ արժեթղթերի և ֆինանսական շուկաների կայացվածության մակարդակը, ֆինանսական ներհոսքի հիմնական ուղղությունները և դրանց վերադարձելիության ապահովման հնարավորությունները, պետական բյուջեի պակասուրդի մեծությունը, ազգային արժույթի ազատ փոխարկելիությունն ու փոխարժեքի կայունության ապահովման ներքին ռեսուրսները, արտաքին և ներքին պետական պարտքի մակարդակը, երկրի արտարժույթային ու ոսկու պաշարների մեծությունը և այլն:

Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ երկիրը կայուն տնտեսական աճ, հետևաբար նաև անվտանգությունը կարող է ապահովել, եթե օտարերկրյա ներդրողների համար դարձել է վստահելի գործընկեր և կարողացել է ապահովել ներդրումների կայուն ներհոսք: Ներդրումների ներգրավման ոլորտում հաջողություն գրանցած երկրները օտարերկրյա կապիտալի համար համարվում են գրավիչ, իսկ տնտեսական անվտանգության առումով՝ անվտանգ, եթե.

- ներդրումների ծավալը կազմում է ՀՆԱ-ի 20-25%-ը,
- ՕՈՒՆ ծավալը կազմում է ներքին ներդրումների առնվազն 15-17%-ը
- հիմնական ֆոնդերի մաշվածությունը չի գերազանցում 30-35%-ը:

Նշենք, որ 2013թ. դրությամբ ՀՀ ներդրումներ/ՀՆԱ հարաբերությունը կազմել է 3.9%⁶⁰, իսկ ՕՈՒՆ/Ներքին ներդրումներ հարաբերությունը՝ 18.6%⁶¹: Սա վկայում է այն

⁶⁰ Աղբյուրը՝ ՀՀ Ֆինանսների նախարարության կայքի տվյալների բազա՝ ՀՀ տնտեսությունը բնութագրող հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշներ (եռամսյակային)՝ <http://minfin.am/index.php?cat=69&lang=1>

⁶¹ Հաշվարկը կատարվել է հեղինակի կողմից, ըստ ՀՀ ԱՎԾ “Օտարերկրյա և ուղղակի ներդրումների ներհոսքը ըստ երկրների 2007-2013թ.”, <http://www.google.am/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CB8QFjAA&url>

մասին, որ ՀՀ տնտեսությունը օտարերկրյա կապիտալի համար դեռևս գրավիչ չէ և այս ուղղությամբ դեռևս զգալի աշխատանքներ պետք է տարվեն:

Պետության տնտեսական անվտանգության ապահովման **արտադրա-տեխնիկական** բաղադրիչի նշանակությունը հանգում է տնտեսության ինքնուրույն ընդլայնված վերարտադրություն իրականացնելու արտադրական և տեխնիկական հնարավորությունների ապահովմանը: Այն ենթադրում է հասարակության պահանջմունքները բավարարելու տնտեսության ունակությունը նույնիսկ այնպիսի իրավիճակներում, երբ խախտվել են արտաքին կամ ներքին տնտեսական բարենպաստ պայմանները: Պետության ներքին տնտեսական անվտանգության այս բաղադրիչի խաթարումը հանգեցնում է այլ երկրներից կախվածության մեծացմանը: Ներկայումս զարգացած երկրներից, այս առումով, առավել ինքնուրույն են համարվում Ճապոնիան և ԱՄՆ-ը, որոնց ներմուծումը 2012թ. դրությամբ կազմում էր ՀՆԱ-ի 17%: Իսկ օրինակ՝ Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Մեծ Բրիտանիայի և Իտալիայի համար այն տատանվում էր 25-50%-ի միջակայքում: Այն երկրները, որոնց համար նշված ցուցանիշը գտնվում է 50-80% միջակայքում, արդեն իսկ որոշակիորեն կանգնած են ինքնուրույնության կորստի վտանգի առաջ: Այդ երկրներից կարելի է նշել օրինակ՝ Հոլանդիան, Չեխիան, Դանիան, Իսլանդիան և այլն: Հայաստանը նույնպես այս ցուցանիշով բավական մոտեցել է 50%-ի շեմը, 2013թ. այն եղել է 44.4%, իսկ 2014թ.՝ 42.8%: Այսինքն, Հայաստանը արդեն իսկ վտանգավոր գոտում է: Այլ երկրներում (օրինակ՝ Էստոնիա), որոնցում վերոնշյալ ցուցանիշը 80%-ից բարձր է, առկա է ինքնուրույնության մեծ կորուստ և արտադրական գործընթացը գրեթե ամբողջությամբ պայմանավորված է ներմուծմամբ⁶²:

Պետության տնտեսական անվտանգության **պարենային և հումքային** բաղադրիչը ենթադրում է տնտեսության ապահովություն հումքի և պարենի անհրաժեշտ քանակությամբ: Անվտանգության այս բաղադրիչն ունի սոցիալ-տնտեսական բնութագիր ու արտահայտվում է պետության կարողությամբ՝ իր քաղաքացիներին ըստ սահմանված նորմերի հիմնական սննդամթերքով ապահովելու հարցում: Պետությունը պարե-

=http://3A%2F%2Fwww.armstat.am%2Ffile%2Fdoc%2F99487088.xls&ei=_4lcVI-6GYfxapOmgLAD&usg=AFQjCNHpLF-nL1JaGxKMGrjniwUN3mMokg&bvm=bv.79184187,d.ZWU/ և ՀՀ ֆինանսների նախարարության կայքի տվյալների բազայի՝ ՀՀ տնտեսությունը բնութագրող հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշներ (եռամսյակային)- <http://minfin.am/index.php?cat=69&lang=1>

⁶² Տվյալները՝ ըստ <http://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.ZS> կայքի 04.11.2014թ. դրությամբ

նային ապահովվածության առումով համարվում է անկախ, եթե կենսականորեն կարևորագույն սննդամթերքների տեղական արտադրության և պետական պարենային պահուստների ծավալներն ի զորու են կանխել պարենային ճգնաժամերը: Պարենային անկախության ապահովմանն ուղղված միջոցառումների իրականացման համար պատասխանատվությունը կրում է երկրի կառավարությունը⁶³:

Պարենային և հումքային ապահովվածությունը հանդիսանում է պետության տնտեսական անվտանգության կարևորագույն ուղղություններից մեկը և աշխարհի բազմաթիվ երկրներում կան պարենային ապահովվածության նվազագույն նորմեր սահմանող օրենքներ: Օրինակ՝ ԱՄՆ-ում Պարենային անվտանգության մասին օրենքի (*Food Security Act*, 1985) համաձայն՝ պարենի նվազագույն անհրաժեշտ պաշարը կազմում է միջին տարեկան սպառման 40%-ը: Բնակչությանը պարենով ապահովելու նպատակով իրականացվում են անապահով խավին պարենով ապահովելու հատուկ ծրագրեր: 2013թ. ԱՄՆ-ում պարենային ապահովության գծից ցած գտնվող բնակչության 62%-ն օգտվում է պարենային ապահովության պետական հետևյալ 3 ծրագրերից՝ լրացուցիչ պարենային ապահովության ծրագրից (46.2%), դպրոցականներին տրվող անվճար կամ զեղչված գներով սննդի ծրագրից (33.1%), կանանց և երեխաների համար նախատեսված լրացուցիչ պարենային օգնության ծրագրից (11%)⁶⁴: Հայաստանում վերջին տարիներին նմանատիպ ծրագրերից կարելի է նշել ներառական կրթությամբ երեխաներին սննդաթերքի տրամադրման ծրագիրը:

Հարկ է նշել, որ պետության պարենային և հումքային ապահովության տեսանկյունից ամենաէական հիմնախնդիրը ներմուծվող հումքից ու պարենից կախվածությունն է, որն անհրաժեշտ է պահել հնարավորինս ցածր մակարդակի վրա՝ ելնելով երկրի ռեսուրսային ապահովվածությունից:

Պետության տնտեսական անվտանգության հաջորդ բաղադրիչը՝ **էներգետիկ անվտանգությունը**, ենթադրում է ներքին սպառման համար անհրաժեշտ էներգակիրների բավարար քանակի կայուն մատակարարում: Այդ նպատակով բոլոր երկրներում

⁶³ Մարկոսյան Ա., Տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները. մեթոդաբանություն և արդյունքներ, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան 2005, էջ 50, 53:

⁶⁴ Coleman-Jensen A., Gregory Ch., Singh A., Household Food Security in the United States in 2013, Economic Research Report N 173, September 2014, p. 29. <http://www.ers.usda.gov/media/1565415/err173.pdf>

մշտապես իրականացվում են վերլուծություններ՝ բացահայտելու այն հանգամանքները, որոնց ի հայտ գալը կարող է խաթարել երկրի վառելիքա-էներգետիկ համակարգի գործունեությունը:

Պետության էներգետիկ անվտանգությունը նվազեցնող գործոններից կարելի է նշել հիմնական ֆոնդերի մաշվածությունը, էներգակիրների ներքին և միջազգային գների զգալի տարբերությունը, ոլորտում իրականացվող մասնավորեցման տեմպն ու մասշտաբները, աշխատանքային կարգապահության հանդեպ անհետևողականությունը, որը կարող է հանգեցնել վթարային իրավիճակների և այլն:

Այս տեսանկյունից, պետության առջև ծառացող հիմնական խնդիրներն են էներգակիրների ներմուծման կառուցվածքի տարբերակվածության ապահովումը, ինչպես նաև էներգախնայող տեխնոլոգիաների ներդրումը: Այս խնդիրների արդյունավետ լուծման պարագայում պետությունը կարող է խուսափել էներգիայի պակասորդի առաջացման ռիսկերից: Էներգակիրների ներմուծման տարբերակման հաջողված փորձ կարող է լինել ԱՄՆ-ի օրինակը, որի 2011թ. էներգակիրների ներմուծման աշխարհագրական կառուցվածքը հետևյալն էր՝ Մեքսիկա, Սաուդյան Արաբիա, Վենեսուելա, Նիգերիա, Կանադա, Ռուսաստան, Բրազիլիա⁶⁵: Սրան զուգահեռ, ԱՄՆ-ն աստիճանաբար նվազեցնում է իր ՀՆԱ-ի էներգատարությունը՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով երկրում էներգախնայող տեխնոլոգիաների զարգացմանն ու ընդհանուր էներգիայի պաշարում վերականգնվող և այլընտրանքային էներգիայի աղբյուրների տեսակարար կշռի մեծացմանը: Համեմատության համար նշենք, որ 1970-1980թթ. ԱՄՆ-ի ՀՆԱ-ի էներգատարությունը նվազել է 17%-ով, 1980-1990թթ.՝ 19.5%-ով⁶⁶, 2000թ. ԱՄՆ-ի ՀՆԱ-ի էներգատարությունը կազմում էր 0.417 պայմանական միավոր՝ 1000 ԱՄՆ դոլարի հաշվով⁶⁷: Բացի դրանից, 1975թ. ընդունված «էներգետիկ քաղաքականության և էներգիայի խնայողության» օրենքի համաձայն՝ ԱՄՆ-ում ստեղծվել են չվերամշակված նավթի պաշարների պահեստարաններ և սահմանվել է նավթի պա-

⁶⁵ Աղբյուրը՝ <http://ehorussia.com/new/node/6892>

⁶⁶ Байков Н., Александрова И. Производство и потребление топливно-энергетических ресурсов в XX в. // МЭ и МО, 2001, № 9, с. 27 – 33.

⁶⁷ Симония Н. Энергобезопасность Запада и роль России. // Россия в глобальной политике, 2004, том 2, № 2, с. 77 – 91. Байков Н., Александрова И. Производство и потребление топливно-энергетических ресурсов в XX в. // МЭ и МО, 2001, № 9, с. 27 – 33.

շարների համար ռազմավարական համարվող չափը, որը էներգաարտադրության համար կարող է օգտագործվել միայն ներմուծման հետ կապված ծայրահեղ իրավիճակներում՝ ԱՄՆ նախագահի թույլտվությամբ:

ՀՀ-ում 1995թ-ից ի վեր իրականացվել են մի շարք ուսումնասիրություններ, որոնք նպատակաուղղված էին էլեկտրաէներգիայի և բնական գազի սպառման կանխատեսումներին, նվազագույն ծախսերով գազամատակարարման համակարգի արտադրական հզորությունների զարգացմանը, ինչպես նաև՝ Հայկական ատոմային էլեկտրակայանը շահագործումից հանելու նպատակով ռազմավարության մշակմանը, որի արդյունքում՝ 2011թ. ընդունվեց ՀՀ էներգետիկ անվտանգության ապահովման հայեցակարգը, ըստ որի՝ Հայաստանում էներգետիկ անվտանգության ապահովումը ենթադրում է տնտեսության էներգաարդյունավետության բարձրացում, ատոմային էներգետիկայի զարգացում և վերականգնվող էներգապաշարների արդյունավետ օգտագործում⁶⁸:

Պետության տնտեսական անվտանգության **էկոլոգիական** բաղադրիչն իրենից ներկայացնում է հասարակության շահերի և շրջակա միջավայրի պաշտպանության միջև առաջացող խզումը պետության կողմից ժամանակին կանխարգելելու և վերացնելու ունակությունը:

Շրջակա միջավայրի աղտոտման խնդիրը սերտորեն կապված է մարդու տնտեսական գործունեության հետ, ուստի էկոլոգիական անվտանգություն ապահովելու համար անհրաժեշտ է նվազագույնի հասցնել օդոնային շերտի, բնական և կենդանական աշխարհի, գենոֆոնդի և էկոլոգիական միջավայրի այլ բաղադրատարրերի վրա մարդածին ազդեցությունը: Այս առումով, աշխարհում արդեն առկա են գլոբալ հիմնախնդիրներ, որոնց լուծումը դուրս է մեկ կամ մի քանի երկրների հնարավորություններից: Այսպես, 19-րդ դարի կեսերին CO₂-ի պարունակությունը մթնոլորտում 280 ppm էր, 20-րդ դարավերջին՝ վառելիքի օգտագործման, անտառահատումների և այլնի արդյունքում այն աճել է մինչև 370ppm: Կանխատեսումների համաձայն՝ կանխարգելիչ միջոցառումներ չձեռնարկելու պարագայում 2050թ. այն կհասնի 450-550ppm մակար-

⁶⁸ ՀՀ էներգետիկ անվտանգության ապահովման հայեցակարգ, Հավելված ՀՀ կառավարության 2011թ. դեկտեմբերի 22-ի նիստի N 50 արձանագրային որոշման, 2011թ., էջ 6:

դակին, ինչը կհանգեցնի գլոբալ տաքացման՝ իր բոլոր անցանկալի հետևանքներով: Ուստի, պետությունները պետք է ոչ միայն ձեռնարկեն գործուն միջոցներ էկոլոգիական անվտանգության ապահովման համար, այլ նաև միավորեն իրենց ջանքերը՝ գլոբալ էկոլոգիական խնդիրների լուծման շուրջ:

Պետության տնտեսական անվտանգության **տեղեկատվական** բաղադրիչը ենթադրում է առկա ներքին և արտաքին կապերի պարագայում տնտեսության այնպիսի գործունեություն, որի արդյունքում երաշխավորվում է տեղեկատվության փոխանակման հուսալիությունը, ազգային հարստության մեջ ոչ նյութական ակտիվների մասնաբաժնի ավելացումը, ներքին արտադրության արժեքում տեղեկատվության «տեսակարար կշռի» ավելացումը, ինչպես նաև արտադրության տեխնոլոգիաների գաղտնիությունը:

Տեղեկատվական անվտանգությունը ենթադրում է տեղեկատվական տարածքի պաշտպանվածություն, տեղեկատվության կիրառում միայն վերջինիս հասցեատերերի կողմից և, միայն նպատակային կերպով, տեղեկատվության գաղտնիության ամբողջության և հասանելիության պաշտպանվածություն, ռազմական, քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, ժողովրդագրական և տեղեկատվական ու հեռահաղորդակցման կառավարման համակարգերի պաշտպանվածություն: Ներկայումս տեղեկատվական անվտանգությունը սերտորեն առնչվում է հեռահաղորդակցման ոլորտի հետ, և, խոսելով տեղեկատվական անվտանգության մասին, ըստ էության, նկատի ենք ունենում նաև հեռահաղորդակցման ոլորտի անվտանգությունը⁶⁹:

1960-70թթ. Ճապոնիան և Հարավային Ասիայի որոշ այլ երկրների կարողացան տնտեսական աճի բարձր տեմպեր ապահովել հենց տեղեկատվության արդյունավետ օգտագործման արդյունքում՝ զարգացնելով տեղեկատվական կառավարումը, ինչպես նաև գործարար տեղեկատվական ցանցերի ներդրմամբ:

1980-90թթ. ԱՄՆ-ը ևս այս ոլորտում գրանցեց զգալի հաջողություններ՝ տնտեսությունում կառուցվածքային վերափոխումներ կատարելով հոգուտ տեղեկատվական ցանցերի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառման: Համաձայն որոշ փորձա-

⁶⁹ Շահգելյան Մ., Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2002, էջ 15:

գիտական գնահատականների՝ ներկայումս ԱՄՆ-ի ՀՆԱ-ի աճի 1/3-ն ապահովվում է տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ներդրման շնորհիվ:

Դեռևս 2000 թվականին ՀՀ կառավարությունը ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների արդյունաբերությունը ճանաչել է Հայաստանի տնտեսության զարգացման գերակա ճյուղերից մեկը, որին հաջորդել են բազմաթիվ ծրագրեր և միջոցառումներ: 2001 թվականին կառավարությունը Համաշխարհային բանկի, ԱՄՆ-ի զարգացման գործակալության և մի շարք մասնավոր կազմակերպությունների հետ համատեղ մշակեց տեղեկատվական և հեռահաղորդակցման տեխնոլոգիաների (ՏՀՏ) գլխավոր ռազմավարությունն ու զարգացման ծրագիրը, որն ուղղված էր Հայաստանում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների (ՏՏ) ոլորտի զարգացմանը, ու դրա արդյունքը պետք է հանդիսանար տարածաշրջանում Հայաստանը որպես ՏՏ-ի կենտրոն դառնալը: 2001 թվականի մայիսին արդյունաբերության և առևտրի նախարարության կողմից ներկայացված ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների արդյունաբերության զարգացման հայեցակարգը հաստատվել է ՀՀ կառավարության կողմից, որը հիմնված էր ՏՀՏ-ի գլխավոր ռազմավարության սկզբունքների վրա: 2001 թվականին ՀՀ Նախագահի հրամանագրով ստեղծվեց տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացմանն աջակցող խորհուրդ (ՏՏՀԱԽ), որն ի պաշտոնե նախագահում է ՀՀ վարչապետը: Խորհրդն, այդ բնագավառում, պետք է իրականացներ միջնորդական գործունեություն ՀՀ կառավարության ու մասնավոր հատվածի միջև: 2002 թվականին ՀՀ կառավարության կողմից Համաշխարհային բանկի վարկային ծրագրի շրջանակներում ստեղծվեց «Ձեռնարկությունների ինկուբատոր» հիմնադրամը (ՁԻՀ)՝ Հայաստանում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի զարգացմանն աջակցելու նպատակով⁷⁰: 2009թ. ՀՀ Նախագահի կողմից հաստատվեց «ՀՀ տեղեկատվական անվտանգության հայեցակարգը»:

ՀՀ ՏՏ ոլորտում իրականացված ծրագրերն անշուշտ «անհետևանք» չեն մնացել, սակայն միևնույն ժամանակ չեն ապահովել այն արդյունքները, որոնք ի սկզբանե

⁷⁰ ՀՀ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԱՋԱԿՑՈՒԹՅԱՆ 2008 ԹՎԱԿԱՆԻ ԾՐԱԳԻՐԸ ՀԱՍՏԱՏԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ, 13 մարտի 2008 թվականի N 293-Ն, էջ 1-, <http://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=43344>

հայտարարվել են՝ ոլորտը գերակա հռչակելիս (2000թ.): 2013թ. դրությամբ ոլորտի շրջանառությունը կազմում է ընդամենը 294 մլն. ԱՄՆ դոլար, ինչը կազմում է ՀՆԱ-ի 2.8%:

Պետության տնտեսական անվտանգության բաղադրիչների վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս վեր հանել այն գործոնները, որոնք ազդում են դրանցից յուրաքանչյուրի, ինչպես նաև ողջ տնտեսական անվտանգության համակարգի վրա:

Պայմանականորեն դրանք կարող ենք բաժանել արտաքին և ներքին գործոնների: Որպես պետության տնտեսական անվտանգության վրա ազդող արտաքին գործոններ մենք առանձնացրել ենք հետևյալ խմբերը.

- **քաղաքական գործոններ.** սահմանակից երկրների քաղաքակրթության զարգացման մակարդակը, միջազգային և տարածաշրջանային անվտանգության ինստիտուտների զարգացման աստիճանը, երկրի անդամակցությունը միջազգային կազմակերպություններին, միջազգային ահաբեկչությունը, կազմակերպված հանցավորությունը, միջազգային հակամարտությունները, ռազմա-քաղաքական խմբավորումների առկայությունը, միջազգային պայմանագրերի շրջանակում թույլ տված խախտումները կամ դրանց բացակայությունը և այլն:
- **տնտեսական գործոններ.** ներմուծման կառուցվածքը (պարենամթերքի և բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների կշիռը ներմուծման մեջ), ռազմավարական նշանակության ապրանքների ներմուծումից երկրի կախվածության աստիճանը, արտահանման կառուցվածքը (մրցունակ արտադրանքի տեսակարար կշիռն արտահանման մեջ և արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանը), միջազգային ֆինանսական շուկայի, այդ թվում և՛ արժեթղթերի շուկայի վիճակը, երկրի ֆինանսական ներհուսքի և արտահուսքի հիմնական ուղղություններն ու վճարահաշվարկային հարաբերությունների բնույթը, արտաքին պարտքի չափը, ազգային արժույթի փոխարկելիությունը, երկրի ոսկու պաշարները, համաշխարհային ճգնաժամերը, երկրի համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող ճյուղերում արտերկրից ուղիղ կախվածությունը, հիմնական սննդամթերքի ներմուծման փոխարինման մակարդակը և այլն:

- **սոցիալ-ժողովրդագրական գործոններ.** միգրացիոն հոսքերը, որակյալ (մեծ «հատույց» ունեցող) կադրերի արտահոսքը, միջազգային մակարդակով կրոնական կամ ազգային պատկանելության տարբեր խմբերի միջև փոխհարաբերությունները:

Պետության տնտեսական անվտանգության վրա ազդող ներքին գործոնները ևս կարելի է ներկայացնել որոշակի խմբերով.

- տնտեսական գործոններ. ՀՆԱ մեծությունն ու կառուցվածքը, արտադրական ներուժը, ազգային տնտեսության կառուցվածքը, մենաշնորհների առկայությունն ու տնտեսության ազատականացումը, մրցունակությունը, արդյունաբերության տեխնոլոգիական բազայի նորացման աստիճանը, ֆինանսական համակարգի զարգացման մակարդակը, ներդրումային գործունեությունը, ստվերային տնտեսության առկայությունն ու կոռուպցիան և այլն:
- Կազմակերպական գործոններ. պետական կառավարման համակարգի արդյունավետությունը, ենթակառուցվածքների զարգացման աստիճանը, տնտեսության հեռանկարային ռազմավարական ուղղությունների ճիշտ ընտրությունը և այլն:
- Իրավական գործոններ. օրենսդրական դաշտի որակը, օրենքների կիրառելիության աստիճանը, կոռուպցիայի ու հանցավորության դեմ պայքարը և այլն:
- Սոցիալական գործոններ. հասարակության մեծ մասի կողմից կենսապայմանների ընդունելի մակարդակի ապահովում, բնակչության եկամուտների բաշխման մակարդակի համահարթեցում, սոցիալական բախումների կանխարգելում և այլն:

Այսպիսով, երկրի տնտեսական անվտանգությունը իրենից ներկայացնում է միմյանց հետ փոխկապակցված և փոխլրացնող տարրերից (բաղադրիչներից) կազմված համակարգ, որի յուրաքանչյուր բաղադրիչի անվտանգությամբ է պայմանավորված պետության ընդհանուր տնտեսական անվտանգության մակարդակը: Ընդ որում, կարծում ենք, որ անհիմն են բոլոր այն քննարկումները, թե անվտանգության վերը նշված բաղադրիչներից որն է առավել կամ պակաս կարևոր, և պետությունը որ բաղադրիչի ապահովման վրա պետք է առավել մեծ ուշադրություն կենտրոնացնի: Պետության տնտեսական անվտանգությունը համալիր հասկացություն է, և համակարգի ընդհանուր անվտանգությունը պայմանավորված է նրա առանձին բաղադրիչների անվտանգության մակարդակով: Ուստի, պետության առաջնային խնդիրն է տնտեսական ան-

վտանգության համակարգի յուրաքանչյուր բաղադրիչի անվտանգության համապատասխան մակարդակի ապահովումը, որով կերաշխավորվի ընդհանրապես պետության տնտեսական անվտանգությունը:

Պետք է նշել նաև, որ աշխարհում անընդհատ տեղի ունեցող փոփոխությունները՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, ռազմական և այլ հարցերի շուրջ, փոխում են նաև տնտեսական անվտանգության սպառնալիքների բնույթն ու բովանդակությունը, և դրանք համարժեք ու միաժամանակյա փոփոխություններ են պահանջում նաև պետությունների տնտեսական անվտանգության համակարգի ապահովման քաղաքականության մեջ:

1.3 Ազգային շահերը տնտեսական անվտանգության համակարգում

Համաշխարհային տնտեսությունում տեղի ունեցող ինտեգրման և գլոբալացման գործընթացների արդյունքում «տնտեսական անվտանգություն» հասկացությունը ևս ներկայումս ստացել է գլոբալ բնույթ: Անհրաժեշտություն է առաջանում երևույթը դիտարկել գլոբալ առումով, քանի որ որևէ երկրում կամ տարածաշրջանում տեղի ունեցող գործընթացները շատ արագ դուրս են գալիս երկրի սահմաններից և իրենց ազդեցությունն են գտնում նաև այլ երկրներում: Հաճախ այս գործընթացները անդրադառնում են այլ երկրների՝ առաջին հայացքից դրա հետ ոչ մի կապ չունեցող տնտեսական անվտանգության վրա՝ խարխուլելով վերջինիս հիմքերը: Այդ պատճառով էլ որոշ հեղինակներ ներկայիս քաղաքակրթությունն անվանում են «ոփսկերի քաղաքակրթություն»⁷¹: Թերևս այս փաստի գիտակցումը հանգեցնում է առավել զգոնության և կայացվելիք որոշումների ճկունության:

Ընդ որում, անընդհատ փոխվում են նաև գլոբալ անվտանգության ապահովման միջոցներն ու մեխանիզմները: Այսպես, եթե 20-րդ դարում քաղաքական բնույթի հակասությունների մեծ մասը ծագում էին երկրների միջև, ապա ներկայումս դրանց մեծ մասը ծագում են առանձին պետության ներսում: Այդ պատճառով նախկինում ավանդա-

⁷¹ Воробьева Ю., Вишняков Я., Катастрофы и образование.- М.: Эдиториал УРСС, 1999. - с. 24.

կան դարձած ռազմական անվտանգության ոլորտում մեծ ներդրումների միջոցով երկրի ու տարածաշրջանի անվտանգության ապահովումը ներկայումս չի կարող ամենաարդյունավետ եղանակը լինել: Ժամանակակից պայմաններում երկրների անվտանգության առաջնահերթ բաղադրիչը (նաև ռազմական անվտանգության առումով) դարձել է տնտեսական անվտանգությունը՝ հատկապես դրա սոցիալական բաղադրիչը: Բազմաթիվ են հետազոտողները, որոնց կարծիքով սոցիալական անհավասարությունը, եկամուտների ծայրահեղ բևեռացումը, աղքատությունը և այլն, ներկայումս առավել մեծ սպառնալիք են տնտեսական անվտանգությանը, քան ռազմական բնույթի սպառնալիքները: Այդ պատճառով այս գաղափարի կողմնակիցներն առաջարկում են շեշտադրել ոչ թե պետության, այլ մարդկանց անվտանգության ապահովումը⁷²:

Բնականաբար, մարդկանց գործունեությունն իր մեջ ներառում է անորոշության տարրեր, հետևաբար նաև՝ վտանգի որոշակի աստիճան: Հատկապես շուկայական տնտեսությամբ երկրներում յուրաքանչյուր տնտեսական սուբյեկտ ձգտում է առավելագույն օգտակարության և անվտանգության: Ընդ որում՝ նրանց շահերը շատ հաճախ միմյանց հակասում են, հետևաբար կարող ենք ասել, որ անվտանգության խնդիրը համընդհանուր բնույթ է կրում, և բացարձակ անվտանգություն գոյություն ունենալ չի կարող: Այս առումով, տնտեսական անվտանգության համակարգը հաճախ ներկայացվում է, որպես «բազմաթիվ անհայտներով հավասարում», որը միարժեք լուծում չունի: Տնտեսական անվտանգության ապահովման գործընթացում հնարավոր չէ առաջարկել «միասնական դեղատոմս», այլ անհրաժեշտ է մշակել մեխանիզմներ, որոնք թույլ կտան կանխատեսել հնարավոր սպառնալիքները և դրանց նվազեցմանն ուղղված միջոցառումներ իրականացնել:

Առհասարակ, անվտանգության պահանջմունքը դեռևս 1943թ. Մասլոուի կողմից դասակարգվել է մարդու հիմնարար պահանջմունքների շարքում⁷³: Այս հարցի առավել խորքային ուսումնասիրությունները վկայում են, որ այն հիմնարար պահանջմունք է նաև առանձին սոցիալական խմբերի, հասարակության և պետության համար: Թվարկված

⁷² Состояние мира. Доклад института Worldwatch о развитии по пути к устойчивому обществу. – М.: Изд-во “Весь мир”, 2000, с. 241.

⁷³ Радаев В.В. Экономическая социология: Учебн. пособие. – М.: Аспект Пресс, 2005, с. 43.

բոլոր սուբյեկտները ձգտում են առավելագույնս բավարարել իրենց անվտանգության, այդ թվում՝ դրա տնտեսական բաղադրիչի նկատմամբ պահանջմունքը:

Յուրաքանչյուր տնտեսական սուբյեկտ տնտեսական գործունեություն ընթացքում առաջնորդվում է իր շահով՝ միաժամանակ ձգտելով առավելագույն տնտեսական անվտանգության: Սակայն սահմանափակ ռեսուրսների առկայության պարագայում երբեմն տարբեր տնտեսական սուբյեկտների շահերը հակասում են միմյանց, ուստի որոշ սուբյեկտների տնտեսական անվտանգությունը խաթարվում է մյուսների գործունեության արդյունքում՝ հակասություն առաջացնելով հասարակության տարբեր խմբերի միջև: Այս հակասությունները պետության կողմից չհարթվելու պարագայում կարող են խորանալ և հանգեցնել հասարակության անկայունության, ինչն էլ, իր հերթին, կարող է առաջացնել հասարակական ընդվզումներ և տնտեսության ապակայունացում: Փաստորեն ստացվում է, որ յուրաքանչյուր տնտեսական սուբյեկտի՝ իր տնտեսական անվտանգությունը առավելագույնի հասցնելուն ուղղված գործունեությունը կարող է նպաստել տնտեսական անվտանգության ընդհանուր մակարդակի անկմանը: Այլ կերպ ասած՝ անհատը կարող է գիտակցաբար կատարել այնպիսի գործողություններ, որոնք առանձին դեպքերում կհանգեցնեն իր համար անցանկալի հետևանքների⁷⁴:

Համանման իրավիճակ է ստեղծվում պետության կողմից տնտեսական բարեփոխումներ իրականացնելու պարագայում. պետության կողմից իրականացվող ցանկացած տնտեսական բարեփոխում ուղղված է երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի (ներքին և արտաքին) բարձրացմանը, ինչի համար ստիպված է լինում օգտագործել հասարակության որոշ խմբերին պատկանող ռեսուրսները՝ այսպիսով նվազեցնելով նրանց անվտանգության մակարդակը: Այս երևույթը հաճախ անվանում են «անվտանգության արտաքին բացասական ազդեցություն»: Սրանց հաջորդող ներքին հակասությունները և ընդվզումները կանխելու նպատակով պետության առաջնային խնդիրը դառնում է երկրի ներսում սոցիալ-տնտեսական կայունության ապահովումը: Հենց ներքին հակասությունների կանխարգելմանն է ուղղված «մարդկային պահանջմունքների տեսությունը», որի հիմնադիրն է Պ.Սայթսը, որը հետագայում առավել զար-

⁷⁴ Бьюкенен Дж., Конституция экономической политики, Нобелевская лекция // Вопросы экономики. -1994. - № 6. - с. 106.

գացրել է Զ.Բարտոնը: Ըստ նրա՝ պետությունը ներքին սոցիալական հակասություններից խուսափելու նպատակով պետք է ձգտի նախ և առաջ բավարարել հասարակության հիմնարար պահանջմունքները, որոնք ընդհանուր են բոլոր մարդկանց համար՝ անկախ ազգային պատկանելությունից, սեռից, տարիքից և այլն⁷⁵:

Բարտոնը պնդում է, որ ինչպես ներքին, այնպես էլ՝ արտաքին հակասություններն առաջանում են տարբեր սոցիալական խմբերի չբավարարված պահանջմունքների արդյունքում, որի համար պատասխանատու են սոցիալական ինստիտուտները և իշխող վերնախավը. վերջիններիս կողմից սեփական շահերի իրագործումը հանգեցնում է հասարակության պահանջմունքների թերբավարարման, ինչով էլ նպաստում է նրանց կողմից բացասական ռեակցիայի առաջացմանը և հասարակական լարվածության մեծացմանը: Այս տրամաբանության զարգացմամբ էլ Բարտոնը մեկնաբանում է սովետական տնտեսության առաջացման պատճառները. եթե սոցիալական խմբերը չեն կարողանում բավարարել իրենց պահանջմունքներն առկա իրավական նորմերի և ինստիտուցիոնալ համակարգի պայմաններում, ապա նրանք անխուսափելիորեն կփնտրեն դրանց բավարարման ուղիներ ոչ օրինական ոլորտում, որն էլ կհանգեցնի սոցիալական անկայունության և պետության տնտեսական անվտանգության մակարդակի նվազեցման⁷⁶:

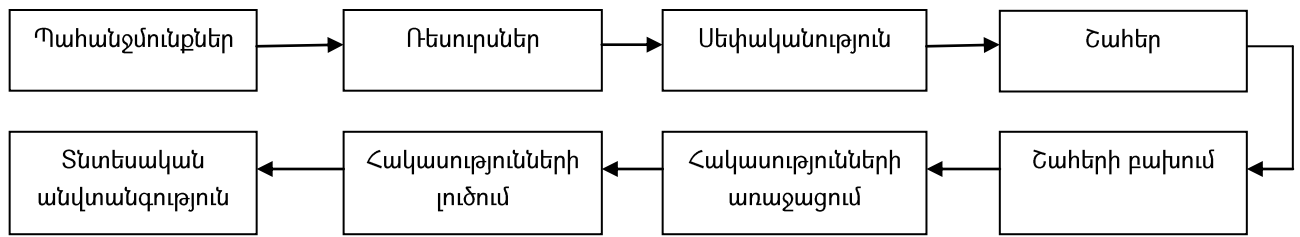
Սա, թերևս, այն գիտական բացատրությունն է, որն ամենավառ կերպով ներկայացնում է ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ հետխորհրդային մյուս երկրների ներկայիս վիճակը:

Այսպիսով, ստացվում է, որ հասարակությունն օժտված է ինչպես հակասությունների, այնպես էլ՝ տնտեսական անվտանգության որոշակի ներուժով, ընդ որում՝ դրանք միմյանց հակադարձ համեմատական են. որքան քիչ են հասարակությունում հակասությունների առաջացման պատճառները, այնքան առավել բարձր է նրա գործունեության արդյունքում տնտեսական անվտանգության մակարդակը:

Գծապատկեր 1.3.1-ում ներկայացված է տնտեսական անվտանգության շղթան: Ընդ որում՝ այս շղթան կիրառելի է հարաբերությունների ցանկացած մակարդակի համար՝ արտաքին տնտեսական, տարածաշրջանային, ներքին և այլն:

⁷⁵ Burton J., Sandole D. Generic theory: The basis of conflict resolution. In: Negotiation Journal. 1986. p. 344.

⁷⁶ Burton J., Dukes F. Conflict: Practices in Management, Settlement and Resolution. -N.J. St. Martins Press, 1990. p. 145-146.

Գծապատկեր 1.3.1. Տնտեսական անվտանգության շղթան⁷⁷

Պարզ է, որ տնտեսական սուբյեկտների շահերը որոշ մասով համընկնում են, իսկ որոշ մասով էլ հակասում են իրար և առաջացնում շահերի բախում: Մասամբ համընկնող և մասամբ հակասող շահերի միմյանց համապատասխանեցման և հարթեցման արդյունքում էլ ձեռք է բերվում տնտեսական անվտանգությունը:

Հարկ է նշել, որ տնտեսական անվտանգության այսպիսի ընկալումը շատ կարևոր է ոչ միայն տեսական, այլև գործնական տեսանկյունից: Այն թույլ է տալիս տնտեսական անվտանգության ցանկալի մակարդակի հասնելու համար առաջնային մեթոդների շարքում դիտարկել տնտեսական սուբյեկտների միջև շահերի անհամապատասխանության պարագայում առաջացող հակասությունների կանխարգելմանը, լուծմանը կամ կարգավորմանն ուղղված մեթոդներ:

Տնտեսական անվտանգության համակարգի ուսունասիրությունները ենթադրում են տնտեսական սուբյեկտների շահերի դասակարգում՝ ըստ առաջնայնության: Քանի որ տնտեսական համակարգում պետությունը նույնպես հանդես է գալիս, որպես սուբյեկտ, միևնույն ժամանակ պետությունը ազգային շահերի համակարգողն ու կրողն է, ուստի ազգային շահերը տնտեսական անվտանգության համակարգում առաջնային են: Ազգային շահերի ուսունասիրությամբ զբաղվում են բազմաթիվ հասարակական գիտություններ և դրանցից յուրաքանչյուրը ազգային շահերը հետազոտում է սեփական տեսանկյունից:

Տնտեսագիտական վերլուծությունների տեսանկյունից հանդիպում են ազգային շահերի բազմաթիվ բնորոշումներ՝ “կոնսերվատիվ ուտոպիայից”⁷⁸ մինչև անհատի, հասարակության և պետության շահերի ամբողջություն⁷⁹: Որոշ հեղինակներ ազգային

⁷⁷ Руткевич М.Н. Общество как система. - СПб.: Алтейя, 2001. - с. 334.

⁷⁸ Капустин Б.Г., Национальный интерес как консервативная утопия // Свободная мысль. -1996. - № 3. - с. 10-23.

⁷⁹ Концепция национальной безопасности РФ // Российская газета. - 1997. - 26 декабря. - с. 4-5.

շահերը մեկնաբանում են իրավական տեսանկյունից. ազգային շահերը դրանք շահերի այն համախումբն է, որոնք ժողովրդավարական երկրի ինստիտուտների կողմից վերլուծության արդյունքում ամրագրվել են օրենքներում, ենթաօրենսդրական ակտերում կամ իրավական-նորմատիվ այլ փաստաթղթերում⁸⁰: Այս ձևակերպումը, սակայն, կարող է բազմաթիվ հակասությունների առիթ հանդիսանալ, քանի որ այն չի արտահայտում ոչ ժողովրդավարական երկրներում ազգային շահերի սահմանումը:

Վ.Մաուն նշում է, որ ազգային շահերի ապահովման առաջնահերթ կարևորություն ունեցող չափանիշ կարելի է համարել արտադրողական ուժերի զարգացման համար բարենպաստ պայմանների ապահովումը⁸¹:

Դ.Կուզինի կարծիքով այդ չափանիշը կադրային ներուժի պահպանումն ու պաշտպանվածությունն է⁸²:

Այսուհանդերձ, ազգային շահերի բնորոշումն ու չափանիշների ընտրությունը խիստ հարաբերական բնույթ է ստանում, քանի որ տարբեր սոցիալական ինստիտուտներ, փորձելով այն ներկայացնել սեփական քաղաքականության տեսանկյունից, տալիս են տարբեր բնորոշումներ:

Ընդհանրապես ազգային շահերի հստակ որոշումն ու ձևակերպումը բավական բարդ է, քանի որ յուրաքանչյուր պետության մեջ հասարակության առանձին սուբյեկտներ տարբերվում են իրարից սոցիալական, մասնագիտական, մշակութային, հոգեբանական և այլ առումներով, հետևապես՝ հետապնդում են տարբեր շահեր, որոնք հաճախ կարող են նաև հակասել միմյանց: Բնական է, որ յուրաքանչյուր սուբյեկտ ձգտում է իր անհատական շահի առավելագույնս բավարարման՝ առանց հաշվի առնելու մյուս սուբյեկտների վրա իր գործունեության արդյունքում ունեցած հետևանքները, որոնք շատ հաճախ կարող են վնասի տեսքով լինել: Ուստի, եթե ազգային շահերի որոշումն իրացման գործընթացը իրականացվի հասարակության առանձին սուբյեկտների, կամ նույնիսկ դրանց խմբերի բոլոր շահերը հաշվի առնելու ճանապարհով, ապա այս

⁸⁰ Гусаков Н.П., Зотова Н.А. Национальные интересы и внешнеэкономическая безопасность России. - М., 1998. -с. 19.

⁸¹ May В. Национальные интересы и социально-экономические группы // Вопросы экономики.- 1994.- № 12. -с. 55.

⁸² Кузин Д. Что является главным достоянием любой развитой науки? // Вопросы экономики. - 1994. - № 12. -с. 38

սկզբունքով հասարակության գործունեությունը կհանգեցնի հասարակության քայքայման: Այս երևույթի հակակշիռ է հանդիսանում պետությունը: Որպես հասարակության կազմակերպման քաղաքական ձև՝ պետությունը ամբողջացնում և ներկայացնում է հասարակության ընդհանուր շահերը, օրինակ՝ երկրի անկախությունն, հասարակության պաշտպանվածությունն ու անվտանգությունը և այլն: Ազգային շահերի համակարգման ու ամբողջացման տեսանկյունից, որոշ հեղինակներ (Արիստոտել⁸³, Բյուքենեն⁸⁴) պետությունը բնորոշում են երկու տեսանկյունից՝ որպես պաշտպանող և որպես արտադրող մեխանիզմ: Առաջին գործառույթը երաշխավորում է պաշտպանված լինելու մարդկանց սահմանադրական իրավունքի ապահովումը: Իսկ որպես արտադրող պետությունը հանդես է գալիս հանրային բարիքների արտադրությամբ՝ բավարարելով դրանց նկատմամբ ունեցած բնակիչների պահանջմունքը: Բացի դրանից, պետությունը հանդես է գալիս նաև որպես «սպառող»՝ եկամուտների վերաբաշխման միջոցով, և որպես «գլխավոր ձեռնարկատեր»⁸⁵: Սակայն պետությունը չի զբաղվում առևտրային գործունեությամբ, այլ համակարգում է տնտեսվարող սուբյեկտների գործունեությունը և իրեն պատկանող նյութական և ոչ նյութական ակտիվների օգտագործման իրավունք է տրամադրում մասնավոր ձեռնարկատերերին՝ որոշակի պայմաններով:

Եթե որպես «պաշտպանող» ու որպես «արտադրող» պետության գործառույթների իրականացման ընթացքում ազգային շահերը որոշվում ու իրացվում են առանց էական հակասությունների ու շահերի բախման (քանի որ հասարակության բոլոր անդամները գրեթե հավասարաչափ են օգտվում այդ «բարիքներից»), ապա որպես «սպառող» և որպես «ձեռնարկատեր» պետության գործառույթների իրականացումը ենթադրում է հասարակության տարբեր խմբերի շահերի բախում և կոնֆլիկտներ, քանի որ այդ «բարիքներից» օգտվել կարող են ոչ բոլորը, ուստի անհրաժեշտություն է առաջանում ձևավորել այդ «օգտվողների» որոշման մեխանիզմներ՝ որոշակի արդարության սկզբունքների պահպանմամբ: Խնդիրները, որ կարող են առաջանալ այս առումով ազգային շահերի և պետական կամ պետական գերատեսչությունների շահերի շփոթու-

⁸³ Аристотель. Политая. Афинская политика. - М.: Мысль, 1997. - с. 262.

⁸⁴ Бьюкенен Дж. Границы свободы: Между анархией и Левиафаном // Избранные труды. - М.: Таурис Альфа, 1997. - с. 331-333.

⁸⁵ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - Т. 4. - с. 153-157.

թյունից մինչև պետական պաշտոնյաների կողմից իրենց անձնական շահերի գերադասումն է ազգային շահերի նկատմամբ, որը հանգեցնում է բյուրոկրատիայի և պետական պաշտոնյաների կողմից չարաշահումների, տնտեսական սուբյեկտների շահերի բախման, իսկ դրանք կարող են կործանարար լինել ազգային շահերի իրացման տեսանկյունից: Թեև ազգային և պետական գերատեսչական շահերի շփոթության վարկածը հերքվում է բազմաթիվ հեղինակների կողմից, որոնք պնդում են, որ պետական շահը հասարակական շահերի բաղկացուցիչ մաս է կազմում⁸⁶: Մեր կարծիքով, սակայն, այս հակասությունն առաջանում է գաղափարը չմանրամասնելու արդյունքում, մասնավորապես՝ անհրաժեշտ է տարանջատել շահի «կրողին», «արտահայտողին» և այն «իրագործողին»: այս տեսանկյունից պետությունը հանդես է գալիս հասարակական շահեր արտահայտողի և որպես տնտեսական սուբյեկտ՝ իր սեփական շահերը կրողի դերում, միևնույն ժամանակ՝ հասարակական շահերի իրագործման համար պետությունը ստեղծում է համապատասխան կառվարման մարմիններ՝ ճյուղային (գերատեսչություններ, նախարարություններ) և տարածաշրջանային (տարածքային կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմիններ): Փաստորեն, այս կառուցվածքային միավորները իրագործում են հասարակական և պետական շահերը, սակայն չի բացառվում, որ պաշտոնյաներն և կառուցվածքային միավորների ղեկավարները ունենան իրենց սեփական շահերը, որոնք կարող են գերադասվել ազգային շահերին, ինչի հետևանքով էլ երբեմն առանձին տնտեսական սուբյեկտի կամ դրանց խմբի շահը ներկայացվում է որպես պետական շահ՝ շփոթմունք առաջացնելով հետազոտողների շրջանում: Որոշ հետազոտողներ այս երևույթը բացատրում են հետևյալ կերպ՝ յուրաքանչյուր սուբյեկտ ձգտում է առավելագույնի հասցնել իր օգտակարությունը, հետևապես՝ պետական պաշտոն զբաղեցնող քաղաքացին միշտ չէ, որ առաջնորդվում է ընդհանուր բարեկեցության սկզբունքներով, շատ հաճախ նա՝ ունենալով որոշումների կայացման վրա ազդեցության լծակներ, ձգտում է դրանք օգտագործել իր անձնական շահն իրագործելու համար⁸⁷: Հավանաբար այդ է պատճառը, որ շատ հաճախ տարբեր երկրներում սահմանադրորեն ամրագրված է պետական պաշտոն զբաղեցնող անձանց կող-

⁸⁶ Шаршов И.С. Курс экономической теории. Ч. I. - Воронеж: Изд-во ВГУ, 1995. - с. 66; Хаустов Ю.И. и др. Собственность и экономические интересы. - Воронеж: Изд-во ВГУ, 2000. - с. 135-136.

⁸⁷ Dawns A. An Economic Theory of Democracy N.Y.. 1957. p. 11.

մից ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու արգելքը: Ինչ խոսք, գաղափարը լավն է, սակայն կարծում ենք այն ավելի շատ ուտոպիստական է, քան իրական, քանի որ հնարավոր չէ արգելել պետական կառավարման համակարգում պաշտոններ ունեցող անձանց մերձավորներին ու հարազատներին ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելը, որոնց շահերը էլ շատ հաճախ կրիսեն պետության կողմից որոշումների կայացումն ու իրագործումը:

Բացի դրանից, նշենք, որ իշխանությունների ձևավորման ընտրությունների մեխանիզմը, իշխանություն կրող սուբյեկտներին դնում է մի իրավիճակում, երբ պետության կողմից կայացվող որոշումներն ուղղվում են հասարակության մեջ կարծիք ձևավորող սուբյեկտների շահերի բավարարմանը, որոնք կարող են ամենևին չբխել, իսկ հաճախ նաև՝ հակասել ընդհանուր հասարակության բարեկեցության սկզբունքներին: Թերևս այս հանգամանքի բացասական հետևանքները նվազագույնի հասցնելու, ինչպես նաև ազգային շահերի որոշման ու իրացման գործում պետության գործառույթների արդյունավետության բարձրացման լավագույն ուղին երկրում ժողովրդավարական ինստիտուտների և քաղաքացիական հասարակության զարգացումն է:

Քաղաքացիական հասարակության գաղափարն առաջացել է դեռևս Ցիցերոնի մոտ, որն արդարացիորեն փորձում էր հասկանալ, թե ինչով է սովորական բնակիչը տարբերվում քաղաքացուց: Ներկայիս բնորոշմամբ քաղաքացիական է այն հասարակությունը, որի անդամների միջև ձևավորվել են զարգացած տնտեսական, մշակութային, իրավական և քաղաքական հարաբերություններ, որն անկախ է պետությունից, սակայն հանդես է գալիս որպես իշխանության հակակշիռ ու ակտիվորեն համագործակցում է նրա հետ՝ ստեղծելով զարգացած իրավական հարաբերություններ⁸⁸:

Ներկայիս հասարակության կենսագործունեությունը բնորոշվում է պետության և քաղաքացիական հասարակության բազմաշերտ փոխհարաբերություններով, որոնց բնույթից ու որակից է կախված երկրի կառավարման համակարգի ձևը և քաղաքական ռեժիմի ամբողջատիրական կամ ժողովրդավարական լինելը: Եթե սոցիալական ինստիտուտները և ազգային շահի պաշտպանությունը գերազանցապես պետության խնդիրներն են, ապա գործ ունենք ժողովրդավարական ռեժիմի հետ, հակառակ պա-

⁸⁸ Политическая энциклопедия. – М.: Мысль, 1999. – Т. 1. – с. 75.

րագայում, երբ քաղաքացիական հասարակությունն է հանդես գալիս որպես սոցիալական հավասարության ձևավորող և իր շահերի պաշտպան, երկրում կարող է առաջանալ անպատժելիության մթնոլորտ և անարխիա: Այսինքն, ժողովրդավարությունն ու անարխիան հանդիսանում են պետության և քաղաքացիական հասարակության փոխհարաբերությունների երկու ծայրահեղ դրսևորումները, որոնք իրական կյանքում գրեթե չեն հանդիպում: Քանի որ, պետությունը հանդես է գալիս, որպես ազգային շահերն «արտահայտող սուբյեկտ», անվտանգությունն ապահովվում է այն պարագայում, երբ պետությանը հաջողվում է քաղաքացիների մասնավոր և ընդհանուր շահերը ներդաշնակեցնել պետական շահերի հետ: Այս երևույթը նույնպես գործնականում չի հանդիպում, այլ պարզապես հանդիսանում է անվտանգության ապահովման իդեալական տեսական մոդել: Իրականում, իհարկե, մասնավոր և ընդհանուր շահերը ներդաշնակ չեն, ուստի պետությունը վարչական ապարատի և վերահսկողական մարմինների միջոցով կարգավորում է սոցիալական սուբյեկտների միջև առկա փոխհարաբերությունները՝ ձգտելով նվազագույնի հասցնել շահերի հնարավոր բախումը և թույլ չտալ, որ դրանք խարխլեն անվտանգության հիմքերը: Սակայն այս ամենը նպաստում է շահերի մեկ այլ խմբի՝ սոցիալական սուբյեկտների և պետության շահերի բախման: Ի տարբերություն երկու սոցիալական սուբյեկտների շահերի, պետության և սոցիալական սուբյեկտի շահերի համահարթեցման գործընթացում կան որոշ առանձնահատկություններ. նախ՝ երկու սուբյեկտների միջև փոխհարաբերությունները տեղի են ունենում երկխոսության սկզբունքով, իսկ պետության և սոցիալական սուբյեկտի միջև՝ «իշխանություն-ենթակա» սկզբունքով: Սրանից էլ ածանցվում է մյուս առանձնահատկությունը՝ երկու սուբյեկտների միջև փոխհարաբերությունների պարագայում գործ ունենք հարաբերությունների հորիզոնական, իսկ պետության և տնտեսական սուբյեկտի միջև փոխհարաբերությունների պարագայում՝ ուղղահայաց բնույթի հետ: Ի վերջո՝ շահերի բախման պարագայում պետության ներկայացուցիչներն օգտագործում են դրանց հարթեցման առավել «կոշտ» տեխնոլոգիաներ՝ ի պաշտոնե իրենց տրված հնարավորությունների շրջանակում: Հարկ է նշել, սակայն, որ նմանատիպ «կոշտ» տեխնոլոգիաների չարաշահումը կարող է հանգեցնել համակարգի ապակայունացման և խնդիրները լուծելու փոխարեն դրանք առավել սրելուն՝ նվազեցնելով տնտեսական անվտանգության առկա

մակարդակը: Իսկ ահա քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների առկայությունը նպաստում է տարբեր խմբերի շահերի համահարթեցմանն ու շահերի բախումը հասցնում նվազագույնի: Կարելի է ասել, որ քաղաքացիական հասարակության տնտեսական հիմքը սեփականատիրական հարաբերություններն են և սեփականության ձևերի բազմազանությունը: Քաղաքացիական հասարակությունը գործում է պետության կողքին՝ որպես այլընտրանքային սոցիալական մեխանիզմ և լրացնում է այն բացերը, որոնք առկա են պետության վարած սոցիալական քաղաքականությունում: Սակայն քաղաքացիական հասարակությունը ևս ունի թերություններ, մասնավորապես՝ քաղաքացիական հասարակության անվան ներքո ձևավորվում են նաև այնպիսի ձևական տարրեր, որոնք կատարում են հակառակ գործառույթներ և փորձում են խզել սոցիալ-տնտեսական կապերը՝ հրահրելով շահերի բախում: Ժամանակակից գիտական գրականության մեջ այդ տարրերն անվանվում են **քվազի-քաղաքացիական** կառուցվածքային միավորներ կամ ինստիտուտներ⁸⁹: Դրանց թվին են պատկանում ոչ պետական այնպիսի կազմակերպություններ, ինչպիսիք են ֆինանսական մեքենայություններով զբաղվող կազմակերպությունները, այլ կերպ ասած՝ «ֆինանսական բուրգերը», ազգայնական և ֆաշիստական գաղափարախոսություններ տարածող կազմակերպությունները, կրոնական աղանդները և այլն: Կայուն կենսագործունեություն ծավալող հասարակություններում քվազի-քաղաքացիական ինստիտուտների դերակատարությունը մեծ չէ, հետևաբար՝ նրանք զգալի ազդեցություն չունեն հասարակության և նրա անվտանգության վրա: Ամբողջատիրական կարգերի պարագայում իրավիճակն այլ է. այստեղ պետության կողմից արգելվում է ինչպես քաղաքացիական, այնպես էլ՝ քվազի-քաղաքացիական կառույցների լիարժեք գործունեությունը: Խնդիրն ավելի է հետաքրքրանում անցումային տնտեսություններում: Վարչահրամայականից շուկայական տնտեսությանն անցման ընթացքում պետությունում ձևավորվում է քաղաքացիական ինստիտուտների համակարգը: Սրան զուգահեռ արագ տեմպերով զարգանում են քվազի-քաղաքացիական ինստիտուտները, որոնք արմատներ էին դրել դեռևս նախորդ վարչակարգում, սակայն չէին ստացել դրսևորման լայն հնարավորություններ: Առաջանում են այնպիսի երևույթներ, ինչպիսիք են ստվերային տնտեսությունը, հանցավորու-

⁸⁹ Конфликты в современной России. -М.: Эдиториал УРСС, 1999. - с. 113.

թյունը և այլն: Անցումային տնտեսություններում քվազի-քաղաքացիական ինստիտուտները զարգանում են երկու ուղղությամբ. նախ՝ նրանք քայքայում են պետության կողմից կարգավորվող կենսագործունեության ոլորտները, և միաժամանակ՝ դուրս են մղում հասարակությունից ձևավորվող ժողովրդավարական ինստիտուտները:

Այսպիսով՝ հատկապես անցումային տնտեսությունների համար քվազի-քաղաքացիական ինստիտուտները հանդիսանում են տնտեսական անվտանգությունը նվազեցնող տարրեր՝ ապակայունացնելով իրավիճակը, նպաստելով հասարակության կենսամակարդակի անկման, հասարակության շերտավորման և եկամուտների անհավասարության «ճեղքի» մեծացման, անօրինությունների, հանցավորության և այլն: Ուստի՝ անցումային տնտեսություններում առավելապես է կարևորվում պետության դերը՝ որպես ազգային շահերի կրողն և դրա պաշտպանը: Ինչ խոսք, քաղաքացիական և քվազի-քաղաքացիական ինստիտուտները ևս պաշտպանում են որոշակի խմբերի շահերը, սակայն միայն պետությունն է հանդես գալիս որպես բոլոր շերտերի շահերի արտահայտող և պաշտպան: Տնտեսական տեսանկյունից ազգային շահերը արտահայտվում են արտաքին և ներքին վտանգների առկայության պարագայում երկրի ինքնաբավ և անկախ զարգացման համար անհրաժեշտ բարիքների արտադրությամբ և վերարտադրությամբ: Այլ կերպ ասած՝ յուրաքանչյուր երկրի ազգային առաջնահերթ շահերը հանդես են գալիս պետական անկախության, պաշտպանվածության, ազգային բարեկեցության ու մշակութային և հոգևոր ամբողջականության պահպանման տեսքով⁹⁰: Ներկայիս փուլում դրան հնարավոր է հասնել տնտեսական ներուժի բարձրացման և դրա արդյունավետ օգտագործման, կայուն տնտեսական աճի ապահովման, ազգային տնտեսության մրցունակության, բնակչության կյանքի որակի բարձրացման միջոցով և այլն: Այս մեթոդները թույլ կտան ազգային-պետական շահերի իրագործմամբ ապահովել տնտեսական անվտանգության անհրաժեշտ մակարդակը: Համաձայն նվազագույն հակասությունների մասին օրենքի՝ ամբողջական համակարգի կայունությունը կախված է ժամանակի տվյալ պահին նրա բոլոր տարրերի միջև համեմատաբար նվազագույն հակասություններից⁹¹: Առավելագույն կայունության հնարավոր

⁹⁰ Глазьев С. Ю. Российская реформа и новый мировой порядок // Внешняя политика и безопасность современной России. – М.: МОНФ, 1999. – с. 243.

⁹¹ Богданов А.А. Технология. Всеобщая организационная наука. Т. 1. – М., 1989.– с. 216-222.

է հասնել, երբ հակասությունները բոլոր վտանգավոր օղակների միջև բաշխված են հավասարաչափ: Այս օրենքը դիտարկելով տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից՝ կարելի է պնդել, որ ազգային տնտեսության ամբողջական տնտեսական անվտանգությունը բնորոշվում է «նրա տարրերի միջև նվազագույն հակասությունների առկայությամբ», այսինքն բոլոր տնտեսական սուբյեկտների շահերի իրագործման ոչ կոնֆլիկտային եղանակի միջոցով: Շարունակելով նույն օրենքի մեկնաբանումը՝ նշենք, որ տնտեսական անվտանգությունն իր առավելագույն մակարդակին կարող է հասնել, երբ «հակասությունները բոլոր օղակների միջև բաշխված են հավասարաչափ», այսինքն՝ ազգային տնտեսության բոլոր սուբյեկտների համար ապահովված է տնտեսական անվտանգության միևնույն մակարդակը, այլ կերպ ասած՝ երբ որևէ խմբի շահերը չեն պաշտպանվում ավելի, քան մյուսերինը՝ մեծացնելով վերջինիս կողմից առաջացող հակասությունը: Պետությունը, հանդիսանալով ազգային շահերի կրողը և արտահայտողը՝ համակարգում է տնտեսական սուբյեկտների գործունեությունը՝ հաշվի առնելով միկրո-, մեզո-, մակրոմակարդակներում նրանց շահերի հավասարակշռությունը:

Այսպիսով, ամփոփելով՝ կարող ենք նշել ազգային շահերի առանձնահատկությունները.

1. Միասնական ազգային շահերի առկայությունը չի բացառում ո՛չ դրանց բազմազանությունը, ո՛չ դրանց ներքին հակասությունները: Այստեղ առաջնային կարևորություն է ստանում ազգային շահերի ճիշտ գնահատումը, որն էլ ներդաշնակության հիմքն է:
2. Ազգային շահերը սոցիալական տեսանկյունից միանշանակ չեն ընկալվում, այս կամ այն սոցիալական խումբը գնահատում է դրանք՝ սեփական շահերի տեսանկյունից, ուստի ազգային շահերը դառնում են որոշակիորեն օբյեկտիվ, իսկ որոշակիորեն էլ՝ սուբյեկտիվ հասկացություն:
3. Ազգային շահի անբաժանելի մաս է հանդիսանում տարածական և ժամանակային բաղադրիչը, ինչի արդյունքում այն դառնում է յուրաքանչյուր երկրի պատմության կրողը:
4. Ազգային շահի ձևավորման վրա զգալի ազդեցություն ունեն ազգային ավանդույթները, հոգևոր արժեքները, ազգային հպարտությունը և այլն:

5. Ազգային շահի մեկ միասնական չափանիշի բացակայությունը բացատրվում է տվյալ ժամանակահատվածում պատմական, մշակութային և էթնիկ գործոնների առկայությամբ:

ԳԼՈՒԽ 2. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ

2.1. Տնտեսական անվտանգությունը որպես հանրային բարիք

Հասարակության և մարդկանց անվտանգության ապահովումը չի կարող իրականացվել առանց հասարակության անդամների միջև ռացիոնալ կապերի ձևավորման և առանց հաշվի առնելու մարդկանց վրա ազդող արտաքին գործոնների (բնություն և այլն) ազդեցությունը: Տարբեր պատմական ժամանակաշրջաններում հասարակական հարաբերությունների բնույթը տարբեր է, ինչով էլ պայմանավորված է տվյալ հասարակության կենսունակությունը: Մարդկանց միջև բնականոն հարաբերությունների ցանկացած խախտում անպայմանորեն, այս կամ այն չափով հանգեցնում է կենսունակության մակարդակի, հետևաբար նաև՝ անվտանգության նվազման:

Այսինքն, անվտանգությունը՝ որպես սոցիալական օբյեկտի կենսունակություն, ստանում է քաղաքական և տնտեսական շատ ավելի կարևոր նշանակություն, որը կարելի է ներկայացնել հետևյալ ձևակերպմամբ. **հասարակության անվտանգությունը տվյալ հասարակարգում հասարակության անդամների միջև նրանց կենսապահովման համար անհրաժեշտ հարաբերությունների համակարգն է:** Սա ենթադրում է արտաքին և ներքին վտանգներից պաշտպանվածության այնպիսի մակարդակ, որն արտադրական գործունեության շնորհիվ ապահովում է երկրի կենսունակությունը:

Այս ընկալման պարագայում անվտանգությունը դառնում է սոցիալական կամ հանրային երևույթ, որը պետք է դիտարկել համակարգային առումով:

Այսինքն, եթե շուկայական տնտեսությունը դիտարկենք որպես առանձին գործակալների գործունեությունը համակարգելու և տնտեսությունն առավել արդյունավետ կառավարելու մեխանիզմ, որը սակայն չի ապահովում հանրային բարիքների արտադրությունը (ինչպես և շուկայի մյուս ձախողումները), ապա հասարակության համար ամենապահանջված և ամենաանհրաժեշտ հանրային բարիքներից մեկը հանդիսանում է հենց «անվտանգություն» բարիքը, որի «արտադրությունը» պետք է կազմակերպվի պետության կողմից:

Ինչպես հայտնի է, հանրային բարիքը բնորոշվում է 2 հատկությամբ՝ «ոչ բացառելիության» և «ոչ մրցակցության»⁹²: Այն բարիքները, որոնք հնարավոր չէ տրամադրել առանձին սուբյեկտի՝ առանց մյուսներին տրամադրելու, կոչվում է հանրային բարիք (ոչ բացառելիության հատկանիշ): Հանրային բարիքի մյուս հատկությունը ոչ մրցակցությունն է. դրանից լրացուցիչ նոր սուբյեկտի օգտվելու պարագայում մյուսների օգտակարությունը չի նվազում:

Առանձին տեսակետների համաձայն, նվազագույն տնտեսական գործառույթներով օժտված պետությունը տրամադրում է միայն մեկ հանրային բարիք. Պաշտպանություն բռնությունից, գողությունից ու խաբեությունից և հասարակության անդամների համար ապահովում է պայմանագրային հարաբերությունների ձևավորումը: Ըստ այդմ, վերաբաշխման գործառույթը սահմանափակվում է այդ նվազագույն ծախսերով⁹³:

Տնտեսական անվտանգությունը ևս կարելի է բնորոշել որպես հանրային բարիք, որն օժտված է «ոչ մրցակցության» և «ոչ բացառելիության» հատկանիշներով. այսինքն՝ տնտեսական անվտանգության հանրային բարիք լինելու հանգամանքը ենթադրում է, որ մեկ սպառողի կողմից վերջինիս սպառումը չի նվազեցնում դրա օգտակարությունը մյուս սպառողների համար: Տնտեսական անվտանգությունը՝ որպես հանրային բարիք շուկայի արտաքին էֆեկտներից մեկն է, դրանով էլ բացատրվում է շուկայական մեխանիզմների անարդյունավետությունն այն ապահովելու գործում:

Անդրադառնալով տնտեսական անվտանգության «ոչ բացառելիության սկզբունքին»՝ նշենք, որ հնարավոր չէ սահմանափակել տնտեսական անվտանգությունն այն մարդկանց, որոնք չեն վճարում դրա համար: Իսկ եթե անգամ վճարողներին բացահայտել հնարավոր է, ապա դրանց բացահայտելու և արգելքներ սահմանելու գործընթացը պահանջում է չափազանց մեծ ծախսեր, ինչն էլ գործնականում երևույթը դարձնում է անհնարին: Փաստորեն, այս հատկությամբ օժտվածության պարագայում էլ գնի սահմանման շուկայական մեխանիզմը անարդյունավետ է: Ստացվում է, որ տնտեսական անվտանգությունը բավարարում է հանրային բարիքին բնորոշ 2 անհրաժեշտ

⁹² Хайман Д.Н. Современная микроэкономика: анализ и применение. Пер. с англ. М.: Финансы и статистика, 1992. Т.2. с.299-300.

⁹³ Մարկոսյան Ա., Աղաջանյան Դ., Պետության դերը տնտեսական համակարգում, էջ 89 / http://www.noravank.am/upload/pdf/306_am.pdf/

պայմանների, որոնց պարագայում շուկայական մեխանիզմներն անարդյունավետ են, հետևապես՝ կարելի է վստահաբար պնդել, որ տնտեսական անվտանգությունը ևս հանրային բարիք է:

Տնտեսագիտության տեսության մեջ մշակվել են տեսություններ ինչպես մասնավոր, այնպես էլ հանրային բարիքների արտադրության տեսանկյունից լավագույն Պարետո-արդյունավետ իրավիճակները գնահատելու համար: Համաձայն Լինդալի թեորեմի՝ անհատները «համաձայնության են գալիս» հանրային բարիքի օգտագործման դիմաց իրենց կողմից վճարվող գումարի և դրանում իրենցից յուրաքանչյուրի մասնակցության չափի հարցում: Հավասարակշռության վիճակում գները սահմանվում են այն մակարդակում, որ բոլոր անհատները պահանջարկ են ներկայացնում հանրային բարիքի միևնույն քանակության նկատմամբ, որն էլ հանդիսանում է դրա արտադրության արդյունավետ քանակը: Իրականում, այստեղ հանրային բարիքի դիմաց վճարվող գինը նույնացվում է անհատների վճարած հարկերի այն մեծության հետ, որն օգտագործվում է հանրային բարիքի տվյալ քանակությունն արտադրելու համար:

Լինդալի թեորեմը հիմնվում է հետևյալ ենթադրությունների վրա.

1. Ենթադրվում է, որ սպառողներն ու արտադրողները հանդիսանում են, այսպես ասած՝ գին-ընդունող (price-takers): Իհարկե, այս ենթադրությունը որոշակի շեղումներ ունի իրականությունից, քանի որ իրականում սպառողն աշխատում է իր հնարավորությունների սահմաններում ներագդել գների մակարդակի վրա:
2. Գների սահմանման կենտրոնացված մեխանիզմի օգտագործումը ենթադրում է, որ հասարակության յուրաքանչյուր անդամի համար հանրային բարիքի ունեցած սահմանային օգտակարությունը հավասարեցվում է:
3. Ենթադրվում է, որ սպառողների սպասումները չեն համապատասխանում ռացիոնալ սպառողի մասին ընդունված պատկերացումներին:

Հաշվի առնելով վերոնշյալ ենթադրությունները՝ պետք է նշել, որ Լինդալի հավասարակշռությունն իրենից ներկայացնում է զուտ տեսական գաղափար, որը գործնականում գրեթե հնարավոր չէ կիրառել, քանի որ գործնականում վերոնշյալ 3 ենթադրություններն էլ կիրառելի չեն, իսկ դրանցից յուրաքանչյուրի աբստրահման պարագայում կխախտվի տեսական հիմնավորումը:

Ըստ մեծ խմբերի տեսության՝ մարդկանց խումբը համաձայն է հանրային բարիքի ստացմանը, որը շահավետ կլինի խմբի բոլոր անդամների համար, ըստ որի անհատի համար նախատեսված հանրային բարիքի (տնտեսական անվտանգության) արդյունավետ չափ է համարվում այն քանակը, երբ դրա արտադրության արդյունքում հասարակության ստացած օգուտները գերազանցում են դրա արտադրության համար անհրաժեշտ ծախսերը ճիշտ այնքան, որքան յուրաքանչյուր անհատի ստացած օգտակարությունը:

Տարբեր տնտեսագիտական հետազոտությունների արդյունքում պարզ է դառնում, որ տնտեսական անվտանգությունը համապատասխանում է հանրային բարիքի չափանիշներին, որի օգտակարությունը որոշվում է տնտեսական սուբյեկտների կողմից իրենց ունեցվածքի պահպանման, արտաքին բացասական տնտեսական ազդեցությունից պաշտպանության ապահովման միջոցով:

Հասարակական ընտրության տեսության կողմնակիցները հենց հանրային բարիքների, մասնավորապես՝ տնտեսական անվտանգության, արտադրությամբ են հիմնավորում ժամանակակից տնտեսական համակարգում պետության ունեցած տեղն ու դերը⁹⁴:

Ներկայումս արդեն տնտեսական անվտանգությունն առանձին երկրների համար հանրային բարիք լինելուց զատ հանդիսանում է նաև համաշխարհային հանրային բարիք, որի արտադրությանն արդեն նպաստում են ոչ միայն առանձին պետությունները, այլև տարբեր միջազգային կազմակերպություններ, որոնք տնտեսական անվտանգության ապահովման, ինչպես նաև միջազգային տնտեսական սպառնալիքների (համաշխարհային ճգնաժամ և այլն) չեզոքացման համար առաջարկում են տարբեր «դեղատոմսեր»⁹⁵:

Այսինք, տնտեսական անվտանգությունը ներկայիս գլոբալացվող աշխարհում հանդես է գալիս նոր լույսի ներքո՝ որպես համաշխարհային հանրային բարիք: Համաշխարհային հանրային բարիքը բարիքի այնպիսի տեսակ է, որն անհրաժեշտ և միաժա-

⁹⁴ См. подробнее Mueller, Dennis C. Public Choice Theory. In: A Guide to Modern Economics. Ed. by David Greenaway, Michael Bleaney and Ian Stewart. Routledge. London and New York. 1996. p.65-109.

⁹⁵ Сутырин С.Ф., Международная торговая система в контексте теории общественных благ, Современная система мирохозяйственных связей: тенденции развития и перспективы. Материалы международной научно-практической конференции 25 апреля 2008г. «Европейский Дом» СПб. 2008. с. XXX.

մանակ հասանելի է մեր մոլորակի ողջ բնակչությանը կամ գոնե դրա զգալի մասին: Որպես այդպիսին հանդես է գալիս շրջակա միջավայրի (և առաջին հերթին՝ մթնոլորտի) բավարար վիճակի, ինչպես նաև՝ կենսաբազմազանության պահպանությունը⁹⁶ և այլն:

«Համաշխարհային հանրային բարիք» անվանումն առաջին անգամ շրջանառվեց արևմտյան արևմուտքում 1990-ական թթ.⁹⁷, իսկ առավել խոր ուսումնասիրության արժանացավ «Համաշխարհային հանրային բարիքը. 21-րդ դարի միջազգային համագործակցությունը» գրքում՝ հրատարակված 1999թ. UNDP-ի հովանավորությամբ⁹⁸: Գրքի հեղինակները, հանրային բարիքների արտադրությունը դիտարկելով գլոբալ տեսանկյունից, հանգել են այն եզրակացության, որ գլոբալացումն իր բացասական ազդեցությունն է ունենում հանրային բարիքների արտադրության վրա՝ արդյունքում երբեմն արտադրվում է դրանց քիչ, իսկ երբեմն էլ չափազանց շատ քանակություն: Այս խնդրի լուծման համար նրանք առաջարկում են ուշադրությունը կենտրոնացնել 3 հիմնական հարցի վրա.

1. ոչ բավարար իրավասություններ,
2. ոչ բավարար մասնակցություն
3. ոչ բավարար խթաններ:

Այս խնդիրների լուծումը, ըստ նրանց, միջազգային տնտեսական կյանքում միջազգային կազմակերպությունների դերի բարձրացումն է, քանզի դրանք ունակ են համաշխարհային բնույթի խնդիրները կարգավորել առավել արդյունավետ կերպով, քան դա կանի առանձին երկրի կառավարությունը⁹⁹: Այս գրքի հրատարակությանը հաջորդեցին «համաշխարհային հանրային բարիքի» մասին հայեցակարգի մշակմանն ուղղված քննարկումները տարբեր երկրներում: Բնականաբար, երկրների մի մասը կողմ էր հայեցակարգին, մի մասը՝ դեմ: 2003թ. հայեցակարգին կողմ երկրները

⁹⁶ Nafziger, E. Wayne Economic Development. 4th ed. Cambridge Univ. Press. 2006. p.434-437.

⁹⁷ Long D., Woolley F. Global Public Goods: Critique of a UN Discourse // Global Governance. 2009. № 15. p. 107, 119.

⁹⁸ Kaul I., Grunberg I., Stern M., Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century, N.Y., 1999.

⁹⁹ Kaul I., Grunberg I., Stern M., Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century, N.Y., 1999, p. 450-508.

(օրինակ՝ Ֆրանսիա, Շվեդիա և այլն) ստեղծեցին համաշխարհային հանրային բարիքների հանձնաժողով, որի կենտրոնակայանը գտնվում էր Ստոկհոլմում և որը գործեց 4 տարի: 2006թ. հանձնաժողովը հրատարակեց իր գործունեության հաշվետվությունը՝ «Համաշխարհային մարտահրավերներին հանդիպելիս. միջազգային համագործակցությունը՝ ազգային շահի տեսանկյունից»¹⁰⁰: Հաշվետվությունում ներկայացված էր 6 հիմնական համաշխարհային բարիք՝ վարակիչ հիվանդությունների տարածման կանխարգելում, կլիմայի փոփոխության դեմ պայքար, միջազգային ֆինանսական կայունության պահպանում, միջազգային առևտրային համակարգի ամրապնդում, խաղաղության և անվտանգության ձեռքբերում, գիտելիքի կուտակում¹⁰¹:

Այս աշխատության հիման վրա արված տնտեսագիտական վերլուծություններով համաշխարհային հանրային բարիքները բաժանվեցին 3 խմբի¹⁰² (գծապատկեր 1.4.1).

1. բնական համաշխարհային հանրային բարիքներ՝ մթնոլորտ, ծով և այլն: Դրանք բավարարում են հանրային բարիքի՝ «ոչ մրցակցության» և «ոչ բացառելիության» չափանիշներին¹⁰³:
2. Մարդու գործունեության արդյունքում առաջացած համաշխարհային հանրային բարիքներ՝ տեսական և գործնական գիտելիքներ, միջազգային իրավունք, տեղեկատվական և տրանսպորտային հաղորդակցության համաշխարհային ցանց և այլն: Սրանք ևս բավարարում են հանրային բարիքի չափանիշներին: Իհարկե, նորաստեղծ գիտելիքները պատենտավորվում են, սակայն որոշակի ժամանակ անց դրանք ևս դառնում են հանրային սեփականություն, հետևաբար՝ համաշխարհային հանրային բարիք:
3. Քաղաքական գործունեության արդյունքում առաջացած համաշխարհային հանրային բարիքներ՝ խաղաղություն, ֆինանսական կայունություն, ազատ առևտուր և այլն: Ի տարբերություն 2-րդ խմբի՝ այս խմբի բարիքները հնարավոր չէ

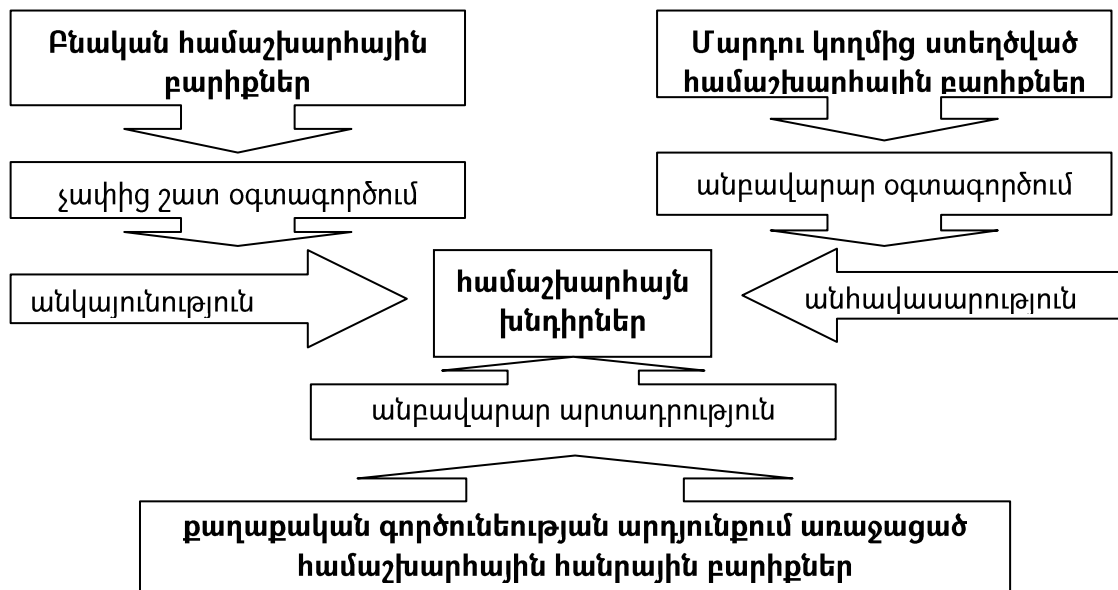
¹⁰⁰ Meeting Global Challenges: International Cooperation in the National Interest. Final Report of the International Task Force on Global Public Goods. Stockholm, 2006.

¹⁰¹ Meeting Global Challenges: International Cooperation in the National Interest. Final Report of the International Task Force on Global Public Goods. Stockholm, 2006, p. XIII–XXI.

¹⁰² Kaul M., Mendoza R. Advancing the Concept of Public Goods / Providing Global Public Goods: Managing Globalization. Eds. I. Kaul, P. Conceicao, K. Le Goulven, R.U. Mendoza. N.Y., 2003.. p. 78–111.

¹⁰³ Gardiner R., Le Goulven K. Sustaining Our Global Public Goods. 2002. p. 17 (<http://www.worldsummit2002.org/texts/Globalpublicgoods-briefing.pdf>).

արտադրել մեկընդմիշտ, դրանց արտադրությունը կարելի է ապահովել շարունակական գործունեությամբ:

Գծապատկեր 1.4.1. Համաշխարհային հանրային բարիքներն ու համաշխարհային խնդիրները (սպառնալիքները)

Համաշխարհային հանրային բարիքները չափազանց կարևոր են մարդկության զարգացման համար, և, եթե անհրաժեշտություն առաջանար դրանց շարքում առանձնացնել ամենակարևոր համաշխարհային հանրային բարիքները, ապա դրանցում ամենայն հավանականությամբ տեղ կգտնեին միջազգային անվտանգությունն ու խաղաղությունը: Իրոք, միջազգային բախումների և ռազմական գործողությունների ժամանակ մարդու իրավունքների խախտում տեղի է ունենում ինքնաբերաբար, իսկ շրջակա միջավայրի պաշտպանությունն ու նմանատիպ այլ հարցեր երկրորդ պլան են մղվում:

Այսպիսիով, եթե տնտեսական անվտանգությունը դիտարկում ենք առանձին սուբյեկտի մակարդակից բարձր՝ հասարակական կամ պետական մակարդակում, այն դառնում է որպես հանրային բարիք, որը համապատասխանում է հանրային բարիքի բնորոշմանն և հատկանիշներին: Աղյուսակ 1.4.1.-ում ներկայացված են տնտեսական բնույթի համաշխարհային հանրային բարիքների հնարավոր տեսակները և դրանց անբավարար քանակության արդյունքում առաջացող համաշխարհային սպառնալիքները:

**Տնտեսական բնույթի համաշխարհային հանրային բարիքներ և համաշխարհային
«չարիքներ»¹⁰⁴**

Համաշխ. հանրային բարիքների տեսակները	Հանրային բարիքի չափանիշներին համապատասխանությունը		Խնդիրների առաջացման պատճառները	Համապատասխան համաշխ. չարիքը	Հանրային չարիքի չափանիշներին համապատասխանությունը	
	Ոչ բացառելիություն	Ոչ մրցունակություն			Ոչ բացառելիություն	Ոչ մրցակցություն
Ազատ առևտրային քաղաքականություն	+	+	ապահովման անբավարար քանակություն	Շուկայի հատվածավորում	+	+
Ֆինանսական և տնտեսական կայունություն	+	+	ապահովման անբավարար քանակություն	Ֆինանսական ճգնաժամ	+	+
Համաշխարհային տնտեսության ռեսուրսներով ապահովվածությունը	-	-	անբավարար քանակի առաջարկ	Ռեսուրսների անբավարարություն	+	+

Սակայն, նույնիսկ որպես հանրային բարիք, կամ համաշխարհային հանրային բարիք տնտեսական անվտանգությունը դիտարկելիս՝ անհրաժեշտ է չափանիշների և ցուցանիշների համակարգ, որի միջոցով հնարավոր կլինի գնահատել յուրաքանչյուր երկրի «տնտեսական անվտանգություն» հանրային բարիքի ապահովվածության մակարդակը: Ընդ որում՝ երկրների տնտեսական անվտանգության մակարդակը գնահատվում է ինչպես առանձին ցուցանիշների, այնպես էլ ամբողջական առումով: Աշխատանքի հաջորդ բաժիններում մենք կանդրադառնանք տնտեսական անվտանգության գնահատման մեթոդաբանության ուսումնասիրությանը:

¹⁰⁴ Աղյուսակը մշակվել է հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով հետևյալ վերլուծությունը՝ Gardiner R., Le Goulven K. Sustaining Our Global Public Goods. 2002. p. 17 (<http://www.worldsummit2002.org/texts/Globalpublicgoods-briefing.pdf>)

2.2. Տնտեսական անվտանգության տեսակները և ուսումնասիրության մեթոդաբանությունը

Ատենախոսության նախորդ շարադրանքում մենք արդեն անդրադարձել ենք տնտեսական անվտանգության ամենատարբեր բնորոշումներին, նշել ենք, որ մինչ օրս գոյություն չունի տնտեսական անվտանգության համընդհանուր ընդունելի բնորոշում (սահմանում): Այս հանգամանքը պայմանավորված է, առաջին հերթին, տնտեսական անվտանգություն կատեգորիայի բազմաշերտությամբ, խորությամբ, ընդգրկման լայն շրջանակով: Բնորոշումների բազմազանությունը պայմանավորված է նաև կատեգորիայի ընկալման և որպես ուսումնասիրության օբյեկտ դիտարկելու մոտեցումների տարբերություններով, այն դիտարկվում է և՛ որպես երևույթ, և՛ որպես գործընթաց և՛ որպես տնտեսության վիճակ:

Տնտեսական անվտանգությունն տարբեր կերպ է ընկալվում նաև կախված պատմական ժամանակահատվածից, տնտեսական համակարգի տիպից և այլն, ընդ որում՝ տնտեսական անվտանգության բնորոշումներում հանդիպող տարբերությունների, երբեմն նաև՝ հակասությունների պատճառ հիմնականում տնտեսական համակարգի տիպն է: Հասկանալի է, որ վարչահրամայական տնտեսակարգում տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից կարևորվում են այլ թիրախներ, իսկ շուկայական տնտեսություններում՝ այլ:

Յուրաքանչյուր տնտեսական համակարգում ձևավորվում է, այսպես կոչված՝ տնտեսական անվտանգության մատրիցը, որի հիմքում դրվում են 4 հիմնական տարրեր՝ տնտեսական սուբյեկտների միջև հարաբերությունների բնույթը, քաղաքական համակարգի տեսակը, բնակչության եկամուտների տարբերակվածությունը և շահերի գերակայության ինստիտուցիոնալ բնույթը (աղյուսակ 2.2.1.):

Այս կամ այն տնտեսակարգում տնտեսական անվտանգության մատրիցի գոյությունը որոշվում է նշված 4 տարրերի՝ վերոնշյալ բնութագրություններին համապատասխանության աստիճանով: Որքան այն բարձր է, այնքան բարձր է նաև տնտեսական անվտանգության մակարդակը տվյալ տնտեսությունում¹⁰⁵:

¹⁰⁵ Ойкен В. Основы национальной экономики. – М.: Экономика, 1996. с. 89.

Տնտեսական անվտանգության մատրիցի տարրերը տնտեսական համակարգի տարրեր տիպերում¹⁰⁶

Մատրիցի տարրերը	Շուկայական տնտեսական համակարգ	Վարչա-հրամայական տնտեսական համակարգ
տնտեսական սուբյեկտների միջև հարաբերությունների բնույթը	շուկայական	ոչ շուկայական
քաղաքական համակարգի տեսակը	ժողովրդավարական	ավտորիտար կառավարում
բնակչության եկամուտների բևեռվածությունը	բարձր	ցածր
շահերի գերակայության ինստիտուցիոնալ բնույթը	անձնական շահերի գերակայություն ազգային շահերի նկատմամբ	ազգային շահերի գերակայություն

Ինչ խոսք, տվյալ պարագայում մենք ներկայացրել ենք տնտեսական համակարգի 2 դասական տիպերը՝ շուկայական տնտեսությունն ու վարչահրամայական համակարգը, սակայն գործնականում գոյություն ունեն նաև այս երկու տնտեսական համակարգերի խառը համակցությունները, որոնց յուրահատկությունից ելնելով, վերոնշյալ մատրիցի տարրերը համապատասխանաբար փոփոխվում են: Օրինակ՝ սոցիալական ուղղվածությամբ շուկայական տնտեսությունում բնակչության եկամուտների անհավասարությունն ամենևին էլ բարձր չէ, ի տարբերություն ոչ սոցիալական ուղղվածության շուկայական համակարգի, որտեղ եկամտի մեծությունը որոշվում է կատարած աշխատանքի ու ներդրած ջանքերի մեծությամբ և այլն:

Տնտեսական անվտանգությունը տարբերակվում նաև ըստ այլ չափանիշների: Մասնավորապես՝ ըստ ընդգրկվածության կարելի է տարանջատել մակրոտնտեսական (ամբողջ տնտեսության անվտանգություն), մեզոտնտեսական (որոշակի շրջանների կամ ոլորտների տնտեսական անվտանգություն) և միկրոտնտեսական (տնային տնտեսությունների և ընկերությունների տնտեսական անվտանգություն) տնտեսական անվտանգություն¹⁰⁷:

Մակրոտնտեսական անվտանգությունն ասելով՝ հասկանում ենք այն պայմանների և գործոնների ամբողջությունը, որոնցում երկիրն ու հասարակությունը գործում և զար-

¹⁰⁶ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

¹⁰⁷ Arkhypov A., Gorodetsky A., Mykhaylov B., Economic Safety: estimation, problems, methods of providing. Questions of Economy 1994 N12 p. 38-39.

գանում են իրենց ներքին օրենքներով, իսկ պետությունը ձգտում է խթանել ներքին և արտաքին գործոնների դրական ու չեզոքացնել դրանց բացասական ազդեցությունները¹⁰⁸: Նույն սահմանումը կիրառելի է նաև մեզո- և միկրո- մակարդակներում, այդ պարագայում հասարակությունն և երկիրը փոխարինվում են համապատասխան մակարդակն ընդգրկող սուբյեկտներով, իսկ պետությունը՝ համապատասխան մակարդակի կառավարման համակարգով:

Տնտեսական անվտանգության տարբերակման հաջորդ չափանիշը՝ դրա դինամիզմի (կայունության) աստիճանն է: Այս տեսանկյունից տնտեսական անվտանգությունը դասակարգվում է՝ բացարձակ, ստատիկ (կայուն) և դինամիկ (աճող)¹⁰⁹:

Հարկ է նշել, որ բացարձակ տնտեսական անվտանգությունը զուտ տեսական եզրույթ է, որը գործնականում չի հանդիպում: Այն կարող է իրականություն լինել բացառապես շատ կարճ ժամանակահատվածի համար, երբ արտաքին գործոնների ազդեցությունը տնտեսության վրա դեռևս չի արտահայտվել, և միայն այն պարագայում, երբ տնտեսությունում առկա է բարեկեցության շատ բարձր մակարդակ, ավանդույթների պահպանման բարձր աստիճան, գրեթե բացակայում է եկամուտների անհավասարությունը, առկա է կառավարման կոշտ համակարգ: Ստատիկ տնտեսական անվտանգությունը բնորոշվում է սոցիալ-տնտեսական և ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի և տնտեսական սուբյեկտների միջև առկա հարաբերությունների կայունությամբ: Տնտեսական անվտանգության այս տիպը բնորոշ է բավական դանդաղ զարգացող և առավելապես ավանդույթային, արտաքին աշխարհի փոփոխությունները դժվար ընդունող տնտեսություններին: Որպես կանոն, վարչահրամայական տնտեսական համակարգերում գործում է տնտեսական անվտանգության հենց այս տիպը:

Տնտեսական անվտանգության դինամիկ տիպը բնորոշ է առավել բաց տնտեսություններին, որոնք արագ են ընկալում արտաքին և ներքին ազդակներն ու տնտեսական անվտանգությանն ուղղված ճկուն քաղաքականության միջոցով օգտագործում դրանք՝ հոգուտ տնտեսական զարգացման: Սովորաբար, այս տիպի տնտեսական անվտանգությունը հանդիպում է առավել ժողովրդավարական երկրներում, քանի որ

¹⁰⁸ Садовничий В.А. Национальная безопасность России: социальные и духовно-нравственные аспекты / Материалы Всероссийской научно-практической конференции. МГУ им. М.В. Ломоносова. М.: МГУ., 1995. с. 9-25.

¹⁰⁹ Oleynikov E.A., Economic and national safety-M., Examination, 2004, p. 56.

դրանցում է հիմնականում գործում տնտեսական իրավիճակի փոփոխություններին արագ արձագանքող ճկուն քաղաքական մեխանիզմ: Հարկ է նշել, սակայն, որ ոչ բոլոր երկրներում է, որ ժողովրդավարությունը հանգեցնում է տնտեսական անվտանգության բարձր մակարդակի: Սոցիալ-տնտեսական բազմաթիվ խնդիրների առկայությունը, կարող է զգալիորեն բարդացնել խնդրի լուծումը՝ անգամ ժողովրդավարական երկրներում:

Տնտեսական անվտանգությունը կարելի է դիտարկել նաև՝ ըստ տնտեսական սուբյեկտների շահերի ընկալման՝ իրական և կեղծ (թվացյալ)¹¹⁰: Իրական տնտեսական անվտանգությունը ճշգրիտ արտացոլում է տնտեսական սուբյեկտների ռացիոնալ տնտեսական շահերը և նպաստում է դրանց իրագործմանը: Կեղծ տնտեսական անվտանգությունը չի համապատասխանում օբյեկտիվ տնտեսական շահերին, այն տնտեսական շահերը ներկայացնում է խեղաթյուրված տարբերակով: Առաջնորդվելով այդ խեղված շահերով՝ տնտեսական սուբյեկտները, փաստորեն, գործունեություն են ծավալում իրենց իրական շահերին հակառակ և կանգնում փակուղու առջև, ինչն էլ, ի վերջո, հանգեցնում է տնտեսական անվտանգության մակարդակի անկման: Օրինակ՝ երկրները ոչ ճիշտ գնահատելով իրենց տնտեսական շահերը՝ հաճախ մեծացնում են արտաքին պարտքի ծավալները, որի սպասարկման համար անհրաժեշտ միջոցները հետագայում հանգեցնում են երկրի սոցիալ-տնտեսական վիճակի վատթարացման, հետևաբար նաև՝ տնտեսական անվտանգության մակարդակի անկման¹¹¹:

Ըստ կանխատեսելիության աստիճանի՝ տարբերակում են տնտեսական անվտանգության կանխատեսելի, ոչ կանխատեսելի և մասնակի կանխատեսելի տիպերը¹¹²: Կանխատեսելի տնտեսական անվտանգությունը հիմնված է հնարավոր վտանգ-

¹¹⁰ ГЕРАСИМОВ К. Б., НЕСОЛЕНОВ Г.Ф., Экономическая безопасность, ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ «САМАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АЭРОКОСМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ имени академика С.П. КОРОЛЁВА (НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ)», Самара 2011, с. 25,/, http://www.ssau.ru/files/education/uch_posob/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%20%D0%9A%D0%91.pdf

¹¹¹ North D. Structure and Change in Economic History. N. Y.: W.W. Norton, 1981. - p.20.

¹¹² Ромащенко Т.Д., ТЕОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ Учебное пособие по дисциплине "Теория экономической безопасности" для направления 080100 (521601) - "Экономика " (магистерская

ների միանշանակորեն կանխատեսելիության հնարավորության վրա: Ոչ կանխատեսելի տնտեսական անվտանգությունը ենթադրում է տեսության այնպիսի վիճակ, երբ հնարավոր չէ նախապես կանխատեսել սպասվելիք վտանգները: Մասնակի կանխատեսելի տնտեսական անվտանգությունը ենթադրում է հնարավոր վտանգների կանխատեսում՝ հիմնվելով վիճակագրական տվյալների վերլուծության վրա և հաշվի առնելով նախկին ժամանակաշրջանի փորձը:

Կանխատեսման համար շատ կարևոր է իմանալ, գործընթացների բնույթն ու որակը: Եթե գործ ունենք մշտական, կայուն գործընթացների հետ, նշանակում է մենք տիրապետում ենք ամբողջական տեղեկատվության այդ գործընթացի պատճառահետևանքային կապերի վերաբերյալ և դրա զարգացումն ապագայում հնարավոր է կանխատեսել գրեթե անսխալ (դետերմինացված կանխատեսում): Եթե գործ ունենք պատահական բնույթի գործընթացների հետ, ապա դրանց կանխատեսումը հնարավոր է իրականացնել միայն արդյունքների հավանական ի հայտ գալու տեսանկյունից: Կանխատեսման այս եղանակների կիրառումը բավական բարդ է, քանի որ այստեղ առկա են անորոշության և ռիսկի արտաքին ու ներքին բազմաթիվ գործոններ¹¹³:

Տնտեսական անվտանգության կանխատեսման համար նպատակահարմար է կիրառել 2 մեթոդ՝ գենետիկ (նկարագրական) և նորմատիվ (նպատակային)¹¹⁴: Գենետիկ մեթոդի էությունը կայանում է նրանում, որ կանխատեսումն իրականացվում է նախկինում իրականացված հետազոտության հիման վրա բացահայտված պատճառահետևանքային կապերի հայտնաբերման միջոցով: Գենետիկ մոտեցման հիմքում ընկած է ներկա իրավիճակի հիման վրա ապագան կանխատեսելու սկզբունքը: Ի տարբերություն դրա՝ նորմատիվ մոտեցման ուղղվածությունը ապագայից դեպի ներկա է: Այս մեթոդով առաջնորդվելիս նախ թիրախավորվում է ապագայում ցանկալի արդյունքը, ապա կանխատեսվում են այն երևույթները, որոնք կարող են տեղի ունենալ այդ արդյունքին հասնելու ընթացքում և մշակվում են համապատասխան միջոցառումներ:

программа) Воронеж 2005 2 Утверждено научно-методическим советом экономического факультета, протокол № 1 от 20 января 2005 г., с. 7.

¹¹³ Пузиков О.С., Курс лекций по социально-экономическому прогнозированию. –Ростов н/Д: Рост. гос. строит.ун-т. 2000, с. 7.

¹¹⁴ Ивантер В.В., Буданов И.А., Коровкин А.Г., Сутягин В.С., Прикладное прогнозирование национальной экономики: учебное пособие, М., 2007, с.35.

Ըստ հասանելիության մակարդակի՝ տնտեսական անվտանգությունը դասակարգվում է ձեռք բերված, ընդունելի և ցանկալի մակարդակների¹¹⁵: Տնտեսական անվտանգության ձեռք բերված մակարդակը բնորոշում է տվյալ պահին տնտեսության առկա վիճակը, ընդունելի մակարդակը բնութագրում է տնտեսության այնպիսի վիճակ, երբ ապահովվում է անհրաժեշտ նվազագույն մակարդակի անվտանգություն, իսկ ցանկալի մակարդակը բնորոշում է հնարավոր առավելագույն տնտեսական անվտանգության մակարդակը:

Ամփոփելով վերոնշյալ դասակարգումները՝ նշենք, որ երկրի տնտեսական անվտանգության ամբողջական պատկեր ստանալու համար պետք է այն դիտարկել բոլոր տեսանկյուններից՝ ըստ տնտեսական համակարգի տիպի, տնտեսական անվտանգության ընդգրկվածության աստիճանի, դինամիզմի, հասանելիության մակարդակի, ըստ տնտեսական սուբյեկտների շահերի ընկալման և այլն:

Տնտեսական անվտանգության վերլուծության պարագայում առաջացող հիմնական մեթոդաբանական խնդիրը տեսական և էմպիրիկ մակարդակների ճշգրիտ համամասնության կիրառությունն է: Այս խնդիրը լավագույնս լուծելու նպատակով անհրաժեշտ է պահպանել որոշակի սկզբունքներ¹¹⁶.

- քանի որ տնտեսական անվտանգությունը բարդ և բազմաբովանդակ երևույթ է, դրա քանակական գնահատականը կարելի է տալ միայն որոշակի ցուցանիշների համակարգի միջոցով,
- այդ համակարգում պետք է արտացոլվեն համապատասխան որակական բնութագրիչներ,
- տնտեսական անվտանգության ցուցանիշների համակարգում անհրաժեշտ է ներառել որոշակի սոցիալական նորմատիվներ, որոնք կարտացոլեն տնտեսության սոցիալական անվտանգության մակարդակը:

¹¹⁵ Ромашченко Т.Д., ТЕОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ Учебное пособие по дисциплине "Теория экономической безопасности" для направления 080100 (521601) - "Экономика " (магистерская программа) Воронеж 2005 2 Утверждено научно-методическим советом экономического факультета, протокол № 1 от 20 января 2005 г, с. 7-<http://window.edu.ru/resource/564/27564/files/feb05087.pdf> /

¹¹⁶ Сенчагов В.К. Экономическая безопасность как основа обеспечения национальной безопасности России / В. К. Сенчагов // Вопросы экономики. - 2001. - №8. - с.64-79.

Տնտեսագիտական գրականությունը փաստում է, որ տնտեսական անվտանգության հնարավորինս ճշգրիտ վերլուծություն իրականացնելու համար անհրաժեշտ է, որ այն հիմնված լինի որոշակի մեթոդաբանական սկզբունքների՝ պատմականության, ամբողջականության, տվյալների հավաքագրման մեթոդների հաջորդականության, վարքաբանական, մարդակենտրոնացվածության, հարատևության, շարունակական զարգացման և տարածական ընդգրկվածության վրա¹¹⁷:

Տնտեսական անվտանգության վերլուծության համար շատ կարևոր մեթոդաբանական սկզբունք է պատմականության սկզբունքը. տնտեսական անվտանգության էությունը պատմական բնույթ ունի, որի ընկալումը սերտորեն կապված է պատմական տվյալ ժամանակաշրջանի հետ, ուստի տնտեսական անվտանգությունը հնարավոր չէ դիտարկել՝ առանց հաշվի առնելու պատմական ժամանակաշրջանը և դրանից բխող արտաքին ու ներքին տնտեսական փոխհարաբերությունները:

Հաջորդ կարևոր սկզբունքը ամբողջականության սկզբունքն է. պետք է կարևորել տնտեսական անվտանգությունը՝ երկրի տնտեսությունը դիտարկելով տարածության և ժամանակի մեջ որպես մեկ ամբողջություն, քանի որ տնտեսական անվտանգության ապահովումը տվյալ ժամանակահատվածի համար ինքնանպատակ չէ, այն պետք է հնարավորություն տա տնտեսությանը կայուն զարգացում ունենալ նաև հետագա ժամանակահատվածում: Հետևաբար՝ ամբողջականության սկզբունքի տեսանկյունից տնտեսական անվտանգությունը դիտարկելիս մենք փորձում ենք առավել արդյունավետությամբ բաշխել երկրի բնական և աշխատանքային ռեսուրսները, որպեսզի տնտեսական անվտանգության ներկայիս մակարդակին զուգահեռ հնարավոր լինի նաև ապահովել անվտանգությունն ապագա ժամանակահատվածում¹¹⁸:

Վերոնշյալ սկզբունքներից դատելով՝ կարող ենք ասել, որ տնտեսական անվտանգության առկայությունն ամենևին էլ չի բնորոշում վտանգների իսպառ բացակայություն, այլ ենթադրում է վտանգների այնպիսի մակարդակ, որի առկայությամբ պատմական տվյալ ժամանակահատվածում, ժամանակի և տարածության մեջ հնարա-

¹¹⁷ Ромашенко Т.Д. Экономическая безопасность национальной экономики: механизм и система обеспечения в России/ Т.Д. Ромашенко. Воронеж: ВГУ., 2003. с. 50-59.

¹¹⁸ Зеленков М.Ю. Теоретико-методологические проблемы теории национальной безопасности Российской Федерации: монография. - М.: Юридический институт МИИТа, 2013. с. 48-50.

վոր կլինի ապահովել բնակչության բնականոն կենսագործունեությունն ու կայուն զարգացումը¹¹⁹: Ուստի՝ յուրաքանչյուր տնտեսակարգում տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման համար առաջին անհրաժեշտ քայլը այն բնորոշող ցուցանիշների համար թույլատրելի սահմանային արժեքների որոշումն է, իսկ հաջորդը՝ այդ թույլատրելի սահմանային արժեքներից շեղման պարագայում՝ հնարավոր հետևանքների գնահատումը:

Տնտեսական անվտանգության մեթոդաբանական սկզբունքներից է նաև տվյալների հավաքագրման մեթոդների հաջորդականության սկզբունքը. որպես կանոն, վերլուծության նախնական փուլում իրականացվում է տվյալների հավաքագրում, ապա՝ դրանց վերլուծություն, որից հետո միայն դրանք մոդելավորվում են և դուրս են բերվում տնտեսության իրավիճակային մոդելներ և դրանց զարգացման սցենարներ, և վերջապես՝ ընտրվում է տնտեսության կառավարման օպտիմալ եղանակը՝ ելնելով ներկա և ապագա ժամանակահատվածներում տնտեսական անվտանգության ապահովման հնարավորություններից¹²⁰: Նշված փուլային գործունեությունն իրականացնելիս կիրառվում են ինչպես տնտեսական, այնպես էլ ընդհանուր գիտական մեթոդներ՝ զգայական-տրամաբանական և մաթեմատիկական, քանական և որակական և այլն:

Վարքաբանական սկզբունքը թույլ է տալիս հետազոտողի ուշադրությունը կենտրոնացնել տնտեսական համակարգի գործունեության իրական չափանիշների վրա. այն բացահայտում է տարբեր ժամանակահատվածների համար տնտեսական անվտանգության բնորոշ գծերը, ազգային թիրախավորված արժեքների պահպանմանն ուղղված միջոցառումների առկայությունը կամ բացակայությունը, բնակչության տարբեր սոցիալական խմբերի շահերն ու նպատակները: Տնտեսական անվտանգության գնահատման ժամանակ վարքաբանական սկզբունքն ամենից ավելի կարևորվում է՝ հետազոտողի սուբյեկտիվ մոտեցումը չեզոքացնելու նպատակով:

Մարդակենտրոնության սկզբունքի համաձայն՝ տնտեսության զարգացման հիմք մարդն է՝ իր պահանջմունքներով և նպատակներով, ուստի այս հանգամանքը պետք է անպայման նկատի ունենալ տնտեսական անվտանգության չափանիշների մշակման

¹¹⁹ Абалкин Л.И. Экономическая безопасность: производство, финансы, банки /Л.И.Абалкин. М., 1998. с. 12.

¹²⁰ Возженков А.В. Национальная безопасность России / Л.В. Возженков. М.: РАГС, 2002. с. 18-20.

ժամանակ. նախ՝ մարդը արտադրական գործընթացի անբաժան մասն է, բացի այդ՝ մարդը ոչ միայն արտադրող է այլև՝ սպառող, երրորդ՝ մարդը նաև ռեսուրսների սեփականատերն է և վերջապես՝ տնտեսական գործունեության հետևանքները մարդը զգում է ոչ միայն տնտեսական, այլև՝ սոցիալական, մշակութային և այլ բնագավառներում ու այս ամենի արդյունքում էլ ձևավորվում է նրա ուրույն պահանջմունքներն ու հետաքրքրությունները: Համաձայն հարատևության սկզբունքի՝ անկախ տնտեսական անվտանգության բնորոշումից՝ դրա որոշակի տարրեր ուղեկցում են մարդուն ողջ պատմության ընթացքում, ուստի այդ տարրերի դիտարկումը տնտեսական անվտանգության բացահայտման տեսանկյունից մեծ կարևորություն է ներկայացնում: Շարունակական զարգացման սկզբունքը վկայում է այն մասին, որ մարդկության ողջ պատմության ընթացքում տնտեսական անվտանգության չափանիշների համակարգը մշտապես զարգացել է և ներառել է նորանոր բաղադրիչներ, ուստի հնարավոր չէ ներկայիս տնտեսական անվտանգությունը գնահատել նախկին որևէ ժամանակահատվածին բնորոշ անվտանգության չափանիշների համակարգով: Համաձայն տարածական ընդգրկունության սկզբունքի՝ տնտեսական անվտանգությունն ունի տարածական ընդգրկունության բազմաթիվ մակարդակներ՝ համաշխարհային, ազգային, տարածաշրջանային և այլն:

Ինչպես տնտեսական անվտանգության բնորոշումների, այնպես էլ վերջինիս մակարդակի գնահատման մեթոդաբանության հարցերի շուրջ վերլուծաբանների շրջանում միասնական կարծիք գոյություն չունի: Հիմնական մեթոդները, որոնք կիրառվում են մասնագետների կողմից¹²¹ տնտեսական անվտանգության գնահատման ժամանակ հետևյալն են. **հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշների վերլուծություն և դրանց համեմատում սահմանային արժեքների հետ, երկրի տնտեսական աճի գնահատում ու դինամիկայի վերլուծություն, փորձագիտական գնահատում և մոնիտորինգ:**

¹²¹Татаркин А. И., Романова О. А., Куклин А.А., Чуканов В.Н., Яковлев В.И., Козицын А.А. Экономическая безопасность региона: единство теории, методологии исследования и практики / Екатеринбург: изд-во Урал, ун-та, 1997; Колосов А.В., Экономическая безопасность хозяйственных систем / М.: РАГС. 2002; Олейник Е. А., Основы экономической безопасности / М.: ЗАО "Бизнес-школа "Интел-Синтез". 1997; Ромашенко Т.Д. Экономическая безопасность национальной экономики: механизм и система обеспечения в России / Воронеж: ВГУ., 2001

Առաջին մեթոդի՝ հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշների վերլուծության և սահմանային արժեքների հետ դրանց համեմատության դեպքում, սովորաբար, որպես սահմանային արժեքներ ընտրվում են մակրոտնտեսական ցուցանիշների՝ համաշխարհային միջին մեծությունները: Այս մեթոդի հիմնական խնդիրը այն ցուցանիշների առանձնացումն է, որոնց համեմատումը սահմանային արժեքների հետ թույլ է տալիս ամբողջապես գնահատել երկրի տնտեսության վիճակը, բացահայտել իրական մարտահրավերները: Օրինակ՝ Ս.Գլազնին իր մեթոդաբանության մեջ առանձնացրել է 22 հիմնական ցուցանիշ, այդ թվում՝ ՀՆԱ, արդյունաբերական արտադրանքում վերամշակող արդյունաբերության տեսակարար կշիռ, ներդրումների մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում, գիտական հետազոտությունների վրա կատարվող ծախսերը, բնակչության կյանքի տևողություն, գործազրկության մակարդակ, գնաճի մակարդակ, արտաքին և ներքին պարտքի չափ և այլն¹²²:

Համաձայն հաջորդ մեթոդի՝ տնտեսական անվտանգությունը չափվում է տնտեսական աճի և մյուս մակրոտնտեսական ցուցանիշների ներկա ու նախորդ ժամանակահատվածների արժեքների համեմատության միջոցով:

Մյուս մեթոդը փորձագիտական գնահատման մեթոդն է, որի միջոցով տրվում է երևույթների քանակական և որակական բնութագրություն: Փորձագիտական մեթոդի կիրառությամբ գնահատվում են այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսիք են երկրի հուսալիության մակարդակի ինտեգրալ ցուցանիշը, երկրի ռիսկայնության մակարդակը և այլն:

Այս մեթոդի պարագայում փորձագետները վերջնական արդյունք ստանալու համար կիրառում են ամենատարբեր սկզբունքներ, որոնք բնորոշ են խաղերի տեսությանը, վիճակագրությանը, մոդելավորմանը և այլն: Որպես օրինակ կարող ենք նշել առավել հաճախ կիրառվող մեթոդները՝ համաձայն որոնց, փորձագետների կողմից վերջնական արդյունքում գնահատվում է տնտեսական անվտանգությունը, դրանք են՝ ճգնաժամային իրավիճակների գնահատումը բալային համակարգի միջոցով և երկրի վարչատարածքային միավորների, ինչպես նաև առանձին սուբյեկտների ռանգավո-

¹²²<http://obukhov-artiom.narod.ru/index/0-788>

րումն¹²³ ըստ տնտեսական անվտանգության մակարդակի: Բալային համակարգով ճգնաժամի գնահատումը իրականացվում է առավելապես միկրո մակարդակում՝ որևէ ընկերության տնտեսական անվտանգությունը գնահատելու համար: Այս հիմնախնդրին անդրադարձել են տարբեր փորձագետներ¹²⁴ առաջարկելով ցուցանիշների համակարգ, որոնց միջոցով կարելի է կանխատեսել ընկերության՝ ճգնաժամային իրավիճակում հայտնվելու հավանականությունը: Իսկ երկրի կամ դրա առանձին վարչատարածքային միավորի տնտեսական անվտանգությունը գնահատելու պարագայում առավել հաճախ օգտագործվում է ռանգավորման մեթոդը:

Ռանգավորման պարագայում փորձագետը կարողանում է գնահատել տնտեսվարող սուբյեկտի կամ վարչատարածքային միավորի տնտեսական վիճակը, որոշել դրա կայունությունն ըստ ռանգի՝ նախ առանձին ցուցանիշների տեսանկյունից, ապա ապա նաև ամփոփ՝ տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից:

Փորձագիտական գնահատման մեթոդն այսօր լայն կիրառություն ունի ինչպես տնտեսական անվտանգության, այնպես էլ տնտեսական այլ ցուցանիշների գնահատման պարագայում: Օրինակ՝ այս մեթոդի կիրառմամբ է տրվում երկրի հուսալիության մակարդակի ինտեգրալ գնահատականը¹²⁵, երկրի ռիսկայնության աստիճանի ինտեգրալ գնահատականը¹²⁶ և այլն:

¹²³ Ռանգավորումը տնտեսական սուբյեկտի դասակարգումն է աճման կամ նվազման կարգով՝ ըստ դրան բնորոշ որևէ հատկության կամ որևէ ցուցանիշի (աղբյուրը՝ *Лопатников Л. И. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Дело, 2003. — 520 с.,*

<https://slovari.yandex.ru/~%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8/%D0%9B%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2/%D0%A0%D0%B0%D0%BD%D0%B6%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%85%20%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD/>)

¹²⁴ Перфильев А.Б. Основные методики оценки финансового состояния российских предприятий и прогнозирование возможного банкротства по данным бухгалтерской отчетности. Ярославль: МУБ и НТ, 2005, Зайцева О.П. Антикризисное управление в российской компании // Сибирская финансовая школа. 1998. N 11-12., Мак-Мак В.П. Служба безопасности предприятия (организационно-управленческие и правовые аспекты деятельности) /В.П. Мак-Мак.–М.: Мир безопасности, 1999.–106с., Удоплатов А.П., Лекарев С.В. Безопасность предпринимательской деятельности: Практическое пособие. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001., - 155 с.

¹²⁵ <http://www.beri.com/>

¹²⁶ <http://www.euromoneycountryrisk.com>

Հաջորդ մեթոդը մոնիտորինգն է, որը ենթադրում է տնտեսության անվտանգությունը բնորոշող ցուցանիշների դինամիկայի մշտադիտարկում և վերլուծություն:

ՀՀ տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից կարող ենք ասել, որ ներկայումս բավական կարևոր է տնտեսական անվտանգությունը բնութագրող ցուցանիշների մոնիտորինգը՝ ելնելով ՀՀ ներկայիս ռազմաքաղաքական իրավիճակից, ինչպես նաև տնտեսական զարգացման նոր ուղղության ընտրությունից, որոնցով պայմանավորված ներկա ժամանակաշրջանը ՀՀ-ի համար կարելի է բնորոշել անորոշության էլ ավելի բարձր աստիճանով, որն էլ պահանջում է առավելագույն զգոնություն երկրի տնտեսական անվտանգության ապահովման համար:

Մոնիտորինգի արդյունքում հավաքագրվում է ամբողջական տվյալների բազա, որն էլ հետագայում օգտագործվում է կանխատեսումների համար: Մոնիտորինգի և կանխատեսումների հիման վրա մշակվում է որոշակի գործոնների վրա ազդեցության մեխանիզմ՝ տնտեսական անվտանգության համապատասխան մակարդակ ապահովելու համար: Մոնիտորինգի հիմնական նպատակն է երկրի տնտեսական քաղաքականություն մշակող, իրականացնող, ինչպես նաև դրանց հետ առնչություն ունեցող գերատեսչություններին նախապես զգուշացնել հնարավոր վտանգների մասին¹²⁷:

Վերը նշվածներն այն հիմնական մեթոդներն ու մեթոդաբանական սկզբունքներն են, որոնք կիրառվում են տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման համար: Առանձին մեթոդի ընտրությունը պայմանավորված է գնահատվող օբյեկտի (երկրի, առանձին վարչական միավորի, ընկերության) բնույթից և կիրառման նպատակահարմարությունից, ուսումնասիրության նպատակից (թե, որ առումով է գնահատվում տնտեսական անվտանգության մակարդակը) ինչպես նաև, հետազոտողի համար որևէ մեթոդին (կամ մեթոդների համակցությանը) նախապատվություն տալու հանգամանքից: Այնուամենայնիվ, յուրաքանչյուր մեթոդի ընտրության պարագայում էլ առաջանում է տնտեսական անվտանգությունը գնահատելու համար ընտրված մեթոդների և մեթոդաբանական սկզբունքների տարբեր համակցությունների կիրառման մեխանիզմների ընտրության հարցը: Մասնավորապես, ռուսական գրականության

¹²⁷ Олейников Е.А., Основы экономической безопасности, под ред., Москва, ПРЕСС. 1997, с. 68-71.

մեջ տնտեսական անվտանգության գնահատման մեխանիզմների ընտրության հարցում մասնագետների կարծիքները բաժանվում են երկու խմբի:

Մասնագետների մի խումբը գտնում է, որ տնտեսական անվտանգության գնահատման լավագույն տարբերակն **այն բնութագրող ցուցանիշների ընտրությունը, դրանց խմբավորումը, սահմանային արժեքների որոշումն ու դրանցից շեղման պարագայում հնարավոր վտանգների բացահայտումն է**, որի արդյունքում էլ մշակվում է երկրի տնտեսական անվտանգության ապահովման ռազմավարությունը: Այս մեխանիզմի կիրառման առաջամարտիկներ են Ա.Իլլարիոնովը¹²⁸, Ս.Գլազևը¹²⁹ և Վ.Սենչագովը¹³⁰: Ընդ որում, տնտեսական անվտանգության վերլուծության այս տարբերակի պարագայում, շատ կարևոր է ճիշտ չափանիշների ընտրությունը ու դրանց շեմային մեծությունների որոշումը:

Շեմային մեծությունները ցուցանիշների այնպիսի սահմանային արժեքներ են, մինչև որոնց հասնելը տնտեսության զարգացումն ընթանում է բնականոն հունով և դրանցից շեղումն արդեն խոչընդոտում է տնտեսության զարգացման ընթացքը և սպառնալիք է ներկայացնում տնտեսական անվտանգության համար¹³¹: Որքան ցուցանիշների թույլատրելի արժեքները մոտենում են շեմային մեծություններին, այնքան մեծանում է տնտեսական անվտանգության մակարդակի անկման հավանականությունը:

Ռուս մասնագետների մյուս խումբը¹³² գտնում է, որ տնտեսական անվտանգության գնահատման լավագույն տարբերակը **այն խոչընդոտող հանգամանքների վտանգավորության աստիճանի գնահատումն է**. այս պարագայում առաջարկվում է իրականացնել է տնտեսական անվտանգությանը խոչընդոտող յուրաքանչյուր հանգամանքը բնորոշող գործոնների խմբի առանձնացում և դրանց մշտադիտարկում, ինչի

¹²⁸ Илларионов А., Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики, 1998, №10, с.28.

¹²⁹ Глазьев С.Ю., Основа обеспечения экономической безопасности России – альтернативный реформационный курс, Российский экономический журнал, N1, N2, 1997., с.49.

¹³⁰ Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие / В.К. Сенчагов. М.: Финстатинформ., 2002. с. 90.

¹³¹ Колосова А.В., Экономическая безопасность хозяйственных систем. М. 2001, Изд-во РАГС, с. 23.

¹³² Возженков, А. В. Парадигма национальной безопасности реформирования России / Л. В. Возженков. — М. : Эдас ПАК, 2000, Прохожев А.А. Национальная безопасность: к единому пониманию сути и терминов // Безопасность. 1995. N 9. с. 11, Воробьев Ю.Л., Владимиров В.А. и др. Катастрофы и общество. – М.: ООО "Контакт-Культура", 2000

արդյունքում էլ վտանգավոր փոփոխությունների հայտնաբերման դեպքում հնարավոր կլինի իրականացնել համապատասխան միջոցառումներ:

Ինչ խոսք, վերոնշյալ երկու տարբերակն էլ ունեն իրենց թերությունները: Օրինակ՝ առաջին տարբերակի դեպքում տնտեսական անվտանգության չափանիշների և ցուցանիշների, ինչպես նաև շեմային մեծությունների որոշումն իրականացվում է վերլուծությունն իրականացնող մասնագետի կամ մասնագետների խմբի հայեցողությամբ, ուստի արդեն իսկ գործ ունենք սուբյեկտիվության գործոնի հետ: Ցուցանիշների կամ շեմային մեծությունների ոչ ճիշտ ընտրությունը կարող է հանգեցնել տնտեսական անվտանգության առկա մակարդակի սխալ գնահատման և ոչ ճիշտ ռազմավարության մշակման, որի արդյունքում՝ ծայրահեղ դեպքում հնարավոր է նույնիսկ տնտեսական անվտանգության մակարդակի անկում¹³³:

Իսկ երկրորդ տարբերակի պարագայում մենք գործ ունենք տնտեսական անվտանգության մակարդակը խոչընդոտող հանգամանքների գնահատման հետ՝ առանց տնտեսական սուբյեկտների շահերի հետ դրանց համակցելու: Տնտեսական անվտանգությունն ինքնին ենթադրում է տնտեսական սուբյեկտների շահերի պաշտպանություն և միայն այն խոչընդոտող հանգամանքների վտանգավորության աստիճանի գնահատմամբ հնարավոր չէ որոշել տնտեսական սուբյեկտների շահերի բավարարման աստիճանը:

2.3. Տնտեսական անվտանգության գնահատման չափորոշիչների և ցուցանիշների համակարգը

Ինչպես արդեն նշվել է, տնտեսական անվտանգության համապատասխան մակարդակի առկայությունը երկրում բնորոշվում է բնակչության մեծամասնության համար ընդունելի կենսապայմաններով, կայուն զարգացման հնարավորությամբ, երկրի արտաքին և ներքին վտանգներին դիմակայելու ունակությամբ:

¹³³ Прохожев Л.А., Общая теория национальной безопасности: Учебник, М.: РАГС, 2002. с. 253.

Սակայն ինչպե՞ս է չափվում տնտեսական անվտանգության համապատասխան մակարդակը, ո՞ր մակարդակն է համարվում բավարար երկրի տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից: Թերևս կարելի է տնտեսական անվտանգության գնահատման մեթոդաբանության նախահայր համարել Ու.Մ.Պերսոնսին, որը մշակեց, այսպես կոչված, տնտեսական միջավայրի «չափիչ» (բարոմետր)¹³⁴, որն արտահայտում էր տնտեսության կենսունակությունը՝ ինքնուրույն զարգանալու ունակությունը: Հետագայում այն լրամշակվեց Ու.Միտչելի կողմից¹³⁵: Նշենք նաև, որ 20-րդ դարասկզբին Ու.Մ.Պերսոնսի կողմից մշակված չափորոշիչներն ԱՄՆ-ում կիրառվում են նաև այսօր:

Այսօր, սակայն երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման մեթոդաբանության, չափորոշիչների ընտրության, դրանում ներառվող ցուցանիշների վերաբերյալ տարբեր վերլուծաբաններն ունի տարբեր կարծիքներ, որոնք ընդհանրացնելով կարող ենք ասել, որ գոյություն ունեն տնտեսական անվտանգության գնահատման երկու հիմնական մոտեցում¹³⁶: Համաձայն առաջին մոտեցման՝ տնտեսական անվտանգությունը գնահատվում է մեկ ամբողջական ինտեգրալ ցուցանիշի միջոցով, իսկ երկրորդ մոտեցման համաձայն՝ տնտեսական անվտանգությունը կարելի է գնահատել ցուցանիշների համակարգի միջոցով, որոնցից յուրաքանչյուրը տնտեսության վիճակն առավել մանրակրկիտ վերլուծելու հնարավորություն է տալիս: Իհարկե, մոտեցումներից յուրաքանչյուրն ունի իր առավելություններն ու թերությունները: Դրանց վերլուծությունը հնարավորություն կտա վեր հանել մինչ օրս տնտեսական անվտանգության գնահատման համար կիրառվող մեթոդներում առկա թերություններն ու առաջարկել դրանց բարելավման ուղիներ, որոնց հիման վրա էլ հետագայում կմշակենք ՀՀ տնտեսական անվտանգության գնահատման համար համապատասխան մեթոդաբանություն:

Առաջին մեթոդի հիմնական առավելությունն կայանում է նրանում, որ տնտեսական անվտանգության ինտեգրալ ցուցանիշը հնարավորություն է տալիս համեմատելու տարբեր երկրների տնտեսական անվտանգության մակարդակները, արդյունքում՝

¹³⁴ Persons, W. M. (1916), 'Construction of a business barometer based upon annual data', *The American Economic Review*, Vol. 6, p. 739-769.

¹³⁵ Mitchell W. C. What Happens during business cycles. N.Y., 1951., p. 65.

¹³⁶ մինչօրս տնտեսագիտական գրականության մեջ առկա բոլորմոտեցումները ներառվում են վերոնշյալ տարանջատման մեջ կամ հանդիսանում են նշված երկու մոտեցումների որոշակի համադրություն:

ելնելով, օրինակ՝ տարածաշրջանի համանման զարգացման աստիճան ունեցող երկրների հետ համեմատությունից՝ կարելի է համապատասխան հետևություններ անել երկրի տնտեսական քաղաքականության ուժեղ և թույլ կողմերի մասին: Բացի այդ, այս մեթոդը թույլ է տալիս գնահատել երկրի տնտեսական անվտանգությունն այնպիսի պայմաններում, երբ տնտեսական որոշ ցուցանիշների արժեքները բարելավվում են, մյուսներինը՝ վատթարանում:

Այս մեթոդի հիմնական թերությունն ինտեգրալ ցուցանիշի հաշվարկում ներառվող տարրերի, ինչպես նաև դրանց տեսակարար կշիռների ընտրության ժամանակ առաջացող բարդությունն է՝ կապված սուբյեկտիվ մոտեցման հետ, ինչի արդյունքում էլ հնարավոր է ստանալ ոչ ճշգրիտ և անհամադրելի տեղեկատվություն¹³⁷:

Երկրորդ մեթոդի հիմնական առավելությունը երկրի տնտեսական անվտանգության առանձին բաղադրիչների բազմակողմ վերլուծության հնարավորությունն է¹³⁸, ինչի արդյունքում հնարավոր է բացահայտել տնտեսական անվտանգության թույլ օղակները և ներազդել անմիջապես դրանց վրա: Այս մեթոդի թերությունն այն է, որ այն հնարավորություն չի տալիս համեմատել երկրներ՝ տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից:

Այդուհանդերձ, անկախ այն հանգամանքից, թե տնտեսական անվտանգության գնահատման որ մոտեցմանն են հարում, վերլուծաբաններն առանձնացնում են որոշակի հանգամանքներ, որոնք պետք է հաշվի առնել տնտեսական անվտանգության գնահատման ցուցանիշների ընտրության ժամանակ: Ընդհանրացնելով՝ դրանք կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ.

- հայտնի է, որ շուկայական տնտեսությունն ունի զարգացման պարբերաշրջանային բնույթ և տնտեսական նույն ցուցանիշի միևնույն արժեքը կարող է վկայել տարբեր իրավիճակների մասին՝ կախված նրանից, թե պարբերաշրջանի որ

¹³⁷Бухвальд Е., Гловацкая Н., Лазуренко С. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели // Вопросы экономики. 1994. №12. с.25-35.

¹³⁸Пинигин В.В. Методические аспекты измерения экономической безопасности страны// Социально-экономическая безопасность государства: оценка, обеспечение: Материалы международной научно-практической конференции. Минск, 11-12 декабря 2001 г.: в 2 т. – Мн.: ИНБ Республики Беларусь, 2003. – Т.1. с.90-105.

փուլում է տնտեսությունը գտնվում: Ուստի, ցուցանիշների և սահմանային արժեքների ընտրության պարագայում անհրաժեշտ է հաշվի առնել այս հանգամանքը¹³⁹:

- Ցուցանիշների ընտրությունը պետք է կատարվի այնպես, որ դրանց միջոցով հնարավոր լինի արժեքային արտահայտությամբ ցույց տալ տնտեսական սպառնալիքները¹⁴⁰:
- Ցուցանիշները պետք է զգայուն լինեն տնտեսական իրավիճակի փոփոխությունների նկատմամբ, որպեսզի կարողանան ժամանակին նախազգուշացնել վերահաս վտանգի (սպառնալիքի) մասին:
- Ցուցանիշները պետք է ներառեն տեղեկատվություն պետության գործունեության համար կենսական կարևորություն ունեցող ոլորտների, բնակչության համար ընդունելի համարվող կենսապայմանների, ֆինանսական կայունության, արտաքին առևտրի արդյունավետ կառուցվածքի, հանցավորության նվազագույն մակարդակի և կարևորագույն այլ ոլորտների վերաբերյալ:
- Ցուցանիշների համակարգը չի կարող նույնը լինել բոլոր երկրների համար¹⁴¹, քանզի երկրները տարբերվում են տնտեսական համակարգի բնույթով, մշակութային և բարոյական արժեքներով, կառավարման համակարգով, էթնիկ-ազգային մտածողությամբ, հավատքով ու կրոնական պատկանելությամբ և այլն, որոնց պարագայում տնտեսական անվտանգություն ասելով հարկ է հասկանալ յուրաքանչյուրի համար ամենաբնական շահերի պաշտպանվածությունը: Ուստի, յուրաքանչյուր երկիր կարող է ունենալ տնտեսական անվտանգության գնահատման աշխարհում ընդունված նույն համակարգը և մեթոդաբանությունը, սակայն համալրված ցուցանիշների՝ միայն տվյալ երկրին բնորոշ առանձնահատուկ համակազմով:
- Եվ վերջապես, ընտրված ցուցանիշները պետք է հաշվարկվեն միջազգայնորեն ընդունված միևնույն չափանիշներով և մեթոդաբանությամբ՝ այլ երկրների հետ

¹³⁹Петренко И., Экономическая безопасность России: денежный фактор/ И. Петренко. М.: МаркетДС., 2003, цтр. 129-130, Илларионов А., Критерии экономической безопасности/ А. Илларионов// Вопросы экономики-1998, N 10, с. 37.

¹⁴⁰Колосов А.В., Экономическая безопасность хозяйственных систем: учебник / М.: Изд-во РАГС. 446 с.

¹⁴¹Прохожев А., Корнилов М. О проблеме критериев и оценок экономической безопасности // Общество и экономика. - 2003. - № 4-5. -с. 225.

համադրելիության ապահովման նպատակով:

Ներկայացնենք տնտեսական անվտանգության գնահատման հիմնական մեթոդների (**միասնական ինտեգրալ ցուցանիշի միջոցով** և **ցուցանիշների համակարգի միջոցով**) մասնավոր տարատեսակները:

Միասնական ինտեգրալ ցուցանիշի միջոցով տնտեսական անվտանգության գնահատման համար ամենահայտնի տարատեսակներն են¹⁴² **երկրի հուսալիության ինտեգրալ ցուցանիշի** հաշվարկը, որն իրականացվում է անգլիական “Euromoney” պարբերականի կողմից, **երկրի կայունության ցուցանիշը**, որը հաշվարկվում է գերմանական «BERI»¹⁴³ ընկերության կողմից և այլ կերպ այն անվանում են նաև **BERI-ինդեքս**, ինչպես նաև **երկրի ռիսկայնության գնահատման ցուցանիշը**, որի հաշվարկման մեթոդաբանություն առաջարկել են տարբեր կազմակերպություններ՝ ռուսական “Юниверс” ընկերությունը, Bank of America-ն, The Economist Intelligence Unit-ը, PRS Group-ը այլն:

Նախնական տարբերակում երկրի հուսալիության ինդեքսը հաշվարկվում է ընդհանուր հաշվով 0-100 միավոր գնահատվող 9 ցուցանիշների հիման վրա՝ տնտեսության արդյունավետություն (0-25 միավոր), քաղաքական ռիսկի մակարդակ (0-25), արտաքին և ներքին պարտքի մակարդակ (0-10), պարտքի մարման գծով պարտավորությունների չկատարման աստիճան (0-10), վարկունակություն (0-10), բանկային վարկի հասանելիություն (0-5), կարճաժամկետ ֆինանսավորման հասանելիություն (0-5), երկարաժամկետ կապիտալի հասանելիություն (0-5), ֆորս-մաժորային իրավիճակների առաջացման հավանականություն (0-5 միավոր)¹⁴⁴: Ներկայումս, սակայն, դրա հաշվարկման մեթոդաբանությունը փորձագետների կողմից ենթարկվել է որոշակի փոփո-

¹⁴² Гордиенко Д. В. Интегральная оценка экономической безопасности развитых государств мира // Труды междунаро. науч. -практ. конф. "Математика, информатика, естествознание в экономике и обществе". М. 2007. с. 129 – 133.

Сусанов Д., Методы измерения странового риска, Журнал "Рынок Ценных Бумаг" №16 за 2001 год /<http://www.old.rcb.ru/Archive/articles.asp?id=2063/>

Есипов В.Е. Коммерческая оценка инвестиций : учебное пособие / В.Е. Есипов, Г.А. Маховикова, Т.Г. Касьяненко, С.К. Мирзажанов. — М. : КНОРУС, 2009, с.477-513.

¹⁴³ <http://www.beri.com>

¹⁴⁴ Савчук В.П., Прилипко С.И., Величко Е.Г. Анализ и разработка инвестиционных проектов. — Киев: Абсолют-В, Эльга, 1999, с. 18.

խությունների, և հիմքում ընկած են 6 ցուցանիշներ¹⁴⁵, որոնց գնահատումն արդեն իրականացվում է ոչ թե միավորներով, այլ յուրաքանչյուր ցուցանիշին տրված կշիռների միջոցով՝ քաղաքական ռիսկեր¹⁴⁶ (կշիռը՝ 0.3), տնտեսության արդյունավետություն¹⁴⁷ (կշիռը՝ 0.3), կառուցվածքային գնահատական¹⁴⁸ (կշիռը՝ 0.1), պարտքային ցուցանիշներ (կշիռը՝ 0.1), վարկային վարկանիշ (կշիռը՝ 0.1), վարկերի և կապիտալի հասանելիություն (կշիռը՝ 0.1): Համաձայն այս գնահատման՝ 2013թ. Հայաստանը դիտարկվող 187 երկրների շարքում տնտեսության հուսալիության ցուցանիշով զբաղեցրել է 69-րդ տեղը՝ 49.66 ցուցանիշով¹⁴⁹:

Երկրի կայունության ցուցանիշը կամ BERI-ի ինդեքսը գնահատվում է 50 երկրի համար, որոնց ցանկում Հայաստանը դեռևս չկա¹⁵⁰: Այն գնահատվում է մի քանի ցուցանիշների՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, կառուցվածքային և այլն կշռված միջինի հաշվարկման արդյունքում: Փորձագետները գնահատում են յուրաքանչյուր ցուցանիշի համար երկրի կայունության աստիճանը՝ 0-4 միավորի միջոցով, որտեղ 4 միավորը վկայում է տվյալ ցուցանիշի մասով երկրի առավելագույն կայունության, իսկ 0-ն՝ առավելագույն անկայունության մասին, այնուհետև յուրաքանչյուր ցուցանիշին տրված միավորը բազմապատկվում է այդ ցուցանիշի տեսակարար կշռով և արդյունքների գումարման շնորհիվ ստացվում է երկրի կայունության ցուցանիշը, որը կարող է տատանվել 0-100 միավորի սահմաններում, որտեղ 100 միավորը վկայում է երկրի առավելագույն կայունության, իսկ 0-ն առավելագույն անկայունության մասին¹⁵¹:

Юниверс Ընկերության կողմից երկրի ռիսկայնության գնահատականն իրականացվում է հետևյալ մեթոդաբանության հիման վրա. գնահատվում է երկրի սոցիալ-քաղաքական ռիսկայնության աստիճանը (14 ցուցանիշների միջոցով), ներքին տնտեսական ռիսկայնությունը (16 ցուցանիշների միջոցով) և արտաքին տնտեսական ռիս-

¹⁴⁵<http://www.euromoneycountryrisk.com/Methodology>

¹⁴⁶Այս ցուցանիշի հաշվարկման համար հաշվի է առնվում կոռուպցիա, քաղաքական կայունություն, ինստիտուցիոնալ ռիսկեր և այլն:

¹⁴⁷Այս ցուցանիշի բաղկացուցիչներն են բանկային համակարգի կայունություն, ՀՆԱ-ի աճի տեմպ, գործազրկություն, պետական ծախսեր և այլն:

¹⁴⁸Այս ցուցանիշը հիմնված է ժողովրդագրական իրավիճակի, աշխատաշուկայի և այլ ցուցանիշների վրա:

¹⁴⁹<http://www.euromoneycountryrisk.com/Wiki/armenia>

¹⁵⁰ <http://www.beri.com/Publications/BRS.aspx>

¹⁵¹ Тургаев А.С., Хренов А.Е., Политология в схемах и комментариях, Питер, 2005 г., с. 297.

կայնության աստիճանը (14 ցուցանիշների միջոցով): Ինչպես և BERI-ի պարագայում, այստեղ ևս յուրաքանչյուր ցուցանիշ ունի իր տեսակարար կշիռը, որը բազմապատկվում է փորձագետի կողմից այդ ցուցանիշի վիճակին տրված գնահատականով (ի տարբերություն BERI-ի, այս դեպքում փորձագետները գնահատում են 1-10 բալանոց համակարգով, որտեղ 1-ը վկայում է լավագույն վիճակի, իսկ 10-ը՝ ծայրահեղ վատ վիճակի մասին) և վերջում գումարվում են արդյունքները¹⁵²:

Bank of America-ն հաշվարկում է երկրի ռիսկայնության գնահատականը 10 ցուցանիշների հիման վրա 80 երկրի համար: Ինչպես և նախորդող երկու ցուցանիշների պարագայում, հաշվարկն իրականացվում է կշռված միջինի միջոցով, որի արդյունքում ստացված ցուցանիշը կարող է տատանվել 1-80 միջակայքում, որտեղ 1 ստանում է նվազագույն ռիսկայնություն ունեցող երկիրը, իսկ 80՝ առավելագույն ռիսկայնության մակարդակ ունեցողները¹⁵³:

The Economist Intelligence Unit-ը դիտարկում է երկրի ռիսկայնության աստիճանը՝ հիմնվելով քաղաքական ռիսկի, տնտեսական քաղաքականության ռիսկայնության, տնտեսական-կառուցվածքային ռիսկի և իրացվելիության ռիսկի կշռված միջինների վրա, որի արդյունքում երկիրը ստանում է ռիսկանության 0-100 միավոր, որտեղ 0-ն համապատասխանում է ամենացածր, իսկ 100-ը՝ ամենաբարձր ռիսկայնության աստիճանին¹⁵⁴:

PRS Group-ը հաշվարկում է երկրի ռիսկայնության մակարդակը 140 երկրների համար, այդ թվում և՛ Հայաստանի¹⁵⁵: Այստեղ գնահատվում է երկրի ռիսկայնությունը՝ ելնելով քաղաքական (12 ցուցանիշ), ֆինանսական (5) և տնտեսական (5) ռիսկերից: Նվազագույն ռիսկայնության մակարդակը գնահատվում է 0 միավոր, իսկ առավելագույնը՝ 100: Համաձայն այս հաշվարկների, 2013թ. Հայաստանի ցուցանիշը եղել է 65.8¹⁵⁶:

¹⁵²Максимов И. Б. ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КЛИМАТ: МЕТОДИКА ОЦЕНКИ, Учебное пособие, Иркутск, Издательство БГУЭП, 2002, с. 41.

¹⁵³ Сусанов Д., Методы измерения странового риска, Журнал "Рынок Ценных Бумаг" №16 за 2001 год /<http://www.old.rcb.ru/Archive/articles.asp?id=2063/>

¹⁵⁴ Есипов В.Е. Коммерческая оценка инвестиций : учебное пособие / В.Е. Есипов, Г.А. Маховикова, Т.Г. Касьяненко, С.К. Мирзажанов. — М. : КНОРУС, 2009, с.477-513.

¹⁵⁵ <http://epub.prsgroup.com/products/icrg>

¹⁵⁶ USAID, Armenia Competitiveness Assessment, June 2004, p.20.

Ինչպես տեսնում ենք, վերոնշյալ բոլոր հետազոտական կենտրոնները իրականացնում են երկրների տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատում գրեթե միևնույն մեթոդաբանությամբ, միայն ներառելով ցուցանիշների այս կամ այն համակազմը: Ստացված արդյունքներն, ըստ էության, արտահայտում են երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակը, միայն թե տարբեր անվանումներով: Ֆորմալ առումով, միասնական ինտեգրալ ցուցանիշի միջոցով երկրի տնտեսական անվտանգության գնահատման միասնական մեթոդաբանություն չկա, բացի դրանից, փորձագետների ու վերլուծաբանների կողմից տնտեսական անվտանգության հաշվարկման մեթոդաբանության մեջ պարբերաբար ներմուծում են նոր տարրեր, դրանով իսկ առավել մեծացնելով այս մեթոդներով գնահատումների անհամադրելիությունը:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ հայտնի հաջորդ մոտեցումը ցուցանիշների համակարգի միջոցով տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատումն է. նախ, ընտրվում են ցուցանիշները, ապա փորձագետների կարծիքների համադրությամբ մշակվում և հաշվարկվում են դրանց առավելագույն կամ նվազագույն շեմային մեծությունները, որոնցից շեղումն հանգեցնում է տնտեսական անվտանգության խաթարման:

Ներկայումս ՌԴ ԳԱ Տնտեսագիտության ինստիտուտի ֆինանսա-բանկային կենտրոնի կողմից տնտեսական անվտանգության գնահատման նկատառումներով առանձնացվել է 150 ցուցանիշներից բաղկացած համակարգ, որոնք բնութագրում են երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակը՝ գրեթե բոլոր տեսանկյուններից: Սակայն, ինչպես արդեն նշել ենք, ցուցանիշների համակարգի ընտրությունը միակ խնդիրը չէ, անհրաժեշտ է նաև սահմանել առավելագույն կամ նվազագույն թույլատրելի շեմային մեծությունները, որոնք ընտրվում են փորձագետների գնահատականի հիման վրա, կամ սահմանվում են իմպերատիվ կերպով, օրինակ՝ երկրի արտաքին պետական պարտքի Մաստրիխտյան համաձայնագրով սահմանված արտաքին պետական պարտքի առավելագույն արժեքներն, ըստ էության, այդ ցուցանիշի շեմային մեծություններ են¹⁵⁷: Մաստրիխտյան չափանիշները, որպես արտաքին պետական պարտքի առավելագույն թույլատրելի շեմեր, ընդունվում են աշխարհի գրեթե բոլոր երկրների կողմից, քանի որ դրանք

¹⁵⁷ Մաստրիխտ համաձայնագրի “Maastricht Treaty” համաձայն սահմանվում է արտաքին պարտք/ՀՆԱ առավելագույն սահմանը, որը կազմում է 60% նախորդ տարվա ՀՆԱ-ի նկատմամբ, իսկ արտաքին պարտքի սպասարկում/ՀՆԱ առավելագույն սահմանը 2%:

հիմնված են պարտքի վճարունակության գիտականորեն հիմանավորված վերլուծությունների վրա, այսինքն տնտեսագիտական առումով, առավել քան, հիմնավորված են: Անգամ, բազմաթիվ երկրներ, օրենսդրորեն ամրագրել են Մաստրիխտյան չափանիշները, որպես արտաքին պարտքի առավելագույն թույլատրելի սահման: Սակայն, միևնույն ժամանակ, բավական մեծ է նաև այն երկրների թիվը, որոնք չեն պահպանում այդ շեմերը և վաղուց գերազանցել են դրանք: Այդ երկրները ստիպված են որոշակի պարբերականությամբ վերանայել օրենսդրությամբ սահմանված այդ շեմերը՝ դրանք անընդհատ բարձրացնելով:

ՌԴ ԳԱ ակադեմիկոս Յու.Ս. Գլազևը, տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման համար առաջարկում է 22¹⁵⁸ ցուցանիշից բաղկացած համակարգ, որոնց համար, որպես շեմային մեծություն հեղինակը հիմնականում առաջարկում է օգտագործել նշված ցուցանիշի համաշխարհային միջին մակարդակը¹⁵⁹: Ցուցանիշները խմբավորելով ըստ նշանակության, համապատասխանաբար, որպես **երկրի բարեկեցությունը** նկարագրող ցուցանիշների համակարգում հեղինակի կողմից ներառվել են ՀՆԱ-ն, 1 շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն՝, կյանքի միջին տևողությունը: **Երկրի սոցիալական վիճակը** բնութագրում են նվազագույն սպառողական զամբյուղից ցածր եկամուտ ստացող բնակչության տեսակարար կշիռը, ամենաբարձր և ամենացածր եկամուտ ստացող դեցիլային խմբերի հարաբերակցությունը, 1շնչին բաժին ընկնող միջին եկամտի և նվազագույն սպառողական զամբյուղի հարաբերակցությունը: **Տնտեսության կառուցվածքայնության** մասին վկայում են վերամշակող և մեքենաշինական արտադրանքների տեսակարար կշիռներն արդյունաբերության թողարկման ծավալում, ներդրումների և գիտա-տեխնիկական արտադրանքների վրա կատարվող ծախսերի տեսակարար կշիռները ՀՆԱ-ում: **Տնտեսության ներքին կայունությունը** բնորոշվում է գործազրկության, գնաճի, հանցավորության մակարդակի, ՀՆԱ-ում ներքին պարտքի, բյուջեի պակասուրդի և դրամի զանգվա-

¹⁵⁸ Գրականության որոշ մասում Գլազևի կողմից դիտարկվող ցուցանիշների թիվը 20-ն է, որը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ՀՆԱ-ի ցուցանիշը դիտարկված է 1 ընդհանրական տարբերակով՝ առանձնացված չեն ՀՆԱ-ի չափը՝ Մեծ յոթնյակի երկրների համեմատ և համաշխարհային միջինի համեմատ և չի դիտարկվում հանցավորության մակարդակը (օրինակ՝ Իլլարիոնովը դիտարկել է 20 ցուցանիշների համակարգը, աղբյուրը՝ Илларионов А. Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики. 1998. №10. С.35-58).

¹⁵⁹ Глазьев С.Ю. Основы обеспечения экономической безопасности страны –альтернативный реформационный курс // Российский экономический журнал. 1997. № 1. с.3-19.

ծի տեսակարար կշիռների, պետական պարտքի սպասարկման ու բյուջեի հարկային մուտքերի հարաբերակցության ցուցանիշների միջոցով: **Երկրի արտաքին տնտեսական վիճակի** մասին են վկայում ՀՆԱ-ում արտաքին պարտքի և ներմուծման տեսակարար կշիռները, արտաքին փոխառությունների և բյուջեի պակասուրդի հարաբերակցությունը, օտարերկրյա արժույթի և դրամի զանգվածի հարաբերակցությունը, պարենամթերքի ներմուծման և սպառման հարաբերակցությունը: Սակայն Գլազկի կողմից առաջարկված ցուցանիշների այս համակարգը և հատկապես՝ դրանց շեմային մեծությունների ընտրությունը մեծ տարածայնությունների առիթ տվեց գիտական շրջանակներում:

Մասնավորապես՝ այն քննադատության արժանացավ Իլլարիոնովի կողմից այն հիմնավորմամբ, որ ցուցանիշների նշված համակարգն իր շեմային մեծություններով վկայում է այն մասին, որ աշխարհի որևէ երկիր չի համապատասխանում տնտեսական անվտանգության բոլոր չափանիշներին, ինչից հետևում է, որ անգամ տնտեսապես բավական զարգացած և կայուն երկրները, Գլազկի մեթոդաբանությամբ, անվտանգ համարվել չեն կարող, ինչն անընդունելի է: Բացի այդ, Իլլարիոնովի կարծիքով ՌԴ փաստացի տվյալները բավական խեղաթյուրված են: Եվ վերջապես՝ նշված մեթոդաբանությամբ իրականացված հաշվարկի համաձայն ստացվում է, որ 1996թ. ՌԴ վիճակը շատ ավելի բարվոք էր, քան աշխարհի երկրների ավելի քան 70 %-ինը և, այդ ժամանակ ՌԴ-ն պետք է տեղ գտներ աշխարհի զարգացած երկրների շարքում, ինչն ամենևին էլ այդպես չէ¹⁶⁰:

Կարծում ենք, որ Իլլարիոնովի կողմից բերված փաստարկներից վիճարկելի է միայն մեկը, երբ նա պնդում է, որ չի կարելի օգտագործել ցուցանիշների նման համակարգ, քանի որ այս մեթոդաբանությամբ հաշվարկման պարագայում որևէ երկիր չի կարող համարվել տնտեսապես անվտանգ, քանի որ բոլոր երկրներում էլ կլինի որևէ ցուցանիշ, որի մասով կարճանագրվի շեղում այդ ցուցանիշի համաշխարհային միջին մեծությունից: Խնդիրը նրանում է, որ ցանկացած պարագայում կատարյալ տնտեսական անվտանգություն գործնականում գոյություն ունենալ չի կարող: Ուստի խնդիրը, մեր կարծիքով, պետք է դիտարկել ոչ թե բացարձակ անվտանգության ապահովման հնարավորության կամ անհնարինության տեսանկյունից, այլ յուրաքանչյուր երկիր պետք է

¹⁶⁰ Илларионов А. Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики. 1998. №10. с.35-58.

ընտրի այս ցուցանիշներից իր համար առավել կարևորները և փորձի ապահովվել դրանց փաստացի արժեքները շեմային մեծությունների շրջանակներում: Գլազևի կողմից առաջարկվող մեթոդաբանության մեջ, մեր կարծիքով, ամենամեծ թերությունն այն է, որ որպես շեմային մեծություն ընտրվել է տվյալ ցուցանիշի համաշխարհային միջինը: Մասնավորապես, երբ գումարվել են ցածր և շատ բարձր գնաճ ունեցող երկրների գնաճի ցուցանիշները և միջինացվել, արդյունքում ստացվել է 20%¹⁶¹, սակայն, օրինակ՝ արդեն 10% գնաճը զարգացման որոշակի մակարդակ ունեցող տնտեսությունում կարող է վկայել շատ լուրջ խնդիրների մասին: Նույնը վերաբերում է նաև բնակչության 1 շնչի հաշվով ՀՆԱ-ին: Այս ցուցանիշի՝ աշխարհում առկա շատ մեծ ու շատ փոքր արժեքների միջինացման արդյունքում, որպես շեմային մեծություն ստացված ցուցանիշը մի շարք երկրների համար կարող է անհասանելի լինել (որի պատճառով նրանք անընդհատ գտնվելու են շեմից ցածր՝ վտանգավոր գոտում), իսկ որոշ երկրների համար այդ մակարդակը վաղուց հաղթահարված է (հետևաբար, նույնիսկ 0-ական աճի պարագայում այդ երկրները միշտ գտնվելու են շեմից բարձր՝ անվտանգ գոտում): Այս խնդիրն առկա է նաև մի շարք այլ ցուցանիշների համար: Հետևաբար, կարծում ենք, համաշխարհային միջին մեծության հետ երկրի ցուցանիշների փաստացի մակարդակը համեմատելու միջոցով երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի որոշումը իրերի առկա վիճակը չի արտահայտի:

Հաշվի առնելով այս հանգամանքներն, Իլլարիոնովն առաջարկեց տնտեսական անվտանգության գնահատման ցուցանիշների մեկ այլ համակարգ¹⁶²: Նրա կարծիքով, նախևառաջ անհրաժեշտ էր վերանայել տնտեսական անվտանգության գնահատման ցուցանիշների և դրանց շեմային մեծությունների ստանդարտ համակարգը, քանի որ այն չի կարող արտահայտել զարգացման տարբեր մակարդակ ունեցող երկրների տնտեսական անվտանգության իրական մակարդակը, ուստի անհրաժեշտ է յուրաքանչյուր երկրի համար ընտրել ցուցանիշների այնպիսի համակարգ, որը կարևոր է տվյալ երկրի համար տվյալ ժամանակահատվածում: Իսկ այդ ցուցանիշների ընտրության հարցում Իլլարիոնովն առաջարկում է առաջնորդվել տվյալ երկրի բնակչության 1 շնչին բաժին

¹⁶¹ Глазьев СЮ. Основа обеспечения экономической безопасности страны – альтернативный реформационный курс // Вопросы экономики. – 1998. – №9. – с. 27-44.

¹⁶² Илларионов А. Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики. 1998. № 10. с. 35–58.

ընկնող ՀՆԱ-ի աճի տեմպերով. ցուցանիշներից առաջինը կհանդիսանա 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ն, իսկ տնտեսական անվտանգության գնահատման մյուս ցուցանիշները կհամարվեն տվյալ երկրում 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի աճին նպաստող (հանգեցնող) տնտեսական քաղաքականության ուղղություններն արտահայտող ցուցանիշների համակարգը: Այսինքն, որպես ցուցանիշներ կընտրվեն այդ ուղղությունների արդյունքները քանակապես արտահայտող մեծությունները: Այսպիսով, յուրաքանչյուր երկիր հնարավորություն է ստանում ընտրելու տվյալ երկրի զարգացման մոդելին բնորոշ յուրահատուկ ցուցանիշների համակարգ, կարևորը, որ վերջիններս առնչություն ունենան 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի փոփոխության հետ: Ինչ վերաբերում է շեմային մեծություններին, ապա Իլլարիոնովն առաջարկում է դրանք ևս հստակ չսահմանազատել, որպես շեմային մեծություն կարող է հանդես գալ ինչպես տվյալ ցուցանիշի համաշխարհային միջինը, այնպես էլ զարգացման համանման մակարդակ ունեցող երկրների ցուցանիշների միջին թվաբանականը՝ կախված նրանից, թե երկիրը զարգացման ինչ աստիճան ունի և տնտեսական քաղաքականության ինչ կուրս է ընտրել:

Այսպիսով, տնտեսական անվտանգության գնահատման Գլազկի մոտեցման համեմատ Իլլարիոնովի մոտեցումը իրատեսական արդյունքներ է խոստանում, սակայն չենք կարող փաստել, որ դրանով ամբողջությամբ լուծվում է տնտեսական անվտանգության գնահատման ցուցանիշների համակարգի և շեմային մեծությունների ընտրության հարցը: Իլլարիոնովի մեթոդաբանությունը ևս, մեր կարծիքով, պարունակում է որոշակի թերություններ: Նախ՝ 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի ցուցանիշն, ինչ խոսք, շատ կարևոր է տնտեսական անվտանգության գնահատման տեսանկյունից, սակայն չի կարող այն միակ ուղեցույցը լինել այս հարցում: Մասնավորապես՝ հնարավոր է, որ 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ն աճի՝ երկրում եկամուտների բևեռացման մեծացմանը զուգընթաց, ինչն էլ կարող է հանգեցնել սոցիալական լարվածության մեծացման և իրականում զգալիորեն նվազեցնել տնտեսական անվտանգության մակարդակը, որը սակայն Իլլարիոնովի կողմից առաջարկվող մեթոդաբանության կիրառման պարագայում հնարավոր չի լինի հայտնաբերել և «կանխել»: Մեկ այլ օրինակ՝ 2002-2007թթ. ՀՀ-ում ՀՆԱ-ն ինչպես բացարձակ մեծությամբ, այնպես էլ 1 շնչին բաժին ընկնող ցուցանիշով աճում էին առաջանցիկ տեմպերով, անգամ՝ երկնիշ աճ էր գրանցվում, հետևաբար, համաձայն

Իլլարիոնովի մեթոդաբանության՝ տնտեսական անվտանգության որևէ խնդիր չպետք է արձանագրվեր, սակայն համաշխարհային ֆինանսա-տնտեսական ճգնաժամը վեր հանեց ՀՀ ՀՆԱ-ի «անորակ» աճի հիմնախնդիրը, ինչի պատճառը՝ այդ տարիներին վարվող կառուցվածքային ոչ արդյունավետ քաղաքականությունն էր: ՀՆԱ-ի աճն այդ տարիներին ապահովվել է ի հաշիվ շինարարության ոլորտի աճի, որն ուղեկցվել է գյուղատնտեսության և արդյունաբերության ՀՆԱ-ի մեջ տեսակարար կշիռների նվազմամբ: Հետևապես՝ հարկ է նշել, որ մենք համամիտ ենք Իլլարիոնովի այն գաղափարի հետ, որ ստանդարտ ցուցանիշների համակարգն արդյունավետ չէ և անհրաժեշտ է պահպանել ճկունություն դրանց ընտրության հարցում, սակայն կարծում ենք, որ այս մոտեցումն անհրաժեշտ է պահպանել ցուցանիշների որոշակի խմբի նկատմամբ, օրինակ՝ երկրի բարեկեցությունը նկարագրող ցուցանիշների պարագայում, իսկ ցուցանիշների այլ խմբերի՝ սոցիալական, կառուցվածքային և այլն, ներառումը տնտեսական անվտանգության գնահատման համակարգում պարտադիր է:

Որոշ հեղինակներ, հաշվի առնելով Գլազևի և Իլլարիոնովի կողմից առաջարկվող մոտեցումների թերությունները, և վերլուծելով համաշխարհային փորձը, առաջարկում են տնտեսական անվտանգության գնահատման ցուցանիշների այլ համակարգ, որոնք ներառված են տնտեսական, սոցիալական, ժողովրդագրական, էկոլոգիական, քաղաքական խմբերում, և համընդհանուր ընդունված վարքից շեղումների ցուցանիշներ¹⁶³ առաջարկելով շեմային մեծություններ՝ հնարավորինս հարմար ՌԴ տնտեսության համար:

Միգուցե ՌԴ և այլ «մեծ» տնտեսություն ունեցող երկրների համար, ընտրված ցուցանիշների համակարգն ու համաշխարհային միջին մեծությունների հետ դրանց համեմատությունը (որպես շեմային մեծություններ) կարող է օգտագործվել, որպես տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման արդյունավետ միջոց՝ հնարավորություն տալով բացահայտել անվտանգության սպառնալիքները: Սակայն ՀՀ-ի նման փոքր երկրների պարագայում, կարծում ենք, տնտեսական անվտանգության գնահատ-

¹⁶³ Прохожев А., Корнилов М. О проблеме критериев и оценок экономической безопасности // Общество и экономика. - 2003. - № 4-5. - с. 225.

ման համար, նշված մեթոդաբանությունը թույլ չի տա ճշգրիտ պատկեր ստանալ՝ պայմանավորված մի շարք հանգամանքներով:

Նախ՝ ինչպես և Գլազկի պարագայում, մեր կարծիքով, այստեղ ևս առկա են առաջնային և երկրորդային կարևորության ցուցանիշներ, որոնք նույնիսկ եթե միաժամանակ շեղվեն շեմային մեծություններից, դեռևս չի կարելի խոսել տնտեսական անվտանգության ցածր մակարդակի մասին: Հաջորդ կարևոր խնդիրը կրկին շեմային մեծությունների ընտրությունն է: Մասնավորապես՝ որպես ՀՆԱ-ի անկման շեմային մեծություն ընտրված է ԱՄՆ-ում Մեծ դեպրեսիայի տարիների ցուցանիշը՝ 30-40%, մինչդեռ, օրինակ՝ Հայաստանում 2009թ. արձանագրված ՀՆԱ-ի 14.1% արդեն իսկ բավական մեծ անկում էր և վկայում էր տնտեսության կառուցվածքում առկա լուրջ խնդիրների մասին: Եվ վերջապես, մեծ տնտեսություն ունեցող երկրները, համաշխարհային տնտեսության մեջ ունենալով մեծ մասնաբաժին՝ էական ազդեցություն են ունենում մակրոտնտեսական ցուցանիշների համաշխարհային միջին մեծությունների վրա: Ստացվում է այնպես, որ մակրոտնտեսական մի շարք ցուցանիշների համաշխարհային միջին մեծությունները ձևավորվում են մեծ տնտեսությունների համապատասխան ցուցանիշներին մոտ միջակայքերում, որոնք մյուս՝ հատկապես փոքր, զարգացող տնտեսություն ունեցող երկրների համար անհասանելի են: Այսինքն, երկրների տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման համար, որպես անվտանգության շեմ մակրոտնտեսական բոլոր ցուցանիշների համաշխարհային միջին մեծությունները ծառայել չեն կարող և, այդ դեպքում, առավել նպատակահարմար է, համեմատությունն իրականացնել զարգացման մակարդակով մոտ գտնվող երկրների համապատասխան ցուցանիշների միջին մեծությունների հետ:

Որոշ դեպքերում, էկոլոգիական վճարների համար, որպես շեմային մեծություն օգտագործվում է ՀՆԱ-ում վերջինիս մասնաբաժնի 7%, մեր կարծիքով, նախ այդքան էական չէ, թե այդ վճարները ՀՆԱ-ի քանի տոկոսն են կազմում, որքան՝ թե հետագայում դրանք ինչ նպատակով են օգտագործվում: Մասնավորապես, եթե, օրինակ՝ Սյունիքի բաց պոչանքների համար էկոլոգիական վճարները կազմեն ՀՆԱ-ի 20%-ը, սակայն դրանք օգտագործվեն պարզապես գործազրկության նպաստների բարձրացման նպատակով, դա ամենևին էլ չի նպաստի այդ պոչանքների բացասական հետևանքների

վերացմանը, ուստի այս ցուցանիշով կստացվի, որ Հայաստանի տնտեսական անվտանգությունը բավական բարձր մակարդակի ունի, սակայն իրական պատկերը դրանից բավական հեռու կլինի:

Համաձայն Ե.Վեդուտայի տեսակետի՝ տնտեսական անվտանգության գնահատման համար պետք է առանձնացնել տնտեսական, սոցիալական և ֆինանսական ցուցանիշներ¹⁶⁴: Ի տարբերություն վերոնշյալ վերլուծությունների, որոնք որպես տնտեսական անվտանգության ուղղորդիչ դիտարկում էին ՀՆԱ-ի փոփոխությունը, Վեդուտան որպես ուղղորդող ցուցանիշ դիտարկում է ՀՆԱ-ում ներդրումների մասնաբաժնի փոփոխությունը, քանի որ ներդրումների նվազման պարագայում նվազում է երկրի հիմնական կապիտալը (քանի որ, աներդրումները չեն փոխհատուցում շարքից դուրս եկած կապիտալի մեծությունը), հետևաբար նաև արտադրության ծավալները: Սոցիալական ոլորտի խնդիրների մասին կարող է ահազանգել բնակչության եկամուտների անհավասարությունը: Ֆինանսական համակարգի կայունության խախտման մասին կարող են վկայել բազմաթիվ ցուցանիշներ, սակայն գլխավոր ահազանգը կլինի պետական պարտքի աճը, եթե այն զուգակցվի արտադրության անկման և ներդրումների կրճատման հետ:

Թերևս, այս մեթոդաբանության մեջ ամենամեծ անհամաձայնությունը կարող է առաջանալ տնտեսական անվտանգության ուղղորդող ցուցանիշի ընտրության հարցում. մասնավորապես՝ ներդրումներն ու ՀՆԱ-ն կարող են համաչափ նվազել և տեսակարար կշռով դա չարտահայտվի:

Մեկ այլ տնտեսագետ՝ Վ.Սենչագովը առաջարկում է տնտեսական անվտանգության գնահատման 190-ից ավելի ցուցանիշներ, որոնք օգտագործվում են մակրո-, մեզո-, միկրոտնտեսական վտանգներ կանխատեսելու նպատակով, սակայն առանձնացնում է դրանցից 19-ը, որոնք արտահայտում են տնտեսական անվտանգության առավել կարևոր կողմերը¹⁶⁵: Սենչագովի պնդմամբ, նշված ցուցանիշների համար անհրաժեշտ է որպես շեմ ընտրել այնպիսի միջություններ, որոնք ընդունելի են պետական մակարդակով և հաշվի են առնվում պետության կողմից տնտեսական քաղաքա-

¹⁶⁴ Ведута Е.Н. Стратегия и экономическая политика государства. М.:Академический проект, 2003. 456 с.

¹⁶⁵ Сенчагов В.К., Экономическая безопасность России. Общий курс: учебник / 3-е изд., перераб. и доп. М.: Бином, 2009. 815 с.

կանության մշակման ժամանակ: Նա առաջարկում է սահմանել ոչ միայն շեմային մեծություններ, այլև դրանից շեղման տիրույթներ՝ համապատասխան ռիսկայնության աստիճանով. 1. **կայունության տիրույթ**, երբ ցուցանիշի փաստացի մեծությունը համընկնում է դրա շեմային մեծության հետ, 2. **չափավոր ռիսկի տիրույթ**, երբ շեմային մեծությունից շեղումը կազմում է ոչ ավել, քան 1.6 անգամ, 3. **նշանակալի ռիսկի տիրույթ**, երբ շեղումը շեմային մեծությունից 1.6-3 անգամ է, 4. **կրիտիկական ռիսկի տիրույթ**, երբ շեղումը 3-10 անգամ է և 5. **աղետալի ռիսկի տիրույթ**, երբ փաստացի մեծությունը շեղվում է շեմայինից ավելի քան 10 անգամ¹⁶⁶:

Տնտեսագետների մի խումբ¹⁶⁷ առաջարկում է տնտեսական անվտանգությունը գնահատել չորս առավել կարևոր ցուցանիշների (գործազրկություն, անվճարունակություն, իրենց խնամքի տակ անչափահաս երեխաներ ունեցող միայնակ մայրերի աղքատության ցուցանիշ, ոչ ակտիվ աշխատանքային տարիքի բնակչության աղքատության ցուցանիշ) հիման վրա՝ դրանցից յուրաքանչյուրին տալով համապատասխան տեսակարար կշիռ: Մասնավորապես՝ առաջին ցուցանիշը գործազրկությունն է, որը որոշելու համար նախ հաշվարկվում է, թե բնակչության որ մասն է ենթակա այս վտանգին, այսինքն՝ աշխատանքային տարիքի բնակչությունը ամբողջ բնակչության մեջ ինչ տեսակարար կշիռ ունի: Հեղինակները ներկայացնում են Կանադայի 2007թ. տվյալները, համաձայն որի՝ աշխատանքային տարիքի բնակչությունը կազմել է ողջ բնակչության 68%-ը: Անվճարունակության ռիսկի գոտում, ըստ հեղինակների, գտնվում է բնակչության 100%-ը, իրենց խնամքի տակ անչափահաս երեխաներ ունեցող միայնակ մայրերի աղքատության ռիսկի գոտում կարող են գտնվել անչափահաս երեխաներ ունեցող բոլոր կանայք (ըստ հեղինակների՝ նրանց տեսակարար կշիռը 2007թ. Կանադայում 33% էր) և պասիվ աշխատանքային տարիքի բնակչության աղքատության ռիսկին գոտում գտնվում են 45-64 տարեկան մարդիկ (նրանց տեսակարար կշիռը 2007թ. Կանադայում

¹⁶⁶ Сенчагов В.К., Митяков С.Н. Использование индексного метода для оценки уровня экономической безопасности // Вестник академии экономической безопасности МБД России, 2011. №5. с. 41-50.

¹⁶⁷ Syed Saad Mahmood, AN INDEX OF ECONOMIC SECURITY FOR THREE SOUTH ASIAN AND SEVEN OECD COUNTRIES: METHODOLOGICAL ISSUES, Dalhousie University Halifax, Nova Scotia August 2013, p.17-43.<http://dalspace.library.dal.ca/bitstream/handle/10222/36228/Mahmood-Syed-MA-ECON-August-2013.pdf?sequence=1><http://www.wowonline.org/wp-content/uploads/2013/09/Elder-Economic-Security-Standard-Index-2012.pdf/>

27% է): Այս ցուցանիշների ընդհանուր կշիռը, ըստ հեղինակների՝ հավասար է դրանց բոլորի կշիռների գումարին (2007թ. Կանադայում՝ $68+100+33+27=228^{168}$), իսկ յուրաքանչյուրի կշիռը որոշվում է ընդհանուրի մեջ դրա ունեցած տեսակարար կշռով ($68/228$, $100/228$, $33/228$, $27/228$): Այլ կերպ ասած՝ նախ որոշվում է նշյալ վտանգների հնարավորությունը, ապա դրանք բազմապատկվում են փաստացի տվյալների հետ և արդյունքները գումարվում¹⁶⁹:

Հեղինակների մեկ այլ խումբ¹⁷⁰ առաջարկում է տնտեսական անվտանգության գնահատել հետևյալ ցուցանիշների օգնությամբ՝ տնային տնտեսությունների եկամտի զգալի նվազման հավանականություն, բժշկական մեծ ծախսերի հետ կապված դեպքերի առաջացման հնարավորություն և այդ ծախսերն իրականացնելու տնային տնտեսությունների հնարավորությունը:

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպությունն էլ տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատումը կապում է աշխատանքի և դրանից ածանցվող գործոնների անվտանգության հետ: Այն հաշվարկվում է 7 գործոնների (աշխատաշուկայի անվտանգություն, զբաղվածության անվտանգություն, աշխատանքում առաջխաղացման անվտանգություն, աշխատանքի պայմանների անվտանգություն, աշխատանքային հմտությունների իրացման անվտանգություն, եկամտի անվտանգություն և աշխատաշուկայում աշխատակիցների ձայնի իրավունքի անվտանգություն) կշռված միջինների հիման վրա, որոնցից վերջին 2-ի կշիռը վերցվում է “2”, իսկ մյուս 5-ինը՝ “1”¹⁷¹:

Անդրադառնալով հայ տնտեսագետներին՝ նշենք, որ Ա.Մարկոսյանն առաջարկում է տնտեսական անվտանգության գնահատման համար օգտագործել ցուցանիշ-

¹⁶⁸ Lars Osberg, Andrew Sharpe, New Estimates of the Index of Economic Well-being for Selected OECD Countries, Paper presented at 10e colloque de comptabilite nationale organise par l'Association de comptabilite nationale, January 21-23, Paris, France, 2003, p.9. <http://www.insee.fr/en/insee-statistique-publique/connaître/colloques/acn/pdf10/sharpe.pdf/>

¹⁶⁹ Lars Osberg, MEASURING ECONOMIC SECURITY IN INSECURE TIMES: NEW PERSPECTIVES, NEW EVENTS, AND THE INDEX OF ECONOMIC WELL-BEING, CSLS Research Report 2009-12, p.17. <http://www.csls.ca/reports/csls2009-12.pdf/>

¹⁷⁰ Jacob S. Hacker Gregory Huber Austin Nichols Philipp Rehm Mark Schlesinger Robert G. Valletta Stuart Craig, The Economic Security Index: A New Measure for Research and Policy Analysis, October 2012, p. 8 <http://ftp.iza.org/dp6946.pdf/>

¹⁷¹ ILO, Economic Security for a Better World, Geneva, International Labour Office, 2004, p.275. <http://www.socialprotection.org/gimi/gess/RessourcePDF.action;jsessionid=ba5695c9f7bbc9a3a30c5d398728626619fcdcfb08ee9b6437707cd5e3e60929.e3aTbhuLbNmSe34MchaRahaKch90?ressource.ressourceId=8670/>

ների 7 հիմնական խումբ՝ իրենց ենթախմբերով. ընդհանուր տնտեսական ներուժը, պաշտպանունակության տնտեսական ապահովվածությունը, տնտեսության՝ ինքնուրույն զարգանալու հնարավորությունները, բնակչության կենսամակարդակը, ֆինանսական համակարգի անվտանգությունը, արտաքին տնտեսական անկախությունը, ինչպես նաև տնտեսական անվտանգության կառավարման մակարդակը բնութագրող ցուցանիշներ¹⁷²:

Այսպիսով, հեղինակներից յուրաքանչյուրն առաջարկում է տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման ցուցանիշների այնպիսի համակարգ, որն, իր կարծիքով, առավել կարևոր է տնտեսական անվտանգության գնահատման համար: Ամենայն հավանականությամբ, տարբեր հեղինակների կողմից առաջարկվող ցուցանիշների ընտրությունը պայմանավորված է սեփական երկրի տնտեսության վիճակով ու առանձնահատկություններով, որոնց վերլուծությամբ էլ հենց նրանք հիմնականում զբաղվում են: Այսուհանդերձ, ամփոփելով և հաշվի առնելով մինչ այժմ քննարկված մեթոդաբանություններում տեղ գտած թերությունները՝ ***մենք դուրս ենք բերել մի շարք սկզբունքներ, որոնց պահպանման պարագայում հնարավոր կլինի հեղափոխել ՀՀ տնտեսությունում տնտեսական անվտանգության մակարդակի հնարավորինս ճշգրիտ գնահատում իրականացնել.***

- Անհրաժեշտ է առանձնացնել տնտեսական անվտանգության գնահատման համար առաջնային և երկրորդային կարևորություն ունեցող ցուցանիշները, որոնցից առաջինների խախտումները կհանգեցնեն ճգնաժամերի, իսկ մյուսների պահպանումն էլ ավելի բարենպաստ կդարձնի տնտեսական զարգացման ընթացքը, սակայն դրանց խախտումը տնտեսական անվտանգության լուրջ խաթարումների չի հանգեցնի:
- Ընտրված ցուցանիշները և դրանց շեմային մեծությունները պետք է ճկուն լինեն, կախված տվյալ պատմական ժամանակաշրջանից և երկրի տնտեսական զարգացման պայմաններից ու առաջնահերթություններից: Դրանք պետք է ընդունվեն և փոփոխության ենթարկվեն համապատասխան պետական մարմինների

¹⁷² Մարկոսյան Ա., Տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները. մեթոդաբանություն և արդյունքներ, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան 2005, էջ 100-105:

կողմից՝ որպես իրենց գործունեությունն ուղղորդող ցուցանիշներ, որպեսզի վարվող պետական քաղաքականությունն միտված լինի տնտեսական անվտանգության չափանիշների պահպանմանը, իսկ դրանցից շեղումների պարագայում համապատասխան պետական կառույցը անհրաժեշտ միջոցառումներ ձեռնարկի:

- Շեմային մեծություններն ընտրելիս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքին, որ ոչ բոլոր ցուցանիշների համար համաշխարհային միջին մեծությունները կարող են ծառայել որպես շեմ: Նախ կարծում ենք, անհրաժեշտ է առանձնացնել շեմային և միջին մեծություններ, որոնց ընտրությունը պետք է իրականացվի զարգացման մակարդակով մոտ գտնվող երկրների հետ համեմատության հիման վրա: Այսպես, զարգացած երկրների համար, որպես որևէ ցուցանիշի միջին մեծություն կարելի է դիտարկել այդ խմբի երկրների տվյալ ցուցանիշի միջին մեծությունը, իսկ որպես շեմային՝ նույն խմբի երկրների տվյալ ցուցանիշի ամենացածր արդյունքներ գրանցած երկրների միջին մեծությունը: Այս նույն մոտեցումը կիրառելով զարգացման միջին ու ցածր մակարդակ ունեցող երկրների պարագայում, երկրները, ըստ զարգացման մակարդակի դասակարգման համար կարելի է հիմնվել Համաշխարհային Բանկի (ՀԲ) կողմից բարձր, միջին և ցածր եկամուտ ունեցող երկրների դասակարգման վրա: Երբ խոսքը վերաբերում է ՀՆԱ-ի անկման թույլատրելի սահմանին, օրինակ՝ բարձր եկամտով երկրի դեպքում, կարելի է որպես այդպիսին դիտարկել բարձր եկամտով երկրների նախաճգնաժամային տարիներին ՀՆԱ-ի անկման կամ աճի տեմպի նվազման միջին մեծությունը:
- Հարկ է հիշել, որ միայն շեմային մեծությունների որոշմամբ հնարավոր չի լինի անվտանգության գնահատման խնդրի լուծումը մասնակի է, քանի որ, ցուցանիշների փոփոխությունները վերահաս վտանգների կանխատեսման, իսկ դրանով նաև կանխման հնարավորություն չեն ընձեռում: Դրա համար անհրաժեշտ է սահմանել շեմային մեծության և դրանից շեղվելու տիրույթներ¹⁷³: Այսինքն՝

¹⁷³ Այս գաղափարը որոշակիորեն նման է Սենչագովի կողմից առաջարկած մոտեցմանը, սակայն Սենչագովը սահմանել է շեմային մեծությունից շեղման տիրույթ, այսինքն դիտարկել է այն դեպքը, երբ արդեն իսկ խախտված է տնտեսական անվտանգությունը և այդ խախտումների չափեր է սահմանել, մեր

սահմանել միջակայքեր, որոնք կբնորոշեն երկրի տնտեսական անվտանգության կամ վտանգավորության աստիճանը, որոնցից կբխեն հակազդման անհրաժեշտ միջոցառումների բնույթն ու «հրատապությունը»: Որպես այդպիսիք կարելի է կիրառել **կայունության տիրույթ**, երբ անհագստանալու առիթ չկա, դրան հաջորդող՝ **միջին տիրույթ** (վիճակ), երբ տնտեսության զարգացման տեմպերը որոշակիորեն թուլանում են (սա կհամապատասխանի նախորդ կետում նշված միջին մեծությանը մոտ գտնվող արժեքներին), ճիշտ է՝ այն դեռևս չի սպառնում տնտեսական անվտանգությանը, սակայն կարելի է որոշակի նախազգուշական միջոցառումներ նախաձեռնել, և տնտեսական անվտանգության **շեմային մեծություններին մոտեցող** տիրույթ, երբ փաստացի ցուցանիշները բավական մոտ են անվտանգության շեմերին, ուստի անհրաժեշտ է անհապաղ միջոցառումներ նախաձեռնել տնտեսական անվտանգության մակարդակը պահպանելու կամ անկումից խուսափելու համար: Նշենք, որ այս դեպքում ևս չենք տարանջատի հստակ ցուցանիշ, որ ընդունելի կլինի բոլոր երկրների համար, յուրաքանչյուր երկրի համար այս տիրույթների սահմանաչափերը ընտրելիս պետք է հաշվի առնել ենթախմբում գտնվող երկրների ցուցանիշները: Իսկ տնտեսական անվտանգության անկում արձանագրած իրավիճակում արդեն կարելի է օգտվել Սենչագովի կողմից առաջարկվող մեթոդից և համապատասխան քայլերից:

- Հաջորդ կարևոր սկզբունքը, որին պետք է հետևել տնտեսական անվտանգության մակարդակը հնարավորինս ճիշտ գնահատելու համար, ուղղորդող ցուցանիշների ընտրությունն է, որոնց գնահատմամբ, սակայն, չի ավարտվում տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատումը: Դրանից բացի, անհրաժեշտ է տնտեսաչափական մոդելների միջոցով գնահատել մեր կողմից արդեն իսկ ընտրված ուղղորդող ցուցանիշի շեղումը ընտրված միջին և շեմային մեծություններից, որոշել, թե ինչքանով է այն վտանգավոր տնտեսական մյուս ցուցանիշների համար, որոնք էական են տվյալ տնտեսության համար: Օրինակ՝ եթե ՀՀ-ի համար

մոտեցման դեպքում առաջրկվում է տնտեսական անվտանգության խախտում չարձանագրած, սակայն նմանատիպ իրավիճակին մոտեցող տնտեսություններում վիճակի գնահատում:

որպես ուղղորդող ցուցանիշ ընտրել ենք ՀՆԱ-ն և հաշվարկել ենք ՀՀ-ի համար ՀՆԱ-ի միջին և շեմային մեծությունները՝ հիմնվելով զարգացման մակարդակով մոտ երկրների տվյալների վրա, ապա անհրաժեշտ է տնտեսաչափական մոդելի միջոցով հաշվարկել, թե օրինակ՝ գործազրկության, աղքատության, միգրացիայի ցուցանիշները որքանով են փոխվում, երբ ՀՆԱ փաստացի մակարդակը 1 միավորով նվազում է հաշվարկված միջին և շեմային մեծություններից: Օրինակ՝ ներքին տնտեսական ցուցանիշներից որպես ուղղորդող ցուցանիշ կարելի է ընտրել ՀՆԱ-ն կամ 1շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն, արտաքին տնտեսական ցուցանիշներից՝ արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանը, սոցիալական ցուցանիշներից՝ Մարդկային զարգացման համաթիվը:

- Եվ վերջապես, երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման արդյունքում բացահայտված սպառնալիքներին հակազդող տնտեսական քաղաքականության գործիքների ընտրությունն ու արձագանքման արագությունը պետք է հիմնված լինի տնտեսական անվտանգության մակարդակը նվազեցնող պատճառ-սպառնալիքների և դրա արդյունքում առաջացող՝ հետևանք-սպառնալիքների խմբավորման սկզբունքի վրա: Քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի պատճառ-սպառնալիքների ազդեցության նվազեցման, որի արդյունքում կնվազեն նաև հետևանք-սպառնալիքների ազդեցությունը:

ԳԼՈՒԽ 3. ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

3.1. ՀՀ մակրոտնտեսական իրավիճակի վերլուծությունը տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից

Ինչպես հայտնի է, մակրոտնտեսական ցուցանիշներն արտահայտում են երկրի ամբողջ տնտեսության գործունեության արդյունքները և դրանց օգտագործման ուղղությունները: Երկրում ընթացող սոցիալ-տնտեսական կարևորագույն գործընթացների վերլուծության հիմնական տեղեկատվական բազան հանդիսանում է ազգային հաշիվների համակարգը, որը հնարավորություն է տալիս վերլուծել տնտեսությունը, բացահայտել նրա ուժեղ և թույլ կողմերը, մատնանշել տնտեսության դրական կամ բացասական զարգացումներն ու վեր հանել դրանց վրա ազդող գործոնները:

Այս տեսանկյունից սույն ենթագլխում ՀՀ մակրոտնտեսական իրավիճակը կվերլուծենք տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից, ինչը հնարավորություն կտա բացահայտել հիմնական մակրոտնտեսական հիմնախնդիրներ-սպառնալիքները, որոնց նվազեցման կամ վերացման ուղղությամբ աշխատանքի հետագա շարադրանքում կուրվագծվեն տնտեսական քաղաքականության կոնկրետ առաջարկություններ և «առաջադրանքներ»:

Զարգանալով իր ռեսուրսային կարողությունների հիման վրա, ՀՀ տնտեսությունը, 2000թ.-ից մինչև և համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը տնտեսական աճի տեմպերով դասվում էր աշխարհում ամենաարագ զարգացող տնտեսությունների շարքը¹⁷⁴: Ըստ Արժույթի միջազգային հիմնադրամի տվյալների՝ 2007թ. ՀՆԱ-ի աճի ցուցանիշով Հայաստանը վեցերորդն էր աշխարհի 181 երկրների շարքում: Համեմատության համար նշենք, որ 1997-2001թթ. ՀՆԱ-ի աճի միջին ցուցանիշով (5.9 %) Հայաստանը գտնվում էր 30-րդ տեղում¹⁷⁵: Աղյուսակ 3.1.1-ում ներկայացված են ՀՀ տնտեսության յոթ հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշները (դրանք սովորաբար օգտագործվում են մակրոտնտեսական առումով երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակը գնահատելու համար), որոնք համեմատվել են այդ ցուցանիշների համաշխարհային միջին մեծությունների հետ:

¹⁷⁴ USAID, “Economic Performance Assessment: Armenia”, april 2005, p.15.

¹⁷⁵ Հայաստանի տնտեսական զարգացումներ, 2007թ. տարեկան զեկույց, AEPLAC, էջ 27:

ՀՀ մակրոտնտեսական որոշ ցուցանիշների համեմատությունը համաշխարհային միջին մակարդակի հետ /2000-2014թթ. միջինացված տվյալներ/¹⁷⁶

	Հայաստան	Համաշխարհային միջին
ՀՆԱ-ի աճ	7,2	2,6
ՍԳԻ (գնաճ)	4,7	4,3
Գործազրկություն	24,8	6,2
Արտաքին առևտրի հաշվեկշիռ / ՀՆԱ հարաբերակցություն	-21,7	0,1
Սննդամթերքի ներմուծումը ընդհանուր ներմուծման մեջ	18,7	7,4
ՕՈՒՆ-երի զուտ ներհոսք/ՀՆԱ հարաբերակցություն	6,2	3,1
Կրթության վրա կատարված պետական ծախսերը, ՀՆԱի %	3,0	4,5

Ինչպես արդեն աշխատանքի նախորդ շարադրանքում ներկայացրել ենք, տնտեսական անվտանգության գնահատման լայն տարածում ստացած մեթոդների ամենալուրջ թերությունն այն է, որ տնտեսական անվտանգության մակարդակը բնորոշող ցուցանիշները համեմատվում են դրանց համաշխարհային միջին մեծության հետ: Մասնավորապես, անվտանգության գնահատման ցանկացած ցուցանիշի՝ աշխարհում առկա շատ մեծ ու շատ փոքր արժեքների «մեխանիկական» միջինացման արդյունքում որպես շեմ ստացված մեծությունը մի երկրում կարող է վկայել տնտեսական անվտանգության լուրջ խնդիրների մասին, իսկ մեկ այլ երկրում՝ այն կարող է դիտվել որպես անվտանգ վիճակ: Բացի դրանից, շեմային մեծությունը մի շարք երկրների համար կարող է անհասանելի լինել (որի պատճառով նրանք անընդհատ կլինեն շեմից ցածր՝ վտանգավոր գոտում), իսկ որոշ երկրների համար այդ մակարդակը վաղուց հաղթահարված է (հետևաբար, նույնիսկ ցուցանիշի 0-ական աճի պարագայում այդ երկրները միշտ գտնվելու են շեմից բարձր՝ անվտանգ գոտում): Իսկ ամենամեծ խնդիրը, որն առկա է նշված մեթոդներով

¹⁷⁶ Աղբյուրը՝ Համաշխարհային բանկի վիճակագրական տվյալներ.

<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&period=>
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&type=metadata&series=SI.POV.NAHC> ,
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=&series=FP.CPI.TOTL.ZG&period=#> ,
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&type=metadata&series=SI.POV.NAHC#>

անվտանգության մակարդակի գնահատման պարագայում. ցուցանիշների փոփոխության միտումները «չեն հուշում» վերահաս սպառնալիքների մասին:

Այսպես, եթե վերը նշված մեթոդով դիտարկենք ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակարդակը բնորոշող մակրոտնտեսական ցուցանիշները, ապա դրանք կարելի է բաժանել 3 խմբի՝

1. ցուցանիշներ, որոնք մոտ են դրանց համաշխարհային միջին մեծությանը՝ ՍԳԻ և կրթության վրա կատարված պետական ծախսեր,
2. ցուցանիշներ, որոնց մակարդակը ՀՀ-ում զիջում է (գերազանցում է) համաշխարհային միջինը և տնտեսական անվտանգության առումով ՀՀ-ն առավել անվտանգ տիրույթում է՝ ՀՆԱ-ի աճ և ՕՈՒՆ զուտ ներհոսք,
3. ցուցանիշներ, որոնց մակարդակը ՀՀ-ում զիջում է (գերազանցում է) համաշխարհային միջինը և տնտեսական անվտանգության առումով ՀՀ վտանգավոր կամ կրիտիկական տիրույթում է՝ գործազրկություն, արտաքին առևտրի հաշվեկշիռ, սննդամթերքի ներմուծում:

Այս դեպքում վերլուծության արդյունքում դիտարկվող յոթ ցուցանիշներից 4-ի մասով ՀՀ-ն մոտ է համաշխարհային միջինին կամ գերազանցում է այն, իսկ 3-ի մասով զգալիորեն ցածր է համաշխարհային միջին մակարդակից և առկա են լուրջ սպառնալիքներ: Միևնույն վիճակն է նաև տարեկան կտրվածքով ցուցանիշները դիտարկելիս. այդ դեպքում առհասարակ հնարավոր չէ պատկերացում կազմել ՀՀ տնտեսական անվտանգության իրական մակարդակի վերաբերյալ, քանի որ բոլոր կամ կարևորագույն ցուցանիշների տեսանկյունից ՀՀ դիրքերը համաշխարհային միջինի հետ համեմատած ավելի քան բավարար են: Այսպես, շուրջ 6 տարի՝ 2002-2007թթ. երկնիշ տնտեսական աճ տեմպ ունեցող երկիրը, որը տնտեսական անվտանգության գնահատման մակրոտնտեսական ցուցանիշների (գոնե դրանց մեծ մասի) առումով գտնվում էր անվտանգ գոտում և թվում էր, թե ոչինչ չի վկայում կանխակալ վտանգի մասին, 2008-2009թթ. համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պատճառով անմիջապես հայտնվեց աշխարհի ամենամեծ տնտեսական անկումը գրանցած երկրների շարքում՝ 14.1%, իսկ ճգնաժամից հետո լուրջ դժվարություններ ունի տնտեսական աճ ապահովելու հարցում: Այսինքն, նշված մեթոդաբանությամբ, գոնե ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման պարագայում

ամեննին էլ իրական պատկերը չի արտահայտվում, ուստի ատենախոսության հետագա շարադրանքում մենք տնտեսական անվտանգության գնահատման համար կօգտակործենք մեր կողմից մշակված մեթոդաբանությունը:

Սովորաբար, տնտեսական աճի ցուցանիշը հաշվարկվում է իրական ՀՆԱ-ի բացարձակ կամ 1 շնչի հաշվով աճի տեմպով: 2011թ.-ից ՀՀ-ում կիրառություն ստացավ մեկ այլ ցուցանիշ ևս՝ տնտեսական ակտիվության ցուցանիշը (ՏԱՑ): ՏԱՑ-ը երկրի տնտեսությունում արտադրանքի թողարկման իրական ծավալի փոփոխության ամսական ագրեգավորված ցուցանիշ է: Այն ընդգրկում է տնտեսական գործունեության բոլոր տեսակները և սկզբնապես հաշվարկվում է նախորդ տարվա միջին տարեկան գներով, ինչը հնարավորություն է տալիս ունենալ տվյալ ամսվա արտադրանքի թողարկման ծավալի իրական փոփոխությունը նախորդ ամսվա և նախորդ տարվա համապատասխան ամսվա նկատմամբ: Ի տարբերություն Ազգային հաշիվների մեթոդաբանությամբ հաշվարկվող ՀՆԱ ցուցանիշի՝ ամսեկան ՏԱՑ-ը բնութագրում է տնտեսությունում ապրանքների և ծառայությունների թողարկման ծավալների, այլ ոչ թե ավելացված արժեքի փոփոխությունը: Բացի այդ, ամսական ՏԱՑ-ը չի ընդգրկում արտադրանքի զուտ հարկերը և ֆինանսական միջնորդության անուղղակիորեն չափվող ծառայությունները (ՖՄԱԶԾ), որոնք ներառվում են ՀՆԱ-ի արտադրական եղանակով հաշվարկներում¹⁷⁷:

Թեև ՏԱՑ-ի և ՀՆԱ-ի աճի տեմպերի միջև առկա է որոշակի տարբերություն՝ պայմանավորված դրանց հաշվարկման մեթոդաբանության տարբերություններով, այդուհանդերձ դրանց աճի և նվազման միտումները նույնն են:

Աղյուսակ 3.1.2.

Տնտեսական ակտիվության և ՀՆԱ-ի աճի ցուցանիշները ՀՀ-ում 2011-2014թթ.

	2011	2012	2013	2014	2015
ՏԱՑ ¹⁷⁸	106.1	107.2	103.5	104.1	103.0
ՀՆԱ-ի աճը նախորդ տարվա համեմատ ¹⁷⁹	104.7	107.2	103.3	103.6	103.0

ՀՀ ՏԱՑ-ի ցուցանիշը մինչև 2011թ. հաշվարկված չէ, իսկ 2011թ.-ից մինչ օրս ընկած ժամանակահատվածը բավական կարճ է երկրի տնտեսական անվտանգության մակար-

¹⁷⁷ <http://www.armstat.am/file/doc/99462508.pdf>

¹⁷⁸ <http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=01510>

¹⁷⁹ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ վիճակագրական տվյալներ. <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01510>, <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>

դակի գնահատման նպատակով այն օգտագործելու համար, այդ պատճառով աշխատանքի հետագա շարադրանքում տնտեսական աճի վերլուծության և տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման համար հիմնականում կկիրառենք ՀՆԱ-ի ցուցանիշը:

Անկախացումից ի վեր բազմաթիվ օբյեկտիվ և սուբեկտիվ պատճառներ պայմանավորել են ՀՀ տնտեսական զարգացման տեմպերի անհամաչափ և տատանողական բնույթը:

Այսպես, արդեն անկախությանը նախորդող տարիներին՝ 1988-1990թթ., երկրաշարժի, արցախյան շարժման, դրա հետ կապված քաղաքական անկայուն իրադրության պատճառներով հանրապետությունում տնտեսական զարգացման տեմպերը նախ դանդաղեցին, իսկ 1990թ. արդեն արձանագրվեց տնտեսական անկում՝ իրական ՀՆԱ-ն կազմեց նախորդ տարվա 94.5%-ը: 1991թ.-ի անկախությանը հաջորդած տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական խնդիրներն էլ ավելի խորացրեցին անկումը, որը շարունակվեց մինչև 1994թ.:

Նշված ժամանակահատվածում հանրապետության իրական ՀՆԱ կրճատվել է ավելի քան 53%: Ընդ որում, ՀՆԱ-ի ամենամեծ անկումը արձանագրվել է 1992թ.՝ շուրջ 42%, որը ԱՊՀ երկրների նույն ցուցանիշը գերազանցել է ավելի քան 6 անգամ:

Տնտեսության մեջ կառուցվածքային տեղաշարժերն այդ ժամանակահատվածում ուղեկցվել են ավերիչ երկրաշարժի հետևանքների վերացման, խորացող էներգետիկ ճգնաժամի կասեցման, տնտեսության ճյուղերի մասնագիտացման փոփոխությունների, իրականացվող բարեփոխումների ուղղությունների ընտրության, պետականության կայացմանը խոչընդոտող ներքին և արտաքին գործոնների ազդեցությունը մեղմելու, ինչպես նաև սոցիալ-տնտեսական խնդիրների կարգավորմանն ուղղված իրավիճակային կառավարման բարդություններով: Այդ ժամանակաշրջանում հանրապետության տնտեսության վրա զգալի բացասական ազդեցություն ունեցավ նաև նախկին Խորհրդային Միության հանրապետությունների միջև գոյություն ունեցող կապերի նախ թուլացումը, ապա նաև ընդհանրապես խզումը:

1994թ. տնտեսական անկումը կասեցվեց և տևական անկումից հետո (շուրջ հինգ տարի) 1994թ.-ին արձանագրվեց իրական ՀՆԱ-ի աճ՝ 5.4%: Ընդհանուր առմամբ,

1994-1998թթ. ընթացքում ՀՆԱ-ն աճել է 31.7%-ով, իսկ միջին տարեկան աճը կազմել է 6.4%:

Պետք է նշել, որ 1998թ. ՀՆԱ-ի մակարդակը հասել է 1990թ. մակարդակի ընդամենը 61%-ին: 1990-2000թթ. ընթացքում հանրապետության տնտեսության զարգացման վրա էական ազդեցություն են թողել ազատական (շուկայական) տնտեսական հարաբերությունների կայացմանն ուղղված գործընթացները: Այդ պատճառով ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման մակրոտնտեսական ցուցանիշները (տե՛ս աղյուսակ 3.1.1) և դրանց փոփոխության դինամիկան կոփտարկենք հիմնականում սկսած 2000թ.-ից:

1998թ.-ից հետո մինչև 2001թթ. ՀՀ տնտեսական զարգացման առումով կարելի է բնորոշել որպես համեմատաբար ցածր, սակայն աճող տեմպերով տնտեսական աճի ժամանակաշրջան (տե՛ս աղյուսակ 3.1.3):

Աղյուսակ 3.1.3.

ՀՆԱ աճի տեմպերը ՀՀ-ում 1999-2009թթ.

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ՀՆԱ-ի աճի տեմպ ¹⁸⁰	103.3	105.9	109.6	112.9	114.0	110.5	113.9	113.2	113.7	106.8	85.9
ՀՆԱ-ի ինդեքս-դեֆլյատոր ¹⁸¹	100.1	98.7	104.1	102.3	104.6	106.3	103.2	104.6	104.1	108.5	101.3

Այսպես, 1998-2001թթ. ՀՆԱ միջին տարեկան աճը կազմել է շուրջ 5.9%: Իսկ 2002թ.-ից մինչև 2007թ. Հայաստանի տնտեսությունը բնութագրվել է ՀՆԱ-ի երկնիշ աճով: Այդ տարիներին տնտեսության միջին տարեկան աճը կազմել է 13.1%, ինչի արդյունքում 2007թ.-ին ՀՆԱ-ն իրական արտահայտությամբ գերազանցել է 2002թ.-ի մակարդակը 84.8%-ով: 2007թ.-ին ՀՆԱ-ն (ընթացիկ գներով) կազմել է մոտ 9.2 մլրդ ԱՄՆ դոլար: ԱՄՆ դոլարով արտահայտված ՀՆԱ-ն 2007թ.-ին մոտ 3.9 անգամ գերազանցում է 2002թ.-ի և մոտ 5.7 անգամ՝ 1997թ.-ի ՀՆԱ-ի մակարդակը: Ընդ որում՝

¹⁸⁰ <http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=01001>

¹⁸¹ <http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=01003&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>

ԱՄՆ դոլարով արտահայտված, ՀՆԱ-ի տարեկան անվանական աճը զգալիորեն բարձր է դրամով արտահայտած անվանական աճի տեմպերից, ինչպես նաև ՀՆԱ-ի իրական աճից: Դա պայմանավորված է 2004-2008 թթ. ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ ՀՀ դրամի կտրուկ արժևորմամբ (տե՛ս աղյուսակ 3.1.4):

Աղյուսակ 3.1.4

1 ԱՄՆ դոլարի միջին տարեկան փոխարժեքը ՀՀ-ում 2000-2009թթ.¹⁸²

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
փոխարժեք	539	555	573	579	533	458	416	342	306	363

Եթե 2002-2007թթ. ԱՄՆ դոլարով արտահայտված ՀՆԱ-ի մոտ քառակի աճը բաժանենք երկու ժամանակահատվածների՝ 2002-2004թթ. և 2005-2007թթ., ապա առաջին ժամանակահատվածում անվանական աճի միայն 9.6%-ն է բաժին ընկնում ԱՄՆ դոլարի արժեզրկմանը, իսկ երկրորդ ժամանակահատվածում՝ 58.7%-ը: Այդ պատճառով է, որ չնայած 2002-2004թթ. և 2005-2007թթ. ժամանակահատվածներում իրական ՀՆԱ-ի աճի տեմպերի տարբերությունը շատ մեծ չէ (համապատասխանաբար 26% և 28.7%), սակայն ԱՄՆ դոլարով արտահայտած ՀՆԱ-ն 2002-2004թթ. աճել է մոտ 50.5%, իսկ 2005-2007թթ. ընթացքում՝ մոտ երկու անգամ:

2007թ.ին Հայաստանում ՀՆԱ-ի մակարդակը արդեն 47%-ով գերազանցում էր 1989թ. նույն ցուցանիշը¹⁸³:

Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքով երկնիշ տնտեսական աճի տեմպերը Հայաստանում 2008թ.-ին ընդհատվեցին: Եթե 2008թ.-ի սկզբում ճգնաժամի հետևանքով տնտեսության աճի բարձ տեմպերը նվազեցին (2008թ. տնտեսական աճը կազմեց ընդամենը 6.8% և սա այն դեպքում, երբ տնտեսական անկում գրանցվեց միայն հոկտեմբեր ամսին, երբ տնտեսությունը սեպտեմբերի համեմատ 8.3% անկում ապրեց¹⁸⁴), ապա հետագայում տնտեսական երկնիշ աճը վերածվեց մեծ անկման՝ 2009թ. երկրում գրանցվեց 14.1% տնտեսական անկում:

¹⁸²<http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=17010&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>

¹⁸³ Հաշվարկներն իրականացվել են տարեկան աճի ցուցանիշների հիման վրա, տես նաև EBRD Transition Report Update, May 2007.

¹⁸⁴ ՀՀ ԱՎԾ, Հրապարակումներ, «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2008 թվականի հունվար-հոկտեմբերին, Մակրոտնտեսական ցուցանիշներ, http://www.armstat.am/file/article/sv_10_08a_0.pdf

ՀՀ ՀՆԱ աճի տեմպերը 2009-2015թթ.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ՀՆԱ-ի աճի տեմպ ¹⁸⁵	-14.1	2.6	4.7	7.2	3.3	3.5	3.4
ՀՆԱ-ի ինդեքս-դեֆլատոր ¹⁸⁶	101.3	110.2	104.2	98.4	103.4	102.7	101.2

Հետագայում ՀՀ կառավարության կողմից իրականացված ընդլայնողական քաղաքականությունը որոշակի արդյունքներ տվեց՝ 2010թ. արձանագրելով իրական ՀՆԱ-ի ոչ մեծ՝ 2.6% աճ, իսկ հաջորդ տարիներին՝ 2011-2013թթ. տնտեսական աճի տեմպերը նույնիսկ մի փոքր արագացան՝ կազմելով համապատասխանաբար 4.7%, 7.2% և 3.5%: Մինևնույն ժամանակ, 2009-2015թթ. ընթացքում ԱՄՆ դոլարի համեմատ հայկական դրամը շարունակաբար արժեզրկվել է ավելի քան 32%¹⁸⁷, ինչը գրեթե երեք անգամ գերազանցում է նշված ժամանակաշրջանի կուտակային տնտեսական աճի ցուցանիշը: Արդյունքում, 2015թ. ՀՆԱ-ն արտահայտված ԱՄՆ դոլարով դեռևս չի վերականգնել մինչևճանաչման 2008թ. մակարդակը, կազմելով վերջինիս 88.8%-ը, այն դեպքում, երբ դրամով արտահայտված այն գերազանցել է մինչևճանաչման մակարդակը արդեն 2011թ.:

Աղյուսակ 3.1.6.**1 ԱՄՆ դոլարի միջին տարեկան փոխարժեքը ՀՀ-ում¹⁸⁸**

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
փոխարժեք	374	373	402	410	416	478

Տնտեսության պետական աջակցությամբ պայմանավորված, հետճանաչման 2010-2012թթ. ոչ մեծ ակտիվությունից հետո, նորից ՀՀ-ում զգալիորեն բարդացան տնտեսական աճ ապահովելու խնդիրները: Դրա մասին վկայում են ինչպես 2011-2015թթ.՝ նախատեսվածից զգալիորեն ցածր աճի տեմպերը, այնպես էլ 2016-2017թթ. համար գրոյական աճի (իսկ երբեմն էլ բացասական աճի) վերաբերյալ սպասումները

¹⁸⁵ <http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=01001>

¹⁸⁶ <http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=01003&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>

¹⁸⁷ Միայն 2009թ. մարտի 2-3 ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ հայկական դրամը արժեզրկվել է շուրջ 20%:

¹⁸⁸ ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական կայքէջ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=17010&submit>

ինչպես Հայաստանում¹⁸⁹, այնպես էլ աշխարհում ընդհանրապես (հատկապես այն երկրներում, որոնց ազդեցությունը ՀՀ տնտեսության վրա խիստ մեծ է՝ Օրինակ Ռուսաստանի Դաշնությունը)¹⁹⁰: Իհարկե, այս հանգամանքը զգալիորեն պայմանավորված է գլոբալ, աշխարհաքաղաքական գործոններով և գործընթացներով (Ռուսաստանի նկատմամբ ԱՄՆ-ի և Եվրամիության կողմից կիրառվող պատժամիջոցները, դրա հետևանքով Ռուսաստանի տնտեսության թուլացումը, նավթի համաշխարհային գների անկումը, ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքի կտրուկ տատանումներն աշխարհում և այլն), որոնց վրա Հայաստանը բնականաբար ազդեցություն ունենալ չի կարող: Սակայն այս հարցում բավական մեծ է նաև նախաճգնաժամային բարձր տնտեսական աճի՝ ըստ տնտեսության ոլորտների անհամամասնական բաշխվածքի ու դրա արդյունքում ձևավորված տնտեսության ոչ արդյունավետ կառուցվածքի դերը:

Հանրապետության տնտեսության երկնիշ տնտեսական աճի ժամանակահատվածում ձևավորվել և խորացել են տնտեսական անվտանգության լուրջ սպառնալիքներ, որոնց անտեսումը հանգեցրել է խորը տնտեսական անկման: Տնտեսության կառուցվածքային դեֆորմացիաների ազդեցությունը տնտեսական անկման, ինչպես նաև հետագա տնտեսական աճ ապահովելու խնդիրների վերլուծությանը կանդիդատանք աշխատանքի հաջորդ բաժնում:

Ինչ վերաբերում է սպառողական գների ինդեքսին, ապա 2000-2007թթ. այն հիմնականում դրսևորել է կայուն շարժընթաց՝ փոփոխվելով -1-ից +4 միջակայքում: Բացառություն է կազմում միայն 2007թ.՝ 107% ցուցանիշով, և սա այն դեպքում, երբ 2001-2007թթ. էներգակիրների և հանքամուրքային ապրանքների միջազգային գները անընդհատ աճել են բավական բարձր տեմպերով:

Աղյուսակ 3.1.7.

Սպառողական գների ինդեքսը ՀՀ-ում 2000-2017թթ.¹⁹¹

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
ՍԳԻ	99.2	103.1	101.1	104.7	107	100.6	102.9	104.4

¹⁸⁹http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/GEP/GEP2015a/pdfs/GEP2015a_chapter2_regionaloutlook_ECA.pdf, p.6

¹⁹⁰ IMF World Economic Outlook (WEO), April 2015: Uneven Growth: Short- and Long-Term Factors, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/pdf/c1.pdf>

¹⁹¹ ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական կայքէջ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=07001&submit>

Հետագայում սպառողական գների աճն առավել տատանողական բնույթ է ստացել և առանձին տարիներին՝ 2008, 2010 և 2011 թթ. կազմել է մինչև 9%՝ հիմնականում արտաքին աշխարհից գնաճային ազդակներով պայմանավորված: 2010 թվականին սպառողական գների մակարդակը տարեվերջին կազմել է 8,2 տոկոս, իսկ 2011թ. 7,7 տոկոս¹⁹²:

Դիտարկենք ՍԳԻ-ն՝ ըստ ոլորտների (տե՛ս աղյուսակ 3.1.8):

Աղյուսակ 3.1.8.

ՀՀ ՍԳԻ-ն՝ ըստ ոլորտների 2008-2014թթ.¹⁹³

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ՍԳԻ	108.9	103.4	108.2	107.7	102.6	105.8	104.6
Պարենային ապրանքներ	110.0	99.3	108.6	111.2	102.3	105.8	106.3
Ոչ պարենային ապրանքներ	105.1	104.7	109.6	103.4	104.6	104.6	101.6
Ծառայություններ	109.0	110.4	106.8	103.6	102.1	106.4	103.0
Արդյունաբերական արտադրանք	102.2	107.1	122.6	109.1	107.0	104.7	108.5
Գյուղմթերք	99.2	87.8	132.0	117.1	95.0	99.0	100.8
Շինարարություն	126.9	108.0	104.2	96.5	97.5	102.5	98.5
Շին. մոնտաժային աշխատանքներ	121.1	105.2	104.0	97.3	98.0	102.5	100.2
Բեռնափոխադրումներ	105.6	111.4	117.8	106.4	102.4	108.4	103.1
Ներմուծման գների ինդեքս	108.8	117.1	102.0	108.6	108.6	103.2	97.2
Արտահանման գների ինդեքս	99.6	91.4	119.0	111.5	98.3	99.7	91.3

Աղյուսակ 3.1.8-ի տվյալների հիման վրա կարող ենք պնդել, որ 2008թ. ՍԳԻ-ի բարձր մակարդակը հիմնականում պայմանավորված էր պարենային ապրանքների, ծառայությունների, շինարարական և շինմոնտաժային աշխատանքների գների աճով, ինչպես նաև արժույթի արժեզրկման և նավթի համաշխարհային գների աճի արդյունքում ներմուծման գների աճով: 2010թ.-ին բարձր ՍԳԻ-ն արդյունք էր գրեթե բոլոր ոլորտներում գների աճի (բացառություն է կազմում շինարարության և շինմոնտաժային աշխատանքների ոլորտը), իսկ 2011թ.-ին՝ հիմնականում պարենային, արդյունաբերական և գյուղմթերքի ոլորտում, ինչպես նաև ներմուծվող և արտահանվող ապրանքների գնաճի: Թեև տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից ՍԳԻ աճն ընդհանրապես, իսկ դրա առանձին բաղադրիչների՝ պարենային, գյուղմթերքի, ներմուծվող ապրանքների՝ հատկապես սննդամթերքի ներմուծման մասով, գների կանխատեսվածից ավելի աճը, որոշակի վտանգներ (սպառնալիքներ) պարունակում է, քանի որ այն ուղղակիորեն բնակչության կենսամակարդակի

¹⁹² <http://databank.worldbank.org/data//reports.aspx?source=2&country=&series=FP.CPI.TOTL.ZG&period=#>

¹⁹³ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ տվյալներ. 2008թ. համար՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2009, էջ 399-400 / , 2009-2014թթ.-ի համար՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2014, էջ 408-409:

անկում է նշանակում: Ինդիքն առավել սրվում է նվազ ապահովված ընտանիքների պարագայում, քանի որ սրանք այն ապրանքախմբերն են, որոնք մեծ տեսակարար կշիռ ունեն այդ ընտանիքների սպառողական ծախսերում: Այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ գների մակարդակի չափավոր աճը, եթե ուղեկցվում է տնտեսական աճի և եկամուտների մակարդակի աճի «միջին» տեմպերի հետ, ապա բարձր ՍԳԻ-ով պայմանավորված տնտեսական անվտանգության սպառնալիքների ազդեցությունը զգալիորեն նվազում է: Ավելին, եթե ՍԳԻ աճի ցածր մակարդակն ապահովվում է տնտեսական քաղաքականության (հատկապես՝ դրամավարկային) միջոցով տնտեսական աճը «զսպելու» ճանապարհով, ապա սա շատ ավելի մեծ սպառնալիք կարող է դառնալ հատկապես զարգացող երկրների տնտեսական անվտանգության համար, քանի որ երկրի տնտեսական ներուժն ամբողջությամբ չի իրացվում՝ միայն գների մակարդակի աճ թույլ չտալու համար: Այսինքն, ՍԳԻ ցածր մակարդակը դեռևս երկրի տնտեսական անվտանգության իրական սպառնալիքների բացակայության մասին չի վկայում, անհրաժեշտ են խորքային վերլուծություններ տնտեսական աճի տեմպերի և եկամուտների մակարդակի աճի հետ համադրության միջոցով: Ինչ վերաբերում է արտահանման գների ինդեքսին, ապա այս դեպքում վերը բերված սպառնալիքները դրսևորվում են արտահանվող ապրանքների մրցունակության անկման միջոցով արտահանման նվազմամբ:

Երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման հաջորդ կարևորագույն մակրոտնտեսական ցուցանիշը գործազրկության մակարդակն է: ՀՀ գործազրկության մակարդակի ցուցանիշները սկսած 2012թ.-ից ՀՀ ԱՎԾ-ն հաշվարկում է՝ հիմնվելով աշխատուժի հետազոտության արդյունքների վրա, որն իրականացվում է տնային տնտեսությունների կենսամակարդակի (կենսապայմանների) ամբողջացված հետազոտության շրջանակում: Ընդ որում, մինչև 2008թ. և դրանից հետո ՀՀ գործազրկության մակարդակի ցուցանիշները համադրելի չեն, սկսած 2008թ.-ից, գործազուրկների թվաքանակը ՀՀ ԱՎԾ կողմից հաշվարկվում է Եվրամիության երկրների կողմից կիրառվող ԱՄԿ ստանդարտ սահմանման համաձայն: Վերջինս մասնակիորեն տարբերվում է 2001-2007թթ. կիրառված մեթոդաբանությունից, որի հիմքում ընկած էր ԱՄԿ կողմից առաջարկված գործազրկության

ընդլայնված սահմանումը՝ անցումային փուլում գտնվող երկրներում ըստ հայեցողության կիրառելու համար¹⁹⁴:

Աղյուսակ 3.1.9.

ՀՀ գործազրկության մակարդակը 2002-2014թթ.¹⁹⁵

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Գործազրկության մակարդակ, %	35.4	31.2	31.6	31.2	27.8	28.7	16.4	18.7	19	18.4	17.3	16.2	17.6

Աղյուսակ 3.1.9-ում ներկայացված են 2001-2014թթ. ՀՀ գործազրկության մակարդակի տվյալները: Ինչպես տեսնում ենք, 2001-2007թթ. գործազրկության միջին մակարդակը կազմել է շուրջ 31%: Երկնիշ տնտեսական աճի ժամանակահատվածում՝ 2002-2007 այն անընդհատ նվազել է, 2002թ.-ի 35.4%-ից 2007թ.-ին հասնելով՝ 28.7%, սակայն նույնիսկ 28.7%-ը չափազանց բարձր է և գործազրկության համաշխարհային միջին մակարդակը գերազանցում է շուրջ 4.5 անգամ: 2008-2014թթ. ՀՀ-ում գրանցված գործազրկության մակարդակը տատանվել է 16-19% միջակայքում՝ պայմանավորված հաշվարկման մեթոդաբանության փոփոխությամբ: Այս դեպքում այն համաշխարհային միջին մակարդակը գերազանցում է 3 անգամ, որը նույնպես բավական բարձր է և շարունակում է մնալ ՀՀ տնտեսական անվտանգության ամենամեծ սպառնալիքներից մեկը: Իհարկե, պաշտոնապես գրանցված գործազրկության ցուցանիշը, որը հաշվարկվել է մինչև 2012թ., անհամեմատ ավելի ցածր է աշխատուժի հետազոտության արդյունքների հիման վրա հաշվարկված գործազրկության ցուցանիշներից և 2001-2012թթ. ընթացքում կազմել է միջինը 7.5%:

Մեր անրապետությունում ամենամեծ զբաղվածությունը ապահովում են գյուղատնտեսությունն և ծառայությունների ոլորտը՝ համապատասխանաբար՝ 37% և 45% միջին ցուցանիշներով, այն դեպքում, երբ գյուղատնտեսությունն ապահովում է հանրապետության ՀՆԱ-ի մոտ 20%-ը, իսկ ծառայությունների ոլորտը՝ ավելի քան 50%: Սա նույնպես տնտեսական անվտանգության առումով լուրջ սպառնալիք է, քանի որ բացի զբաղվածության կառուցվածքային անհամամասնություններից վկայում է մի շարք ոլորտներում (մաս-

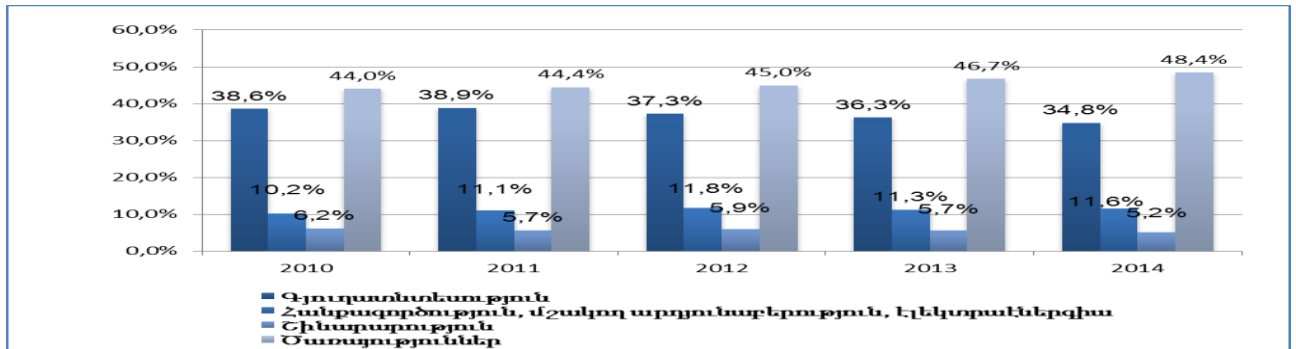
¹⁹⁴ www.armstat.am/am/?nid=126&id=08010&submit=փնտրել

¹⁹⁵ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ տվյալներ՝

<http://armstat.am/am/?nid=126&id=08010&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>

նավորապես՝ գյուղատնտեսությունում) խիստ ցածր արտադրողականության և ստեղծվող փոքր ավելացված արժեքի մասին:

Գծապատկեր 3.1.1.-ում ներկայացված է 2010-2014թթ. ՀՀ զբաղվածությունը՝ ըստ տնտեսության ոլորտների:

Գծապատկեր 3.1.1. Զբաղվածությունը ՀՀ տնտեսությունում՝ ըստ ոլորտների, % ընդհանուրի նկատմամբ¹⁹⁶

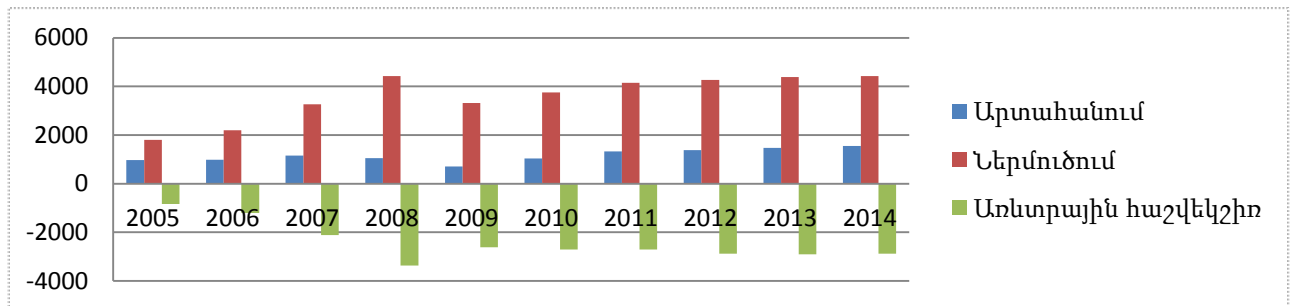
Գործազրկությամբ պայմանավորված սպառնալիքների նշանակությունը չթերազնահատելով, այդուհանդերձ, կարծում ենք, որ դրանք հանդիսանում են, որպես տնտեսական անվտանգության **հետևանք-սպառնալիքներ**, որոնց ազդեցությունը ՀՀ տնտեսության վրա էականորեն կնվազի անվտանգության **պատճառ-սպառնալիքների** չեզոքացմանն ուղղված միջոցառումների արդյունքում:

Հայաստանի անկախ պատմության ամբողջ ընթացքում միշտ ներմուծումը գերազանցել է արտահանմանը: Արտաքին առևտրի բացասական մնացորդը ՀՆԱ-ի նկատմամբ 2000-2005թթ. ընթացքում կրճատվել է գրեթե երկու անգամ՝ 27.2%-ից հասնելով 14.4%, ինչը պայմանավորվել է ներմուծման աճի նկատմամբ արտահանման առաջանցիկ աճով: Սակայն 2006-2009թթ. արտաքին առևտրի բացասական մնացորդը նորից աճել է, ինչը կապված է 2005թ.-ից սկսված ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ դրամի անընդհատ արժևորմամբ պայմանավորված ներմուծման ծավալների կտրուկ աճով և արտահանման ծավալների աճի տեմպերի թուլացմամբ: Արդյունքում, 2009թ. զուտ արտահանում/ՀՆԱ ցուցանիշը գրեթե հավասարվել է 2000թ.-ի մակարդակին՝ -27.9%:

¹⁹⁶ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2014թ., էջ 61-62:

2010թ.ից այն նորից սկսել է նվազել և 2014թ.-ին կազմել է -24.3%¹⁹⁷:

Արտահանման, ներմուծման և առևտրային հաշվեկշռի վերլուծությունը ներկայացված է գծապատկեր 3.1.2-ում:

Գծապատկեր 3.1.2. ՀՀ արտահանման, ներմուծման և առևտրային հաշվեկշռի տվյալները 2005-2014թթ.¹⁹⁸:

Պակասորդը պայմանավորող գործոնների թվում, բացի փոխարժեքից, հարկ է դիտարկել նաև արտահանման և ներմուծման ապրանքային ու աշխարհագրական կառուցվածքի ոչ արդյունավետությունը: Այսպես, ընդամենը 4 խումբ ապրանքներ՝ պատրաստի սնունդը, հանքահումքային արտադրանքը, թանկարժեք ու կիսաթանկարժեք մետաղները, ոչ թանկարժեք մետաղներն ապահովում են ՀՀ արտահանման ավելի քան 80%-ը՝ ապահովելով արտահանման մեծ կախվածություն այդ ապրանքախմբերից:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ արտաքին առևտրի աշխարհագրական կառուցվածքին, ապա 2000-2014թթ. ՀՀ արտաքին առևտրաշրջանառության միջինը 26%-ը բաժին է ընկնում ԱՊՀ երկրներին, ոչ ԱՊՀ երկրներին՝ մնացած 74 %-ը, իսկ ԵՄ երկրներին մասնաբաժինը կազմել է միջինը 30%: Ընդ որում՝ միայն Ռուսաստանի հետ արտաքին առևտրաշրջանառությունը կազմում է արտաքին առևտրի միջինը 22%-ը:

2000-2014թթ. ՀՀ ընդհանուր ներմուծման ծավալներում ԱՊՀ, ԵՄ և ոչ ԱՊՀ երկրների մասնաբաժինները համապատասխանաբար եղել են՝ միջինը 29%, 29% և 71%: ԱՊՀ

¹⁹⁷ Հաշվարկը կատարվել է հեղինակի կողմից՝ ըստ ՀՀ ԱՎԾ վիճակագրական տվյալների, <http://armstat.am/am/?nid=126&id=10003&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>, <http://armstat.am/am/?nid=126&id=10004&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>, <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>, <http://armstat.am/am/?nid=126&id=17010&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>

¹⁹⁸ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ տվյալներ.

<http://armstat.am/am/?nid=126&id=10003&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>, <http://armstat.am/am/?nid=126&id=10004&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>, առևտրային հաշվեկշռի տվյալները հաշվարկվել են հեղինակի կողմից:

երկրներից Հայաստանի հիմնական առևտրային գործընկերը Ռուսաստանն է: Նշված ժամանակահատվածում ԱՊՀ երկրներից ՀՀ ներմուծման մեջ զգալի բաժին ունի նաև Վրաստանը: Ոչ ԱՊՀ երկրներից արտահանման մեջ առաջատար դիրքեր ունեն Գերմանիան, Նիդեռլանդները, Բելգիան, իսկ ՀՀ-ի ներմուծման կառուցվածքում Բելգիան, ՄԱԷ-ն, Իրանը, ԱՄՆ-ը, Թուրքիան:

Այսինքն, կարելի է փաստել, որ և՛ ապրանքային, և՛ աշխարհագրական առումով արտաքին առևտրի կենտրոնացվածության մակարդակը չափազանց բարձր է, ինչն ուղղակիորեն նշանակում է արտաքին առևտրի կախվածություն այդ ապրանքային խմբերից և երկրներից: Հետևաբար, տնտեսական քաղաքականության գերակայություններն առաջիկայում պետք է նպատակաուղղված լինեն ոչ միայն տեղական արտադրության զարգացման միջոցով ներմուծման փախարինմանը, այլ նաև արտահանման ապրանքային և աշխարհագրական առավել մեծ դիվերսիֆիկացիայի ապահովմանը: Իսկ հաշվի առնելով ՀՀ ներքին փոքր շուկա ունենալու հանգամանքը, ուստի երկարաժամկետ կայուն տնտեսական զարգացման հնարավորությունը արտահանման ծավալների ու աշխարհագրության ընդլայնման ճանապարհով, կարելի է ասել, այլընտրանք չունեցող ճանապարհ է:

Ինչ վերաբերում է սննդամթերքի ներմուծմանը, ապա 2014թ.-ին այն կազմել է ընդամենը ներմուծման 15.9%-ը (տե՛ս աղյուսակ 3.1.10.):

Աղյուսակ 3.1.10.

ՀՀ ներմուծման կառուցվածքը՝ ըստ ապրանքների լայն տնտեսական դասակարգման¹⁹⁹

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ընդամենը	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Մթերք և խմիչք	14,3	12,9	13,9	14,9	15,8	15,1	16,3	16,4	15,7	15,9
Արդյունաբեր. պաշարներ	38,2	36,6	35,3	32,8	29,6	29,3	29,6	27,8	31,4	30,6
Վառելիք և վառելանյութ	15,1	16,5	15,5	15,4	16,2	17,6	20,0	21,7	20,2	20,8
Կապիտալ ապրանքներ, սարքեր և դրանց մասեր	13,1	14,3	13,6	14,1	18	16,8	13,1	14,1	13,6	13,1
Տրանսպորտ. միջոցներ, սարքեր և դրանց մասեր	6,2	6,3	8,3	8,3	6,5	6,3	6,4	5,6	4,9	5,2
Սպառ. ապրանքներ	13	13,5	13,4	14,5	13,9	14,9	14,6	14,3	14,2	14,4
Այլ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

¹⁹⁹ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ վիճակագրական տվյալների բազաներ.

2005-2006թթ.-ի տվյալներ՝ http://www.armstat.am/file/article/ft_2_2006_10.pdf,

2007-2010թթ.-ի տվյալներ՝ http://www.armstat.am/file/article/ft_2nish_10_7.pdf,

2011-2014թթ.-ի տվյալներ՝ http://www.armstat.am/file/article/ft_2nish_2015_8.pdf,

Առաջին հայացքից, այս առումով ՀՀ-ում առկա են տնտեսական անվտանգության սպառնալիքներ, քանի որ սննդամթերքի ներմուծումը շուրջ 2 անգամ գերազանցում է այս ցուցանիշի համաշխարհային միջին մեծությունը: Այսպես, 2006թ.-ին ընդհանուր ներմուծման մեջ սննդամթերքի ներմուծումը 12.9%-ից, 2013թ.-ին հասել է մինչև 15.7%:

Իհարկե, այս առումով, առկա են որոշ օբյեկտիվ սահմանափակումներ. մասնավորապես ՀՀ-ում հնարավոր չէ արտադրել սպառվող սննդամթերքի բոլոր տեսակները այնպիսի ծավալներով, որոնք կապահովեն ինքնաբավություն:

Միևնույն ժամանակ առկա է նաև որոշ ապրանքների ներմուծումը տեղական արտադրանքով փոխարինման միտում, սակայն, փոքր չէ նաև այն ապրանքախումբը, որոնց արտադրությունը երկրում կամ հնարավոր չէ կամ տնտեսապես նպատակահարմար չէ:

Այլ խնդիր է, որ սկսած 2006թ.-ից, ՀՀ ներմուծման կառուցվածքում անընդհատ աճում է նաև սննդամթերքի այն տեսակների ներմուծման տեսակարար կշիռը, որոնց տեղական արտադրության ծավալները զուգահեռաբար նվազում են:

Աղյուսակ 3.1.11.

Սննդամթերքի հիմնական խմբերի ներմուծման մասնաբաժինը ընդամենը սպառման մեջ ՀՀ-ում %-ով 2005-2014թթ.²⁰⁰.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Խոշոր եղջերավոր անասունի միս	18	12	19	15	9	11
Խոզի միս	42	37	40	47	44	43
Ձուկ, ձկնամթերք	34	33	32	28	19	17
Հացահատիկ	65	65	61	66	52	57
Ձեթ	95	95	97	90	83	87
Ծխախոտ	44	45	58	54	64	65
Կաթ, կաթնամթերք	21	20	18	15	19	18

Բացի դրանից, մի շարք ռազմավարական ապրանքների առումով (հացահատիկ, մսամթերք և այլն) Հայաստանը կարող է ապահովել ինքնաբավության ավելի բարձր մակարդակ, դրանով իսկ զգալիորեն նվազեցնելով սննդամթերքի այդ տեսակների

²⁰⁰ Ս. Ավետիսյան, Ա.Գրիգորյան «ՀՀ պարենային և առաջին անհրաժեշտության ոչ պարենային ապրանքների շուկաների բնորոշ գծերը և միտումները 2009-2014թթ.» Ամբերդ 23 մատենաշար, էջ 62-70, ՀՊՏՀ «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոնի «Ազգային մրցունակության և միջազգայնացման հետազոտություններ» բաժին, http://media.asue.am/upload/Amberd_23.pdf

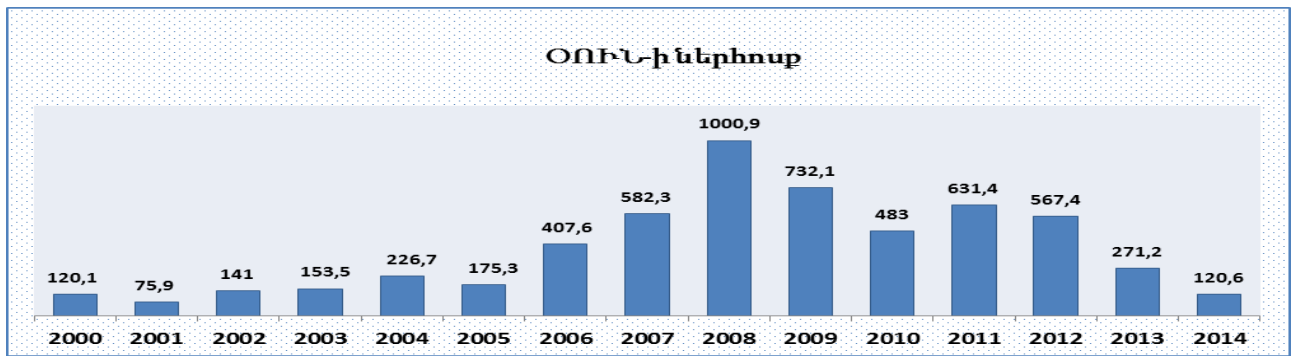
սպառման կախվածությունը արտաքին շուկաներից և միջազգային գներից:

ՀՀ ներմուծման կառուցվածքում մեծ է արդյունաբերական պաշարներ և կապիտալ ապրանքներ խմբերը (աղյուսակ 3.1.10), որոնք դիտարկվող ժամանակահատվածում կազմել են ընդհամենը ներմուծման միջինը 46,1%-ը, որը բավական լավ ցուցանիշ է և նպատակային տնտեսական քաղաքականության իրականացման պարագայում կարող է զգալի նպաստ բերել տնտեսական աճի առավել մեծ տեմպերի ապահովմանը:

Սովորաբար իրականացվող ներդրումների ծավալների առումով երկրի տնտեսական անվտանգությունը գնահատելիս օգտագործվում է ներդրումներ/ՀՆԱ հարաբերակցության շարժընթացը: Այսպես, ներդրումներ/ՀՆԱ հարաբերակցության դինամիկան 2000-2008թթ. ապահովել է աճի բավական բարձր տեմպեր: Բարձր տնտեսական աճի ժամանակահատվածում (2002-2007թթ.) ներդրումներ/ՀՆԱ ցուցանիշի աճը պայմանավորվել է ՀՆԱ աճը գերազանցող ներդրումների աճով: 2008թ. ներդրումներ/ՀՆԱ հարաբերակցությունը հասել է իր առավելագույն՝ 40.9% մակարդակին, որից հետո սկսել է նվազել և 2013թ. հավասարվել է 1999-2000թթ. մակարդակին՝ 14.1%: Նշենք, որ միջազգային համադրումներում որպես անվտանգության շեմ ընդունված է ներդրումներ/ՀՆԱ հարաբերակցության 25%-ը: Այսինքն, ներդրումների նվազմամբ պայմանավորված սպառնալիքները մեծացել են, որոնք իրենց հերթին պայմանավորում են տնտեսական անվտանգության այլ սպառնալիքների առաջացումը: Խոսքն առաջին հերթին վերաբերում է տնտեսական աճի տեմպերի նվազմանը, քանի որ, տնտեսական աճի աղբյուրը՝ ներդրումներն են:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ տնտեսության մեջ ՕՌԻՆ-ի ներհոսքին՝ կարող ենք փաստել, որ ՕՌԻՆ-ի նշանակալի աճ սկսել է գրանցվել սկսած 2006թ. (տե՛ս գծապատկեր 3.1.3):

2008թ. ՕՌԻՆ-ի ծավալը 2005թ. մակարդակի հետ համամետաճ աճել է ավելի քան չորս անգամ՝ 2008թ. կազմելով 1000,9 մլն. ԱՄՆ դոլար: 2009 և 2010թ. ՀՀ տնտեսության մեջ ՕՌԻՆ-ի նվազումը հիմնականում պայմանավորվել է համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամով, որի արդյունքում նվազեցին համաշխարհային ՕՌԻՆ-ի ծավալներն ընդհանրապես: 2011թ. նկատվեց նախորդ տարվա համեմատ ՕՌԻՆ-երի որոշակի աճ, որը սակայն, դեռևս բավական հեռու էր 2008թ. ՕՌԻՆ ծավալներից:

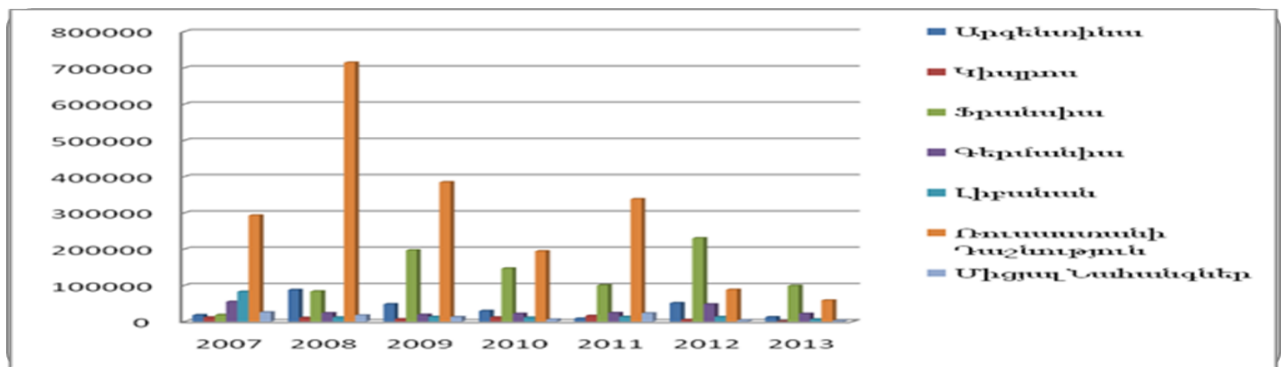
Գծապատկեր 3.1.3. ՕՌԻՆ-ի դինամիկան ՀՀ-ում 2000-2014թթ. (մլն. դոլար)²⁰¹

2012թ.-ից սկսված ՕՌԻՆ-երի ծավալների կրճատումը շարունակվել է մինչև 2015թ., ինչը թեև զգալիորեն պայմանավորված է աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանում ռազմական բնյութի գործոններով, սակայն նշանակում է նաև, որ գործընկեր երկրները ՀՀ-ն չեն դիտարկում որպես կայուն տնտեսություն ունեցող և ապահով երկիր, որտեղ կարելի է ներդրումներ կատարել: Ընդ որում, իրավիճակն ամենևին էլ հուսադրող չէ ՀՀ ներկայիս ընտրած ինտեգրացիոն գործընթացների պատճառով. ԵԱՏՄ հետ ինտեգրացիոն միավորումը առայժմ չի նպաստում ՕՌԻՆ-երի ներհոսքին՝ առաջին հերթին Ռուսաստանի նկատմամբ ԱՄՆ-ի և Եմ-ի կողմից կիրառվող պատժամիջոցներով պայմանավորված: Իսկ Ռուսաստանը ՀՀ-ում իրականացված օտարերկրյա ներդրումների առումով առաջատար երկիրն է:

ՕՌԻՆ տեսանկյունից ՀՀ տնտեսական անվտանգությունը բնութագրելիս, հարկ է տարանջատել իրականացված ներդրումներն ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների: Այսպես, 2005-2014թթ. ընթացքում ՀՀ իրականացված օտարերկրյա ուղղակի կուտակային ներդրումների շուրջ 48%-ն իրականացվել է հանրային կոմունալ ծառայությունների ոլորտում (էլեկտրականության, ջրի, գազի, գոլորշու մատակարարում և ջրափեռացում), տնտեսության մյուս հատվածներում իրականացվող ՕՌԻՆ շատ ավելի փոքր են: Այսինքն, ըստ ոլորտների իրականացված ներդրումների կառուցվածքի առումով նույնպես առկա են սպառնալիքներ, քանի որ օտարերկրյա ներդրողի համար հետաքրքրություն են ներկայացնում միայն զանգվածային «անխուսափելի» սպառում ենթադրող ոլորտները, որոնց գործունեության արդյունքներն արտահանելի չեն:

²⁰¹ Աղբյուրը՝ 2000-2013թթ.ի տվյալներ՝ ՀՀ ԱՎԾ վիճակագրական տվյալների բազա, Օտարերկրյա ներդրումներ՝ <http://armstat.am/am/?nid=246>, 2014թ.ի տվյալը՝ ՀՀ ԱՎԾ 2015թ.-ի վիճակագրական տարեգիրք, էջ 516, <http://armstat.am/file/doc/99493858.pdf>

2007-2013թթ. տվյալներով առավել խոշոր ներդրումներ կատարած երկրները ներկայացված են գծապատկեր 3.1.4.-ում:

Գծապատկեր 3.1.4. 2007-2013թթ. ՀՀ-ում հիմնական օտարերկրյա ներդրումներն՝ ըստ երկրների²⁰²

Գծապատկերից ակնհայտորեն երևում է, որ 2008թ. ՕՈՒՆ զգալի աճը տեղի է ունեցել ՌԴ-ի կողմից իրականացված ներդրումների արդյունքում, որոնք էլ 2013թ. նվազելով՝ հանգեցրել են ՕՈՒՆ զգալի նվազման: Նշենք սակայն, որ 2013թ. նվազել են բոլոր երկրներից իրականացված ՕՈՒՆ-երը:

Օտարերկրյա կապիտալով ընկերությունների 60-65 %-ը այս կամ այն կերպ կապված են սփյուռքի հետ: Սակայն հարկ է նշել, որ 6 մլն սփյուռքի առկայության պարագայում մենք ունենք սփյուռքի հետ կապված օտարերկրյա ներդրումներով ընդամենը 3000 ընկերություն: Հետևաբար, կարելի է անդել, որ ՀՀ տնտեսությունը գրավիչ չէ նույնիսկ սփյուռքի ներդրողների համար²⁰³:

Տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից արժույթի փոխարժեքն էական է այնքանով, որքանով նպաստում է արտահանման և ներմուծման ծավալների փոփոխությանը՝ արտահանվող ու ներմուծվող ապրանքների գնային մրցունակության փոփոխության միջոցով: Այսինքն, այլ հավասար պայմաններում, դոլարի և եվրոյի նկատմամբ 2009-2014թթ. դրամի արժեզրկումը մեծացրել է այդ արժույթները կիրառող երկրներ ՀՀ-ից արտահանվող ապրանքների մրցունակությունը, միևնույն ժամանակ, թանկացնելով այդ

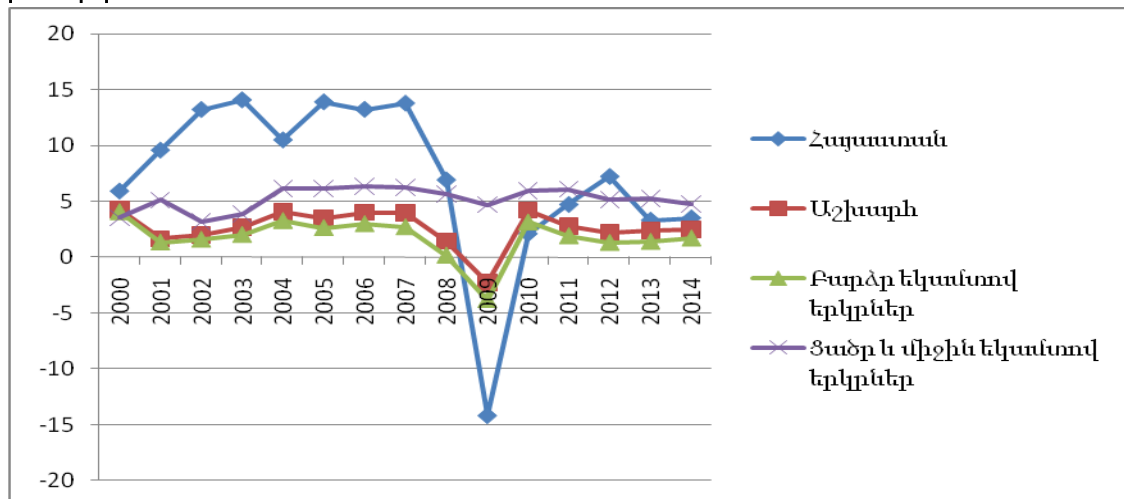
²⁰² Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ վիճակագրական տվյալների բազա, Օտարերկրյա ներդրումների՝ <http://armstat.am/am/?nid=246>

²⁰³ Հայաստանը և Թուրքիան տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման գործընթացներում/ Թ. Թորոսյան, Գ. Հայրապետյան, Դ. Գալոյան, Ն. Հովականյան, Ն. Կոտիկյան, Լ. Սարգսյան, Երևան-2012, էջ 25:

գործընկեր-երկրներից ներմուծումը, իսկ ռուբլու նկատմամբ արժևորումը՝ հակառակը՝ նվազեցրել է դեպի ՌԴ արտահանվող ապրանքների մրցունակությունը, և քանի որ ՀՀ-ում գներն առավել ճկուն են բարձրացման, քան նվազեցման ուղղությամբ, ուստի այս պարագայում արժևորումը զգալի չափով գնանկման պատճառ չի դարձել, հետևապես՝ այն կարելի է բնորոշել, որպես բացասական զարգացում տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից:

3.2. Տնտեսության կառուցվածքի ձևախեղումը որպես ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակրոտնտեսական հիմնախնդիր

Ինչպես արդեն նշել ենք, մինչև համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը ՀՀ տնտեսական աճի տեմպերով դասվում էր աշխարհում ամենաարագ զարգացող տնտեսությունների շարքը: Այդ ժամանակահատվածում տնտեսական աճի տեմպերով ՀՀ առաջ էր ոչ միայն ցածր ու միջին եկամուտներով երկրների խմբում (որում Հայաստանն է), այլ նաև բարձր եկամուտներով երկրների խմբում և աշխարհում ընդհանրապես՝ զծապատկեր 3.2.1:

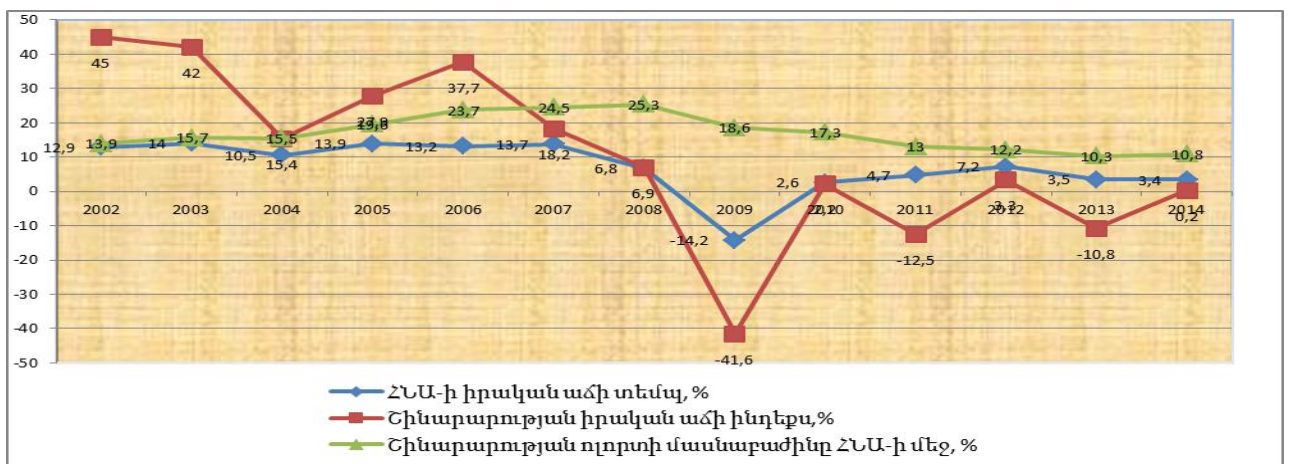

Գծապատկեր 3.2.1. Հայաստանի, աշխարհի, բարձր, ցածր և միջին եկամուտներով երկրների հետ ՀՆԱ-ի աճի տեմպերը 2000-2014թթ. ²⁰⁴

²⁰⁴ Գծապատկերի համար ՀՀ ՀՆԱ-ի տվյալները՝ ՀՀ ԱՎԾ կայքից՝ <http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=01001>, իսկ մյուս տվյալները՝ համաշխարհային բանկի կայքից՝ http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&id=af3ce82b&report_name=Popular_indicators&type=series&ispopular=y

2000-2008թթ. ընթացքում ՀՀ տնտեսությունը ենթարկվել է զգալի կառուցվածքային փոփոխությունների, որը պայմանավորված է տնտեսության երեք հիմնական ոլորտներում՝ արդյունաբերության, գյուղատնտեսության և կապիտալ շինարարության մեջ արձանագրված կառուցվածքային տեղաշարժերով: Մասնավորապես, տնտեսության երկու հիմնական ոլորտների՝ արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության տեսակարար կշիռները ՀՆԱ մեջ անընդհատ նվազել են: Այսպես, եթե 2000-2004թթ. դրանք միասին ապահովել են ՀՆԱ շուրջ 45%-ը, ապա 2008-2010թթ. այդ ցուցանիշը հասել է մոտ 30%-ի: Իրավիճակը լրիվ հակառակն է շինարարության դեպքում՝ 2000-2008թթ.-ի ընթացքում ոլորտի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ մեջ անընդհատ աճել է և արդեն 2008թ.-ին այն ապահովել է ՀՆԱ ավելի քան 1/4-ը:

Գծապատկեր 3.2.2-ից երևում է, որ 2003-2008թթ. շինարարության ոլորտի աճը 1.5-2 անգամ գերազանցել է տնտեսական աճի միջին ցուցանիշը: Աճի նման աննախադեպ տեմպերը ոչ միայն նպաստել են տնտեսական աճին, այլև հանգեցրել են ՀՆԱ մեջ շինարարության մասնաբաժնի հետևողական մեծացմանը: Իսկ հետոգնաժամային ժամանակահատվածում շինարարության շարունակական անկումը նույն կերպ նվազեցրել է նաև ոլորտի մասնաբաժինը ՀՆԱ մեջ՝ 2014-ին մոտեցնելով 10%-ի սահմանագծին:

Գծապատկեր 3.2.2. ՀՀ տնտեսության և շինարարության ոլորտի աճի շարժընթացները և ՀՆԱ մեջ շինարարության մասնաբաժինը 2002-2014թթ.²⁰⁵

²⁰⁵ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների բազա 2004-2014թթ. <http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=01001>, <http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=04001&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%A> C, շինարարության ոլորտի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի մեջ՝ հեղինակի հաշվարկներ

Շինարարության ֆիզիկական ծավալների ու ՀՆԱ կառուցվածքում դրա մասնաբաժնի դինամիկան վկայում են, որ ոլորտը եղել է 2003-2008 ժամանակահատվածի աճի հիմնական շարժիչ ուժը և հետճգնաժամային դանդաղ վերականգնման հիմնական «մեղավորը»:

Ընդ որում, պետք է նշել, 2003-2008թթ. շինարարության ծավալների աճը ՀՀ-ում հիմնականում տեղի է ունեցել օգտագործվող շինանյութերի և սարքավորումների ներմուծման հաշվին և չի նպաստել շինարարության հետ փոխակապակցված այլ ոլորտների և արտադրությունների համամասնական աճին: Այդ դեպքում շինարարության ծավալների աճը կարող էր դառնալ «համակարգային» տնտեսական աճի «շարժիչը»՝ ապահովելով համաչափ տնտեսական զարգացում: Ընդ որում, ի թիվս այլ գործոնների (դրամի արժևորման միջոցով ներմուծման խրախուսում, շինարարության ծավալման տարերային և չհամակարգված բնույթը և այլն) դրան նպաստել է նաև ներմուծումը տեղական արտադրությամբ փոխարինելուն ուղղված տնտեսական քաղաքականության մեջ գործնական քայլերի բացակայությունը: Այսպիսի մոտեցումը պայմանավորել է շինարարության ոլորտի փոքր բազմարկչային (մուլտիպլիկատիվ) ազդեցությունը տնտեսության վրա, քանի որ ներմուծման խթանման միջոցով մեծացել է երկրից կապիտալի արտահոսքը: Նշենք, որ 2002-2007 թթ.ին ՀՀ ներմուծումն ավելացել է շուրջ 4 անգամ, իսկ շինանյութերի ներմուծումը շուրջ 8.5 անգամ²⁰⁶: Արդյունքում, շինարարության և տնտեսության մյուս ոլորտների (այդ թվում՝ շինարարությանը սպասարկող արդյունաբերության) աճի տեմպերի միջև առաջացել է խզում, որն անընդհատ մեծացել է, ինչի հետևանքով շինարարությունը կարծես թե «կտրվել է» տնտեսության մյուս ոլորտներից, ուստի ժամանակի ընթացքում ՀՆԱ կառուցվածքում ոլորտի տեսակարար կշռի ավելացումը տեղի է ունեցել ի հաշիվ տնտեսության մյուս ոլորտների անկման: Իսկ շինարարության աճի արդյունքում տնտեսության մեջ մնացել է միայն ոլորտի ավելացված արժեքը:

²⁰⁶ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ վիճակագրական տարեգրքեր. 2006թ.՝ <http://www.armstat.am/file/doc/490.pdf>, էջ 468-478, 2009թ.՝ <http://www.armstat.am/file/doc/99458138.pdf>, էջ 435-445, 2012թ.՝ <http://www.armstat.am/file/doc/99473898.pdf>, էջ 445-456, 2015թ.՝ <http://www.armstat.am/file/doc/99473898.pdf>, էջ 446-457, հաշվարկները հեղինակի:

Ճգնաժամից հետո 2010թ.-ից սկսած արդյունաբերության և գյուղատնտեսության մասնաբաժինները ՀՆԱ-ում համեմատաբար կայունացել են, իսկ շինարարության անկումն ուղեկցվել է ծառայությունների մասնաբաժնի աճով (տե՛ս գծապատկեր 3.2.3.): Արդեն 2014թ.-ին ծառայություններն ապահովել է ՀՆԱ-ի կեսից ավելին, ինչը վկայում է 2008թ.-ի համեմատ ՀՆԱ-ի աճի «թիրախների» փոփոխության մասին:

Գծապատկեր.3.2.3. ՀՀ ՀՆԱ-ի կառուցվածքը 2002-2014թթ.²⁰⁷

ՀՆԱ-ի մեջ ծառայությունների ոլորտի գերակայությունը, սակայն, չի ստեղծում կայուն տնտեսական աճի ապահովման երաշխիքներ, իր հերթին ձևավորելով ՀՀ տնտեսական անվտանգության նոր սպառնալիքներ: Դրանք որոշելու համար վերլուծենք ՀՀ-ում տնտեսական աճի ապահովման հնարավորությունները տնտեսության ներկա կառուցվածքի պայմաններում՝ գնահատելով այն տնտեսական անվտանգությունը տեսանկյունից: Այսպես, ՀՆԱ-ն իրենից ներկայացնում է.

ՀՆԱ=“Ավելացված արժեք” (համախառն, հիմնական գներով)²⁰⁸ + “Արտադրանքի հարկեր (հանած սուբսիդիաներ)”: Իր հերթին.

²⁰⁷ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական կայքէջի տվյալներ,

<http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=01002&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>,
<http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=02001&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>,
<http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=02004&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>,
<http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=04001&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>,
<http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=06002&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>,
 հաշվարկը՝ հեղինակի:

²⁰⁸ ՀՀ ԱՎԾ, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2014, 2014թ., էջ 214

/http://armstat.am/file/doc/99489223.pdf/,

ՀՀ ԿԲ, Արտադրական եղանակով հաշվարկված ՀՆԱ-ի կառուցվածքը /
https://www.google.am/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CBwQFjAAahUKEwj30Nj70_PGAhXpFNsKHdkUAds&url=https%3A%2F%2Fwww.cba.am%2FStorage%2FAM%2Fdownloads%2Fstat_data_arm%2FGDPprod.a.Arm%2520NACE%25202.xls&ei=cCCyVffYB0mp7AbZqYTYDQ&usg=AFQjCNEHZAzvuiehTMDbIXnc66rgVpsJ1A/

Ավելացված արժեք=A1+A2+A3+A4+A5+A6+A7+A8+A9+A10+A11+A12+A13+ A14+A15+ ՖՄԱԶԾ²⁰⁹, որտեղ A1-A15 տնտեսական գործունեության տեսակներն են (ՏԳՏԴ խմբ. 2):

Դիտարկենք 2010-2014թթ. եռամսյակային ՀՆԱ-ի արտադրությունն ու կառուցվածքն²¹⁰ ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների (ՏԳՏԴ խմբ.2)՝ ընթացիկ գներով: ՀՆԱ-ի ամփոփ ցուցանիշը, ըստ՝ “Ավելացված արժեք (համախառն, հիմնական գներով)” և “Արտադրանքի հարկեր (հանած սուբսիդիաներ)”, իսկ դրա հիման վրա ՀՆԱ-ի կառուցվածքը ներկայացված է՝ ըստ աղյուսակ 3.2.1-ի տարանջատման:

Աղյուսակ 3.2.1.

ՀՆԱ-ի բաղադրատարրերը

A1. Գյուղատնտեսություն անտառային տնտեսու- թյուն և ձկնորսություն	A2. Հանքագործական ար- դյունաբերություն և բաց- հանքերի շահագործում	A3. Մշակող արդյու- նաբերություն	A4. Էլ.էներգիայի, գազի, ջրի արտադրություն և բաշխում
A5. Շինարարություն	A6. Մանրամեծածախ առևտուր. ավտոմեքենաների և մոտո- ցիկլների նորոգում	A7. Հյուրանոցներ և ռեստորաններ	A8. Տրանսպորտ և կապ
A9. Ֆինանսական և ապահովագրական գործունեություն	A10. Անշարժ գույքի հետ կապված գործունեություն	A11. Պետ. կառավարում և պաշտպանութ., պարտադիր սոց. ապահովագր.	A12. Կրթություն
A13. Առողջապահություն և սոցիալական ծառայու- թյունների մատուցում	A14. Կոմունալ, սոցիալական և անհատական ծառայու- թյուններ	A15. Տնային տնտեսու- թյունների վարման ծառայություններ	-

Տնտեսական գործունեության տեսակների փոխկապվածությունն ու զգայունու-
թյունը միմյանց ու ՀՆԱ-ի նկատմամբ, ինչպես նաև ՀՆԱ-ի զգայունությունը տնտեսու-
թյան առանձին ոլորտների թողարկման ծավալների նկատմամբ ցույց կտան նշված
փոփոխականների զույգային կոռելիացիայի գործակիցները (աղյուսակ 3.2.2.):

²⁰⁹ ՖՄԱԶԾ՝ ֆինանսական միջնորդության անուղղակիորեն չափվող ծառայությունները:

²¹⁰ 2010թ. մյուս տարիների հետ համադրելիություն ապահովելու նպատակով մեր կողմից կատարվել են որոշ խմբավորումներ, օրինակ՝ “Գյուղատնտեսություն, որսորդություն և անտառային տնտեսություն” և “Ձկնորսություն, ձկնաբուծություն” 2010թ. տվյալները միավորվել են, քանի որ 2011-2014թթ. ՀՀ ԱՎԾ-ն տվյալը ներկայացվում է “Գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն և ձկնորսություն” տար-
բերակով, այդ պատճառով առաջացել են որոշակի տարբերություններ ՏԳՏԴ խմբ.2-ում առաջարկված
դասակարգման հետ, սակայն բովանդակությունը դրանից չի փոխվել:

Կոռելացիայի գործակցի նշանը ցույց է տալիս տվյալ երկու փոփոխականների փոփոխման ուղղությունները. “+” նշանի պարագայում կարելի է պնդել, որ դիտարկվող փոփոխականները աճում կամ նվազում են միաժամանակ, “-” նշանը վկայում է այն մասին, որ փոփոխականներից մեկի աճը զուգակցվում է մյուսի նվազմամբ և հակառակը: Կոռելացիայի գործակցի մեծությունը բնորոշում է փոխկապվածությունը, եթե >0.5 , ապա ցուցանիշները բարձր աստիճանի փոխկապված են, հակառակ դեպքում՝ ոչ²¹¹:

Աղյուսակ 3.2.2.-ի հիման վրա դիտարկենք ՀՀ ՀՆԱ առանձնահատկությունները. Օրինակ՝ $GDP-A1$ ՝ $0.9 \Rightarrow$ ՀՆԱ-ի և գյուղատնտեսության աճը բարձր աստիճանի կոռելացված են, այսինքն, ՀՆԱ-ն բավական զգայուն է գյուղատնտեսության նկատմամբ և հակառակը:

Աղյուսակ 3.2.2.

Զույգային կոռելացիայի գործակցների մատրից²¹²

	GDP²¹³	A1	A10	A11	A12	A13	A14	A15	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9
GDP	1,0	0,9	0,2	0,5	-0,2	0,7	0,4	0,3	-0,3	0,3	0,1	0,6	0,5	0,3	0,0	0,2
A1	0,9	1,0	0,2	0,5	-0,3	0,7	0,2	0,2	-0,2	0,3	-0,1	0,6	0,4	0,3	0,1	0,3
A10	0,2	0,2	1,0	-0,2	0,0	0,1	0,0	-0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0	-0,1	-0,2	-0,2
A11	0,5	0,5	-0,2	1,0	-0,2	0,7	0,5	0,6	-0,1	0,2	0,3	0,4	0,6	0,4	0,0	0,3
A12	-0,2	-0,3	0,0	-0,2	1,0	-0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,0	0,1	0,2	0,4	0,1	0,4
A13	0,7	0,7	0,1	0,7	-0,1	1,0	0,6	0,5	-0,1	0,5	0,2	0,7	0,7	0,6	0,0	0,4
A14	0,4	0,2	0,0	0,5	0,1	0,6	1,0	0,4	-0,3	0,4	0,3	0,0	0,6	0,4	0,0	0,4
A15	0,3	0,2	-0,3	0,6	0,1	0,5	0,4	1,0	0,4	0,0	0,6	0,3	0,3	0,7	-0,3	0,3
A2	-0,3	-0,2	0,2	-0,1	0,2	-0,1	-0,3	0,4	1,0	-0,3	0,5	0,1	-0,2	0,3	-0,1	-0,1
A3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,1	0,5	0,4	0,0	-0,3	1,0	0,3	0,3	0,7	0,1	-0,1	0,1
A4	0,1	-0,1	0,2	0,3	0,0	0,2	0,3	0,6	0,5	0,3	1,0	0,0	0,3	0,3	-0,5	-0,1
A5	0,6	0,6	0,2	0,4	0,1	0,7	0,0	0,3	0,1	0,3	0,0	1,0	0,6	0,5	0,2	0,2
A6	0,5	0,4	0,0	0,6	0,2	0,7	0,6	0,3	-0,2	0,7	0,3	0,6	1,0	0,4	0,0	0,2
A7	0,3	0,3	-0,1	0,4	0,4	0,6	0,4	0,7	0,3	0,1	0,3	0,5	0,4	1,0	-0,2	0,5
A8	0,0	0,1	-0,2	0,0	0,1	0,0	0,0	-0,3	-0,1	-0,1	-0,5	0,2	0,0	-0,2	1,0	0,4
A9	0,2	0,3	-0,2	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3	-0,1	0,1	-0,1	0,2	0,2	0,5	0,4	1,0

Համանման ձևով վերլուծելով տնտեսական գործունեության բոլոր տեսակները՝ առանձնացնելով 3 խումբ.

²¹¹ Gujarati, Basic econometrics, Fourth edition, p.121-131.

²¹² Զույգային կոռելացիայի գործակցները հաշվարկվել են հեղինակի կողմից Eviews 4 ծրագրային փաթեթի կիրառմամբ:

²¹³ $GDP=ՀՆԱ$

1. **ՀՆԱ-ն զգայուն է** (երբ $0.5 \leq$ կոռելացիայի գործակից ≤ 1)՝ գյուղատնտեսության, շինարարության, առողջապահության ոլորտներում ստեղծվող արդյունքի (ավելացված արժեքի) նկատմամբ:
2. **ՀՆԱ-ն համեմատաբար թույլ զգայուն է** (երբ $0 \leq$ կոռելացիայի գործակից ≤ 0.5)՝ մշակող արդյունաբերության, էլեկտրաէներգիայի, առևտրի, հյուրանոցների և ռեստորանների, տրանսպորտի և կապի, ֆինանսական և ապահովագրական գործունեության, անշարժ գույքի, պետական կառավարման, կոմունալ, սոցիալական և անհատական ծառայությունների, տնային տնտեսությունների վարման ծառայությունների ոլորտում ստեղծվող արդյունքի (ավելացված արժեքի) նկատմամբ²¹⁴:
3. **ՀՆԱ-ն համեմատաբար քիչ զգայուն է, սակայն հակառակ ուղղությամբ է փոփոխվում** (երբ $0 \geq$ կոռելացիայի գործակից ≥ -0.5)՝ հանքագործական արդյունաբերության և կրթության ոլորտում ստեղծվող արդյունքի (ավելացված արժեքի) նկատմամբ:

2015թ. և հետագայում ՀՆԱ-ի կառուցվածքային փոփոխությունները տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից գնահատելու համար պարզենք.

1. այն ոլորտները, որոնք համեմատաբար կայուն թողարկում ունեն (2-րդ կետում ներառվածներ), պահպանում են թողարկման ծավալները, թե՛ առկա են տատանումներ,
2. ի՞նչ միտումներ են առկա այն ոլորտներում, որոնց նկատմամբ ՀՆԱ-ն բավական զգայուն է. աճու՞մ են, թե՛ նվազում,
3. թողարկման ծավալի ինչպիսի՞ փոփոխության շարժընթաց ունեն 3-րդ կետում ներառված ոլորտները:

ՀՆԱ անկման հավանականությունը բացառելու համար անհրաժեշտ կլինի հաստատել հետևյալ հանգամանքները. (սրանք անհրաժեշտ, բայց դեռևս ոչ բավարար են)

A. աճի միտում այն ոլորտներում, որոնց նկատմամբ ՀՆԱ-ն բավական զգայուն է,

²¹⁴ Հասկանալի է, որ նշվածները ոչ թե չեն ազդում ՀՆԱ-ի վրա, այլ պարզապես դրանց արտադրման ծավալները համեմատաբար կայուն են և չեն պայմանավորում ՀՆԱ-ի զգալի փոփոխությունները:

B. պահպանվում են միտումները այն ոլորտներում, որոնք ունեն համեմատաբար կայուն թողարկում (2. կետում ներառվածները). առկա է թողարկման նույն ծավալները (0-ական աճ) կամ ունեն աճի միտում,

C. թողարկման ծավալի ոչ մեծ փոփոխություններ 3-րդ կետում ներառված ոլորտներում:

Տնտեսության ոլորտների և ՀՆԱ-ի փոխազդեցության զույգային կոռելացիայի գործակիցների վեր բերված մատրիցն ու դրա հիման վրա տնտեսության ոլորտների այս խմբավորումը կարելի է օգտագործել վերջիններիս թողարկման ծավալների փոփոխությունների ազդեցությամբ ՀՆԱ-ի փոփոխությունները կարճ ժամկետում կանխատեսելու և գնահատելու նպատակով: Կանխատեսման արդյունքների հիման վրա անկում, կամ աճի տեմպերի նվազումը գրանցած ոլորտներում պետական խթանման կարճաժամկետ «թիրախային» ծրագրերի իրականացմամբ հնարավոր կլինի պահպանել տնտեսական աճի տեմպերը «կառավարելիության» միջակայքում՝ թույլ չտալով արտաքին գործոնների ազդեցությամբ պայմանավորված խորը տնտեսական անկումներ:

Փորձարկենք այս համակարգը 2015թ.-ի 1-ին եռամսյակում տնտեսության առանձին ոլորտների թողարկման ծավալների փոփոխությունների ազդեցությունը հանրապետության ՀՆԱ-ի վրա գնահատելու համար:

Համաձայն ՀՀ ԱՎԾ տվյալների՝ 2015թ. հունվար–մարտ ամիսներին 2014թ. հունվար–մարտի համեմատությամբ տեղի են ունեցել հետևյալ փոփոխությունները.

A. կետի մասով՝

- **գյուղատնտեսության** ոլորտում ստեղծված արդյունքն **աճել է** 6.6%-ով²¹⁵,
- **շինարարության** ոլորտում ստեղծված արդյունքն **աճել է** 0.8%-ով²¹⁶,
- **առողջապահության** ոլորտում ստեղծված արդյունքը **նվազել է** 6.1%-ով²¹⁷:

Չենք կարող ասել, որ անհրաժեշտ պայմանները բավարարվել են լավագույնս, սակայն եթե հաշվի առնենք, որ գյուղատնտեսության նկատմամբ ՀՆԱ–ն շատ ավելի զգայուն է (գործակիցը՝ 0.9), քան առողջապահության (գործակիցը՝ 0.7), ապա կարող ենք պնդել, որ գյուղատնտեսության ավելի մեծ չափով աճը կչեզոքացնի առողջա-

²¹⁵ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_122.pdf , էջ 48,

²¹⁶ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_123.pdf , էջ 49,

²¹⁷ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_126.pdf , էջ 73, տող Q,

պահության նվազումը և A. կետի մասով տնտեսական աճ կապահովվի: Սա ապացուցելու համար դիտարկենք բացարձակ արժեքով փոփոխությունը. գյուղատնտեսությունն աճել է 5228.6 մլն դրամով, շինարարությունը՝ 337.4 մլն-ով, առողջապահությունը նվազել է 665.7մլն-ով, հետևաբար՝ ՀՆԱ-ի վրա ազդեցությունը կարող ենք համարել դրական ($5228.6 \cdot 0.9 + 337.4 \cdot 0.5 - 665.7 \cdot 0.7 = 5340.43$ մլն):

Ընդհանուր առմամբ, A կետի մասով գրանցվել է 5340.3 մլն-ի աճ:

B. կետի մասով՝

- մշակող արդյունաբերության ոլորտում ստեղծված արդյունքն աճել է 0.6%-ով²¹⁸,
- էլեկտրաէներգիայի ոլորտում ստեղծված արդյունքը նվազել է 18.6%-ով²¹⁹,
- առևտրի ոլորտում ստեղծված արդյունքը նվազել է 6.3%-ով²²⁰,
- հյուրանոցների ոլորտում ստեղծված արդյունքը նվազել է 4.6%-ով²²¹,
- տրանսպորտի և կապի ոլորտում ստեղծված արդյունքը նվազել է 16%-ով²²²,
- ֆինանսական և ապահովագրական ոլորտի արդյունքն աճել է 17%-ով²²³,
- անշարժ գույքի ոլորտում ստեղծված արդյունքը նվազել է 6.8%-ով²²⁴,
- պետական կառավարման ոլորտում ստեղծված արդյունքն աճել է 3.7%-ով²²⁵,
- կոմունալ, սոցիալական և անհատական ծառայությունների ոլորտում ստեղծված արդյունքն աճել է 0.4%-ով²²⁶,

Ընդհանուր առմամբ, B կետի մասով գրանցվել է 46326.1 մլն դրամի անկում:

C կետի մասով՝

- հանքագործական արդյունաբերություն՝ արդյունքն աճել է 27.7%-ով²²⁷,
- կրթության ոլորտում ստեղծված արժեքը նվազել է 2.9%-ով²²⁸:

Ընդհանուր առմամբ, C կետի մասով գրանցվել է 12332.6 մլն դրամի աճ:

²¹⁸ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_121.pdf , էջ 38, տող C,

²¹⁹ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_121.pdf , էջ 39, տող D, E,

²²⁰ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_126.pdf , էջ 65,

²²¹ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_126.pdf , էջ 73, տող I,

²²² http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_126.pdf , էջ 73, տող J, H,

²²³ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_126.pdf , էջ 74, տող K,

²²⁴ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_126.pdf , էջ 73, տող L,

²²⁵ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_126.pdf , էջ 73, տող N, M,

²²⁶ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_126.pdf , էջ 73, տող N, M,

²²⁷ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_121.pdf , էջ 38, տող B,

²²⁸ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_126.pdf , էջ 73, տող P,

2015թ. հունվար–մարտի ընդհանուր փոփոխությունը 2014թ. հունվար–մարտի համեմատ կազմել է -29093.2 մլն դրամ:

Հարկերի աճը կազմել է 8510.1 մլն դրամ, որը չի չեզոքացնում նախորդ կետերում արձանագրված նվազումը: Ստացվում է, որ 2015թ. առաջին եռամսյակի տվյալներով ՀՀ ՀՆԱ–ի կառուցվածքային փոփոխությունների տեսանկյունից ՀՀ տնտեսական անվտանգության պատկերն այնքան էլ հուսադրող չէ:

Այժմ փորձենք պարզել այս երևույթի պատճառները.

1. 2015թ. հունվարից ԵԱՏՄ անդամակցության հետևանքով առաջացած ժամանակավոր անորոշություն:

Դրսևորումը՝

- 2015թ. հունվար–մարտին 2014թ. նույն ժամանակահատվածի համեմատ արտահանման նվազում՝ 23.1%²²⁹: Ընդ որում՝ ՀՀ–ից ՌԴ արտահանվող ապրանքները կրճատվել են 97.9%-ով, Բելառուս արտահանվողները՝ 97.3%-ով, ԱՊՀ երկրներ ընդհանուր արտահանումը կազմել է նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի արտահանման 10.8%-ը՝ նվազելով 89.2%-ով, իսկ ԵՄ արտահանումը կրճատվել է 12.8%-ով²³⁰:
- 2015թ. հունվար–մարտին 2014թ. նույն ժամանակահատվածի համեմատ ներմուծման նվազում՝ 30.5%²³¹,
- ընդհանուր փոփոխությունը կազմել է -16097.6 մլն դրամ: Այս ցուցանիշը բնականաբար չի համընկնում ՀՆԱ–ի փոփոխության հետ, քանի որ այստեղ ներկայացված են նաև միջանկյալ սպառման ապրանքները, որոնք ՀՆԱ–ի մեջ չեն հաշվառվում:

Աղյուսակ 3.2.3.-ում ներկայացված է 2015թ. 1-ին եռամսյակում տնտեսության առանձին ոլորտների թողարկման ծավալների փոփոխությունը:

Այսպես, հունվարին գյուղատնտեսության, շինարարության ոլորտում նախորդ ամսվա նկատմամբ գրանցված հսկայական անկումը պայմանավորված է սեզոնայնությամբ և մտահոգության տեղիք, թերևս պետք է չտա, առավել ևս, երբ նախորդ

²²⁹ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_411.pdf էջ 133,

²³⁰ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_411.pdf էջ 130,

²³¹ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_411.pdf էջ 133:

տարվա նույն ժամանակաշրջանի համեմատ 2 ոլորտներում էլ աճ է գրանցվել միաժամանակ:

Աղյուսակ 3.2.3.

Տնտեսական գործունեության ոլորտների թողարկման ծավալների փոփոխությունը ՀՀ-ում 2015թ. 1-ին եռամսյակում

		Թողարկված արտադրանքի ծավալը, ընթացիկ գներով, մլն.դրամ	Փոփոխությունը նախորդ տարվա նույն ժամանակաշրջանի նկատմամբ, %	Փոփոխությունը նախորդ ժամանակաշրջանի նկատմամբ, %
Գյուղատնտեսություն ²³²	Հունվար	16998.6	101.5	26
	Փետրվար	26004.9	104.9	154.3
	Մարտ	31902.9	105.7	124
	1-ին եռ.	74906.4	104.5 ²³³	25
Արդյունաբերություն ²³⁴	Հունվար	87042.6	93.7	68.2
	Փետրվար	96797.0	108	113.8
	Մարտ	104898.7	104	109.2
	1-ին եռ.	288738.3	102 ²³⁵	77.6
Շինարարություն ²³⁶	Հունվար	7672	103.1	8.7
	Փետրվար	11999.1	101.2	153.8
	Մարտ	22837.7	99.7	186.6
	1-ին եռ.	42508.8	100.8 ²³⁷	22.1
Առևտուր ²³⁸	Հունվար	120502	92.6	35.8
	Փետրվար	149351.7	93.6	125.0
	Մարտ	173009.9	94.7	116.2
	1-ին եռ.	442863.6	93.7 ²³⁹	55
Ծառայություններ ²⁴⁰	Հունվար	83863.1	103.8	67.9
	Փետրվար	81191.9	105.3	96.9
	Մարտ	89344.9	102.8	109.7
	1-ին եռ.	254399.9	103.9 ²⁴¹	79.2

Ի հարկե արդյունաբերության, առևտրի և ծառայությունների ոլորտում հունվարին նախորդ ամսվա համեմատ գրանցված զգալի անկումը մասամբ պայմանավորված է հունվար ամսվա աշխատանքային օրերի քանակով և հետտոնական գործոնով: Սա-

²³² http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_122.pdf էջ 46,

²³³ Համեմատության համար նշենք, որ 2014թ. հունվար-մարտին նախորդ տարվա նույն ժամանակաշրջանի համեմատ գյուղատնտեսության աճը կազմել է 5.2%:

²³⁴ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_121.pdf էջ 38,

²³⁵ Համեմատության համար նշենք, որ 2014թ. հունվար-մարտին նախորդ տարվա նույն ժամանակաշրջանի համեմատ արդյունաբերության անկումը եղել է 2.8%, ի տարբերություն ներկայիս 2% աճի:

²³⁶ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_123.pdf էջ 50,

²³⁷ Համեմատության համար նշենք, որ 2014թ. հունվար-մարտին նախորդ տարվա նույն ժամանակաշրջանի համեմատ շինարարության անկումը եղել է 18.2%, ի տարբերություն ներկայիս 0.8% աճի:

²³⁸ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_126.pdf էջ 65,

²³⁹ Համեմատության համար նշենք, որ 2014թ. հունվար-մարտին նախորդ տարվա նույն ժամանակաշրջանի համեմատ առևտրի աճը եղել է 4.5%, ի տարբերություն ներկայիս 6.3% անկման:

²⁴⁰ http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_126.pdf էջ 74,

²⁴¹ Համեմատության համար նշենք, որ 2014թ. հունվար-մարտին նախորդ տարվա նույն ժամանակաշրջանի համեմատ ծառայությունների ոլորտի աճը եղել է 3.5%, ներկայումս այն 3.9% է:

կայն արդյունաբերության և առևտրի ոլորտում նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատ անկումը հիմնականում պայմանավորված է ԵԱՏՄ անդամակցության հետ կապված ժամանակավոր անորոշությամբ: Նշված ժամանակահատվածում ներմուծումը նվազել էր, քանի որ տնտեսվարող սուբյեկտները հստակ պատկերացնում չունեին, ո՛չ ԵԱՏՄ երկրներից ներմուծվող, ո՛չ ԵԱՏՄ արտահանվող ապրանքների կարգավիճակի և ընթացակարգերի վերաբերյալ, ինչի արդյունքում էլ ունենք արդյունաբերության անկում, որը, սակայն, ամբողջությամբ ցույց չի տալիս արդյունաբերության վիճակը՝ հնարավոր է, որ արտադրվել և չի արտահանվել հենց նույն անորոշությունների պատճառով:

Ընդհանուր առմամբ, մտահոգության առիթ տալիս է հիմնականում 1-ին եռամսյակում առևտրի գրանցած անկումը նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատ, քանզի մյուս ոլորտները նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատ աճել են, ավելին՝ 1-ին եռամսյակի փոքր աճը պայմանավորված է հունվար ամսին գրանցված հսկայական անկմամբ, որը ժամանակավոր և, կարելի է ասել, արդեն հաղթահարված է:

Առևտրի նվազումը պայմանավորված է.

- 2015թ. հունվար–մարտին 2014թ. նույն ժամանակահատվածի համեմատ ներմուծվող ապրանքների միջին գների աճով՝ 8.3%²⁴²,
- ՌԴ տնտեսական ճգնաժամի արդյունքում 2015թ. հունվար–մարտին, նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատ, ֆիզիկական անձանց փոխանցվող տրանսֆերտների նվազմամբ (տե՛ս աղյուսակ 3.2.4):

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ 2002-2008թթ. ՀՀ տնտեսական աճի «թիրախները» ճիշտ չէին ընտրված, ինչն էլ հանգեցրել է տնտեսության կառուցվածքային ձևախեղումների՝ սահմանափակելով հետագա տնտեսական աճի հնարավորությունները: Հետագայում՝ 2009-2015թթ., թեև կառուցվածքային տեղաշարժերը շարունակվել են և ՀՆԱ-ի աճի «թիրախները» փոփոխվել են, այնուամենայնիվ, դրանք նույնպես չեն նպաստել ՀՀ տնտեսության արդյունավետ կառուցվածքի ձևավորմանը:

²⁴² http://armstat.am/file/article/sv_03_15a_130.pdf էջ 83.

ՀՀ բանկերի միջոցով ֆիզիկական անձանց անունով արտերկրից մուտք եղած դրամական փոխանցումները, 2014-2015թթ. հունվար-մարտ ամիսներին մլն.

դրամ²⁴³

Ամիսներ	Հունվար-14	Փետրվար-14	Մարտ-14	Հունվար-15	Փետրվար-15	Մարտ-15
Ընդամենը ներ- հոսք այդ թվում՝	49 903	57 088	66 049	34 333	41 862	54 044
ՌԴ-ից	35 539	41 006	45 507	18 254	23 745	29 131
ԱՄՆ-ից	3 788	4 243	4 713	5 363	5 894	6 800

ՀՆԱ-ի մեջ ընդհանուր ծառայությունների (ներառյալ առևտուրը) մասնաբաժնի աճը մինչև 50%, իսկ դրա մեջ մեծ ավելացված արժեք ստեղծող ծառայությունների փոքր տեսակարար կշիռը (Օրինակ՝ SS, զբոսաշրջություն) էականորեն սահմանափակել են տնտեսական աճի ապահովման «աղբյուրները», քանի որ վերը նշված գործոնների արդյունքում, բնակչության գնողունակության անկումը դարձել է ծառայությունների ծավալների նվազման պատճառ, որն ուղղակի արտահայտվել է տնտեսական աճի տեմպերի վրա: Այսինքն, 2015թ. տնտեսական աճի բեռը «ծանրացել է» բացառապես գյուղատնտեսության և հանքարդյունաբերության ոլորտների վրա, որոնք ներկայացնում են տնտեսության իրական հատվածի արտահանելի ոլորտները: Այս հանգամանքը, միջազգային և տարածաշրջանային զարգացումների հետ մեկտեղ, առավել դժվարացրել է հետագա տնտեսական աճի ապահովման հնարավորությունները: Կարծում ենք, որ ներկա իրողության պայմաններում առկա է ՀՀ տնտեսական աճի ապահովման նոր մոդելի գործարկման անհրաժեշտություն, որն առավելապես պետք է հիմնված լինի արտադրական ոլորտի զարգացման վրա և հնարավորինս միտված կլինի արտահանմանը:

Հայաստանը, լինելով փոքր, բաց տնտեսություն ունեցող երկիր, ունի խիստ սահմանափակ ներքին շուկա, հետևաբար տնտեսական կայուն զարգացման տեսլականի իրագործումն անվերապահորեն կապված է արտահանման նոր հնարավորությունների բացահայտման և իրացման հետ, քանի որ ներքին պահանջարկի բավարարմանն ուղղված արտադրական ոլորտի զարգացման հնարավորությունները սահմանափակ են: Փոխարենը, ԵԱՏՄ անդամակցությամբ պայմանավորված՝ Հայաստանի համար

²⁴³ <https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx>, ՀՀ բանկերի միջոցով ֆիզիկական անձանց անունով արտերկրից մուտք եղած դրամական փոխանցումներ (ամսական):

ստեղծվել են արտաքին շուկա դուրս գալու նոր հնարավորություններ, որի արդյունավետ օգտագործումը կարող է տնտեսության հետագա զարգացման շարժիչը դառնալ, քանի որ ԵԱՏՄ անդամ երկրների հետ ՀՀ-ն ունի արտաքին առևտրի առավել նպաստավոր պայմաններ:

Իհարկե, ՀՀ արտահանման ներկայիս կառուցվածքի պայմաններում ԵԱՏՄ շուկայի ընձեռած հնարավորությունները կապահովեն միայն արտահանման «էքստենսիվ» ընդլայնման հնարավորություններ, որը կհանգեցնի միայն «քանակական» տնտեսական աճի: Քանի որ, գաղտնիք չէ, որ համաշխարհային տնտեսությունում առավել արագ աճ են արձանագրում այն երկրները, որոնց արտահանման մեջ գերակշռում են միջին և բարձր տեխնոլոգիատարության ապրանքները²⁴⁴: Նմանատիպ հաշվարկ ՀՀ-ի համար իրականացնելու նպատակով օգտագործենք Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (OECD) կողմից մշակված ապրանքների տեխնոլոգիատարության դասակարգումը՝ ըստ ISIC 3 (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities, Rev.3) դասակարգման²⁴⁵: ՀՀ արտահանման և OECD-ի կողմից առաջարկված մեթոդաբանության համադրելիությունն ապահովելու նպատակով կատարենք որոշակի փոփոխություն՝ միավորենք միջին և բարձր տեխնոլոգիատարության ապրանքների ցուցանիշները և ներկայացնենք դրանք 1 խմբով²⁴⁶:

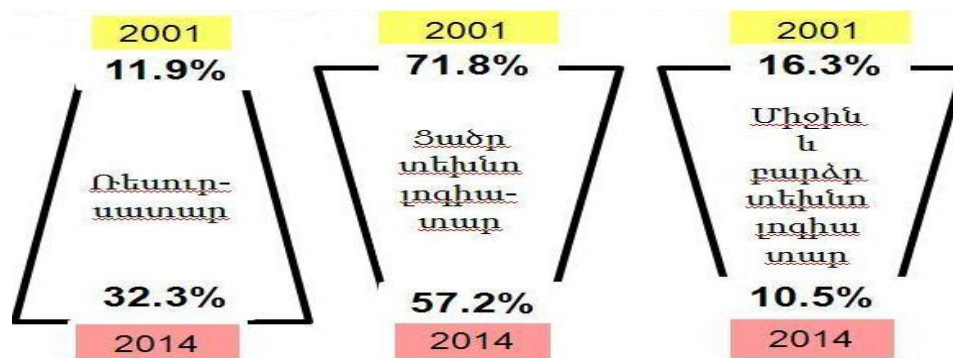
Ուսումնասիրելով ՀՀ արտահանումն այս տեսանկյունից՝ նկատում ենք, որ չնայած ՀՀ արտահանման մեջ ինչպես 2001, այնպես էլ՝ 2014 թ.-ին գերակշռում է ցածր տեխնոլոգիատարության ապրանքների արտահանումը (տե՛ս գծապատկեր 3.2.4.), ընդ որում, 2014թ. 2001թ.-ի համեմատ աճել է ռեսուրսատար ապրանքների արտահանումը՝ ի հաշիվ ցածր, միջին և բարձր տեխնոլոգիատարության ապրանքների արտահանման,

²⁴⁴ Lall S., Technological change and industrialization in the Asian NIEs': Achievements and Challenges, Technological Learning and Innovation: The Experience of the Asian NIEs, p.13-69, 2000, Cambridge: Cambridge University Press.

²⁴⁵ OECD Directorate for Science, Technology and Industry, Economic Analysis and Statistics Division, The OECD's classification of sectors by technology, ISIC REV. 3 TECHNOLOGY INTENSITY DEFINITION, 7 July, 2011.

²⁴⁶ Այս փոփոխությունը կատարվում է այն պատճառով, որ OECD մեթոդաբանությամբ նշված “միջին” և “բարձր” տեխնոլոգիատարության ապրանքախմբերից որոշները ՀՀ արտահանման մեջ տարանջատված չեն և ներկայացված են ընդհանուր խմբով, իսկ ՀՀ ԱՎԾ տվյալներում ներկայացված արտահանման 4-անիշ դասակարգման ապրանքախմբերն առանձնացված չեն OECD մեթոդաբանությամբ:

որը թեև նպաստում է տնտեսական աճին, բայց խոսքը, այս առումով, «որակյալ» տնտեսական աճի մասին չէ:

Գծապատկեր 3.2.4. ՀՀ արտահանման տեխնոլոգիատարության համեմատություն 2001-2014թթ.²⁴⁷

Ընդհանուր արտահանման հիմնական մասը կազմում են արտահանման կառուցվածքում համեմատաբար մեծ տեսակարար կշիռ ունեցող 4 ապրանքախմբերը (թանկարժեք քարեր և մետաղներ, ոչ թանկարժեք մետաղներ, պատրաստի սննդի արտադրանք և հանքահումքային մթերքներ), որոնց տեսակարար կշիռը 2000-2014թթ. ընթացքում ՀՀ արտահանման ծավալներում կազմել է միջինը 82.4%:

Սա նշանակում է, որ ՀՀ արտահանումը բարձր աստիճանի կենտրոնացվածություն ունի, ինչը արտահանման վրա հիմնված տնտեսական աճի ապահովման մոդելն ընտրած երկրների տնտեսական անվտանգության սպառնալիք կարող է դառնալ:

Սակայն, նույնիսկ արտահանման ձևավորված կառուցվածքի պայմաններում, կարծում ենք, որ տնտեսական աճի՝ դեպի արտահանմանը միտված նոր մոդելի «գործարկումը» զարգացման այլընտրանք չունեցող մոտեցում է: Այս հանգամանքը հիմնավորելու համար հաշվարկենք ՀՀ ՀՆԱ-ի փոփոխության կախվածությունը արտահանման փոփոխությունից՝ Eviews ծրագրային փաթեթի կիրառմամբ: Այդ նպատակով կօգտագործենք 2002-2014թթ. ՀՀ ՀՆԱ-ի և արտահանման եռամսյակային տվյալները՝

²⁴⁷ Գծապատկերի համար հաշվարկներն իրականացվել են հեղինակի կողմից ՀՀ ԱՎԾ տվյալների հիման վրա. ՀՀ արտաքին առևտուրը 2001թ.-ին ըստ ԱՏԳ ապրանքային անվանացանկի 4-նիշ դասակարգման <http://www.armstat.am/file/article/art-4-nish-01-iii.1.pdf>, և ՀՀ արտաքին առևտուրը 2014թ.-ին ըստ ԱՏԳ ապրանքային անվանացանկի 4-նիշ դասակարգման http://www.armstat.am/file/article/4.ft_4nish_15_1.pdf:

շուկայական գներով (չափման միավորը՝ մլն ԱՄՆ դոլար)²⁴⁸: Մոդելի արդյունքների գնահատումն իրականացվել է փոքրագույն քառակուսիների եղանակով (ՓՔԵ): Ընտրվել է գծային մոդել, քանի որ հիմնական մակրոտնտեսական հավասարման մեջ ՀՆԱ-ի և արտահանման կապը գծային է: Դիտարկումների թիվը կազմել է 52: ՓՔ եղանակով վերլուծության համար անհրաժեշտ է ապահովել դիտարկվող փոփոխականների ստացիոնարությունը²⁴⁹: Դիկկի-Ֆուլլերի միավոր արմատ թեստի արդյունքում պարզ է դառնում, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում ո՛չ արտահանման, և ո՛չ ՀՆԱ-ի ժամանակային շարքերը ստացիոնար չեն, ուստի այսուհետ վերլուծության համար կկիրառենք ոչ թե արտահանումն ու ՀՆԱ-ն այլ՝ դրանց փոփոխությունները (էկոնոմետրիկ լեզվով ասած՝ դիտարկվող փոփոխականների առաջին տարբերությունները): Այս պարագայում դիտարկումների թիվը կկազմի 51: Արտահանման աճի և ՀՆԱ-ի աճի ժամանակային շարքերը ստացիոնար են, ինչի մասին վկայում են աղյուսակ 3.2.5-ի տվյալները:

Ինչպես երևում է աղյուսակի տվյալներից և՛ արտահանման աճի, և՛ ՀՆԱ-ի աճի պարագայում ADF Test Statistic < 5% Critical Value, ուստի ժամանակային շարքը ստացիոնար է²⁵⁰, հետևաբար՝ կարող ենք տվյալ ժամանակային շարքերն օգտագործել վերլուծության հավաստի արդյունքներ ստանալու նպատակով:

²⁴⁸ ՀՆԱ-ի տվյալները՝ ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական կայքէջ, տվյալների բազա, <http://www.armstat.am/am/?nid=263> ԱՀՀ 1993, եռամսյակային ցուցանիշներ, ՀՆԱ-ի արտադրությունը (ԵՀՀ-95 Ա17 խմբավորմամբ՝ S9S<7 (NACE 1.1.) դասակարգմամբ) և ԱՀՀ 2008, եռամսյակային ցուցանիշներ, ՀՆԱ: Արտահանման տվյալները՝ ՀՀ ԱՎԾ հրապարակումներից՝ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2002թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2003թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2004թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2005թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2006թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2007թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2008թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2009թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2010թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2011թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2012թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2013թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2014թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին:

²⁴⁹ Gujarati “Basic econometrics” Fourth edition, p.58-65

²⁵⁰ Gujarati “Basic econometrics” Fourth edition, p.62-63

**Դիկկի-Ֆուլլերի միավոր արմատ թեստի արդյունքները ՀՀ արտահանման
աճի և ՀՆԱ-ի աճի համար**

ՀՆԱ-ի աճ			
ADF Test Statistic	-11.23	1% Critical Value*	-2.61
		5% Critical Value	-1.94
		10% Critical Value	-1.61
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			
Արտահանման աճ			
ADF Test Statistic	-7.43	1% Critical Value*	-3.57
		5% Critical Value	-2.92
		10% Critical Value	-2.6
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			

Ստուգենք՝ արդյոք ՀՆԱ-ի աճի և արտահանման աճի միջև առկա է կոռելացիա և Գրենջեր-պատճառականությունը: Աղյուսակ 3.2.6.-ի տվյալներից երևում է, որ դիտարկվող փոփոխականների միջև զույգային կոռելացիայի գործակիցը > 0.5 , որը վկայում է այն մասին, որ դիտարկվող փոփոխականները հիմնականում փոփոխվում են իրար համահունչ:

Կոռելացիայի գործակիցների մատրից

	Արտահանման աճ	ՀՆԱ-ի աճ
Արտահանման աճ	1	0.88
ՀՆԱ-ի աճ	0.88	1

Սակայն միշտ չէ, որ բարձր կոռելացիա ունեցող ժամանակային շարքերը միմյանց փոփոխման հետ պատճառական կապ են ունենում: Պատճառական կապը հաստատելու կամ ժխտելու համար սովորաբար կիրառվում է Գրենջեր պատճառականության թեստը (տե՛ս աղյուսակ 3.2.7)²⁵¹:

Ինչպես տեսնում ենք, $\text{Probability} < 0.05$, հետևաբար դրան համարժեք H_0 վարկածը մերժվում է, այսինքն՝ մերժվում են և՛ “Արտահանման աճի փոփոխությունը ՀՆԱ-ի աճի փոփոխության պատճառ չէ”, և՛ “ՀՆԱ-ի աճի փոփոխությունն արտահանման աճի փոփոխության պատճառ չէ” վարկածները:

²⁵¹ Gujarati, Basic econometrics, Fourth edition, p.696-700.

ՀՆԱ-ի աճի և արտահանման աճի միջև Գրենջեր պատճառականության թեստի արդյունքները²⁵²

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 05/30/15 Time: 02:19			
Sample: 2002:1 2014:4			
Lags: 6			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Probability
DEXP does not Granger Cause DGDP	45	2.66	0.028
DGDP does not Granger Cause DEXP		4.46	0.002

Ընդ որում՝ մեր կողմից դիտարկվել են ժամանակային տարբեր լագեր, սակայն մինչև 6 ժամանակային լագի համար է հաստատվել Գրենջեր–պատճառական կապը, այսինքն՝ այն առկա է մինչև 1.5 տարի ժամանակահատվածում (որևէ եռամսյակում արտահանման աճի փոփոխությունը կարող է պայմանավորել հետագա մինչև 1.5 տարի ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի աճի փոփոխությունը): Փաստորեն, մեր կողմից կատարված վերլուծությունը ցույց տալիս, որ ՀՀ ՀՆԱ-ի աճի փոփոխությունը բավական կայուն և երկարաժամկետ կախվածություն ունի ՀՀ արտահանման աճի փոփոխությունից, և՛ հակառակը: Քանի որ պատճառական կապը ևս հաստատվեց, տվյալ ժամանակային շարքերի կախվածության բացահայտումը ավելի հավաստի տվյալներ կապահովի: Այժմ ՓՔԵ–ի միջոցով գնահատենք $DGDP(t)=c_0+c_1*DEXP(t)+e(t)$ մոդելը(տե՛ս աղյուսակ 3.2.8):

Աղյուսակ 3.2.8

Տնտեսաչափական մոդելի գնահատման արդյունքները

Կախյալ փոփոխական: DGDP				
Հետազոտության մեթոդ: ՓՔԵ				
Ամսաթիվ: 06/01/15 Ժամ: 21:25				
Ընտրանքը(ճշգրտված): 2002:2 2010:4				
Դիտարկումների թիվը: 51՝ ճշգրտումից հետո				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-165.2	72.74	-2.27	0.0003
DEXP	0.42	0.68	0.62	0.0001
R-squared	0.78	F-statistic		87.67
Adjusted R-squared	0.77	Prob(F-statistic)		0.000000

²⁵² Այստեղ և հետագայում ՀՆԱ–ի աճը մոդելում նշանակվել է DGDP, իսկ արտահանման աճը՝ DEXP:

Այսպիսով, մոդելի արդյունքներից երևում է, որ.

- արտահանման աճի փոփոխությունը 78%–ով բացատրում է ՀՆԱ-ի աճի փոփոխությունը ($R\text{-squared}=0.78$),
- ստացված գործակիցը հավաստի է, քանի որ $|t\text{-Statistic}| > 2 \Rightarrow \text{Prob.} < 0.05$ ($|t\text{-Statistic}| = 0.62 \Rightarrow \text{Prob.} = 0.0001$),
- վերլուծության արդյունքում ստացվել է արտահանման աճի ազդեցությունը ՀՆԱ-ի աճի վրա բնութագրող հետևյալ ռեգրեսսիոն հավասարումը.

$$DGDP(t) = -165.12 + 0.42 * DEXP(t):$$

Այսինքն՝ արտահանման աճի փոփոխությունը 1 միավորով հանգեցնում է ՀՆԱ-ի աճի փոփոխության 0.42 միավորով: Եթե այս կախվածությունը դիտարկենք տնտեսական աճի ապահովման վերը ներկայացված ճյուղային կառուցվածքի մոդելի տեսանկյունից, ապա պարզ կդառնա, թե միավոր արտահանմամբ պայմանավորված 0.4 միավոր տնտեսական աճի որ մասը, տնտեսության որ ոլորտի հաշվին է ապահովվում:

Այսպիսով, ՀՀ ՀՆԱ-ի և տնտեսության ոլորտների փոխկապվածության ու փոխազդեցության գնահատումը մատնանշում են տնտեսական անվտանգության առկա սպառնալիքները, որոնք պայմանավորված են ՀՀ տնտեսության ձևավորված կառուցվածքով և տարածաշրջանային զարգացումներով: Այս ամենը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ տնտեսության ձևավորված կառուցվածքի ու տարածաշրջանային ներկայիս զարգացումների պայմաններում արտաքին և ներքին սպառնալիքներին տնտեսության ինքնուրույն դիմակայելու ներուժը մեծ չէ (խիստ փոքր է): Աշխատանքի հետագա շարադրանքում ուսումնասիրենք պետության խթանող տնտեսական քաղաքականության հնարավորությունները՝ տնտեսական զարգացման տեմպերի վրա ազդելու և «ցանկալի» վիճակի բերելու հարցում: Այսինքն, կորոշենք, թե պետության տնտեսական քաղաքականությունը որքանով է ի վիճակի «օգնելու» տնտեսությանը դիմակայելու արտաքին ու ներքին սպառնալիքներին: Այս նպատակով կգնահատվի ամբողջական պահանջարկի առանձին բաղադրիչների վրա պետության տնտեսական քաղաքականության ազդեցության ունակությունը, չափն ու որակը, որի հիմք է կարճաժամկետ ամբողջական պահանջարկի խթանման միջոցով տնտեսական աճի ապահովման (կառավարելիության միջակայքում պահպանելու) քաղաքականության արդյունավետությունը գնահատելու համար:

3.3. Պետական ծախսերի արդյունավետությունն ու տնտեսական աճը

Ժամանակակից պայմաններում զարգացած երկրներում արդյունավետ մակրոտնտեսական քաղաքականության կարճաժամկետ գործիքները հիմնված են պահանջարկի մակարդակի գնահատման ու կարճաժամկետ պահանջարկի արդյունավետ կառավարման վրա: Այսինքն, տնտեսական զարգացման ընթացքի և տեմպերի վրա պետության կարճաժամկետ միջամտությունն արտահայտվում է ամբողջական պահանջարկի վրա տնտեսական քաղաքականության գործիքների ներգործության միջոցով: Տնտեսությանը պետության նման միջամտության անհրաժեշտությունն առաջարկվել է դեռևս Զ.Մ.Քեյնսի կողմից, որը հիմնված էր 1929-1933թթ. «Մեծ ճգնաժամի» պատճառների ուսումնասիրության վրա: Իր հայտնի «Զբաղվածության, փողի և տոկոսի ընդհանուր տեսություն»²⁵³ աշխատության մեջ, Զ.Մ. Քեյնսը հիմնավորեց, որ ԱՄՆ-ում ճգնաժամի առաջացման և խորացման հիմնական պատճառը անբավարար պահանջարկն էր, որի հետևանքը դրսևորվեց հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշների վատթարացմամբ: Դրա հիման վրա Զ.Մ. Քեյնսը առաջարկեց պետության տնտեսական քաղաքականության միջոցառումների համակարգ, որոնք կարող էին մեղմել ճգնաժամի հետևանքները և հաղթահարել դրանք:

Քանի որ կարճ ժամկետում ամբողջական եկամտի մեծությունը տնտեսության մեջ որոշվում է ամբողջական պահանջարկով, որը ենթակա է ակտիվ տնտեսական քաղաքականության ազդեցությանը, ուստի, ամբողջական պահանջարկի վրա ազդելով (խթանելու կամ զսպելու միջոցով), պետությունը տնտեսական քաղաքականության միջոցով կարող է կայունացնել տնտեսությունը տնտեսական պարբերաշրջանի տարբեր փուլերում²⁵⁴:

Նշենք, որ արդյունավետ պահանջարկի կարճաժամկետ կառավարման այս տեսությունը հաջողությամբ կիրառվել և կիրառվում է աշխարհի բազմաթիվ երկրներում, և, ըստ էության, հակաճգնաժամային քաղաքականության ժամանակակից ծրագրերը հիմնված են առավելապես պահանջարկի խթանման վրա, որով այդ երկրների

²⁵³ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег // Антология экономической классики: В 2-х т. Т. 2. - М.: Экономика, 1993. -с. 137-434.

²⁵⁴ Г.Менкю, “Макроэкономика” пер. с англ.-М, изд.-во МГУ, 1994г. с.401.

կառավարությունները «օգնում են» տնտեսությանը տնտեսական աճ ապահովելու: Վերջին՝ 2008-2009թթ. ճգնաժամն, այս առումով, բացառություն չէր և բոլոր, հատկապես զարգացած երկրներում, կառավարությունները ստիպված էին ձեռնարկել ընդլայնողական քաղաքականության լայնամասշտաբ միջոցառումներ՝ ճգնաժամի հաղթահարման նպատակով: Հենց տնտեսությանը պետության ակտիվ միջամտությունը հնարավորություն տվեց բազմաթիվ երկրների արագ կայունացնել տնտեսությունը և նույնիսկ վերադառնալ զարգացման նախաճգնաժամային տեմպերին: Իհարկե, տարբեր երկրներում իրականացված հակաճգնաժամային ծրագրերը տարբեր արդյունավետություն են ապահովել, որը պայմանավորված էր բազմաթիվ գործոններով.

- ճգնաժամի ո՞ր փուլում կյանքի կոչվեցին այդ ծրագրերը,
- ինչպիսի՞ արդյունավետությամբ են վերահսկվել դրանց իրականացման ընթացքը,
- գնաճի և բյուջեի պակասուրդի ի՞նչ մակարդակ է ունեցել երկիրը նախաճգնաժամային փուլում
- որքա՞ն երկար է շարունակվել պետության աջակցությունն և ե՞րբ է տնտեսությունը դուրս եկել «ինքնուրույն» աճի ապահովման փուլ և այլն:

Սակայն նշված հարցերը ընդամենը պայմանավորել են պահանջարկի խթանման միջոցառումների մեծ կամ փոքր համադրությունը տնտեսական քաղաքականության այլ (իրացվելիության «ներարկման» ոչ ավանդական միջոցներ, ֆինանսական ակտիվների ապահովագրություն, ազգային արժույթի կուրսի կայունության ապահովմանն ուղղված միջոցառումներ, արտարժույթի պետական պահուստների զանգվածային վաճառք, աշխատանքի շուկայում ակտիվ քաղաքականության իրականացմանն ուղղված ծախսերի աճ, եկամուտների հարկման դրույքաչափերի կրճատում, ենթակառուցվածքներում պետական ներդրումների ծավալների աճ և այլն) միջոցառումների հետ: Այդուհանդերձ, պետությունների հակաճգնաժամային ծրագրերի «փաթեթի» առանցքը կազմում են պահանջարկի խթանմանն ուղղված միջոցառումները: Ընդ որում՝ պահանջարկի վրա ազդեցության միջոցով տնտեսության կայունության (ինչպես նաև աճի) ապահովման «ունակությունն» ու չափը հիմք են ծառայում նաև տնտեսական քաղաքականության արդյունքների գնահատման համար:

Սովորաբար պահանջարկի խթանման քաղաքականությունը բոլոր երկրներում, իրականացվում է առավելապես պետական ծախսերի մեծացման միջոցով, քանի որ ամբողջական պահանջարկի մյուս բաղադրիչների վրա պետության միջամտությունը դրսևորվում է դրանց վրա անուղղակի ազդեցության միջոցով, որոնց ազդեցությամբ փոփոխվում են նաև մակրոտնտեսական այլ ցուցանիշներ:

Դիտարկենք ամբողջական պահանջարկի առանձին բաղադրիչների, մասնավորապես՝ սպառման, ներդրումների, պետական ծախսերի և զուտ արտահանման վրա պետության տնտեսական քաղաքականության ազդեցության հնարավորություններն ընդհանրապես, և ՀՀ-ում՝ մասնավորապես:

Այսպես, սպառման, ներդրումների ու զուտ արտահանման վրա պետության տնտեսական քաղաքականության ազդեցությունը միջնորդավորված է և դրսևորվում անուղղակի ազդեցության միջոցով: Սպառումը որոշվում է տնօրինվող եկամտի մեծությամբ, որն էլ իր հերթին կախված է հարկերի մեծությունից: Այսինքն, սպառման վրա տնտեսական քաղաքականությունը կարող է ազդել հարկերի փոփոխությամբ՝ տնօրինվող եկամտի փոփոխության միջոցով, ընդ որում, այդ դեպքում սպառման ծավալի փոփոխությունը ճշգրտվում է տնօրինվող եկամտի մեջ սպառման մասնաբաժնով: Իհարկե, սպառումը կախված է նաև տոկոսադրույքից, որի վրա պետության ազդեցությունը նույնպես միջնորդավորված է: Եթե նկատի ունենանք նաև, որ սպառումն, իր հերթին, կախված է նախասիրություններից, ճաշակից, ավանդույթներից, բանական և ոչ բանական սպառողական վարքագիծ ունեցող սպառողների մասնաբաժինների հարաբերակցությունից և տնտեսական քաղաքականության ազդեցությունից դուրս բազմաթիվ այլ գործոններից, ուստի, կարելի է փաստել, որ տնտեսական քաղաքականության ազդեցությունը սպառման վրա թեև առկա է, սակայն մեծ չէ:

Ներդրումներն ամբողջական պահանջարկի այն բաղադրիչն են, որի վրա տնտեսական քաղաքականության ազդեցությունն ամենաթույլն է, քանի որ այն դրսևորվում է միայն հարկային քաղաքականության (հարկային դրույքաչափերի նվազեցում, հարկային «արձակուրդների» տրամադրում, ներդրումային հարկային արտոնություններ և այլն) և տոկոսադրույքի մեծության վրա ներգործության միջոցով (վարկային ռեսուրսների մատչելիության ապահովում): Իհարկե, հարկային քաղաքականության ու տո-

կոսադրույքի փոփոխություններն ազդում են ներդրումների վերաբերյալ որոշումների վրա, մի դեպքում՝ հարկման արտոնյալ պայմաններ նախատեսելու, մյուս դեպքում՝ ներդրումների համար անհրաժեշտ ռեսուրսների գինը (տոկոսադրույքը) իջեցնելու միջոցով: Սակայն այդ ազդեցությունն առավել ուժեղ է կայուն տնտեսական պայմաններում, երբ տնտեսության ապագա իրավիճակի վերաբերյալ սպասումները լավատեսական են: Իրական կյանքում ներդրումների վերաբերյալ որոշումը կախված է գործոնների մեծ բազմությունից (քաղաքական, տնտեսական, ֆինանսական կայունություն, պետության վարքագծի կանխատեսելիություն, կայացած դատաիրավական համակարգի առկայություն, ներդրումների պաշտպանվածության գործուն մեխանիզմների առկայություն և այլն), որոնց մեջ տոկոսադրույքն և հարկերը կարևոր, բայց ոչ ամենահիմնականներն են: Եվ շատ հաճախ են դեպքերը, երբ հարկերի և տոկոսադրույքի փոփոխություններին ներդրումները չեն «արձագանքում» ընդհանրապես:

Արտահանման և ներմուծման ծավալների փոփոխությունը խիստ զգայուն են տվյալ երկրի արժույթի փոխարժեքի նկատմամբ: Արտահանվող և ներմուծվող ապրանքների գների փոփոխության միջոցով արժույթի կուրսի փոփոխությունն ազդում է երկրի արտահանման և ներմուծման ծավալների վրա: Հետևաբար պետության տնտեսական քաղաքականության ազդեցությունը արտահանման և ներմուծման վրա, կարող է դրսևորվել փոխարժեքի վրա ազդեցության միջոցով, որը կախված է փոխարժեքի քաղաքականության՝ հաստատագրված և լողացող ռեժիմների ընտրությունից: Փոխարժեքի հաստատագրված ռեժիմի պարագայում Կենտրոնական բանկը պետք է տնօրինի միջազգային հաշվարկներում ընդունված արտարժույթների (դոլար, եվրո) բավարար պաշարների, որպեսզի կարողանա սպասարկել հաստատագրված փոխարժեքով արտահանման և ներմուծման պահանջարկը: Լողացող ռեժիմի պարագայում փոխարժեքը ձևավորվում է արտարժույթների առաջարկի և պահանջարկի հիման վրա, որոնց ձևավորող ամենամեծ գործոններն են արտահանումն ու ներմուծումը (արտահանումը ձևավորում է արտարժույթի առաջարկը, իսկ ներմուծումը՝ պահանջարկը): ՀՀ տնտեսության կառուցվածքի պարագայում (երբ ներմուծումը 3 անգամ գերազանցում է արտահանումը), երկու ռեժիմների ընտրության դեպքում էլ տնտեսական

քաղաքականության ազդեցությունը փոխարժեքի ձևավորման վրա սահմանափակված է ՀՀ ԿԲ-ի արտարժութային պաշարներով, որոնք անսպառ չեն:

Իհարկե, արտահանման և ներմուծման վրա պետությունը կարող է ազդել նաև արտաքին առևտրի սակագնային և ոչ սակագնային կարգավորման մեթոդներով, սակայն, բոլոր այսպիսի դեպքերում, որպես կանոն, անմիջապես հետևում է պատասխան գործողությունները գործընկեր երկրների կողմից: ՀՀ պարագայում դա բավականին խնդրահարույց է, քանի որ ՀՀ-ն անդամակցում է Առևտրի համաշխարհային կազմակերպությանը (ԱՀԿ), որը խիստ սահմանափակում է արտաքին առևտրի արհեստական՝ ոչ սակագնային մեթոդներով կարգավորումը:

Ինչ վերաբերում է ամբողջական պահանջարկի՝ պետական ծախսեր բաղադրիչին, ապա այն ենթակա է տնտեսական քաղաքականության ուղղակի ազդեցությանը, ավելին՝ պետության տնտեսական քաղաքականության հիմնական ուղղությունը հանդիսացող հարկաբյուջետային քաղաքականությունն իրականացվում է հենց այդ բաղադրիչի միջոցով: Եվ, որպես կանոն, արդյունավետ պահանջարկի կարգավորման միջոցով պետության հակապարբերաշրջանային (հակաճգնաժամային) քաղաքականությունները երկրների կառավարություններն իրականացնում են հենց պետական ծախսերի փոփոխության միջոցով:

Դիտարկենք ամբողջական պահանջարկի միջոցով տնտեսական աճի տեմպերի վրա պետական ծախսերի ազդեցության հնարավորություններն ու «որակը», որի հիման վրա վերլուծենք ՀՀ պետական ծախսերի արդյունավետությունը:

Սովորաբար, պետական ծախսերի մեծությունը համարվում է տնտեսության մեջ պետության դերի գնահատման ամփոփ ցուցանիշը: Բնականաբար, պետական ծախսերը, լինելով ամբողջական պահանջարկի բաղադրիչը, ազդեցություն են ունենում նաև տնտեսական աճի տեմպերի և աճի «որակի», հետևաբար նաև տնտեսության ընդհանուր զարգացման մակարդակի վրա: Ընդ որում, ազատական հայացքների հարող տնտեսագետների կարծիքով, կենտրոնացված ծախսերը տնտեսական աճը արգելակող գործոն են, ուստի ՀՆԱ-ի մեջ պետական ծախսերի տեսակարար կշռի և տնտեսական աճի տեմպերի միջև առկա կապը բացասական է: Նրանց հիմնական փաստարկը հետևյալն է. որքան քիչ միջոցներ պետությունը «կլանի», այնքան դրանք ավելի շատ

կմնան տնտեսության մասնավոր հատվածում, իսկ դա տնտեսական աճի տեմպերի արագացման առաջին նախապայմանն է: Այս տեսական կանխադրույթի հիման վրա նոր դասականների հաշվարկները ցույց են տալիս, որ եթե պետական ծախսերը գերազանցում են որոշակի «նորմալ» սահմանը 10%-ով, ապա տնտեսական աճի տեմպերի առնվազն 1% դանդաղեցումն անխուսափելի է:

Ռուս տնտեսագետներ Ա.Իլլարիոնովն ու Ն.Պիվովարովան Ռուսաստանի տնտեսական աճի տեմպերի և պետական բյուջեի միջոցով վերաբաշխվող ՀՆԱ-ի ծավալների վերաբերյալ դինամիկ շարքերի ուսումնասիրության հիման վրա, ՌԴ համար հաշվել են պետական ծախսեր/ՀՆԱ ցուցանիշի կրիտիկական մեծությունը (36-38%), որից հետո պետական ծախսերի հետագա աճը սահմանափակում է տնտեսական աճն ու անկումը դառնում է անխուսափելի: Աճի ամենաբարձր տեմպերին տնտեսությունը հասնում է, երբ պետական ծախսերի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ի մեջ կազմում է 18-21%: Նրանց կարծիքով, եթե 2020թ. հարկաբյուջետային քաղաքականության մարմինները կարողանան պետական ծախսերը կրճատել 10-15%-ով, ապա այն Ռուսաստանի տնտեսության համար կերաշխավորի տարեկան 8-9% տնտեսական աճ²⁵⁵:

Այս տեսակետը չեն կիսում մի շարք այլ տնտեսագետներ: Այսպես, ակադեմիկոս Լ.Աբալկինի կարծիքով, այդպիսի մոտեցումը հակասում է համաշխարհային միտումներին²⁵⁶, քանի որ աշխարհի զարգացած երկրներում կրթության, գիտության, նորարարությունների, ժամանակակից տեխնոլոգիաների զարգացման մեջ պետական ներդրումների շարունակական աճը դարձել է այդ երկրների տնտեսական աճի լոկոմոտիվը:

Այդպիսին է նաև Ն.Շմելկի մոտեցումը²⁵⁷, ըստ որի՝ բացառությամբ վարչական ապարատի պահպանման ծախսերի (իսկ այն կազմում է բյուջետային ծախսերի թեև զգալի, սակայն ոչ ամենահիմնական ուղղությունը), մի շարք այլ ուղղություններով պետական ծախսերի կրճատումը (պետական կապիտալ ներդրումներ, սոցիալական նշանակության ծախսեր և այլն) ոչ մի դեպքում չի կարող արդարացված լինել: Պետությունն

²⁵⁵ Илларионов А., Пивоварова Н., Размеры государства и экономический рост// Вопросы экономики. 2002. №9, с. 35-58.

²⁵⁶ Международный журнал теории и практики управления, 2003г., №5, с.9.

²⁵⁷ Год планеты. Выпуск 2003г., М.: Экономика, 2003г., с. 148.

այդ ծախսերով լուծում է բազմաթիվ խնդիրներ, որոնք շուկայական պայմաններում այլ կերպ լուծվել չեն կարող:

Պետական ծախսերի աճի և տնտեսական աճի տեմպերի միջև առկա դրական կապի մասին վկայում է նաև մի շարք երկրների փորձը: Սակայն, իրականում այն արտահայտվում է բոլորովին այլ օրինաչափության տեսքով, այն է՝ որքան ցածր են տնտեսական աճի տեմպերն ու տնտեսության զարգացման մակարդակը, այնքան մեծ պետք է լինի պետության դերակատարումը տնտեսության մեջ: Եվ դա բնական է: Տնտեսության ցածր արդյունավետությունը թույլ չի տալիս տնտեսվարող սուբյեկտներին հաջողությամբ լուծելու բազմաթիվ կարևոր խնդիրներ, որոնք վերաբերում են հիմնական կապիտալի ձևավորմանը, ենթակառուցվածքների զարգացմանը, կյանքի որակի և մակարդակի բարձրացմանը: Այդ պայմաններում, որպեսզի թույլ չտրվի տնտեսության և բնակչության լրիվ դեգրադացիա, պետությունը մի շարք սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծումը պետք է վերցնի իր վրա:

Իսկ զարգացման որոշակի մակարդակից հետո պետության միջամտությունը տնտեսությանը պետք է սահմանափակվի պետության և շուկայական մեխանիզմների արդյունավետ համադրման միջոցով շուկայի ծախողումների հաղթահարմամբ՝ առավելապես միջամտության ձևերի և գործիքների կատարելագործմամբ (այս առումով, վճարունակ պահանջարկի խթանումը միջամտության ավանդական գործիք է, որն իր արդյունավետությունը պահպանել է նաև ներկայում): Ավելին, ինդուստրիալ տնտեսության վերափոխումը հետինդուստրիալ տնտեսության ուղեկցվում է տնտեսական աճի սոցիալական բաղկացուցիչի ուժեղացմամբ, ինչը պահանջում է եկամուտների վերաբաշխման համակարգում պետության դերի էական ակտիվացում:

Ազատական հայացքների հարող տնտեսագետների կարծիքով աղյուսակ 3.3.1.-ում ներկայացված երկրները, սկսած 1980թթ.-ից, պետք է գտնվեին անընդհատ ստագնացիայի մեջ և ունենային տնտեսական աճի բացասական ցուցանիշներ, մինչդեռ դրանք աշխարհի առաջատար երկրներն են, որոնցում, ի դեպ (բացառությամբ Ռուսաստանի Դաշնության), եկամուտների բաշխվածության ծայրահեղ բևեռվածության խնդիրը առանձնապես սուր չէ:

Պետական ծախսերի մասնաբաժինը զարգացած երկրների ՀՆԱ-ում²⁵⁸

	1950թ.	1980թ.	1990թ.	2000թ.	2020թ. ²⁵⁹ (կանխատեսում)
ԱՄՆ	24,9	33,5	35,0	35,7	36,5
Ճապոնիա	13,2	25,0	26,9	27,2	29,7
Գերմանիա	28,4	42,4	42,9	42,9	42,8
Ֆրանսիա	31,4	45,3	47,2	47,5	45,5
Մեծ Բրիտանիա	32,1	40,6	42,9	43,1	43,4
Շվեդիա	25,0	56,0	64,5	67,6	63,5
Ռուսաստան (ԽՍՀՄ*)	54,4*	47,7*	52,5	33,3	43,3

Բացի այդ, աշխարհի փորձն էլ ցույց է տալիս, որ ՀՆԱ-ի մեջ պետական ծախսերի մասնաբաժնի դինամիկան անընդհատ աճի միտում ունի: Վերջին շուրջ 100-150 տարիների ընթացքում պետական ծախսերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի մեջ աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում անընդհատ ավելացել է:

Սա, առաջին հերթին, պայմանավորված է պետության սոցիալական ծախսերի ավելացման հետ, քանի որ շուկայական համակարգն ի վիճակի չէ հասարակության բոլոր խմբերի և շերտերի կարիքները բացառապես «շուկայական մեթոդներով» բավարարել:

Սակայն դրա հետ մեկտեղ պետությունները ծախսերը մեծացրել են նաև այնպիսի ուղղություններով, որոնք ենթադրում են տնտեսությանն ուղղակի միջամտության աճ՝ ապրանքների և ծառայությունների պետական գնումներ, գործարարության պետական աջակցության շրջանակներում իրականացվող ծախսեր և այլն: Արդյունքում, արդեն բավական մեծ է այն երկրների թիվը (այդ թվում՝ զարգացած), որոնք մոտեցել կամ հատել են պետական ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցության 50%-ի շեմը: Այդ երկրների համար կարելի է վստահ ասել, որ ձևավորվել է «պետական կապիտալիզմի» մոդելը, երբ շուկայում պետությունը դառնում է տնտեսական գործընթացներին մասնակից առանձին տնտեսական սուբյեկտ, որը դուրս է շուկայական մրցակցությունից, և, միևնույն ժամանակ տնտեսական գործընթացների վրա ազդեցության հսկայական հնարավորություն ունի: Այդպիսի դեպքերում պետության կարգավորող, տնտեսական պայ-

²⁵⁸ Проблемы теории и практики управления, N-5--, 2002, с.3.

²⁵⁹ Կատարված կանխատեսումները կրում են ծրագրային բնույթ:

մաններ ձևավորող գործառույթները թուլանում են և նվազում է պետության կողմից տնտեսության կարգավորման արդյունավետությունը, քանի որ պետությունը չի կարող միաժամանակ և՛ մասնակցել տնտեսական գործընթացներին՝ որպես սուբյեկտ, և՛ կարգավորել դրանք: Իսկ այդ իրավիճակում պետական ծախսերի աճը տնտեսական աճին ոչ միայն կարող է չնպաստել, այլև ունենալ բացասական ազդեցություն:

Այնուամենայնիվ, աշխարհը գնում է պետական ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցությունն անընդհատ մեծացնելու ճանապարհով, և կարծես թե այդ աճը սահմանափակելու հնարավորություններն այլևս առանձնապես մեծ չեն: Ավելին՝ կառավարությունները չեն էլ շտապում սահմանափակել պետական ծախսերի աճը, առավել ևս, կրճատել դրանք: Բացի դրանից, պետական ծախսերի կրճատման գործում առկա են նաև ինստիտուցիոնալ դժվարություններ, որը պայմանավորված է բյուջետային և արտաբյուջետային ծախսերի այն ուղղություններով, որոնք նախատեսված են միջնաժամկետ և երկարաժամկետ ծախսերի ծրագրերով և ամեն տարի պահանջում են դրանց անխուսափելի շարունակականություն: Դրանցից են օրինակ ԱՄՆ-ի Medicare²⁶⁰ և Social security ծրագրերը, որոնք իրականացվում են բավական երկար տարիներ և կառուցված են «ֆինանսական բուրգի» սկզբունքով: Եվ հիմա, եթե ԱՄՆ-ի իշխանությունները հայտարարեն դրանց նույնիսկ ժամանակավոր դադարեցնելու մասին, ապա բուրգերը պարզապես կփլուզվեն: Ավելին, այդպիսի ծախսերի նույնիսկ աստիճանական կրճատման մասին հայտարարելը նշանակում է գործող իշխանությունների դեմ տրամադրել բազմահազար ընտրողների:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ պետական ֆինանսներին, ապա այս դեպքում իրավիճակը փոքր ինչ այլ է: ՀՀ պետական ծախսերի ցուցանիշները ներկայացված են աղյուսակ 3.3.2.-ում:

Նախ, պետական ծախսերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի մեջ այդքան մեծ չէ, բացի դրանից, պետական սեփականությունը ՀՀ տնտեսության մեջ աննշան է և պետական ընկերությունների, կամ պետական բաժնեմաս ունեցող կազմակերպությունների թիվը փոքր է, հետևաբար փոքր է նաև այդ կազմակերպությունների շահույթից բյուջե

²⁶⁰ ԱՄՆ-ի կառավարության կողմից իրականացվող առողջության ապահովագրության ծրագիր է, որն իրականացվում է 1965թ.-ին ընդունված Social security (սոցիալական պաշտպանության) մասին օրենքի շրջանակներում:

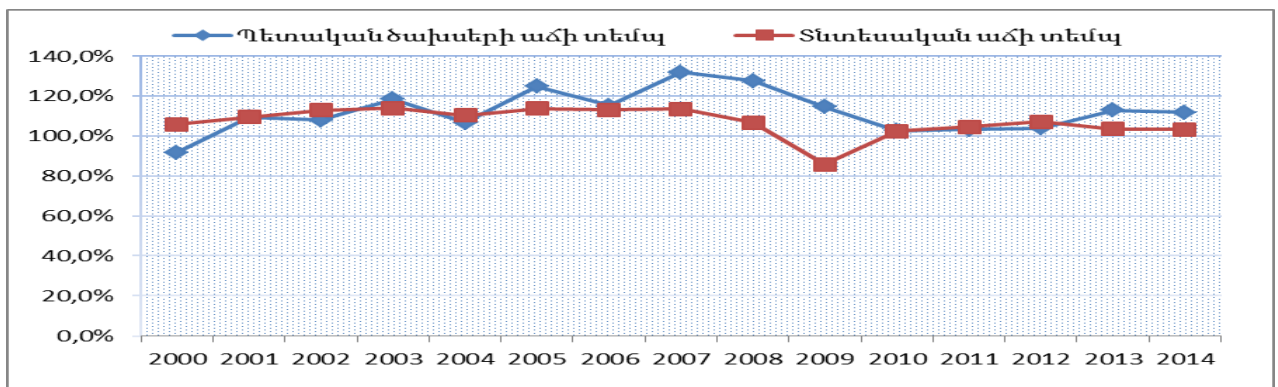
փոխանցվող մասը՝ ոչ հարկերի տեսքով: Այսինքն, Հայաստանի համար «պետական կապիտալիզմի» մասին խոսելն իմաստ չունի կամ դեռ վաղ է:

Աղյուսակ 3.3.2.

ՀՀ պետական ծախսերի ցուցանիշները 2000-2014²⁶¹

	2000	2002	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Պետ. ծախսեր մլրդ.դրամ	222.9	263.9	333.9	417.2	481.2	634.7	810.7	929.1	954.3	986.3	1006.1	1170.6	1268.7
Պետ.ծախսեր/ՀՆԱ	21.6	19.4	17.5	18.6	17.0	20.2	22.7	29.9	27.2	26.1	25.2	27.4	26.2
Բյուջեի պակասուրդ/ՀՆԱ	-4.9	-2.6	-1.7	-1.9	-1.5	-1.5	-0.7	-7.7	-4.9	-2.8	-1.5	-1.6	-1.9

Այսինքն պետական ծախսերի գումարային աճը նույն ժամանակահատվածում ավելի մեծ է ՀՆԱ-ի աճի համեմատ, սակայն այն ըստ տարիների անհամաչափ է եղել. աճի մեծ մասը բաժին է ընկնում 2008-2009թթ. ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի տարիներին, այն դեպքում երբ 2009թ. արձանագրվել է ՀՆԱ կտրուկ անկում՝ 14.2%: Այնուամենայնիվ, նշված ժամանակահատվածում տնտեսական աճի և պետական ծախսերի աճի տեմպերի միջև համամասնությունը գրեթե պահպանվել է (գծապատկեր 3.3.1.):

Գծապատկեր 3.3.1. Տնտեսական աճի և պետական ծախսերի աճի տեմպերը ՀՀ-ում²⁶²

²⁶¹ ՀՀ ֆինանսների նախարարության պաշտոնական կայքէջ, տվյալների բազա <http://minfin.am/index.php?cat=69&lang=1> ՀՀ պետական բյուջեի ցուցանիշներ (2000-2007թթ.), և ՀՀ պետական բյուջեի ցուցանիշներ (2008-2016թթ.):

Տնտեսական աճի և պետական ծախսերի աճի տեմպերի այսպիսի դինամիկան բնական և օրինաչափ երևույթ է: Քանի որ պետական ծախսերի միջոցով պետությունը կարողանում է ազդել և կարգավորել ամբողջական պահանջարկի տատանումները, որն էլ, իր հերթին, ազդեցություն է ապահովում տնտեսական աճի տեմպերի ու տնտեսական զարգացման ընթացքի վրա: Այդ ազդեցությունն իհարկե, ի հայտ է գալիս ոչ թե անմիջապես, այլ որոշակի ժամանակային խզումներով: Սակայն տնտեսական աճն էլ, իր հերթին, ստեղծում է պետական ծախսերի մեծացման նախադրյալներ՝ հավաքագրվող լրացուցիչ հարկային եկամուտների տեսքով:

Դիտարկվող ամբողջ ժամանակաշրջանի համար կարելի է փաստել, որ ՀՀ-ում պետության «մասնակցությունը» տնտեսությանը՝ ծախսերի տեսքով, մեծացել է գրեթե այնքան, որքան «թույլ է տվել» տնտեսական աճը՝ հավաքագրվող լրացուցիչ հարկերի տեսքով, ինչն ակնհայտ է նաև գծապատկերից: Միայն 2008-2009թթ. ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պայմաններում տնտեսական աճի և պետական ծախսերի աճի տեմպերը շեղվել են, որի պատճառները կներկայացվեն ավելի ուշ:

ՀՀ պետական ծախսեր-տնտեսական աճ փոխազդեցության մասին առավել խորքային և ամբողջական պատկերացում կազմելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել նաև, թե ինչպիսին է տնտեսական աճին պետական ծախսերի նպաստելու չափը (գծապատկեր 3.3.3.):

Աղյուսակ 3.3.3.

Տնտեսական աճին պետական ծախսերի նպաստումը ՀՀ-ում²⁶³

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ՀՆԱ-ի հավելվածի տեմպ	13.2	14	10.5	13.9	13.2	13.7	6.9	-14.1	2.2	4.7	7.2	3.5	3.4
Պետ. ծախսերի հավելվածի տեմպ	8.0	18.5	6.8	24.9	15.3	31.9	27.7	14.6	2.7	3.3	1.9	12.9	8.4
Տնտ. աճին պետ. ծախս. նպաստումը ²⁶⁴	0.2	1.4	1.0	1.9	1.5	0.5	-0.2	-0.1	0.5	0.3	0.5	0.5	0.4

²⁶² Աղբյուրը՝ ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության պաշտոնական կայքէջ

<http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=01001>, և

<http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=17002&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>,

²⁶³ <http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=01001>, և

<http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=17002&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>,

²⁶⁴ Հաշվարկը կատարվել է հեղինակի կողմից՝ ինդեքսային մեթոդով:

Ինչպես տեսնում ենք, տնտեսական աճին պետական ծախսերի նպաստումը դիտարկվող ամբողջ ժամանակաշրջանում ոչ միայն մեծ չէ (առավելագույնը 1.9%՝ 13.9% տնտեսական աճի պայմաններում 2005թ.), այլ նաև խիստ անհամաչափ և տատանողական բնույթ է կրել: Ընդ որում, ո՛չ պետական ծախսերի մեծությունը, ո՛չ տնտեսական աճի տեմպերը, ո՛չ պետական ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցությունը վճռորոշ ազդեցություն չեն ունեցել տնտեսական աճին պետական ծախսերի նպաստելու ցուցանիշի դինամիկայի վրա: Նույնիսկ երկնիշ տնտեսական աճի ժամանակահատվածում՝ 2002-2007թթ., առանձին տարիներին տնտեսական աճին պետական ծախսերի նպաստելու չափը տատանվել է 0.2-1.9% միջակայքում:

Օրինաչափություն չի պահպանվել նաև պետական ծախսերի հավելածի տեմպի և տնտեսական աճին պետական ծախսերի նպաստելու չափը նկարագրող ցուցանիշների միջև: Այսպես, եթե 2003, 2005, 2006թթ. պետական ծախսերի հավելածի բարձր տեմպերը համապատասխանաբար՝ 18.5%, 24.9%, 15.3%, որոշակիորեն համապատասխանում են տնտեսական աճին պետական ծախսերի նպաստելու չափի բարձր ցուցանիշներին՝ 1.4%, 1.9%, 1.5%, ապա նույնը ասել չենք կարող 2007թ. համար, քանի որ պետական ծախսերի հավելածի տեմպը 2007թ. ամենաբարձրն է եղել դիտարկվող ժամանակաշրջանում՝ 31.7%, որն այդ տարվա տնտեսական աճին նպաստել է ընդամենը՝ 0.5%-ով, այն դեպքում, երբ տնտեսական աճը 2007թ. կազմել է շուրջ՝ 13.7%:

2008-2009թթ. ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի ժամանակահատվածում պետական ծախսերի նպաստումը տնտեսական աճին ստացել է բացասական դրսևորում՝ համապատասխանաբար -0.2% և -0.1%: Եվ այս ամենը տեղի է ունեցել նույնիսկ այն բանից հետո, երբ ճգնաժամին դիմակայելու համար ՀՀ կառավարությունը մշակել և կյանքի է կոչել տնտեսությանը պետական աջակցության մի շարք ծրագրեր, որոնք միտված էին նպաստելու ամբողջական պահանջարկի ընդլայնմանն ու տնտեսական աճի ապահովմանը, ընդ որում՝ այդ միջոցները ՀՀ-ին տրվել են բացառապես պետական պարտքի տեսքով:

Այս ամենը մի կողմից վկայում է այն մասին, որ ՀՀ-ում պետական ծախսերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի մեջ դեռևս փոքր է և չի կարող օպտիմալ համարվել, ավելին, այն բավական հեռու է նույնիսկ այս ցուցանիշի համաշխարհային միջինից: Եվ պետական

ծախսեր/ՀՆԱ փոքր ցուցանիշը բնականաբար փոքր չափով է նպաստում նաև տնտեսական աճին և ճգնաժամային իրավիճակներում, երբ տնտեսությունն անկում է ապրում՝ պետական ծախսերի նույնիսկ 27.7% և 14.6% (համապատասխանաբար 2008 և 2009թթ.) աճն ի զորու չէ կասեցնել անկումը, այլ դեռևս նպաստում է անկմանը համապատասխանաբար՝ -0.2% և -0.1%:

Պատկերն առավել հետաքրքիր է, երբ տնտեսական աճին պետական ծախսերի նպաստումը դիտարկում ենք ծախսերի կառուցվածքի տեսանկյունից: Այդ նպատակով մեր կողմից մշակվել է պետական ծախսերի՝ ըստ տնտեսագիտական դասակարգման ուղղությունների և ՀՆԱ-ի աճի կախվածության տնտեսաչափական մոդել՝ պարզելու համար, թե ծախսային որ ուղղությունները որքան և ինչ «որակի» ազդեցություն են ունենում տնտեսական աճի տեմպերի վրա:

Դիտարկենք ՀՆԱ-ի կախվածությունը պետական ծախսերի առանձին բաղադրիչներից նկարագրող տնտեսաչափական մոդելը:

Մոդելի կառուցման նպատակով օգտագործել ենք 2002-2014թթ. ՀՀ եռամսյակային տվյալները՝ արտահայտված տոկոսներով նախորդ եռամսյակի նկատմամբ. ՀՆԱ՝ շուկայական գներով, (մոդելում՝ GDP), աշխատանքի վարձատրություն (մոդելում՝ W), ծառայությունների և ապրանքների ձեռքբերում (մոդելում՝ AGS), տոկոսավճար (մոդելում՝ R), սուբսիդիաներ (մոդելում՝ Sub.), դրամաշնորհներ (մոդելում՝ Trf.), սոցիալական նպաստներ և կենսաթոշակներ (մոդելում՝ SPA), այլ ծախսեր (մոդելում՝ Oth.): Տվյալների աղբյուրը ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության հրապարակումներն են²⁶⁵: Դիտարկումների թիվը կազմել է 52, ընտրվել է գծային մոդել: Մոդելի գնա-

²⁶⁵ ՀՀ-ի տվյալները՝ ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական կայքէջ, տվյալների բազա, <http://www.armstat.am/am/?nid=263> ԱՀՀ 1993, եռամսյակային ցուցանիշներ՝ ՀՀ-ի արտադրությունը (ԵՀՀ-95 Ա17 խմբավորմամբ՝ S9SՀԴ (NACE 1.1.) դասակարգմամբ) և ԱՀՀ 2008, եռամսյակային ցուցանիշներ, ՀՀԱ: Մյուս տվյալները վերցված են ՀՀ ԱՎԾ հրապարակումներից՝ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2002թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար-դեկտեմբերին, 2003թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար-դեկտեմբերին, 2004թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար-դեկտեմբերին, 2005թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար-դեկտեմբերին, 2006թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար-դեկտեմբերին, 2007թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար-դեկտեմբերին, 2008թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար-դեկտեմբերին, 2009թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար-դեկտեմբերին, 2010թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար

հատումը կատարվել է փոքրագույն քառակուսիների մեթոդով (ՓՔՄ)՝ օգտագործելով Eviews 4 ծրագրային փաթեթը:

Մեր կողմից ստուգվել է օգտագործվող ժամանակային շարքերի ստացիոնարությունը՝ Դիկկի-Ֆուլլերի ընդլայնված Միավոր արմատ թեստի միջոցով, համաձայն որի՝ բոլոր փոփոխականների պարագայում ADF Test Statistic < 5% Critical Value, ինչը վկայում է, որ դիտարկվող ժամանակային շարքը ստացիոնար է: Այսպիսով կարող ենք կառուցել մոդելը:

Աղյուսակ 3.3.4.

ՀՀ ՀՆԱ-ի կախվածությունը պետական ծախսերից

Dependent Variable: GDP

Method: Least Squares

Date: 02/23/16 Time: 11:40

Sample: 2002:1 2014:4

Included observations: 52

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.568	1.5	0.3	0.006
R	-0.51	0.9	-0.5	0.005
AGS	0.21	0.4	0.5	0.000
W	0.32	0.2	1.6	0.000
Oth.	0.20	0.3	0.6	0.000
Trf	0.26	0.1	2.6	0.000
SPA	0.088	0.097	0.9	0.000
Sub	0.25	0.9	0.2	0.024
R-squared	0.91	Mean dependent var		0.56
Adjusted R-squared	0.89	S.D. dependent var		6.29
S.E. of regression	202.3	Akaike info criterion		1.3
Sum squared resid	184188.9	Schwarz criterion		1.3
Log likelihood	-339.98	F-statistic		8.7
Durbin-Watson stat	1.802	Prob(F-statistic)		0.0000

դեկտեմբերին, 2011թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2012թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2013թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին, 2014թ. հունվար-մարտին, հունվար-հունիսին, հունվար-սեպտեմբերին, հունվար դեկտեմբերին:

Մոդելում Adjusted R-squared=0.89, սա նշանակում է, որ անկախ փոփոխականները 89%-ով են բացատրում կախյալ փոփոխականի փոփոխությունը, որը բավականին լավ արդյունք է: Կարող ենք ասել, որ մոդելը թույլատրելի է, քանի որ $|t\text{-Statistic}| > 2$ և $\text{Prob.} < 0.05$: Դիտարկված մոդելում 7 փոփոխականների ազդեցության գործակիցներն էլ վիճակագրորեն նշանակալի են:

Հաջորդ կարևոր պարամետրը Դարբին-Ուոտսոնի չափանիշի արժեքն է, որը ցույց է տալիս սխալների միջև ավտոկոռելացիայի առկայությունը կամ բացակայությունը (եթե սխալները ավտոկոռելացված են, ապա չենք կարող պնդել, որ ստացված մոդելի արդյունքները հավաստի են). Ըստ Դարբին-Ուոտսոնի աղյուսակի՝ 7 անկախ փոփոխականի և 52 դիտարկման պարագայում $DL=1.081$, $DU=1.692$, ստացված մոդելում Durbin Watson stat=1.802, որը պատկանում է $(DU, 4-DU)$ միջակայքին, հետևաբար՝ չենք կարող մերժել H_0 վարկածը (H_0 : սխալների միջև ավտոկոռելացիա չկա): Մեր կողմից ստուգվել է նաև սխալների միջև տարացրվածության (հետերոսկեդաստիկության) կամ համացրվածության (հոմոսկեդաստիկության) առկայությունը՝ Ուայթի հետերոսկեդաստիկության թեստի միջոցով: Եթե թեստի արդյունքում ստացվի, որ սխալները տարացրված են (հետերոսկեդաստիկ), ապա մոդելի արդյունքների վիճակագրորեն նշանակալիությունը կասկածի տակ կդրվի (տե՛ս աղյուսակ 3.3.5.):

Աղյուսակ 3.3.5.

Ուայթի հետերոսկեդաստիկության թեստի արդյունքները

White Heteroskedasticity Test:

F-statistic	0.89	Probability	0.52
Obs*R-squared	6.48	Probability	0.49

Ինչպես գիտենք մասնագիտական գրականությունից, երբ $\text{Obs} \cdot R\text{-squared}$ Probability < 0.05 , հետևաբար մերժվում է H_0 վարկածը (H_0 : սխալները հոմոսկեդաստիկ են): Այսպիսով՝ տարացրվածության հանգամանքը ևս չապացուցվեց և, հետևաբար, մոդելի արդյունքները վիճակագրորեն նշանակալի են:

Այսպիսով, կարող ենք ներկայացնել ՀՆԱ-ի և պետական ծախսերի առանձին ուղղությունների միջև կախվածությունն արտահայտող հետևյալ մոդելը.

$$\text{GDP}_t = 0.568 - 0.51 \cdot R_t + 0.21 \cdot \text{AGS}_t + 0.32 \cdot W_t + 0.26 \cdot \text{Trf}_t + 0.088 \cdot \text{SPA}_t + 0.25 \cdot S_t + 0.20 \cdot \text{Oth}_t$$

Ստացված արդյունքները վկայում են որ.

- տոկոսավճարներին ուղղվող ծախսերի միավոր աճը նվազեցնում է տնտեսական աճի տեմպերը 0.51 միավորով,
- ծառայությունների և ապրանքների պետական գնումների միավոր աճը տնտեսական աճին նպաստում են ընդամենը 0.21 միավորով՝
- պետական համակարգում աշխատողների աշխատավարձի միավոր աճը տնտեսական աճին նպաստում է 0.32 միավորով,
- դրամաշնորհների միավոր աճը տնտեսական աճին նպաստում է 0.26 միավորով,
- սոց. նպաստների և կենսաթոշակների միավոր աճը տնտեսական աճին նպաստում է 0.088 միավորով,
- սուբսիդիաների միավոր աճը տնտեսական աճին նպաստում է 0.25 միավորով,
- և այլ ծախսերի 1 միավոր աճը տնտեսական աճին նպաստում է 0.20 միավորով:

Այս ամենը վկայում է պետական ծախսերի կառուցվածքի և ծախսման ուղղությունների զգալի անարդյունավետության մասին: Այսպես, 2000-2013թթ. պետական ծախսերը կազմելով ՀՆԱ միջինը 24-25%, տնտեսական աճին լավագույն դեպքում նպաստել են ընդամենը 1.9% (13.9% աճի պայմաններում՝ 2005թ.), ինչը բացարձակ մեծությամբ կազմում է ՀՆԱ իրական աճի ընդամենը 10%-ը կամ շուրջ 35.0 մլրդ դրամ: Այսպիսի փոքր ցուցանիշը արդյունք է նախ այն բանի, որ պետական ծախսերի կառուցվածքում փոքր է արտադրողական և մեծ բազմարկչային էֆեկտ ունեցող ծախսերի տեսակարար կշիռը: Այսպես, տոկոսավճարների պարագայում տնտեսական աճին բացասական նպաստումը կարելի է տրամաբանական համարել, քանի որ այդ ուղղությամբ ծախսերի մի մասն, ուղղվելով արտաքին պարտքի սպասարկմանը, ՀՆԱ-ի արտադրությանը «չեն մասնակցում», իսկ ներքին պարտքի մասով տոկոսավճարների բացասական նպաստումը բացատրվում է ներդրումների դուրս մղմամբ, այսինքն պետական պարտատոմսերի բարձր տոկոսադրույքը ամբողջությամբ կլանում է ներդրումային ռեսուրսներն ու տնտեսության իրական հատվածում ներդրումները դառնում են ոչ գրավիչ:

Պետական գնումների (որոնց մեջ ներառվում են նաև կապիտալ ծախսերը) փոքր նպաստումը (0.21) տնտեսական աճին պայմանավորված է տնտեսության կառուցվածքով և ներմուծման մեծ մասնաբաժնով. պետական ծախսերի ցանկացած ուղղություն ուղղակի կամ անուղղակի ձևով խթանում է ներմուծումը: ՀՀ-ում ներմուծման մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի մեջ բավական բարձր է, 2014թ.-ին այն կազմել է 43.4%²⁶⁶: Իսկ այդպիսի կառուցվածք ունեցող տնտեսությունում՝ ճգնաժամային իրավիճակներում պետական ծախսերի աճը ոչ թե կասեցնում, այլ նպաստում է տնտեսական անկմանը, քանի որ ներմուծումը խթանելու միջոցով արագանում է երկրից կապիտալի արտահոսքը: Իսկ եթե նկատի ունենանք նաև, որ նշված ծախսային հոդվածներն ուղեկցվում են զգալի կոռուպցիոն ռիսկերով, ապա պատկերն ամբողջական է դառնում:

Եվ վերջապես, ՀՀ տնտեսական աճին պետական ծախսերի փոքր նպաստելու պատճառների մեջ էական է նաև տնտեսությանը պետական աջակցության նպատակով իրականացվող ծրագրերի ու պետական պարտքի տեսքով ներգրավված միջոցների՝ տնտեսության մեջ տեղաբաշխելու և «աշխատացնելու» մեխանիզմների արդյունավետությունը: Այսպես. 2008-2009թթ. Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը ՀՀ կառավարությանը ստիպեց հսկայական միջոցներ ծախսել տնտեսությանը «օգնելու համար» և այդ միջոցների մեծ մասը պարտքի տեսքով էր, ուստի պետական ծախսերի աճը (կառավարության հակաճգնաժամային միջոցառումների ծրագրի շրջանակներում) հնարավոր եղավ ապահովել միայն ամբողջությամբ արտարժույթով ներգրավված պետական պարտքի ավելացման հաշվին: Պետական աջակցության տարբեր ծրագրեր սպասարկող բանկերում կուտակված արտարժույթային միջոցները շատ արագ փոխակերպվելով դրամի, անցան մասնավոր տնտեսական գործակալների ձեռքը (հիմնականում խոշոր), քանի որ արդեն ճգնաժամի առաջին ալիքը ցույց տվեց, թե որքան անկայուն և չապավովված է ՀՀ արժույթը աշխարհի ուժեղ արժույթների համեմատ: Տնտեսությունում մնաց օրեցօր արժեզրկվող դրամը և արդեն 2009թ. մարտի 2-3-ին դրամը արժեզրկվեց շուրջ 20%-ով՝ 303-ից դառնալով 363²⁶⁷, ընդ որում՝ պետք է

²⁶⁶ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2015թ. <http://www.armstat.am/file/doc/99493643.pdf> և <http://www.armstat.am/file/doc/99493858.pdf>, հաշվարկը հեղինակի:

²⁶⁷ Աղբյուրը՝ Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն 2009թ. http://armstat.am/file/article/finansner_10_7.pdf

նշել, որ մինչ այդ փոխարժեքի «կայունությունը» պահպանվում էր ԿԲ-ի ակտիվ միջամտության շնորհիվ, որի վրա ծախսվել է երկրի արտարժույթային պահուստների մի զգալի մասը՝ ըստ ոչ պաշտոնական գնահատումների շուրջ 600 մլն. ԱՄՆ դոլար: Հետագայում, մինչև տարեվերջ, ինչպես նաև 2010թ. ընթացքում ՀՀ դրամն անընդհատ արժեզրկվել է և մարտ ամսին կազմել 400.5 դր.²⁶⁸: Այսինքն, տնտեսության աջակցության համար ներգրավված արտարժույթային միջոցների մի մասը կամ չի ծառայել իր նպատակին ընդհանրապես՝ մնալով տնտեսության ֆինանսական հատվածում կամ օգտագործվել է փոխարժեքի տատանումները կանխելու և կարգավորելու համար:

Ահա այս հանգամանքները պայմանավորել են ՀՀ-ում տնտեսական աճին պետական ծախսերի նպաստելու ցուցանիշի փոքր արժեքը, ինչն էլ 2008-2009թթ. ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պայմաններում ստացել է բացասական դրսևորում:

Այսինքն՝ կարելի է փաստել, որ տնտեսական անվտանգության ապահովման շրջանակներում տնտեսական աճի խթանման քաղաքականությունը (կամ կարճաժամկետ պահանջարկի պետական ծախսերի աճի միջոցով խթանման հակաճգնաժամային քաղաքականությունը) վերը նշված պատճառներով իրականացվում է խիստ ցածր արդյունավետությամբ:

Այսպիսով, մի կողմից ՀՀ տնտեսության ներքին ցածր «դիմադրողականությունը», մյուս կողմից պետության տնտեսությանը «օգնության» մեխանիզմների ցածր արդյունավետությունը պայմանավորում են ՀՀ տնտեսության ճգնաժամերին դիմակայելու, ըստ էության, անընդունակությունը՝ հարուցելով երկրի տնտեսական անվտանգության համակարգի ապահովման լրջագույն դժվարություններ:

²⁶⁸ Աղբյուրը՝ Հայաստանի Ֆինանսների վիճակագրություն 2010թ.
http://armstat.am/file/article/finansner_11_7.pdf

ԳԼՈՒԽ 4. ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՄԱԼԻՐ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ. ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ ԵՎ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐ

4.1. ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակարդակի համալիր-գործոնային գնահատումը

Հիմք ընդունելով աշխատանքի 2.3 ենթագլխում մեր կողմից մշակված մեթոդաբանությունը՝ իրականացնենք ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակարդակի համալիր գնահատում: Նախ և առաջ, ըստ առաջարկված մեթոդաբանության՝ անհրաժեշտ է առանձնացնել տնտեսական անվտանգության գնահատման համար առաջնային կամ ուղղորդող և երկրորդային ցուցանիշները: Եթե առաջնային ցուցանիշների վատթարացումը շատ կործանարար հետևանքներ կարող է ունենալ տնտեսության համար՝ ընդհուպ մինչև ճգնաժամային իրավիճակների առաջացում, ապա երկրորդային ցուցանիշների վատթարացումը տնտեսական զարգացման տեմպերի լուրջ խաթարումների չի հանգեցնի, պարզապես, այդ ցուցանիշների մասով կնվազի տնտեսության արդյունավետությունը:

Հայրենական և արտասահմանյան տնտեսագիտական գրականության մեջ մինչև հիմա իրականացված հիմնական հետազոտություններում²⁶⁹ որպես տնտեսական անվտանգության առաջնային ցուցանիշ դիտարկվում է տնտեսական աճի տեմպը: Մենք նույնպես հակված ենք այդ մոտեցմանը, քանի որ տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման մնացած բոլոր ցուցանիշներն, ըստ էության, ուղղակի կամ անուղղակիորեն կապված են տնտեսական աճի տեմպերի հետ, կամ պայմանավորված են դրանով: Ուստի, որպես տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման առաջնային ցուցանիշ դիտարկենք ՀՀ տնտեսական աճ տեմպերն ու 1 շնչին բաժին

²⁶⁹ Մարկոսյան Ա. Տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները. մեթոդաբանություն և արդյունքներ, «Նորավանք գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան 2005, էջ 99, 115, Манасерян Т., Основы экономической безопасности. - Ер.: Изд-во РАУ, 2009, с. 17-20, Сенчагов В., Экономическая безопасность России, стр. 74; Илларионов А., Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики, 1998, №10; Глазьев С.Ю. Геноцид. Россия и новый мировой порядок. Стратегия экономического роста на пороге XXI века. М., 1997, с. 164—165 և այլն:

ընկնող ՀՆԱ-ի աճը, այնուհետև վերլուծենք տնտեսական անվտանգության ցուցանիշների ընդհանուր համակարգը՝ խմբավորելով դրանք՝ ներքին, արտաքին և սոցիալական խմբերում:

Ինչպես ներկայացված է 2.3 ենթագլխում մեր կողմից մշակված մեթոդաբանության մեջ՝ երկրի տնտեսական անվտանգության գնահատման յուրաքանչյուր ցուցանիշի վերլուծության պարագայում մենք կառանձնացնենք 4 միջակայք՝ կայունության, միջին, վտանգավոր և կրիտիկական միջակայքեր:

Յուրաքանչյուր միջակայքի հաշվարկի համար տվյալ եկամտային խմբում ներառված երկրները կտարանջատվեն 3 խմբի՝ տվյալ ցուցանիշի մասով լավագույն արդյունքներ գրանցած 10²⁷⁰ երկրներ, վատագույն արդյունք գրանցած 10²⁷¹ երկրներ և միջին արդյունքներ գրանցած երկրներ: **Կայունության միջակայք** կհամարվի լավագույն արդյունքներ գրանցած երկրների միջինից բարձր ցուցանիշի առկայությունը, **միջին վիճակը**՝ դրանից ցածր, բայց ոչ նվազ, քան միջին արդյունք ունեցող երկրների միջինը, **վտանգավոր միջակայք**՝ միջին արդյունք ունեցող երկրների միջինից ցածր, բայց ոչ նվազ, քան վատագույն ցուցանիշներ գրանցած երկրների միջին մեծությունը: Որպես անվտանգության **շեմ** կհամարենք ամենացածր արդյունքներն ունեցող խմբի երկրների տվյալ ցուցանիշի միջին մեծությունը, որից ցածր արժեքը կվկայի երկրում նշված ցուցանիշի մասով կրիտիկական վիճակի, այսինքն ճգնաժամի առկայության մասին:

Համաձայն համաշխարհային բանկի դասակարգման՝ 2015թ.-ին Հայաստանը գտնվում է միջին-ցածր եկամուտներ ունեցող երկրների խմբում, որում ներառված երկրների 1 շնչի հաշվով համախառն ազգային եկամուտը կազմում է 1045-4125 ԱՄՆ դոլար²⁷²: Տվյալ խումբը ներառում է 51 երկիր, որոնց տվյալների հիման վրա էլ իրականացնենք վերլուծությունը:

²⁷⁰ 10 թվի ընտրությունը կարող է փոփոխվել այն դեպքում, երբ ընտրվող երկրներից 9-րդի և 10-րդի ցուցանիշների տարբերությունը զգալի լինի, իսկ 10-րդի և 11-րդի տարբերությունը՝ ոչ, այդ դեպքում կընտրվի 9 երկիր, տրամաբանությունը շարունակական է նաև 9-ից 8 փոխվելու պարագայում և այլն: Նույն տրամաբանությամբ կարող է 10 երկրի փոխարեն ընտրվել 11, երբ 10-ի և 11-ի տարբերությունը լինի չնչին, իսկ 11-ի և 12-ը՝ զգալի:

²⁷¹ Այստեղ 10 թվի փոփոխության անհրաժեշտության դեպքում կպահպանվի լավագույն 10 երկրների ընտրության սկզբունքը:

²⁷² <http://data.worldbank.org/news/2015-country-classifications>

Նախ դիտարկենք տնտեսական աճի ցուցանիշը 2000, 2005-2014թթ. համար:

Աղյուսակ 4.1.1.

Միջին ցածր եկամտով երկրների տնտեսական աճի ցուցանիշների

անվտանգության միջակայքերն ու ՀՀ տնտեսական աճը (%)²⁷³

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Կայունության միջակայք	մինչև 10,2	մինչև 9,0	մինչև 10,4	մինչև 13,8	մինչև 8,9	մինչև 8,2	մինչև 9,0	մինչև 10,0	մինչև 8,3	մինչև 7,7	մինչև 7,6
միջին միջակայք	10.2-5,5	9.0-6,3	10.4-6,5	13.7-6,9	8.9-7,1	8.2-4,2	9.0-6,3	10.0-6,0	8.3-5,0	7.7-5,5	7.6-5,8
վտանգավոր միջակայք	5.5-1,0	6.3-1,6	6.5-1,6	6.9-1,2	7.1-1,1	4.2-(-1,9)	6.3-2,1	6.0-2,0	5.0-1,2	5.5-2,0	5.8-2,0
Կրիտիկական միջակայք	1.0-ից ցածր	1.6-ից ցածր	1.6-ից ցածր	1.2-ից ցածր	1.1-ից ցածր	-1.9-ից ցածր	2.1-ից ցածր	2.0-ից ցածր	1.2-ից ցածր	2.0-ից ցածր	2.0-ից ցածր
ՀՀ տնտ. աճը	5,9	13,9	13,2	13,7	6,9	-14,1	2,2	4,7	7,2	3,5	3,4

Աղյուսակ 4.1.1-ի տվյալները վկայում են այն մասին, որ ըստ մեր կողմից մշակված մեթոդաբանության՝ 2005-2006թթ. ՀՀ տնտեսությունը գտնվել է կայունության միջակայքում և անհանգստության տեղիք չի տվել: 2007թ. թեև ապահովվել է 13.7% տնտեսական աճ, սակայն կայունության միջակայքից ՀՀ տնտեսությունն անցել է միջինի, ինչը ենթադրում էր կանխարգելման միջոցառումների իրականացում, սակայն ոչինչ չի իրականացվել: 2008թ.-ին ՀՀ հայտնվել է վտանգավոր միջակայքում և տնտեսությունն այդ վիճակից դուրս բերելու համար կառավարությունը պետք է իրականացներ իրավիճակը կայունացնելու ուղղությամբ գործնական-կառուցողական քայլեր՝ ինչը նույնպես չի արվել: 2009թ.-ին ՀՀ տնտեսությունը հասել է ծայրահեղ կրիտիկական վիճակի (ճգնաժամ), ընդ որում՝ նշենք, որ 2009թ.-ի ՀՀ տնտեսական անկման և դիտարկվող երկրների խմբի համար շեմային մեծության միջև տարբերությունը ահռելի է՝ ավելի քան 12%: Այս հանգամանքը թերևս պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով, որոնց մեջ հարկ է առանձնացնել.

- ՀՀ տնտեսության կառուցվածքային անհամամասնությունների խորացումը (որոնք քննարկվել են 3.2 աշխատանքի բաժնում), ինչը զգալիորեն սահմանափակում էր անկումը կասեցնելու՝ տնտեսության «դիմադրողականությունը»,

²⁷³ Աղբյուրը՝ համաշխարհային բանկի տվյալների էլեկտրոնային բազա՝ <http://databank.worldbank.org/data>, վերջին մուտքը՝ 11/12/2015թ.

- կառավարության կողմից կարճաժամկետ պահանջարկի կառավարման միջոցով տնտեսական աճը խթանելու դժվարությունները (որոնք քննարկվել են աշխատանքի 3.3 բաժնում),
- պետության կողմից հակաճգնաժամային միջոցառումների իրականացման անհրաժեշտության «ուշ գիտակցումն» ու այդ քաղաքականության ցածր արդյունավետությունը (կառավարության հակաճգնաժամային միջոցառումների ծրագիրը սկսել է իրականացվել 2009թ.-ի կեսերից և անկախ նրանից, թե այդ միջոցառումները ճիշտ էին, թե սխալ, դրանք արդեն անգոր էին կասեցնելու տնտեսական անկումը):

Հետագայում՝ 2010-2011թթ., ՀՀ տնտեսությունը կրիտիկական գոտուց վերադարձել է վտանգավորության միջակայք, իսկ 2012թ.-ին նույնիսկ հայտնվել միջին վիճակում, որը, սակայն, պահպանել չի հաջողվել, և 2013-2014թթ. ՀՀ-ն կրկին վտանգավոր միջակայքում է:

Աղյուսակ 4.1.2.

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների և ՀՀ 1 շնչի հաշվով

ՀՆԱ-ի աճի ցուցանիշները²⁷⁴

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Կայունության միջակայք	մինչև 11,1	մինչև 9,5	մինչև 10,3	մինչև 14,4	մինչև 10,1	մինչև 9,6	մինչև 8,0	մինչև 9,8	մինչև 9,4	մինչև 8,5	մինչև 6,7
միջին միջակայք	11.1-5,8	9.5-7,0	10.3-6,5	14.4-6,5	10.1-7,5	9.6-4,6	8.0-5,8	9.8-5,5	9.4-5,9	8.5-5,5	6.7-5,0
վտանգավոր միջակայք	5.8-0,6	7.0-1,7	6.5-1,9	6.5-2,0	7.5-1,4	4.6-(-0,4)	5.8-1,5	5.5-0,8	5.9-1,5	5.5-1,5	5.0-2,0
Կրիտիկական միջակայք	0.6-ից ցածր	1,7-ից ցածր	1,9-ից ցածր	2,0-ից ցածր	1,4-ից ցածր	-0,4-ից ցածր	1,5-ից ցածր	0,8-ից ցածր	1,5-ից ցածր	1,5-ից ցածր	2,0-ից ցածր
ՀՀ 1 շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի աճը	6,5	14,3	13,7	14,3	7,4	-13,9	2,3	4,5	6,8	3,0	2,9

Սա վկայում է ՀՀ կառավարության տնտեսական աճի ապահովման թիրախների ոչ ճիշտ ընտրության մասին, իսկ դրա ապահովման տնտեսական քաղաքականության ցածր արդյունավետությունը նորից կարող են հանգեցնել ճգնաժամի՝ վերադարձնելով տնտեսությունը կրիտիկական միջակայք:

²⁷⁴ Աղբյուրը՝ համաշխարհային բանկի տվյալների էլեկտրոնային բազա՝ <http://databank.worldbank.org/data>, վերջին մուտքը՝ 11/12/2015թ.

Նշենք, որ պատկերը նույնն է նաև 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի ցուցանիշի միջոցով վերլուծության պարագայում (տե՛ս աղյուսակ 4.1.2.):

Ընտրված մեթոդաբանությամբ վերլուծության արդյունքների հավաստիության մեջ համոզվելու համար ՀՀ տնտեսական աճի և 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի աճի ցուցանիշների միջոցով տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատումն իրականացնենք նաև մինչև հիմա ընդունված՝ նույն ցուցանիշների համաշխարհային միջին մեծության հետ համեմատության միջոցով:

Աղյուսակ 4.1.3.

ՀՀ տնտեսական աճի համեմատությունը տնտեսական աճի համաշխարհային

միջին մեծության հետ²⁷⁵

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Տնտեսական աճի համաշխարհային միջին մեծություն	4,3	3,6	4,1	3,9	1,5	-2,1	4,1	2,8	2,3	2,4	2,5
ՀՀ տնտեսական աճը	5,9	13,9	13,2	13,7	6,9	-14,1	2,2	4,7	7,2	3,5	3,4
1 շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի աճի համաշխարհային միջին մեծություն	2,9	2,3	2,8	2,7	0,2	-3,2	2,8	1,6	1,1	1,1	1,3
ՀՀ 1 շնչի հաշվով ՀՀ ՀՆԱ-ի աճը	6,5	14,3	13,7	14,3	7,4	-13,9	2,3	4,5	6,8	3,0	2,9

Վերլուծությունն այս մեթոդաբանությամբ իրականացնելու պարագայում ստացվում է. ՀՀ տնտեսական աճը համաշխարհային միջինի հետ համեմատած զգալիորեն բարձր է նախաճգնաժամային տարիներին, ինչը չի հուշում կառուցողական միջոցառումների իրականացման անհրաժեշտության մասին: Սակայն 2009թ. գրանցած տնտեսական անկումը ՀՀ-ում գերազանցում է համաշխարհային միջինն ավելի քան 7 անգամ: Այսինքն, այս մեթոդաբանությամբ իրականացված վերլուծությունը հնարավորություն չի տալիս ցուցանիշների փոփոխության դինամիկայի միջոցով կանխատեսել վերահաս սպառնալիքների (վտանգների) ի հայտ գալու կամ մոտենալու հավանականությունը, որով պայմանավորված նաև իրականացնելու հակազդող քաղաքականու-

²⁷⁵ Աղբյուրը՝ համաշխարհային բանկի տվյալների էլեկտրոնային բազա՝

<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators#>, վերջին մուտքը՝ 11/12/2015թ.

թյուն: Եթե դրան հավելենք նաև տնտեսական քաղաքականությանը բնորոշ ժամանակային խզումները (լազ), որոնք ընկած են սպառնալիքի գիտակցման, անհրաժեշտ գործողությունների իրականացման և արդյունքների ստացման ժամանակահատվածների միջև, ապա ակնհայտ է, որ այս մեթոդով երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի հնարավոր փոփոխությունները կանխատեսելու և հակազդող քաղաքականության միջոցով «կառավարելիության» միջակայքում պահպանելը գրեթե անհնար է, քանի որ քաղաքականության ներքին լազը բավական մեծ է, ինչը մեր կողմից առաջարկվող մեթոդի պարագայում կարելի է նվազագույնի հասցնել:

Պատկերը գրեթե նույնն է այս մեթոդով 1 շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի ցուցանիշի միջոցով վերլուծության պարագայում:

Այսպիսով, ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման երկրորդային ցուցանիշների վերլուծությունը կշարունակենք իրականացնել մեր կողմից առաջարկվող մեթոդաբանությամբ: Իհարկե, ցուցանիշների երկրորդային բնորոշումը խիստ պայմանական է, քանի որ խոսքը վերաբերում է տնտեսական ու սոցիալական այնպիսի ցուցանիշների, որոնց փոփոխությունը, թեև անմիջականորեն չի հանգեցնի տնտեսական անկման, սակայն կարող է զգալիորեն նպաստել տնտեսության այդ վիճակում հայտնվելուն՝ նվազեցնելով տնտեսական անվտանգության մակարդակը:

Տնտեսական անվտանգության գնահատման ցուցանիշները խմբավորենք **ներքին տնտեսական** (ՀՆԱ-ի և 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի աճ, գնաճ, հարկեր/ՀՆԱ, գիտահետազոտական և փորձակոնստրուկտորական աշխատանքների (ԳՀՓԿԱ) վրա իրականացվող ծախսերի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում), **արտաքին տնտեսական** (ՕՈՒՆ/ՀՆԱ, արտահանում/ՀՆԱ, արտահանման տարեկան աճ, բարձր տեխնոլոգիաների արտահանման տեսակարար կշիռ արտահանման մեջ, սննդամթերքի ներմուծման մասնաբաժինը ընդհանուր ներմուծման մեջ, արտաքին պարտքի բեռ) և **սոցիալական** ցուցանիշներ (աղքատություն, գործազրկություն, Զինիի գործակից)²⁷⁶

²⁷⁶ Ցուցանիշներն ընտրվել են հետևյալ վերլուծությունների համադրման արդյունքում՝ **Մարկոսյան Ա.** Տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները. մեթոդաբանություն և արդյունքներ, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան 2005, էջ 105-107, **Манасерян Т.**, Основы экономической безопасности. - Ер.: Изд-во РАУ, 2009, с. 24-27, **Сенчагов В.**, Экономическая безопасность России, Москва 2005, с. 84, **Илларионов А.**, Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики,

խմբերում: Այս դեպքում յուրաքանչյուր ցուցանիշի համար, ընտրված երկրների խմբում (միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրներ) կհաշվարկենք միջին և անվտանգության շեմ հանդիսացող ցուցանիշները: ՀՀ համապատասխան ցուցանիշի համեմատությունը խմբի միջինի և շեմային մեծության հետ կորոշի գոտին (անվտանգ, վտանգավոր և կրիտիկական), որում գտնվում է Հայաստանը դիտարկվող ցուցանիշի մասով: Այսինքն, խմբի **միջինից բարձր** (ցածր) ցուցանիշի պարագայում ՀՀ-ն կգտնվի անվտանգ գոտում (վիճակը բավարար է), **միջինից ցածրի** պարագայում՝ ցուցանիշի վրա ազդող քաղաքականության մեջ առկա է էական փոփոխությունների անհրաժեշտություն, իսկ անվտանգության **շեմից ցածրի** դեպքում՝ վտանգ կա, որ տվյալ ցուցանիշը զգալի ազդեցություն կունենա տնտեսական անվտանգության մակարդակի նվազման վրա և առկա է քաղաքականության մեջ արմատական փոփոխությունների անհրաժեշտություն:

Ներքին տնտեսական գործոններից տնտեսական աճին և 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի աճին արդեն իսկ անդրադարձել ենք, ուստի ստորև դիտարկենք գնաճի, հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցության, ՀՆԱ-ում գիտահետազոտական և փորձակոնստրուկտորական աշխատանքների (ԳՀՓԿԱ) վրա իրականացվող ծախսերի տեսակարար կշռի վերլուծությանը:

Նախ, անդրադառնանք գնաճի մակարդակի վերլուծությանը (աղյուսակ 4.1.5):

Աղյուսակ 4.1.5.

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների գնաճի միջին և շեմային մակարդակի ու

ՀՀ գնաճի համեմատություն²⁷⁷

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
միջին մեծություն	3,1	4,8	5,5	5,6	7,6	3,6	4,8	6,4	6,1	4,5	4,3
շեմային (կրիտիկական) մեծություն	19,3	13,3	13,5	14,7	17,0	13,7	12,4	14,2	19,9	14,9	16,3
ՀՀ գնաճի ինդեքս	-0,8	0,6	2,9	4,4	8,9	3,4	8,2	7,7	2,6	5,8	3,0

Համաձայն ներկայացված տվյալների՝ 2008, 2010-2011 և 2013թթ. ՀՀ գնաճի մակարդակը գերազանցում է խմբի միջինը, սակայն դեռևս բավական հեռու է կրիտիկական մակարդակից, ինչը վկայում է այն մասին, որ որոշակի քայլեր կարելի է իրականացնել:

1998, №10, **Глазьев С.Ю.** Геноцид. Россия и новый мировой порядок. Стратегия экономического роста на пороге XXI века. М., 1997, с. 164–165.

²⁷⁷ Աղբյուրը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

նացնել տվյալ ցուցանիշի բարելավման ուղղությամբ, սակայն այն տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից դեռևս վտանգ չի ներկայացնում:

Աղյուսակ 4.1.6-ում ներկայացված է հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցության վերլուծությունը:

Աղյուսակ 4.1.6.

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների հարկեր/ՀՆԱ միջին և շեմային

մակարդակի ու ՀՀ հարկեր/ՀՆԱ համեմատություն²⁷⁸

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
միջին մեծություն	14,7	14,3	14,3	15,9	17,2	15,2	15,2	16,0	15,8	16,1	16,9
շեմային (կրիտիկական) մեծություն	6,1	7,4	5,1	5,5	6,5	8,1	3,4	5,9	6,8	7,4	8,3
ՀՀ հարկեր/ՀՆԱ	14,8	14,3	14,4	16,1	17,3	16,5	17,1	17,2	18,7	22,0	21,9

Հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցությունը դիտարկվող ողջ ժամանակահատվածում ՀՀ-ում ավելի մեծ է, քան խմբի միջինը: Սա վկայում է այն մասին, որ այս ցուցանիշի մասով ևս ՀՀ-ն լուրջ խնդիրներ չկան: Իհարկե սա չի նշանակում, որ այս ցուցանիշի բարելավման անհրաժեշտությունը ընդհանրապես բացակայում է, առավել ևս, որ հարկման կառուցվածքի, մեխանիզմների, ինչպես նաև ստվերային տնտեսության ծավալների տարբերություններն առանձին երկրներում աղճատում են հարկեր/ՀՆԱ իրական հարաբերակցության պատկերը: Իսկ ինչպես հայտնի է, ՀՀ-ում ստվերային տնտեսության ծավալները բավական մեծ են, և ըստ ոչ պաշտոնական գնահատումների հասնում է մինչև ՀՆԱ-ի նկատմամբ 40%: Հետևաբար, հարկեր/ՀՆԱ ցուցանիշի բարելավման հնարավորությունը բավական մեծ է, ինչը պետք է իրականացնել ստվերային տնտեսության ծավալների հետևողականորեն կրճատման միջոցով:

Աղյուսակ 4.1.7-ում ներկայացված է հանրապետության ՀՆԱ-ում գիտահետազոտական և փորձակոնստրուկտորական աշխատանքների (ԳՀՓԿԱ) վրա իրականացվող ծախսերի տեսակարար կշռի վերլուծությունը:

Այս ցուցանիշով ՀՀ-ն մշտապես գրեթե կրկնակի զիջում է խմբի միջինին, սակայն չի հասնում կրիտիկական մակարդակին: Սա վկայում է այն մասին, որ գիտահետազոտական աշխատանքների վրա կատարվող ծախսերի աստիճանական աճը զգալի

²⁷⁸ Աղբյուրը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

նպաստ կբերի գիտության զարգացմանը՝ դառնալով գիտատար արտադրանքի թողարկման ծավալների աճի երաշխիք:

Աղյուսակ 4.1.7.

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների ՀՆԱ-ում գիտահետազոտական և փորձակոնստրուկտորական աշխատանքների (ԳՀՓԿԱ) վրա իրականացվող ծախսերի տեսակարար կշռի միջին և շեմային մակարդակի ու ՀՀ նույն ցուցանիշի համեմատություն²⁷⁹

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
միջին մեծություն	0,55	0,50	0,50	0,39	0,45	0,44	0,59	0,50	0,52	0,57	0,61
շեմային (կրիտիկական) մեծություն	0,13	0,09	0,11	0,08	0,09	0,07	0,10	0,08	0,11	0,15	0,14
ՀՀ ՀՆԱ-ում գիտահետազոտական և փորձակոնստրուկտորական աշխատանքների (ԳՀՓԿԱ) վրա իրականացվող ծախսերի տեսակարար կշռը	0,18	0,26	0,24	0,21	0,22	0,29	0,24	0,27	0,25	0,29	0,30

Հաշվի առնելով, որ ՀՀ-ում այս ցուցանիշը բավական հեռու է խմբի համար հաշվարկված անվտանգության շեմից, այսինքն այն տնտեսական անվտանգության ուղղակի սպառնալիք չի հանդիսանում: Սակայն ՀՀ-ում գիտություն-արտադրություն կապը գործնականում չի գործում, իսկ այդ պայմաններում գիտության վրա կատարված ծախսերի ազդեցությունը տնտեսական աճի տեմպերի վրա գնահատել գրեթե անհնար է, ուստի այս ցուցանիշի բարելավմանն ուղղված քաղաքականությանը, մեր հետազոտության շրջանակներում չենք անդրադառնա:

Արտաքին տնտեսական գործոններից վերլուծենք ՕՌՆ/ՀՆԱ, արտահանում/ՀՆԱ, արտահանման աճի տեմպեր, բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանման մասնաբաժինը արտահանման մեջ, սննդամթերքի ներմուծման մասնաբաժինը ներմուծման մեջ և արտաքին պարտքի ցուցանիշներին:

Աղյուսակ 4.1.8-ում ներկայացված է ՕՌՆ/ՀՆԱ վերլուծությունը:

Աղյուսակի տվյալները ցույց են տալիս, որ մինչև 2010թ. ՀՀ ՕՌՆ/ՀՆԱ հարաբերակցությունը անընդհատ աճի միտում է ունեցել՝ պահպանելով խմբի միջինից բարձր մակարդակը:

²⁷⁹ Աղբյուրը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

Աղյուսակ 4.1.8.

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների ՕՌԻՆ/ՀՆԱ միջին և շեմային մակարդակի ու ՀՀ նույն ցուցանիշի համեմատություն²⁸⁰

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
միջին մեծություն	4,4	6,0	6,8	7,2	8,1	5,9	6,8	6,2	5,9	5,4	4,2
շեմային (կրիտիկական) մեծություն	0,6	0,6	0,5	1,2	0,6	1,1	0,4	0,4	1,0	0,8	1,2
ՀՀ ՕՌԻՆ/ՀՆԱ	5,5	6,0	7,3	7,3	8,1	8,8	5,7	6,4	4,9	3,6	3,7

2010-ից սկսած այն առավել տատանողական բնույթ է ստացել, սակայն ընդհանուր տրենդը նվազման ուղղություն է ունեցել, սկսած 2012թ.-ից, այն կայուն ցածր է եղել խմբի միջինից: ՕՌԻՆ/ՀՆԱ ցուցանիշի նման դինամիկան վկայում է, որ թեպետ այս տեսանկյունից վիճակը վատթարագույն չէ, այնուամենայնիվ, 2009թ.-ից սկսված, այս ցուցանիշի շարունակական անկումը ազդակ է կառուցողական միջոցառումներ նախաձեռնելու համար:

Աղյուսակ 4.1.9-ում ներկայացված է Արտահանում/ՀՆԱ վերլուծությունը:

Աղյուսակ 4.1.9.

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների արտահանում/ՀՆԱ միջին և շեմային

մակարդակի և ՀՀ նույն ցուցանիշի համեմատություն²⁸¹

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
միջին մեծություն	39,1	39,4	37,8	37,5	36,3	35,0	35,3	37,1	37,0	36,0	35,2
շեմային (կրիտիկական) մեծություն	11,1	13,4	12,4	12,4	14,1	14,1	13,3	14,0	14,1	11,6	14,4
ՀՀ Արտահանում/ՀՆԱ	23,4	28,8	23,4	19,2	15,0	15,5	20,8	23,8	24,6	27,0	31,3

ՀՀ-ում արտահանում/ՀՆԱ հարաբերակցությունը դիտարկվող ժամանակահատվածում մշտապես ցածր է եղել խմբի միջին ցուցանիշից, ինչն, ի թիվս բազմաթիվ օբյեկտիվ պատճառների, վկայում է նաև հայկական ապրանքների ոչ բավարար մրցունակության մասին: Ընդ որում՝ արտահանում/ՀՆԱ հարաբերակցության առումով հատկապես մտահոգող են 2008-2009թթ. ցուցանիշները, որոնք բավական մոտ են խմբի կրիտիկական շեմին: Իհարկե, ՀՆԱ-ում արտահանման մեծ մասնաբաժինն էլ, իր հերթին մեծացնում է արտաքին շուկաներից կախվածությունը (ինչը նույնպես տնտեսական անվտանգության սպառնալիք է, հատկապես այն դեպքերում, երբ արտահանումը

²⁸⁰ Աղբյուրը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

²⁸¹ Աղբյուրը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

ապրանքային կամ աշխարհագրական առումով կենտրոնացվածության բարձր աստիճան ունի), սակայն ՀՀ ցուցանիշներն այս առումով դեռևս շատ հեռու են նման սպառնալիք դառնալու համար, այդ պատճառով էլ մեր դեպքում դեռևս արդիական է արտաքին շուկաներում տեղական արտադրության ապրանքների մրցունակության բարձրացման խնդիրը:

Պետք է նշել, որ արտահանումը մակրոտնտեսական այն ցուցանիշն է, որն ամենաարագն է արձագանքում համաշխարհային տնտեսության մեջ տեղի ունեցող փոփոխություններին, ու այս առումով այն կարող է նախազգուշացնել հնարավոր ճգնաժամերի և դրանց հնարավոր ազդեցության չափի մասին: Այսպես, 2007-2008թթ. ՀՀ արտահանում/ՀՆԱ ցուցանիշի անկումը վկայում է այն մասին, որ ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը շատ ավելի վաղ էր սկսել ազդել ՀՀ տնտեսության վրա, քան դա արձանագրվեց ՀՆԱ-ի անկման տեսքով: Ուստի, այս եղանակով իրականացվող վերլուծությունը կարող է որոշակի նախազգուշական ազդակներ հաղորդել տնտեսական պարբերաշրջանների վերաբերյալ:

Աղյուսակ 4.1.10-ում ներկայացված է արտահանման աճի վերլուծությունը:

Աղյուսակ 4.1.10.

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների արտահանման աճի միջին և շեմային

մակարդակի ու ՀՀ նույն ցուցանիշի համեմատություն²⁸²

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
միջին մեծություն	20,1	18,2	23,4	21,2	22,4	17,4	18,8	16,2	16,1	15,7	21,4
շեմային (կրիտիկական) մեծություն	0,3	0,8	3,6	2,1	1,0	-8,0	2,4	2,3	-3,2	0,1	-0,5
ՀՀ արտահանման աճի տեմպ	18,9	15,9	-7,3	-3,5	-13,1	-10,4	26,5	14,7	8,4	16,3	22,6

Այս ցուցանիշի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դիտարկվող գրեթե ողջ ժամանակահատվածում ՀՀ արտահանման աճը ցածր է եղել խմբի միջին ցուցանիշից, իսկ 2006-2009թթ. ընթացքում այն իջել է խմբի կրիտիկական ցուցանիշներից: Ընդ որում, եթե 2008-2009թթ. արտահանման բացասական աճը հիմնականում պայմանավորված էր ֆինանսատնտեսական ճգնաժամով, ապա 2006-2007թթ. անկումը, ինչպես արդեն

²⁸² Աղբյուրը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

նշել ենք, հիմնականում ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ ՀՀ դրամի արժևորման արդյունք էր, սակայն այն նույնպես ազդակ էր վերահաս տնտեսական վտանգի վերաբերյալ:

Աղյուսակ 4.1.11-ում ներկայացված է արտահանման մեջ բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանման տեսակարար կշռի վերլուծությունը:

Աղյուսակ 4.1.11.

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների արտահանման մեջ բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանման տեսակարար կշռի միջին և շեմային մակարդակի ու ՀՀ նույն ցուցանիշի համեմատություն²⁸³

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
միջին մեծություն	12,9	9,8	10,8	8,3	8,2	10,1	10,5	14,7	9,8	9,2	9.1
շեմային (կրիտիկական) մեծություն	0,6	0,5	0,7	0,7	1,0	0,6	0,8	0,8	0,8	0,8	0.8
ՀՀ արտահանման մեջ բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանման տեսակարար կշիռ	4,7	0,6	1,1	0,9	1,4	2,2	1,8	2,6	2,6	2,9	3.0

Դիտարկելով արտահանման մեջ բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանման տեսակարար կշիռը՝ կրկին կարող ենք փաստել, որ այս ցուցանիշով ևս Հայաստանը զիջում է խմբի միջին ցուցանիշը: Սակայն առավել հետաքրքրական է 2005-2008թթ. տվյալները, երբ ՀՀ ցուցանիշներն այս առումով զգալիորեն մոտ էին կրիտիկական շեմին, թեպետ նվազ չի եղել վերջինից: Սա ևս կարող է ազդակ հանդիսանալ տնտեսական քաղաքականության մեջ փոփոխությունների և ճշգրտումների իրականացման համար, թեպետ ավելի թույլ ազդակ կլինի, քան նախորդ երկու ցուցանիշները:

Ներմուծման մեջ սննդի ներմուծման մասնաբաժնով ՀՀ-ն դիտարկվող ժամանակահատվածում մշտապես ունեցել է խմբի միջինից բարձր ցուցանիշներ, ինչը նշանակում է, որ սննդամթերքի գրեթե բոլոր տեսակների մասով՝ հատկապես ռազմավարական նշանակության, հանրապետության ինքնաբավության մակարդակը բավական ցածր է:

Աղյուսակ 4.1.12-ում ներկայացված է ներմուծման մեջ սննդի ներմուծման տեսակարար կշռի վերլուծությունը:

²⁸³ Աղբյուրը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

Աղյուսակ 4.1.12.

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների ներմուծման մեջ սննդի ներմուծման տեսակարար կշռի միջին և շեմային մակարդակի ու ՀՀ նույն ցուցանիշի

համեմատություն²⁸⁴

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
միջին մեծություն	13,5	12,4	12,1	11,9	12,1	13,5	13,2	12,7	12,3	12,2	13,8
շեմային (կրիտիկական) մեծություն	26,3	29,0	25,9	24,5	26,9	28,2	27,1	28,0	26,0	28,4	26,4
ՀՀ ներմուծման մեջ սննդի ներմուծման տեսակարար կշիռ	25,3	18,5	15,9	18,1	18,7	19,3	18,0	19,8	19,0	20,3	19,5

Այս ցուցանիշը հիմնականում «լոկալ» բնույթ ունի և կարևորվում է պարենային անվտանգության տեսանկյունից, որը հանդիսանում է տնտեսական անվտանգության կարևոր, բայց ոչ հիմնական բաղադրիչը:

Դիտարկվող ժամանակաշրջանում գրեթե միշտ արտաքին պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությունը ՀՀ-ում բարձր է եղել խմբի միջին մեծությունից:

Աղյուսակ 4.1.13-ում ներկայացված է արտաքին պարտքի վերլուծությունը:

Աղյուսակ 4.1.13.

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների արտաքին պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցության ցուցանիշի միջին և շեմային մակարդակի ու ՀՀ նույն

ցուցանիշի համեմատություն²⁸⁵

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
միջին մեծություն	40,1	37,3	32,2	31,5	31,8	38,5	32,7	30,4	29,1	28,7	29,2	30,4
Շեմ (կրիտիկական մեծություն)	114,6	103,7	105,8	92,8	73,6	75,8	79,4	81,0	83,8	86,2	86,7	87,0
ՀՀ արտաքին պարտք	51,4	22,4	18,8	15,7	13,5	34,3	35,6	38,6	31,6	32,5	37,1	42,2

Արտաքին պետական պարտքի առումով առկա են տնտեսական անվտանգության լուրջ սպառնալիքներ, քանի որ վերջինիս սպասարկման հիմնական աղբյուրը տնտեսական աճի տեմպերն են: Աճող տնտեսությունից հավաքագրվող լրացուցիչ հարկերը

²⁸⁴ Աղբյուրը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

²⁸⁵ Աղբյուրը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

պետք է ստեղծեն պետական պարտքի սպասարկման տնտեսական նախադրյալները (ինչի համար արտաքին պարտքը ներգրավվում է):

Մյուս կողմից, արտաքին պարտքի սպասարկմանն ուղղվող մեծ գումարները սահամանափակում են տնտեսական աճի հնարավորությունները, քանի որ այդ դեպքում տեղի է ունենում երկրից կապիտալի արտահոսք: Եվ եթե պարտքի մեծ բեռ ունեցող երկրները բախվում են նաև տնտեսական աճ ապահովելու դժվարություններին, պարտքային ճգնաժամերն անխուսափելի են, ինչն, իր հերթին, անխուսափելիորեն հանգեցնելու է նաև ընդհանուր տնտեսական ճգնաժամի:

Սոցիալական ցուցանիշներից անդրադառնանք աղքատությանը, գործազրկությանը և Զինիի գործակցին: Աղյուսակ 4.1.14-ում ներկայացված է աղքատության վերլուծությունը²⁸⁶:

Աղյուսակ 4.1.14.

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների աղքատության միջին և շեմային

մակարդակի ու ՀՀ նույն ցուցանիշի համեմատություն²⁸⁷

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
միջին մեծություն	21,1	25,6	24,7	22,1	20,5	21,9	208
շեմային (կրիտիկական) մեծություն	48,2	48,7	51,9	50,2	66,5	64,5	65.3
ՀՀ աղքատության մակարդակը	27,6	34,1	35,8	35	32,4	32	30

Աղյուսակի տվյալները վկայում են այն մասին, որ ՀՀ-ում աղքատության ցուցանիշը մշտապես միջինից մեծ է, ինչը վկայում է այս առումով առկա լրջագույն սպառնալիքների մասին: Ճիշտ է, այն դեռևս հեռու է կրիտիկական մակարդակից, սակայն 2008-2013թթ. ՀՀ բնակչության 27-36%-ը գտնվում է աղքատության գծից ներքև միջինացված տվյալով՝ 35,8%²⁸⁸, ինչը չափազանց բարձր ցուցանիշ է: Սա նշանակում է, որ յուրաքանչյուր 3 բնակչից 1-ը՝ աղքատության գծից ներքև է, ինչն արդեն տնտեսական անվտանգության լուրջ սպառնալիք է և հասցեական, հստակ միջոցառումներ իրականացնելու

²⁸⁶ ՀՀ-ի համար աղքատության ցուցանիշի հաշվարկում փոփոխություն է տեղի ունեցել և միայն 2008թ.-ից է այն համադրելի այլ երկրների ցուցանիշների հետ, այդ պատճառով հաշվարկներն իրականացվել են 2008թ.-ից

²⁸⁷ Աղբյուրը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

²⁸⁸ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=15005&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>

պարագայում հնարավոր կլինի իջեցնել այդ ցուցանիշը գոնե մինչև խմբի միջին մակարդակին: Աղյուսակ 4.1.15-ում ներկայացված է գործազրկության վերլուծությունը:

Աղյուսակ 4.1.15.

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների գործազրկության միջին և շեմային

մակարդակի ու ՀՀ նույն ցուցանիշի համեմատություն²⁸⁹

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
միջին մեծություն	5,6	5,2	5,4	5,8	5,3	5,7	5,9	5,2	5,0	5,2	5.2
շեմային (կրիտիկական) մեծություն	16,0	17,2	17,6	18,0	17,1	17,6	19,0	14,2	16,4	16,2	16.5
ՀՀ գործազրկության մակարդակը	18,9	27,8	28,6	28,4	16,4	18,7	19	18,4	17,3	16,2	17.6

Գործազրկության ցուցանիշով դիտարկվող գրեթե ողջ ժամանակահատվածում ՀՀ մշտապես գտնվել է ոչ միայն միջինից, այլև կրիտիկական մեծությունից բարձր գոտում, ինչը նշանակում է, որ այս տեսանկյունից առկա է ծայրահեղ վիճակ, ինչն, իր հերթին, պատճառ է դառնում ՀՀ տնտեսության համար մի շարք այլ սպառնալիքների դրսևորման՝ արտագաղթ, ուղեղների արտահոսք, երկրի տնտեսական ներուժի մասնակի իրացում և այլն: Թեև գործազրկության մակարդակի նվազեցմանն ուղղված քաղաքականությունը հիմնականում հանգում է տնտեսական աճը խթանելու միջոցով տնտեսական զարգացման ապահովմանն ու զբաղվածության մակարդակի բարձրացմանը, այնուամենայնիվ, մասնագիտական կողմնորոշման, տնտեսության և կրթական հաստատությունների մասնագիտությունների միջև կառուցվածքային անհամամասնությունների նվազեցումն ու կրթություն-աշխատաշուկա ուղղակի կապի ձևավորմանն ուղղված քայլերը նույնպես մեծ նշանակություն կունենան աշխատանքի տեղավորման մակարդակի բարձրացման ու սոցիալական լարվածությունը թուլացնելու գործում:

Ջինիի գործակիցը դիտարկվող ժամանակահատվածում միշտ միջինից ցածր է եղել, առաջին հայացքից դա վկայում է այն մասին, որ այս տեսանկյունից սուր խնդիրներ չկան, որոնք կարող են սպառնալ ՀՀ տնտեսական անվտանգությանը: Սակայն, կարծում ենք, որ եկամուտների մեծ բևեռացումը, ինչը ՀՀ-ում ակնհայտ է, զուտ հայկական «ֆենոմեն» չէ, այլ նաև առկա է ամբողջ աշխարհում:

Աղյուսակ 4.1.16-ում ներկայացված է Ջինի գործակցի վերլուծությունը:

²⁸⁹ Աղբյուրը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների Ջինիի գործակցի միջին և շեմային**մակարդակի ու ՀՀ նույն ցուցանիշի համեմատություն²⁹⁰**

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
միջին մեծություն	0.372	0.385	0.371	0.366	0.365	0.372	0.343	0.353	0.366	0.347	0.341
շեմ (կրիտիկական մեծություն)	0.567	0.590	0.560	0.558	0.536	0.515	0.544	0.549	0.574	0.537	0.518
ՀՀ Ջինիի գործակիցը	-	0.360	0.325	0.298	0.307	0.296	0.311	0.313	0.305	0.315	0.321

Դրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ դիտարկվող երկրների խմբում Հայաստանը հեռու է կրիտիկական գոտուց, ավելին, առանձին տարիներին զգալիորեն ցածր է եղել միջին գոտում գտնվող երկրների խմբից: Այնուամենայնիվ, այս առումով առկա են սպառնալիքներ և դրանց ազդեցության նվազեցումը տեսնում ենք ոլորտային, աշխարհագրական և տարածական առումով համաչափ տնտեսական աճի ապահովման միջոցով:

Այսպիսինն է 2000-2014թթ. կտրվածքով ՀՀ տնտեսական անվտանգության համալիր-գործոնային վերլուծությամբ գնահատականը՝ միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների խմբի համեմատությամբ: Այս մեթոդաբանության արդյունքում ստացված միջին և կրիտիկական ցուցանիշների օգտագործմամբ այժմ ամփոփենք 2015թ. առաջին 3 եռամսյակների արդյունքները՝ ներկայացնելով իրավիճակից բխող քայլերի բնույթն ու հրատապությունը

Ինչպես ցուց է տրված աղյուսակ 4.1.17-ում՝ Հայաստանը մի քանի ցուցանիշով բավական հեռու է միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների խմբի համանման միջին ցուցանիշներից (ԳՀՓԿ/ՀՆԱ, ներմուծման մեջ սննդամթերքի ներմուծման մասնաբաժին, արտաքին պարտք), որոնց պարագայում անհրաժեշտ են իրավիճակը բարելավելու, կամ ցուցանիշների վատթարացումը կանխելու միջոցառումներ: Իսկ առանձին ցուցանիշներով՝ (տնտեսական աճի տեմպ, տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանման մասնաբաժինը ընդհանուր արտահանման մեջ գործազրկություն, ՕՈՒՆ/ՀՆԱ, աղքատություն) ընդհուպ մոտեցել կամ արդեն գերազանցել է նաև շեմային (կրիտի-

²⁹⁰ Աղբյուրը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

կական) ցուցանիշները, ինչը ենթադրում է անհետաձգելի-կառուցողական քայլեր՝ իրավիճակը փոխելու ուղղությամբ:

Աղյուսակ 4.1.17.

ՀՀ տնտեսական անվտանգության համալիր-գործոնային գնահատումը 2014թ.

Ցուցանիշ	Խմբի միջին մեծություն	Խմբի շեմային արժեք	ՀՀ ցուցանիշներ 2014թ.	Մեկնաբանություն
Տնտեսական աճ	6.2-10.3	(-1.9)-(-2.6)	3.6 ²⁹¹	շտապ կառուցողական քայլերի անհրաժեշտություն թիրախային կետերի ուղղությամբ
1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի աճ	5.8-10.4	(-0.4)-(-2.0)	2.9 ²⁹²	շտապ կառուցողական քայլերի անհրաժեշտություն թիրախային կետերի ուղղությամբ
Գնաճ	3.1-7.6	12.4-19.9	3.0 ²⁹³	-
Հարկեր/ՀՆԱ	14.3-17.2	3.4-8.1	21.9 ²⁹⁴	-
ԳՀՖԿԱ/ՀՆԱ	0.39-0.59	0.07-0.11	0.30	կարելի է որոշակի քայլեր նախաձեռնել
ՕՈՒՆ/ՀՆԱ	4.2-8.1	0.5-1.2	3.7 ²⁹⁵	շտապ կառուցողական քայլերի անհրաժեշտություն կա
Արտահանում/ՀՆԱ	35.0-39.4	11.1-14.4	31.3 ²⁹⁶	շտապ կառուցողական քայլերի անհրաժեշտություն կա
Արտահանման աճ	15.4-23.4	(-8.0)-(-3.6)	22.6 ²⁹⁷	շտապ կառուցողական քայլերի անհրաժեշտություն կա
Բարձր տեխնոլոգիաների արտահանման տեսակարար կշիռ արտահանման մեջ	8.2-14.7	0.5-1.0	3.0 ²⁹⁸	շտապ կառուցողական քայլերի անհրաժեշտություն կա
Ներմուծման մեջ սննդի ներմուծման տեսակարար կշիռ	11.9-13.8	24.5-28.4	19.5 ²⁹⁹	կարելի է որոշակի քայլեր նախաձեռնել
Արտաքին պետական պարտք	28.7-40.1	73.6-114.6	42.2 ³⁰⁰	կարելի է որոշակի քայլեր նախաձեռնել
Աղքատության մակարդակ	20.5-25.6	27.6-35.8	30.0 ³⁰¹	շտապ կառուցողական քայլերի անհրաժեշտություն կա
Գործազրկության մակարդակ	5.0-5.9	14.2-16.0	17.6 ³⁰²	շտապ կառուցողական քայլերի անհրաժեշտություն կա
Ջինիի գործակից	0.343-0.372	0.515-0.590	0.321	-

²⁹¹ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ էլեկտրոնային տվյալների բազա՝ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001>

²⁹² Հաշվարկները՝ հեղինակի, ըստ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների՝ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001>

²⁹³ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ էլեկտրոնային տվյալների բազա՝ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001>

²⁹⁴ Հաշվարկները՝ հեղինակի, ըստ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների՝ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001>

²⁹⁵ <http://minfin.am/index.php?cat=69&lang=1>

²⁹⁶ Հաշվարկները, հեղինակի, ըստ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների՝ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001>

²⁹⁷ աղբյուրը՝ http://armstat.am/file/article/sv_09_15a_411.pdf

²⁹⁸ Հաշվարկները՝ հեղինակի, ըստ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների՝ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001>

²⁹⁹ Հաշվարկները՝ հեղինակի, ըստ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների՝ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001>

³⁰⁰ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ էլեկտրոնային տվյալների բազա՝ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001>

³⁰¹ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ էլեկտրոնային տվյալների բազա՝ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001>

³⁰² Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ էլեկտրոնային տվյալների բազա՝ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001>

Սա նշանակում է, որ իրավիճակը շտկելու համար անհրաժեշտ է կառուցողական քայլեր իրականացնել, հակառակ դեպքում՝ տնտեսության անկումն անխուսափելի է, իսկ ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակարդակն էլ ավելի կիջնի:

4.2. Տնտեսական անվտանգության ապահովման տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը ՀՀ-ում

Ատենախոսության նախորդ շարադրանքում, արդեն հիմնավորվել է այն միտքը, որ ժամանակակից պայմաններում տնտեսական անվտանգության ապահովման գործում պետության դերը մեծացել է այնքան, որ այն ամբողջությամբ դարձել է պետության գործառույթ: Տնտեսական անվտանգության ապահովմանն ուղղված պետությունն իրականացնում է՝ տնտեսական պարբերաշրջանների, տնտեսության կառուցվածքի, զբաղվածության, դրամավարկային հարաբերությունների, արտաքին առևտրի ու վճարային հաշվեկշռի, մրցակցության, սոցիալական հարաբերությունների կարգավորման ուղղությամբ գործառույթներ, որոնք վերջնարդյունքում պետք է հանգեն.

- մակրոտնտեսական կայունության ապահովմանը,
- կայուն տնտեսական աճի ապահովմանը,
- տնտեսական գործակալների գործունեության իրավական և տնտեսական անհրաժեշտ պայմանների և անվտանգության բավարար մակարդակի ապահովմանը:

Այս առումով ՀՀ տնտեսական անվտանգության համակարգի համալիր-գործունային վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ բազմաթիվ ցուցանիշների մասով ՀՀ-ն զիջում է նույն եկամտային խմբում գտնվող երկրների միջին մեծություններին, իսկ առանձին դեպքերում՝ ընդհուպ մոտենում կամ հատում է անվտանգության շեմ հանդիսացող (կրիտիկական) մեծությունները: Աշխատանքի այս բաժնում վերլուծենք այդ ցուցանիշ-

ներն ապահովող տնտեսական քաղաքականությունը³⁰³: Քաղաքականության յուրաքանչյուր ուղղության վերլուծության պարագայում, հիմնական շեշտադրումը կատարելով մակրոտնտեսական իրավիճակն արտահայտող ցուցանիշների ՀՀ կառավարության տնտեսական զարգացման ռազմավարական ծրագրերում «թիրախավորված» և փաստացի ցուցանիշների համեմատության վրա՝ կարելի է որոշել դրանց ապահովման ուղղությամբ իրականացված տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը:

2007թ. փետրվարի 7-ի ՀՀ Նախագահի ՆՀ-37Ն հրամանագրի հավելվածով հաստատվել է ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը: Քանի որ, տնտեսական անվտանգությունը ազգային անվտանգության համակարգի բաղադրիչներից մեկն է, ուստի ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը, ի թիվս այլ ուղղությունների, ներառում է նաև տնտեսական անվտանգությանն ուղղված միջոցառումների գործիքակազմ, որոնց վերլուծությանն էլ անդրադառնանք ստորև: Այս ռազմավարության հիմնարար արժեքներում ներառված է բնակչության բարեկեցության վերաբերյալ դրույթը, համաձայն որի՝ «Հայաստանի Հանրապետությունը ծգտում է կայուն զարգացման միջոցով բնակչության համար ապահովել կյանքի բարձր որակ»³⁰⁴, ինչին էլ ուղղված է պետության կողմից վարվող տնտեսական քաղաքականությունը:

Ինչպես արդեն նշել ենք ատենախոսության մեջ, անկախացումից հետո բազմաթիվ օբյեկտիվ և սուբեկտիվ պատճառներ պայմանավորել են ՀՀ տնտեսական զարգացման տեմպերի անհամաչափ և տատանողական բնույթը: 1991-2000թթ. հանրապետության տնտեսական զարգացման ընթացքը պայմանավորվել է ազատական (շուկայական) տնտեսական հարաբերությունների կայացմանն ուղղված գործընթացներով, որոնք ուղեկցվել են ռազմական, քաղաքական, սոցիալական բնույթի հիմնախնդիրներով, ինչպես նաև պետականության կայացմանը խոչընդոտող ներքին և արտաքին գործոնների ազդեցությունը մեղմելու և տնտեսական խնդիրների կարգավորմանն

³⁰³ Աշխատանքի 4.2 և 4.1 ենթագլուխներում վերլուծություն կատարելիս օգտվել ենք տվյալների տարբեր աղբյուրներից՝ 4.1-ի համար հիմնականում՝ համաշխարհային բանկի տվյալներից, որտեղ դրանք արտացոլված են դոլարային արտահայտությամբ, ինչն ապահովում է տվյալների համադրելիությունն այլ երկրների նույն ցուցանիշների հետ, իսկ 4.2-ում՝ հիմնականում ՀՀ ԱՎԾ տվյալներից, որտեղ դրանք արտացոլված են դրամային արտահայտությամբ: Ուստի այս երկու ենթագլուխներում առկա տվյալները կարող են որոշակիորեն տարբերվել:

³⁰⁴ Հավելված ՀՀ Նախագահի 2007թ. փետրվարի 7-ի ՆՀ-37Ն հրամանագրի, Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն, էջ 2:

ուղղված իրավիճակային կառավարման բարդություններով: 2000թ.-ից հետո «1-ին սերնդի բարեփոխումների» ազդեցությամբ և համաշխարհային տնտեսության դինամիկ աճի ֆոնին ՀՀ տնտեսությունը մտել է զարգացման նոր փուլ՝ ապահովելով տնտեսական աճի բարձր տեմպեր: Այդ ժամանակ ՀՀ տնտեսական աճի մոդելը հիմնված էր մեծ ծավալի կապիտալի ներհոսքի (արտերկրից ստացվող դրամական փոխանցումների, ուղղակի օտարերկրյա ներդրումների, պետական և ոչ պետական տարբեր ծրագրերի միջոցով), իսկ տնտեսության ներքին հատվածում էլ՝ շինարարության և ծառայությունների ոլորտների վրա, որն, ինչպես համոզվել ենք, իրեն չարդարացրեց: Ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի տարիներին ստեղծված վիճակը ՀՀ կառավարությանը ստիպեց նոր «հենասյուների» վրա տեղափոխել ՀՀ տնտեսական աճի մոդելը: ՀՀ կառավարության 2008 թվականի հոկտեմբերի 30-ի N 1207-Ն որոշմամբ հաստատվեց Կայուն զարգացման ծրագիրը: Քանի որ ներքին պահանջարկի աճը երկարաժամկետում հնարավոր չէր ապահովել արտաքին ֆինանսավորման հաշվին, զարգացման նոր մոդելը հիմնված էր արտահանման խթանման միջոցով տնտեսական աճի ապահովման վրա, ինչը ենթադրում էր նաև տնտեսության կառուցվածքի էական փոփոխություն՝ ՀՆԱ-ի մեջ շինարարության մասնաբաժնի հետևողական կրճատման միջոցով³⁰⁵: Սակայն Կայուն զարգացման ծրագիրը մշակվել էր այն ժամանակ, երբ ճգնաժամը դեռևս նոր էր դրսևորվում ՀՀ տնտեսության վրա և դրա ազդեցությունը դեռ ամբողջապես գնահատված չէր: Ուստի, Կայուն զարգացման ծրագիրը կարող ենք պարզապես ՀՀ տնտեսական զարգացման նոր մոդելի անցման անհրաժեշտության հիմնավորում համարել, որը հետագայում զգալի փոփոխությունների էր ենթարկվելու՝ ճգնաժամի ազդեցությունն ու այլ աշխարհաքաղաքական իրավիճակները հաշվի առնելու պարագայում: Այս իրավիճակում ավելորդ է նշել, որ Կայուն զարգացման ծրագրով իրականացված որևէ կանխատեսված և թիրախավորված ցուցանիշ հնարավոր չի եղել ապահովել:

Կայուն զարգացման ծրագրին «ժամանակավոր» փոխարինելու եկավ Կառավարության հակաճգնաժամային միջոցառումների ծրագիրը³⁰⁶, որը հիմնականում կետնորո-

³⁰⁵ Հավելված ՀՀ կառավարության 2008 թվականի հոկտեմբերի 30-ի N 1207 - Ն որոշման, Կայուն զարգացման ծրագրի, Երևան-2008, էջ 83

³⁰⁶ <http://www.gov.am/files/docs/1526.pdf>

նացած էր հարկաբյուջետային գործիքների միջոցով (առավելապես պետական ծախսերի մեծացման միջոցով) կարճաժամկետ ամբողջական պահանջարկը խթանելու վրա (ընդլայնողական քաղաքականություն), որն ի վերջո պետք է հանգեցներ տնտեսական աճի: Նշենք, որ սա կարելի է համարել տնտեսության հակաճգնաժամային քաղաքականության «դասական մոդել», որը կիրառվել և կիրառվում է աշխարհի բազմաթիվ երկրներում: Պարզապես, Հայաստանի դեպքում, ընդլայնողական քաղաքականության համար անհրաժեշտ միջոցները տրվեցին բացառապես պետական պարտքի մեծացման տեսքով և, ըստ տրամաբանության, այդ միջոցները պետք է «օգնեին» տնտեսությանը հաղթահարելու ճգնաժամը, որից հետո տնտեսությունը պետք է դուրս գար «ինքնուրույն» աճի ապահովման փուլ, իսկ հետագայում աճող տնտեսությունից հավաքագրվող լրացուցիչ հարկերը պետք է ուղղվեին արտաքին պարտքի մարմանը: Թեև խիստ դժվար է որոշել այն ժամանակը, երբ դադարում է պետական աջակցությունը և տնտեսությունը կարողանում է ինքնուրույն աճ ապահովել, սակայն, մեր կարծիքով, բյուջետային խթանների կիրառման ողջ իմաստը կայանում է նրանում, որ դրանց միջոցով գործի են դրվում ռեսուրսներ, որոնք հակառակ դեպքում կմնային չօգտագործված (թեև Հայաստանի դեպքում դրանք մի քիչ ավելի թանկ արժեցան): Եթե կառավարությանը սա հաջողվում է, նշանակում է խթաններն օգնում են տնտեսությանը, և տարբերություն չկա տնտեսական աճն ինքնուրույն է, թե «արհեստական»: Վերջին հաշվով, եթե աճը մեծ չէ, նշանակում է պետական աջակցությունն իրեն արդարացնում է, սակայն նաև այնքան չէ, որ պետությունը հետ կանգնի նրանից:

Թե ինչպիսի նպաստ են ունեցել հիմնականում պետական ծախսերի միջոցով, պետության կողմից «տեղաբաշխված» այդ միջոցները ՀՀ-ում, մենք ներկայացրել ենք աշխատանքի 3.3 բաժնում: Թերևս 2010-2014թթ. տնտեսությունում արձանագրված տնտեսական աճի որոշակի մասը կարելի է դիտարկել որպես ՀՀ կառավարության կողմից իրականացվող ընդլայնողական քաղաքականության արդյունքը, սակայն միանշանակ է նաև, որ տնտեսական աճի խթանմանն ուղղված տնտեսական քաղաքականության ծրագրային և դրա արդյունքում արձանագրված փաստացի ցուցանիշների միջև առկա մեծ շեղումը վկայում է քաղաքականության կամ դրա իրականացման մեխանիզմների զգալի անարդյունավետության մասին: Այսպես, ՀՀ կառավարության

2008-2012թթ. ծրագրի հիմնարար գերակայություն էր հռչակվել մակրոտնտեսական կայունության և տնտեսական աճի բարձր տեմպերի (տարեկան 8-10%) ապահովումը՝ տնտեսության կառուցվածքի անընդհատ բարելավմամբ³⁰⁷, և ոչ մի տարում այդ ցուցանիշները չեն ապահովվել, 2008թ.՝ 6.8%, 2009թ.՝ 14.1%, 2010թ.՝ 2.6%, 20011թ.՝ 4.7%, 2012թ.՝ 7.2%: 2012-2017թթ. կառավարության ծրագրով նախատեսված էր երկրի տնտեսական անվտանգության ապահովմանն ուղղված համալիր միջոցառումների իրականացում՝ տարեկան 5-7% տնտեսական աճին միտված և պետական-մասնավոր սերտ գործընկերության վրա հիմնված հասանելի, կայուն, մատչելի, արտադրական ենթակառուցվածքների զարգացման միջոցով³⁰⁸: 2013-14թթ. ՀՀ տնտեսական աճը փոքր է եղել նույնիսկ կառավարության ծրագրով նախատեսված նավազագույն ցուցանիշից՝ կազմելով ընդամենը 3.5%: Եվ այս ամենն այն դեպքում, երբ 2009-20014թթ. ՀՀ արտաքին պարտքը 1.5 մլրդ ԱՄՆ դոլարից հասել է շուրջ 4.3 մլրդ, որի մեծ մասը՝ շուրջ 88% ՀՀ Կառավարության պարտքն է և օգտագործվել է պետության ընդլայնողական քաղաքականության շրջանակներում³⁰⁹:

Ինչ վերաբերում է տնտեսության կառուցվածքի բարելավմանն ուղղված տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությանն, այս առումով այն կարելի է ասել, առավել հասցեական է եղել, թեև տնտեսության կառուցվածքի փոփոխությունները տեղի են ունեցել առավելապես տարերայնորեն՝ տնտեսական իրավիճակի փոփոխության ազդեցությամբ և ոչ թե նպատակաուղղված քաղաքականության արդյունքում: Այսպես, 2010-2014թթ. շինարարության ծավալների տարեկան միջինը 4,5%³¹⁰ նվազումը՝ հետևողականորեն նվազեցրել է նաև ոլորտի մասնաբաժինը ՀՆԱ մեջ՝ 2008թ.՝ 25.3%, 2010թ.՝ 17%, իսկ արդեն 2014թ.՝ 9,9%³¹¹: Իսկ արդյունաբերության մասով, նույնիսկ մի փոքր գերակատարվել է ծրագրային ցուցանիշը՝ 2011թ. համար ՀՆԱ-ում արդյունաբերության մասնաբաժինը նախատեսված 14.2%-ի փոխարեն կազմել է 17.1%,

³⁰⁷ ՀՀ կառավարության ծրագիր 2008-2012թթ. <http://www.gov.am/files/docs/82.pdf>

³⁰⁸ ՀՀ կառավարության ծրագիր 2012-2017թթ. <http://www.gov.am/files/docs/970.pdf>

³⁰⁹ ՀՀ ԱՎԾ տվյալներ, http://armstat.am/file/article/sv_12_15a_221.pdf

³¹⁰ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից՝ ըստ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների՝ http://armstat.am/file/article/sv_12_14a_123.pdf

³¹¹ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից՝ ըստ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների՝ <http://armstat.am/file/doc/99493658.pdf>, <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001>

2013թ. հասնելով 17.4%-ի³¹²: Ինչ վերաբերում է գյուղատնտեսությանը, նշենք, որ ճգնաժամի ընթացքում այս ոլորտն, ի տարբերություն արդյունաբերության և ծառայությունների ոլորտների, արձանագրեց աճ (6%), սակայն 2010թ. անբարենպաստ բնակլիմայական պայմանների արդյունքում գրանցվեց 16% անկում³¹³: 2010-2011թթ. ոլորտում իրականացված ծրագրերի (վարկերի սուբսիդավորում, գյուղ. տեխնիկայի վերազինում և այլն) արդյունքում 2011-2014թթ. ոլորտի թողարկման ծավալները աստիճանաբար վերականգնվել են, սակայն, Կայուն զարգացման ծրագրով նախատեսված թողարկման ծավալների աճին զուգահեռ ՀՆԱ-ում ոլորտի ունեցած մասնաբաժնի նվազման թիրախային ցուցանիշը չի ապահովվել: Ծրագրի համաձայն 2011թ. ոլորտի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում պետք է նվազեր մինչև 14.2%³¹⁴, սակայն փաստացի կազմել է՝ 20.3%:

Կայուն զարգացման ծրագրով նախատեսված տնտեսական աճի նոր մոդելի գործարկմանն ուղղված քաղաքականության միջոցառումների արդյունքում փոքր ինչ բարելավել է նաև արտահանում/ՀՆԱ հարաբերակցությունը, որը 2010թ.-ից աճի միտում ունի³¹⁵, ինչին զգալի նպաստն է ունեցել նաև այդ ընթացքում ՀՀ դրամի արժեզրկումը:

2014թ. մարտի 27-ի N442-Ն որոշմամբ ՀՀ կառավարությունը հաստատեց ՀՀ 2014-2025թթ. հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիրը³¹⁶: Թերևս, դրա իրագործման մասին վաղ է խոսել: Սակայն ծրագրի հաստատումից հետո ՀՀ ինտեգրացիոն կողմնորոշման կտրուկ փոփոխությունը, կարծում ենք, զգալի ճշգրտումներ է «պարտադրելու» ծրագրով նախատեսված քաղաքականությանն ու դրանցով պայմանավորված տնտեսական ցուցանիշներին:

Կայուն տնտեսական աճի և մակրոտնտեսական կայունության ապահովմանն է ուղղված նաև ՀՀ ԿԲ-ի կողմից իրականացվող դրամավարկային քաղաքականությունը, որը, համաձայն ՀՀ Սահմանադրության 83.3 հոդվածի³¹⁷ և «Կենտրոնական բանկի

³¹² Հավելված ՀՀ կառավարության 2008 թվականի հոկտեմբերի 30-ի N 1207 - Ն որոշման, Կայուն զարգացման ծրագրի, Երևան-2008, էջ 79:

³¹³ ՀՀ ԱՎԾ «Հայաստանը թվերով» 2012թ. տեղեկագիր, http://armstat.am/file/article/armenia_12_8.pdf

³¹⁴ Հավելված ՀՀ կառավարության 2008 թվականի հոկտեմբերի 30-ի N 1207 - Ն որոշման, Կայուն զարգացման ծրագրի, Երևան-2008, էջ 79:

³¹⁵ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

³¹⁶ ՀՀ 2014-2025թթ. հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիր, <http://www.gov.am/files/docs/1322.pdf>

³¹⁷ ՀՀ Սահմանադրություն, <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution#5>

մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի³¹⁸, այդ նպատակին պետք է ծառայի գների կայունության ապահովման միջոցով: Դրամավարկային քաղաքականությունն իրենից ներկայացնում է փողի առաջարկի կամ տոկոսադրույքի կարգավորման գործընթաց, որն իրագործելու համար ՀՀ ԿԲ-ը կառավարության հետ համատեղ սահմանում է գնաճի նպատակային թիրախը՝ ամրագրելով այն «Կառավարության միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրում»³¹⁹:

Որքանով արդյունավետ է իրականացվում այս խնդիրը ԿԲ-ի կողմից՝ հնարավոր կլինի պարզել սպառողական գների ինդեքսի (ՍԳԻ) դինամիկայի վերլուծության արդյունքում (քանի որ գնաճը չափվում է սպառողական գների ինդեքսի միջոցով³²⁰): 2007-2014թթ. սպառողական գների միջին տարեկան աճը կազմել է 5.5%, և առաջին հայացքից կարող է թվալ, որ ԿԲ-ին հաջողվել է ճշգրտորեն ապահովել գնաճի նպատակադրված 4 (+/-1.5)% մակարդակը: Սակայն առավել խորը ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ նպատակադրված գնաճը պահպանվել է միայն միջինացված տվյալների արդյունքում, առանձին տարիներին՝ 2008, 2010, 2011, 2013թթ. տարեկան գնաճի մակարդակը զգալիորեն շեղվել է նպատակադրված ցուցանիշից (տե՛ս աղյուսակ 4.1.5): Իհարկե, չենք կարող պնդել, որ թիրախային գնաճից մեծ շեղումների «պատասխանատվությունն» ամբողջությամբ ՀՀ ԿԲ-ին է, քանի որ դրանց վրա, ի թիվս այլ գործոնների, զգալի ազդեցություն են ունեցել նաև համաշխարհային տնտեսության զարգացումները: Սակայն, միևնույն ժամանակ, այդ շեղումները վկայում են նաև, որ ՀՀ ԿԲ-ին դեռևս չի հաջողվում էականորեն նվազեցնել թե՛ ներքին, և թե՛ արտաքին գնաճային ճնշումները: Այսպես, 2010թ. տարեկան գնաճը նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի նկատմամբ կազմել է 8,2%³²¹, իսկ 12-ամսյա գնաճը՝ 9,4%³²², որից միայն 7,5 տոկոսային կետը պարենային ապրանքների գնաճն է ապահովել, ընդ որում՝ ներքին արտադրության պարենային ապրանքների գների աճը կազմում է դրա 5 տոկոսային կետը, իսկ ներմուծված պարենային ապրանքներինը՝ 2,5 տոկոսային կետը:

³¹⁸ Կենտրոնական բանկի մասին ՀՀ օրենք,

<http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1858&lang=arm>

³¹⁹ https://www.cba.am/am/SitePages/mpobjective.aspx/Դրամավարկային_քաղաքականություն/նպատակ

³²⁰ https://www.cba.am/am/SitePages/mpobjective.aspx/Ինչպես_է_չափվում_գնաճը

³²¹ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=07001&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>

³²² <http://armstat.am/am/?nid=126&id=07002&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>

Ստացվում է, որ համաշխարհային տնտեսության զարգացումներով պայմանավորված, անորոշություններն ավելի փոքր չափով են ազդել գների մակարդակի տատանումների վրա, իսկ ներքին տնտեսական զարգացումները՝ ավելի մեծ: Այնուամենայնիվ, արձագանքելով արտաքին և ներքին գնաճային ճնշումներին ՀՀ ԿԲ շարունակաբար խստացրել է դրամավարկային քաղաքականության պայմանները՝ վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը միայն 2010թ. առաջին կիսամյակի ընթացքում բարձրացնելով, ընդհանուր առմամբ, 2.25 տոկոսային կետով, արդյունքում արդեն 2012թ. հնարավոր է եղել գնաճի ցուցանիշը պահել նպատակադրված մակարդակի սահմաններում (2012թ.-ին ՍԳԻ-ն կազմեց 3.2%), որը պահպանվել է նաև 2013-2014թթ. ընթացքում (2013թ.-ին՝ 5.6%, 2014թ.-ին՝ 4.6%): Իհարկե այդ հարցում էական ազդեցություն է ունեցել նաև արդեն 2013թ.-ից սկսված միջազգային շուկաներում էներգակիրների և հանքահումքային ապրանքների գնաճային ճնշումների թուլացումը (որոնք արդեն 2014թ.-ից ունեցել են գնանկումայի միտումներ), որոնց արձագանքելով ՀՀ ԿԲ աստիճանաբար նվազեցրել է նաև վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը՝ արդեն 2014թ.-ի օգոստոսին սահմանվել է 6.75%: Դրանից հետո, վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի աճը արդեն պայմանավորված էր ներքին գնաճային ճնշումները զսպելու անհրաժեշտությամբ:

Դրամավարկային քաղաքականության մյուս գործիքի՝ փողի զանգվածի կարգավորման առումով ՀՀ ԿԲ-ի քաղաքականությունն ընդգծված զսպողական է: Այսպես, փողի զանգված/ՀՆԱ հարաբերակցությամբ ՀՀ-ն բավական է զիջում է այս ցուցանիշի ինչպես համաշխարհային միջին մակարդակը՝ (50%), այնպես էլ Համաշխարհային Բանկի դասակարգմամբ, միջին ցածր եկամուտներ ունեցող երկրների խմբի (որում գտնվում է Հայաստանը) միջին մեծությանը (2014թ.-ին այդ խմբի երկրների փողի զանգված/ՀՆԱ ցուցանիշի միջին մեծությունը կազմում է 34%)³²³:

Աղյուսակ 4.2.1.

Փողի զանգված/ՀՆԱ հարաբերակցությունը ՀՀ-ում³²⁴

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Փողի զանգված/ՀՆԱ	14.7	16.3	18.3	21.9	19.8	25.9	26.3	29.8	33.6	33.9	34.6

³²³ Աղբյուրը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&Topic=7>

³²⁴ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից՝ ըստ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների՝ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001&submit> և <http://armstat.am/am/?nid=126&id=17009&submit>

Այսինքն, դիտարկվող ժամանակահատվածում գների կայունության ապահովման հիմնական խնդրի լուծումը ՀՀ ԿԲ-ին հաջողվել է իրականացնել՝ հիմնականում դրամավարկային քաղաքականության պայմանների խստացման միջոցով (զսպող քաղաքականություն), ինչն իր հերթին էականորեն սահմանափակել է տնտեսության աճի հնարավորությունները: Իսկ եթե երկրում գնաճի ցածր մակարդակն ապահովվում է տնտեսական քաղաքականության միջոցով տնտեսական աճը «զսպելու» ճանապարհով, ապա սա շատ ավելի մեծ սպառնալիք է տնտեսական անվտանգության համար, քանի որ երկրի տնտեսական ներուժն ամբողջությամբ չի իրացվում՝ միայն գների մակարդակի աճ թույլ չտալու համար:

Միևնույն ժամանակ, պետք է նշել նաև, որ տնտեսության կառուցվածքային լուրջ դեֆորմացիայի և տնտեսության մոնոպոլացման բարձր աստիճանի պայմաններում (մրցակցության *de facto* բացակայություն) էականորեն նվազում է ԿԲ դրամավարկային քաղաքականության փոխանցման մեխանիզմի արդյունավետությունը: Այսինքն տնտեսության իրական և ֆինանսական հատվածների միջև առկա թույլ կապի պատճառով (ինչն արդեն տնտեսական անվտանգության սպառնալիք է³²⁵), գների կայունությունն ապահովելու ՀՀ ԿԲ-ի հնարավորությունները սահմանափակվում են դրամավարկային պայմանների խստացմամբ: Այս հանգամանքով է պայմանավորված նաև ՀՀ ներքին գների ցածր զգայունությունը արտաքին գնանկումային ազդակներին և գերզգայունությունը՝ գնաճային ազդակներին:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ հարկային քաղաքականության արդյունավետությանը, ապա տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից ընդունված է այն դիտարկել հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցության միջոցով: Սակայն, հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցության միջոցով հարկային քաղաքականության արդյունավետության վերլուծությունը, կարծում ենք, անհրաժեշտ է լրացնել համեմատվող երկրներում հարկային վերահսկողությունից դուրս գտնվող հատվածների (ստվերային տնտեսություն) և կիրառվող հարկային ռեժիմների ու հարկման մեխանիզմների համեմատության տեսանկյուններով, մասնավորապես, դրույքաչափերի, կիրառվող արտոնությունների և հարկային

³²⁵ Աթոյան Կ.Լ. «Ֆինանսական անվտանգության արդի գերակայությունները ՀՀ-ում», «Զարգացման ժամանակակից մարտահրավերներ», ՀՊՏՀ 24-րդ գիտաժողովի նյութեր, հատոր 1-ին, հոկտեմբերի 29-31, 2014թ., Երևան, Տնտեսագետ հրատ., էջ 13.

օրենսդրության խախտումների դեպքում պատասխանատվության միջոցների առումով: Բացի դրանից, անհրաժեշտ է պարզել նաև, թե երկրում առկա հարկային բեռը ինչպես է բաշխված գործունեության տարբեր ոլորտների և սուբյեկտների միջև, որքանով են պարզ կամ բարդ կիրառվող հարկման մեխանիզմները և ինչպիսի արդյունավետությամբ է երկիրը վերահսկում հարկերի հավաքագրման գործընթացը:

Աղյուսակ 4.1.6-ի տվյալները վկայում են այն մասին, որ 2000-2006թթ. հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցությունը գրեթե չի փոխվել՝ կազմելով շուրջ 14.5%, դրան հաջորդող տարիներին՝ մինչև 2011թ. աճել է դանդաղ տեմպերով՝ կազմելով միջին հաշվով 17%, 2012-2014թթ. այս ցուցանիշի աճի տեմպերը զգալիորեն մեծացել են և արդեն 2014թ.-ին այն կազմել են 21.9%: Այսինքն, կարելի է փաստել, որ մինչճգնաժամային ժամանակահատվածում հարկային եկամուտների փոփոխությունը տեղի է ունեցել հիմնականում ՀՆԱ-ի փոփոխության տեմպերին և ուղղությանը համահունչ, հետևաբար, կարելի է պնդել, որ այդ ընթացքում սովետային տնտեսության ծավալները գրեթե չեն նվազել, ինչը վկայում է հարկային վարչարարության ցածր արդյունավետության մասին:

Հարկման մեխանիզմների և կիրառվող հարկային ռեժիմների առումով ՀՀ հարկային համակարգն աչքի է ընկնում հաճախ իրականացվող փոփոխություններով, ինչը անխուսափելիորեն հանգեցնում է հարկերի հավաքելիության և ընդհանրապես հարկման արդյունավետության նվազմանը: Այդպիսի փոփոխությունների մեծ հաճախականությունը տնտեսվարող սուբյեկտների մոտ դժվարացնում, իսկ հաճախ նաև, անհնարին են դարձնում ֆինանսական պլանավորումը, ինչը հանգեցնում է տնտեսավարման անարդյունավետության: Առավել ևս, հարկային օրենսդրության և վարչարարության փոփոխություններին, սովորաբար, չեն տրվում դրանց կիրառման արդյունավետության հստակ գնահատականներ:

Եթե հարկերի հավաքելիությունը դիտարկում ենք տնտեսության կառուցվածքի տեսանկյունից, ապա ստացվում է հետևյալ պատկերը, տնտեսության մի քանի (գյուղատնտեսություն, արդյունաբերության մեջ հանքարդյունաբերություն) ոլորտների աճը հարկային եկամուտների աճ չի ապահովում, քանի որ գյուղատնտեսությունն ընդհանրապես ազատված է հարկումից, իսկ հանքարդյունաբերության գրեթե ամբողջ ար-

տադրանքը արտահանվում է և այդ մասով ազատված է անուղղակի հարկերից: Այսինքն տնտեսության ոլորտային կառուցվածքում գերակշռում են ոչ հարկունակ ոլորտները, ինչը խաթարում է հարկային քաղաքականության միասնականության սկզբունքը, այսինքն հարկային բեռի բաշխումը տնտեսական գործունեության բոլոր տեսակների վրա համաչափ չէ: Պատկերն առավել խորանում է հարկային արտոնությունների բավական ընդգրկուն շրջանակի պատճառով, որոնց կիրառման նպատակահարմարությունը հիմնավորված չէ «ծախսեր-օգուտներ» վերլուծությունների արդյունքներով: Այս ամենով պայմանավորված հետզհետեմային՝ 2010-2014թթ. թեև տնտեսությունը աճի ցածր տեմպեր ապահովում է, այնուամենայնիվ, բյուջեի պլանային հարկային եկամուտների ապահովումն ավելի ու ավելի է դժվարանում:

ՀՀ հարկային քաղաքականության առումով, թերևս ամենախնդրահարույցը հարկային եկամուտների մեջ խոշոր և ՓՄՁ սուբյեկտների կողմից վճարված հարկերի հարաբերակցությունն է: Վերջինիս մասնաբաժինը հարկային եկամուտների մեջ անընդհատ նվազում է, 2014թ.-ին ակտիվ տնտեսական գործունեություն իրականացնող ՓՄՁ սուբյեկտները կազմել են ընդհանուր տնտեսվարող սուբյեկտների շուրջ 98%-ը, որոնք ապահովել են բյուջեի հարկային եկամուտների ընդամենը 14%-ը³²⁶: Ընդ որում, ՓՄՁ և խոշոր սուբյեկտների կողմից վճարված հարկերի հարաբերակցությունում ՓՄՁ մասնաբաժինը վերջին տարիներին անընդհատ նվազման միտում ունի: Սա վկայում է տնտեսության մենաշնորհայնացման բարձր աստիճանի մասին և առաջիկայում հարկային քաղաքականությունը պետք է նպատակաուղղվի ՓՄՁ սուբյեկտների գործունեության համար առավել նպաստավոր պայմանների ստեղծմանը՝ ընդհուպ հարկերից լրիվ ազատում:

Գիտությանն ուղղվող ծախսերի առումով, ինչպես երևում է աղյուսակ 4.1.7-ից, ՀՀ-ն գրեթե կրկնակի զիջում է խմբի միջինին, ինչը հակասում է ՀՀ պետական տնտեսական քաղաքականություն մշակող մարմինների կողմից թիրախավորված գիտելիքահենք տնտեսություն կառուցելու մոտեցմանը: Թեև այս առումով առկա է որոշակի առաջընթաց, մասնավորապես՝ 2014թ. տվյալներով³²⁷, համաձայն SCOPUS-ի կողմից ներկա-

³²⁶ ՀՀ ՓՄՁ ԶԱԿ հիմնադրամի 2014թ. տարեկան հաշվետվություն, smednc.am/files/pdfs/attachments/original/5113b59298.pdf,

³²⁷ <http://www.scimagojr.com/countryrank.php>

յացվող դասակարգման՝ Հայաստանը 239 երկրների շարքում զբաղեցրել է 77-րդ տեղը՝ գերազանցելով հարևան Վրաստանին (86), Ադրբեջանին (90), սակայն այս ցուցանիշների ապահովմանը նպաստել է հիմնականում ոլորտը կարգավորող օրենսդրության բարելավումը, պետական բյուջեից թեմատիկ և բազային ֆինանսավորման ծավալների ավելացումը, 2008-2009թթ. անկախ գիտական փորձաքննության համակարգի ներդրումը (կամ գոնե դրա փորձը), նրանում առկա բազմաթիվ թերություններով, միջազգային համագործակցության ծավալների ավելացումը³²⁸ և այլն: Իրականում, ՀՀ գիտական քաղաքականությունը շատ հեռու է գիտելիքահենք տնտեսություն կառուցելու նպատակի իրագործումից, քանի որ նախ, գիտահետազոտական և փորձակոնստրուկտորական աշխատանքների վրա պետության կողմից կատարող ծախսերն են փոքր, բացի դրանից, գիտության և դրա արդյունքների առևտրայնացման միջև խզումը խիստ մեծ է: Իհարկե, երևույթն ունի նաև այլ պատճառներ՝ տեխնիկական զինվածության ցածր մակարդակը, գիտական աշխատողների ցածր վարձատրությունը, որը պայմանավորում է գիտաշխատողների աշխատանքի ցածր արդյունավետությունը, անկախ փորձագիտական համակարգի ձևական պահպանումը և այլն: Այս իրավիճակում գիտության վրա կատարվող ծախսերն ուղեկցվում են զգալի կոռուպցիոն ռիսկերով և հանգեցնում գիտությանն ուղղվող պետական միջոցների փոշիացմանը: Այսպես, 2014-2015 թթ. մրցունակության համաշխարհային զեկույցում նորարարությունների ցուցանիշով Հայաստանը 144 երկրների շարքում զբաղեցրել է 104-րդ տեղը³²⁹:

Վերջին տարիներին գիտություն-արտադրություն համագործակցության նպատակով ՀՀ կառավարությունը կյանքի է կոչել որոշ ծրագրեր՝ CANDLE, ՀՀ ուռուցքաբանության գերազանցության հայկական կենտրոնի, ռադիոիզոտոպների արտադրության և մոլեկուլյար ախտորոշման կենտրոնի հիմնում և այլն: Եթե այս ծրագրերը կարող են որոշակիորեն նպաստել գիտություն-արտադրություն կապի ձևավորմանը կիրառական գիտությունների բնագավառում, ապա մյուս գիտությունների պարագայում այդ խզումը չափազանց մեծ է, ինչի արդյունքում պետական ֆինանսավորմամբ իրականացվում են

³²⁸ Կնքվել են Ֆրանսիայի, Բելառուսի, Ռուսաստանի և այլ երկրների հետ համագործակցության պայմանագրեր, ինչպես նաև միջազգային կառույցների անդամակցության և ՀՀ-ում դրանց մասնաճյուղերի բացման համաձայնագրեր:

³²⁹ http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf, p 112

գիտական հետազոտություններ, որոնք երբևէ չեն ներդրվում տնտեսությունում. ստացվում է մի կողմից, գիտության պետական ֆինանսավորումն է փոքր, մյուս կողմից՝ այն տնտեսական զարգացման չի «վերածվում»: Իրավիճակի փոփոխությանը չի նպաստում նաև տեխնոլոգիական նորամուծություն իրականացնող ընկերությունների համար պետության կողմից կիրառվող՝ հիմնականում հարկային արտոնությունները (3-4 տարով շահութահարկից ազատում, ԱԱՀ վճարումների հետաձգում և այլն), քանի որ 1 կազմակերպության հաշվով տեխնոլոգիական նորամուծությունների համար ներդրվող գումարները շատ ավելի մեծ են, քան տրամադրվող արտոնությունները: Այսինքն, այս մասով բյուջեի կորուստները (չհավաքագրված հարկերի տեսքով) կորցնում են իրենց իմաստը: Ստացվում է, որ ներկա տնտեսական պայմաններում ՀՀ տնտեսության համար զգալի ու չարդարացված «ճոխություն» կարող ենք համարել անարդյունավետ և գործնականում կիրառություն չունեցող գիտական նախագծերի ֆինանսավորումն ու տեխնոլոգիական նորամուծությունների համար կիրառվող հարկային արտոնությունները:

Գիտության զարգացման տանող քաղաքականության առումով, լուծումները կարող են լինել նաև «ոչ ստանդարտ»՝ գիտության ֆինանսավորման ծավալների աճին զուգահեռ, անհրաժեշտ է ներդնել գիտության արդյունքների չափելիության համակարգ: Աշխարհում այս առումով հաջողված փորձ առկա է, մասնավորապես՝ գիտելիքի ակտիվների չափման SՀՐԿ մոդելը, գիտելիքի գնահատման Համաշխարհային բանկի մեթոդաբանությունը, որոնք հնարավորություն են տալիս որոշելու գիտելիքի կուտակման ու տնտեսության մեջ վերջինիս կիրառելիության մակարդակը³³⁰: Չափելիության այս նման համակարգերի ներդրումից հետո գիտության ֆինանսավորումը կարելի է իրականացնել ըստ ստացված (կամ ակնկալվող) արդյունքների: Միայն այս դեպքում հնարավոր է որոշակի դրական տեղաշարժ ապահովել գիտական հետազոտությունների որակի և դրանց արդյունքների ներդրման ուղղությամբ:

Ամփոփելով ներքին տնտեսական ցուցանիշների ապահովմանն ուղղված պետական քաղաքականությունը՝ հարկ է նշել, որ մշակված ծրագրերում և հայեցակարգերում

³³⁰ Վարդանյան Գ.Ի. «Գիտելիքահենք տնտեսություն», Մենագրություն, Գիտություն հրատ. Երևան 2008, էջ 147-158:

տնտեսության ներքին վիճակը բնութագրող ցուցանիշների թիրախավորված մակարդակները հիմնականում չի ապահովել: Իհարկե, կրկին պետք է նշել, որ որոշ ցուցանիշների լիարժեք կանխատեսումը հնարավոր չի եղել արտաքին անորոշությունների պատճառով, սակայն վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ շատ դեպքերում ներքին տնտեսական զարգացումներն ավելի շատ են ազդել ցուցանիշների տատանումների վրա, քան արտաքին ազդակները: Սա նշանակում է, որ կամ պետական կառավարման մարմինները չեն կարողանում ամբողջությամբ գնահատել հնարավոր ռիսկերն ու թիրախավորել իրատեսական ցուցանիշներ, կամ ծրագրերը մշակվում են իրական ռիսկերի գնահատմամբ, սակայն իրագործվում են ոչ լիարժեք արդյունավետությամբ՝ թերակատարելով ցուցանիշների թիրախավորված մակարդակները: Ցանկացած պարագայում ստացվում է, որ ներքին տնտեսական ցուցանիշների ապահովմանն ուղղված տնտեսական քաղաքականությունը հիմնականում չի իրագործվել լիարժեք արդյունավետությամբ: Կարծում ենք, որ աշխատանքի 3.2 բաժնում առաջարկվող տնտեսական աճի ոլորտային կառուցվածքի մշտադիտարկման ու հնարավոր ռիսկերի (սպառնալիքների) կանխատեսման համակարգը հնարավորություն կտա զգալիորեն բարելավել տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը՝ տնտեսական անվտանգության համակարգի կառավարելիությունը բարձրացնելու և քաղաքականության ներքին ու արտաքին խզումները կրճատելու ճանապարհով:

Արտաքին տնտեսական ցուցանիշներն ապահովող տնտեսական քաղաքականության բաղադրիչներից վերլուծենք ՕՈՒՆ, արտահանման և ներմուծման, ինչպես նաև՝ արտաքին պարտքի ուղղությամբ վարվող քաղաքականությունները:

Ընդհանրապես ներդրումների, մասնավորապես օտարերկրյա ներդրումների նշանակությունը երկրի տնտեսական անվտանգության համակարգում պայմանավորված է ոչ միայն նրանով, որ այն դառնում է տնտեսական աճի նոր «աղբյուր», այլ նաև նրանով, որ օտարերկրյա կապիտալը իր հետ տվյալ երկիր է «բերում» տեխնիկական, տեխնոլոգիական նորամուծություններ, կառավարման նոր փորձ, ինչպես նաև արտահանման նոր հնարավորություններ: Այս հանգամանքներով պայմանավորված ՀՀ անկախացմամբ մեծ կարևորություն ստացավ հանրապետությունում օտարերկրյա ներդրումների ներգրավումը: Այդ նպատակով մշակվեց ներդրումները կարգավորող

«գրավիչ» օրենսդրություն: 1994թ.-ին ընդունվեց «Օտարերկրյա ներդրումների մասին»³³¹ ՀՀ օրենքը, որը նպատակ ուներ խթանել օտարերկրյա ներդրումների ներհոսքը ՀՀ: Օրենքը որպես ներդրումների բնագավառում հիմնական իրավական ակտերից մեկը³³², որոշակի փոփոխություններով գործում է նաև ներկայում և հիմնականում պահպանված են օտարերկրյա ներդրողների համար նախատեսված բազմաբնույթ երաշխիքներն և արտոնությունները (հոդվածներ 6-9, 11, 15, 21 և այլն)³³³:

Բացի «Օտարերկրյա ներդրումների մասին» ՀՀ օրենքից, օտարերկրյա ներդրողների համար զգալի արտոնություններ էին նախատեսված նաև հարկային օրենսդրությամբ (թեև դրանց մեծ մասն արդեն ուժը կորցրած են կամ վերացվել են):

Ներդրումային միջավայրի բարելավման նպատակով հետագայում նույնպես ՀՀ կառավարության կողմից իրականացվել են մի շարք միջոցառումներ ու ստորագրվել «Ներդրումների խրախուսման և փոխադարձ պաշտպանության մասին» երկկողմ համաձայնագրեր բազմաթիվ երկրների հետ: Դրանց արդյունքում ՀՀ-ում ձևավորվել են ներդրումների ներհոսքի հետևյալ նախադրյալները.

- միջազգային կազմակերպությունների կողմից Հայաստանի դրական գնահատականները (մասնավորապես՝ «Գործարարությամբ զբաղվելը 2014» (Doing Business 2014) դասակարգիչում Հայաստանը 185 երկրների շարքում զբաղեցնում է 32-րդ տեղը, իսկ մեկ այլ հայտնի վարկանիշային գործակալություն (Fitch Rating) Հայաստանին տվել է երկարաժամկետ «BB» կայուն վարկանիշը՝ օտարերկրյա և ազգային արժույթի կայունության համար),
- ընկերությունների ակնթարթային գրանցման հնարավորությունը, որը հնարավոր դարձավ ընկերությունների գրանցման «Մեկ պատուհանի» համակարգի ներդրմամբ, էլեկտրոնային ստորագրության կիրառմամբ,

³³¹ ՀՀ օրենքը օտարերկրյա ներդրումների մասին, ընդունված 04.07.1994թ.

<http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1552&lang=arm>

³³² Ամերիկյան փաստաբանների ասոցիացիայի գնահատմամբ, «Օտարերկրյա ներդրումների մասին» ՀՀ օրենքը հանդիսանում է օտարերկրյա ներդրումների մասին ամենաառաջատար և ազատական օրենքներից, որ գոյություն ունի անցումային շրջանի երկրներում: Չեկոյց «Հայաստանում օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները խոչընդոտող գործոնների ուսումնասիրության մասին». սեպտեմբեր, 1998թ.,

³³³ «ՀՀ օրենքը օտարերկրյա ներդրումների մասին», ընդունված 04.07.1994թ.

<http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1552&lang=arm>

- շինարարական հեշտացված թույլտվությունները, էապես նվազեցվել է կառուցապատման ընթացակարգերի թիվը, տևողությունն ու արժեքը,
- լիցենզավորման պարզեցված ընթացակարգերը և կայուն բանկային համակարգը,
- արտոնյալ առևտրային ռեժիմների կիրառումը և ազատ տնտեսական գոտիների ստեղծումը³³⁴:

Այս ամենը զգալիորեն նպաստել են ներդրումային ակտիվության աճին հանրապետությունում և զուտ ներդրումների ներհոսքի տեսանկյունից, 2000-2009թթ. ՀՀ անկախ պատմության մեջ կարելի է համարել լավագույն ժամանակաշրջանը (տե՛ս աղյուսակ 4.1.8). ՕՈՒՆ/ՀՆԱ հարաբերակցությունը այդ ընթացքում շարունակական աճ է գրանցել՝ 2009թ.-ին հասնելով 8.8%՝ ապահովելով ՀՆԱ-ի աճի բարձր տեմպեր: 2010-2014թթ. այս ցուցանիշը ունեցել է անկման միտում, հաճախ գրանցելով ավելի ցածր մակարդակ, քան նույն եկամտային խմբի միջինն է և արդեն 2014թ.-ին ՕՈՒՆ/ՀՆԱ հարաբերակցությունը հանրապետությունում կազմել է 3.7%:

Ձևավորված ներդրումային նախադրյալների և իրականացվող ներդրումների խրախուսման քաղաքականության առումով, կարծես թե էական փոփոխություններ տեղի չեն ունեցել, հետևաբար ներդրումների ներհոսքի նվազումը պետք է բացատրել այլ գործոններով: Այսպես, զարգացող և զարգացած մի շարք այլ երկրներ ներդրումային միջավայրի բարեփոխումների արագությամբ և ինտենսիվությամբ զգալիորեն առաջ են անցել ՀՀ-ից: Դրանով պայմանավորված ներդրում (հատկապես օտարերկյա), կատարելու վերաբերյալ որոշումների ընդունման վրա ազդող գործոններից՝ քաղաքական, տնտեսական, ֆինանսական կայունությունը, տարձաշրջանային և ներքին հակամարտությունների բացակայությունը, տրանսպորտային հաղորդակցության ուղիների առկայությունը, կայացած և արդյունավետ գործող դատախիրավական համակարգը, ներդրումների իրական պաշտպանվածությունը և այլն, շատ ավելի մեծ ազդեցություն ունենում, քան ներդրումային և հարկային արտոնյալ քաղաքականությունները, որոնց, շատ հաճախ, օտարերկրյա կապիտալն անգամ չի արձագանքում: Բացի դրանից, ՕՈՒՆ ներգրավման հարցում մեծ խոչընդոտ է նաև կոռուպցիայի մակար-

³³⁴ ՀՀ ԿԲ, Հայաստանի ֆինանսական համակարգը. զարգացումը, կարգավորումը, վերահսկողությունը 2013թ., Երեւան 2014, էջ 45-46:

դակը: 2014թ. կոռուպցիայի ընկալման համաթվով ՀՀ-ն 175 երկրների շարքում զբաղեցնում էր 94-րդ տեղը³³⁵: Հետևաբար, օտարերկրյա ներդրումների ներգրավմանն ուղղված տնտեսական հետագա քաղաքականությունը պետք է միտված լինի նշված խնդիրների կարգավորմանը:

Մինչև ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը ՀՀ արտաքին առևտուրը կարգավորվել է տարբեր ռազմավարական ծրագրերում ոլորտին վերաբերող դրույթներով, իսկ ոլորտի կարգավորման առանձին ռազմավարություն, որպես այդպիսին, չի եղել: Միննույն ժամանակ, պետության կողմից իրականացվել է հսկայական աշխատանք, ուղղված ՀՀ արտաքին առևտրի պայմանների բարելավմանը: Այս առումով, հատկանշական է 2003թ. ԱՀԿ անդամակցությունը, որով ՀՀ-ն ստանձնեց մի շարք պարտավորություններ և ստացավ բազմաթիվ հնարավորություններ արտաքին շուկաներ դուրս գալու ճանապարհին: Պարտավորությունների շարքում հարկ է նշել ԱՀԿ անդամակցության պայմանագրով նախատեսված դրույթներն ու սկզբունքները.

- ԱՀԿ պայմանագրի Հոդված 1-ն արտացոլում է առավել բարենպաստության սկզբունքը, ըստ որի՝ ներմուծման կամ արտահանման նկատմամբ կամ դրանց առնչությամբ ցանկացած առավելություն, բարենպաստություն, արտոնություն կամ իմունիտետ, որը որևէ երկիր շնորհում է որևէ այլ երկրից ծագած կամ որևէ այլ երկրի համար առաքված որևէ արտադրանքի, անմիջապես և անվերապահորեն տրամադրվում է մյուս բոլոր երկրների տարածքում ծագած կամ մյուս բոլոր երկրների տարածք առաքված նման արտադրանքին, իսկ հոդված 3-ն արտացոլում է ազգային մոտեցման սկզբունքը, համաձայն որի՝ ներմուծված ապրանքի նկատմամբ պետք է ցուցաբերվի ոչ պակաս բարենպաստ մոտեցում, քան այն, որը ցուցաբերվում է տեղական ծագում ունեցող նման արտադրանքների նկատմամբ³³⁶:
- Բացի այդ, ԱՀԿ պայմանագրով ՀՀ-ն ստանձնել է ներմուծման մաքսատուրքի առավելագույնը 15% դրույք սահմանելու պարտավորություն, ինչի արդյունքում այսօր ՀՀ-ում գործող մաքսադրույքները 0% և 10% են:

³³⁵ www.transparency.org

³³⁶ <http://www.wto.am/am/wto-agreements-am>

ԱՀԿ անդամակցությունից զատ, արտաքին առևտրային կապերի ընդլայնման նպատակով ՀՀ-ն կնքել է մի շարք երկկողմ և բազմակողմ միջազգային համաձայնագրեր³³⁷ (այդ թվում՝ ԱՊՀ ազատ առևտրի գոտու պայմանագիրը):

ԵՄ հետ համագործակցությունը մեկնարկել է շատ ավելի վաղ՝ 1996թ. կնքած և 1999թ. ուժի մեջ մտած «Գործընկերության և համագործակցության մասին» համաձայնագրով³³⁸: Ավելի ուշ մեկնարկեցին նաև ԵՄ հետ համագործակցության այլ ծրագրեր՝ Եվրոպական հարևանության քաղաքականությունը, ԵՄ Արևելյան գործընկերության ծրագիրը, ՏԱՍԻՍ ծրագիրը և այլն: ՀՀ-ն 2009-2013թթ. օգտվել է ԵՄ «Արտոնությունների ընդհանրացված և համալրված համակարգ (GSP+)» արտոնյալ առևտրային ռեժիմից, ինչի արդյունքում հնարավոր եղավ հայկական ծագման շուրջ 6400 ապրանքատեսակ ԵՄ շուկա արտահանել զրոյացված կամ նվազեցված մաքսատուրքերի դրույքաչափերով³³⁹: 2014թ. «GPS+»-ի որոշ դրույթներ խստացվեցին և Հայաստանի ու 9 այլ երկրների համար սկսեց գործել «GPS+»-ի վերանայված տարբերակը³⁴⁰: Զգալի քայլեր են իրականացվել նաև արտաքին առևտուրը սպասարկող ենթակառուցվածքների բարելավման առումով՝ տրանսպորտային, լոգիստիկ և այլն:

Արտաքին առևտրի կարգավորմանն ուղղված իրականացված քայլերի արդյունքում 2000-2014թթ. զգալիորեն աճել են ՀՀ արտահանման և ներմուծման ծավալները, սակայն տարբեր տեմպերով (տե՛ս աղյուսակ 4.2.2.):

Աղյուսակ 4.2.2.

ՀՀ արտահանման և ներմուծման աճի տեմպերը 2000-2015թթ.³⁴¹

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Արտահանման աճի տեմպ	29.7	34.7	1.1	17	-8.3	-32.8	46.6	28.2	3.4	7.1	4.6	-3.9
Ներմուծման աճի տեմպ	9.1	33.4	21.6	49.1	35.4	-25	12.9	10.6	20.8	2.9	0.9	-26.5

Եվ քանի որ մինչև ճգնաժամը արտաքին առևտրի որևէ հստակ թիրախավորում

³³⁷ <http://mineconomy.am/up/files/CANK-188.pdf>

³³⁸ <http://mineconomy.am/uploads/Hamadzaynagir.pdf>

³³⁹ <http://mineconomy.am/arm/43/gortsaruyt.html>

³⁴⁰ http://mineconomy.am/uploads/GSP_+tradoc_150025_%281%29.pdf

³⁴¹ ՀՀ ԱՎԾ տվյալներ, <http://armstat.am/am/?nid=126&id=10003&submit> և <http://armstat.am/am/?nid=126&id=10004&submit>

չի իրականացվել, մնացած բոլոր քայլերն ուղղված են եղել արտաքին առևտրի ծավալների աճին, կարող ենք նշել, որ այս առումով պետությունն արդյունավետորեն իրականացրել է իր առջև դրված այդ նպատակը:

2008թ.-ին ընդունված Կայուն զարգացման ծրագրով (ԿԶԾ) թիրախավորվեցին արտաքին առևտրի որոշ ցուցանիշներ: Մասնավորապես, անցումը արտահանմանը միտված տնտեսական աճի մոդելին ենթադրում էր տնտեսության ավելի արտադրողական ոլորտների, հետևաբար՝ նաև մրցունակ ապրանքների և ծառայությունների արտահանման աճի բարձր տեմպերի պահպանման միջոցով ներմուծման նկատմամբ՝ արտահանման առաջանցիկ տեմպերի ապահովում: Իհարկե 2008-2011թթ. արտահանման և ներմուծման ծավալները էականորեն հեռու են ԿԶԾ նախանշված ցուցանիշներից: Ծրագրով նախատեսված ներմուծման նկատմամբ արտահանման առաջանցիկ աճ ապահովվել է միայն 2011թ. (արտահանման 28.2% աճ նախորդ տարվա նկատմամբ, ներմուծման ծավալների 10.6% աճի պարագայում), որն է թիվս օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ մի շարք պատճառների պայմանավորված էր Հայաստանից արտահանվող հիմնական ապրանքախմբերի՝ պատրաստի սննդամթերք, մետաղներ, հանքահումքային արտադրանք և թանկարժեք քարեր և մետաղներ գների աճով:

2011 թվականի ՀՀ կառավարության N 49 արձանագրային որոշմամբ հաստատված Հայաստանի արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության ռազմավարությամբ հիմք դրվեց արտաքին առևտրի համակարգված քաղաքականության իրականացմանը: Նոր ռազմավարության համաձայն՝ աստիճանաբար պետք է փոխվեր ՀՀ արտահանման ինչպես ապրանքային, այնպես էլ՝ աշխարհագրականը կառուցվածքները՝ դիվերսիֆիկացման ուղղությամբ, որտեղ շեշտադրվում էր բարձրարժեք և գիտատար ապրանքների ու ծառայությունների արտադրությունն ու արտահանումը: Որպես արդյունք նշենք, որ 2013թ. բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանման տեսակարար կշիռը կազմել է 0,2%³⁴²: Իհարկե, ծրագրի իրականացման կարճ ժամանակահատվածը քաղաքականության արդյունավետության մասին եզրակացություն անելու հիմք չէ, սակայն ցուցանիշի դինամիկան գրեթե չի փոխվել

³⁴² ՀՀ ԱՎԾ, ՀՀ արտաքին առևտուրը 2013թ.ին ըստ ԱՏԳ ապրանքային անվանացանկի 4-նիշ դասակարգման <http://www.armstat.am/file/article/4.pdf>, հեղինակի հաշվարկներ:

նաև 2014-2015թթ.-ի ընթացքում:

Արտահանմանը միտված տնտեսական զարգացման մոդելի շրջանակներում ի լրումն «Արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության ռազմավարության»՝ մշակվել են նաև առանձին ոլորտների արտադրության և արտահանման զարգացման ծրագրեր ու ռազմավարություններ՝ ակնագործության և ոսկերչության, ճշգրիտ մեքենաշինության, քիմիական արդյունաբերության, թեթև արդյունաբերության և այլն: Դրանցից շատերի իրագործման արդյունավետության մասին դեռ վաղ է խոսել, կարող ենք նշել դրանց իրականացման մի շարք խնդիրների մասին: Այսպես. 2013թ. ՀՀ վարչապետին կից արդյունաբերական խորհրդի նիստում հաստատվել է Կոնյակագործության զարգացման 2012-2015թթ. գործողությունների ծրագիր, ըստ որի նախատեսվում էր, որ 2015թ. 1-4-րդ եռամսյակներում հայկական կոնյակի տարբերանշանի շնորհման և գովազդի³⁴³, 2015թ.-ի 3-րդ եռամսյակում՝ կոնյակի փառատոն իրականացում³⁴⁴: Նշված ծրագրերից ոչ մեկը չեն իրականացվել: Ավելին՝ 2012-2015թթ. գործողությունների ծրագրի իրականացման համար նախատեսվել է 198.7 մլն դրամ, որից 60.6 մլն-ը՝ պետության, իսկ 138.1 մլն-ը՝ այլ աղբյուրների ֆինանսավորմամբ: Այդ գումարներից 183 մլն-ը նախատեսվում է նպատակային շուկաներում նշված ապրանքատեսակների առաջնության համար³⁴⁵, որպես նպատակային շուկա դիտարկելով Չինաստանը, Արևելյան Ասիայի երկրները, ԱՄՆ-ը, Գերմանիան և Արևելյան Եվրոպան: Սակայն 2015թ.-ին ՀՀ արտաքին տնտեսական քաղաքականության վեկտորը կտրուկ փոփոխվեց և այս առումով, փոշիացան պետական այն միջոցները, որոնք ուղղված էին առաջնահերթ զարգացման հնարավորություն ունեցող ոլորտների զարգացման ծրագրերը մշակելու համար, քանի որ այդ առաջնահերթությունները մղվեցին երկրորդ պլան, և ընտրվեց արտաքին առևտրային քաղաքականության նոր ուղղություն, որը կրկին հանգամանալից մշակման կարիք ունի:

³⁴³ Կոնյակագործության գործողությունների ծրագիր 2012-2015թթ., Հաստատված՝ 2013թ. հուլիսի 26-ին կայացած ՀՀ վարչապետին կից Արդյունաբերական խորհրդի նիստին, էջ 22

³⁴⁴ Կոնյակագործության գործողությունների ծրագիր 2012-2015թթ., Հաստատված՝ 2013թ. հուլիսի 26-ին կայացած ՀՀ վարչապետին կից Արդյունաբերական խորհրդի նիստին, էջ 23

³⁴⁵ Կոնյակագործության գործողությունների ծրագիր 2012-2015թթ., Հաստատված՝ 2013թ. հուլիսի 26-ին կայացած ՀՀ վարչապետին կից Արդյունաբերական խորհրդի նիստին, էջ 25

Արտահանման խթանման ուղղությամբ իրականացվող քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման հարցում էական է նաև այդ գործընթացում ներգրավված տարբեր պետական կառույցների գործողությունների համաձայնեցման անհրաժեշտությունը, իսկ ժամանակի ընթացքում՝ բոլոր այդ գործառույթների կենտրոնացումը միասնական կառույցի ենթակայությանը: Այսպես, «Արտահանման ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության ռազմավարության» ժամանակացույցով մինչև 2012թ. առաջին կիսամյակի ավարտը Զարգացման հայկական գործակալությունը (ԶՀԳ) պետք է անցներ ֆունկցիոնալ և կառուցվածքային համապատասխանեցում՝ արդյունաբերական ռազմավարության իրականացման գործողությունների պահանջներին համապատասխանելու նպատակով, այսինքն, այն պետք է հանդիսանա արտահանման խթանման հիմնական կառույց՝ ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարությանը զուգահեռ: 2016թ. ՀՀ վարչապետին կից ստեղծվել է նոր հանձնաժողով՝ որոշ ապրանքախմբերի արտահանման խթանման համար:

Իհարկե, արտաքին առևտրային քաղաքականության արդյունավետության կամ անարդյունավետության տեսանկյունից կարելի է քննարկել նաև ԵԱՏՄ անդամակցության վերաբերյալ որոշումը: Սակայն նկատի ունենալով, որ տվյալ որոշումը պայմանավորված էր հիմնականում ոչ տնտեսական բնույթի գործոններով, ուստի՝ զերծ կմնանք արտաքին առևտրի քաղաքականության արդյունավետության ներքո դրա մենկաբանումից և հետագայում կքննարկենք այդ որոշման ընդունումից բխող տնտեսական անվտանգության սպառնալիքներն ու հնարավորությունները ՀՀ տնտեսության համար:

Ընդհանրապես, շատ անցումային տնտեսություն ունեցող երկրներ, որոնք գրեթե չեն ունեցել կամ ունեցել են շատ փոքր պետական (արտաքին կամ ներքին) պարտք, անցման սկզբնական ժամանակահատվածում բյուջեի պակասուրդի արտաքին աղբյուրների ֆինանսավորման արդյունքում շատ արագ կուտակում են արտաքին կամ ներքին պարտք: Պետական պարտքի մեծությամբ պայմանավորված տնտեսական անվտանգության սպառնալիքների ի հայտ գալու հավանականության ու երկրի պարտքային քաղաքականության արդյունավետության գնահատման տեսանկյունից հարկ է նշել, որ եթե կառավարությունը ծախսային քաղաքականությունն իրականացնում է առանց հաշվի առնելու պարտքի կայունության հիմնախնդիրները, ապա վերջինս

կարող է հանգեցնել անվճարունակության, որի հավանականությունը որոշելու համար օգտագործվում են արտաքին պարտք/ՀՆԱ, արտաքին պարտքի սպասարկում/ՀՆԱ ցուցանիշների դինամիկան: Այս առումով, ինչպես արդեն նշել ենք, 2000թ.-ին ՀՀ արտաքին պարտքը շուրջ 10%-ով բարձր էր նույն եկամտային խմբի երկրների համեմատ, որից հետո բարձր տնտեսական աճի ժամանակահատվածում, որը միաժամանակ ուղեկցվել է ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ ՀՀ դրամի էական արժևորմամբ, արտաքին պարտքի բեռը հետևողականորեն նվազել է, և արդեն 2008թ.-ին կազմել ՀՆԱ-ի 16.4%-ը: Սակայն, հետագայում, համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի արդյունքում, ՀՀ մակրոտնտեսական իրավիճակի վատթարացումը՝ ՀՆԱ-ի կտրուկ անկումն ուղեկցվեց ներդրումների, արտաքին առևտրի, շինարարության, դրամական փոխանցումների և այլ ոլորտներ անկումներով: Այսպես, արտահանումը նվազեց 32.8%-ով, ներմուծումը՝ 25%-ով, դրամական փոխանցումները՝ 35%-ով, ինչը ուղղակի ազդեցություն ունեցավ ներքին տնտեսության վրա: Հարկային եկամուտների 14% նվազմանը զուգահեռ, նպատակային պետական ծախսերն ավելացան ավելի քան 14%-ով՝ անապահով և խոցելի խմբերի պաշտպանության և տնտեսության աշխուժության պահպանման ծախսերի մեծացման պատճառով: Բյուջեի աճող դեֆիցիտի ֆինանսավորման համար Հայաստանը ստիպված էր օգտագործել արտաքին աղբյուրներից ստացվող միջոցները՝ զգալիորեն մեծացնելով արտաքին պարտքի բեռը: Արդեն, 2009թ.-ին ՀՀ արտաքին պարտքը կազմեց ՀՆԱ-ի 34.3%-ը, որը հետագայում անընդհատ աճել է՝ 2015թ.-ին հասնելով 42.2%-ի (ընդ որում՝ 2016թ.-ին ՀՀ կառավարության կողմից արդեն ստորագրված պայմանագրերով նոր վարկային միջոցների ներգրավման արդյունքում արտաքին պարտքի բեռը հատելու է 50%-ի սահմանը):

ՀՀ արտաքին պարտքի սպասարկում/ՀՆԱ հարաբերակցությունը դիտարկվող ժամանակահատվածում ներկայացված է աղյուսակ 4.2.3-ում:

Միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների խմբի համար այս ցուցանիշի միջին մեծությունը կազմում է 0.3%, այսինքն 2010թ.-ից սկսած Հայաստանը դուրս է եկել միջին միջակայքից՝ մոտենալով կրիտիկական 1% շեմին:

**Արտաքին պետական պարտքի սպասարկում/ՀՆԱ հարաբերակցությունը
2008-2014թթ.³⁴⁶**

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Արտաքին պետական պարտք/ՀՆԱ, %	0.1	0.2	0.4	0.4	0.4	0.4	0.6

Թեև ՀՀ արտաքին պարտքի ներկայիս բավական բարձր մակարդակի հիմնական պատճառը ֆինանսատնտեսական ճգնաժամն է, որի պայմաններում արտաքին փոխառությունների դիմելու անհրաժեշտությունը ՀՀ կառավարության համար, կարելի է ասել պարտադրված էր, այդուհանդերձ պարտքի բեռը նկարագորող ցուցանիշների դինամիկան վկայում, որ այս առումով քաղաքականության հիմքում պետք է դրվի նոր փոխառությունների հնարավորինս սահմանափակելու անհրաժեշտությունը:

Այժմ անդրադառնանք ՀՀ տնտեսական անվտանգության սոցիալական բաղադրիչին՝ վերլուծելով աղքատության, գործազրկության և եկամուտների անահավասարության ոլորտներում իրականացվող պետական քաղաքականությունը:

Անկախացումից հետո ՀՀ-ում սկսվեց տնտեսական և սոցիալական վերափոխումների նոր շրջան, որն ուղեկցվում էր մի շարք այլ բացասական դրսևորումներով՝ ազատագրական պայքար, երկրաշարժ, էներգետիկ ճգնաժամ, որոնց արդյունքում տնտեսությունը հայտնվեց ծանրագույն վիճակում: Հասկանալի է, որ նման տնտեսական պայմաններում սրվեցին նաև սոցիալական խնդիրները՝ աղքատությունն ու սոցիալական անհավասարությունը, որոնց լուծմանն այդ ժամանակահատվածում զգալիորեն նպաստել են միջազգային օգնությունն ու մասնավոր փոխանցումները: Շուրջ հինգ տարի անընդմեջ տնտեսական անկումից հետո՝ 1994թ.-ին արձանագրված տնտեսական 5.4% աճը ստեղծեց առաջին նախադրյալները սոցիալական խնդիրների լուծման համար: 1996, 1998-1999, 2001թթ. տնային տնտեսությունների ընտրանքային հետազոտությունների համաձայն՝ տնտեսական աճի արդյունքում աշխատողների եկամուտների աճն է հանդիսացել երկրում աղքատության կրճատման հիմնական գործոններից մեկը³⁴⁷:

³⁴⁶ ՀՀ ԱՎԾ «Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն» տեղեկագրեր 2011 և 2015թթ., <http://armstat.am/am/?nid=81&id=1288> և http://armstat.am/file/article/finansner_2015_1.pdf, ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական կայքէջ <http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=01001>, հաշվարկը հեղինակի:

³⁴⁷ Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր, էջ 21, 2003թ.

1999թ. պետության կողմից ներդրված ընտանեկան նպաստների համակարգը որոշակիորեն փոխեց իրավիճակը՝ հատկապես աղքատության կառուցվածքի տեսանկյունից՝ դրանում զգալիորեն կրճատվեց շատ աղքատ բնակչության տեսակարար կշիռը: Այդուհանդերձ, ընտանեկան նպաստների ծրագրի սահմանափակ մասշտաբները և խորը անկումից հետո տնտեսական աճի ոչ բարձր տեմպերը (1994-2000թթ. տնտեսական աճի տարեկան միջին տեմպը կազմել է 4.7%) չէին կարող նշանակալի ազդեցություն ունենալ աղքատության նվազեցման վրա, որը 2000թ.-ին մոտ էր շուրջ 50%-ին, իսկ Ջինիի գործակիցը բարձր էր 0.5-ից: Խնդրի համակարգային լուծման հնարավորությունը ստեղծվեց 2003թ.՝ «Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագրի» (ԱՀՌԾ) ներդրմամբ: Պետք է նշել, որ ԱՀՌԾ-ով թիրախավորված բոլոր նպատակային ցուցանիշները դիտարկվող ժամանակահատվածում ապահովվել են մասնակիորեն: Այսպես՝ 2004թ. մեթոդաբանությամբ թիրախավորվել է աղքատության մակարդակը 2005թ.-ի համար՝ 41%, 2010թ.-ի համար՝ 29,1%³⁴⁸, 2015թ.-ի համար՝ 19.7%, սակայն 2005թ. փաստացի աղքատության մակարդակը³⁴⁹ եղել է 29,8%, իսկ 2010թ.՝ 28,9%³⁵⁰, 2014թ.-ին՝ 30%: Ինչ վերաբերում է Ջինիի գործակիցին, ապա ԱՀՌԾ-ում 2005թ.-ի թիրախը եղել է 0.491 մակարդակ, 2010թ.-ին՝ 0.466³⁵¹, 2015թ.-ին՝ 0.446 փաստացի տվյալներով 2005թ. կազմել է 0.360, 2010թ.՝ 0.311, իսկ 2014թ.-ին՝ 0.373 (տե՛ս աղյուսակ 4.1.16):

Իհարկե, այդ ժամանակահատվածում սոցիալական վիճակի (աղքատության կրճատում և Ջինիի գործակցի նվազեցում) բարելավման հնարավորությունները պայմանավորված էին տնտեսական աճի բարձր տեմպերով, ինչն էլ բարձրացրել է պետության սոցիալական քաղաքականության արդյունավետությունը՝ ապահովելով թիրախավորված ցուցանիշների ձեռքբերումը: Սակայն աղյուսակ 4.1.16-ի տվյալներից պարզ է դառնում, որ, այդուհանդերձ, 2008-2009թթ. ֆինանսատնտեսական ճգնաժամով պայմանավորված տնտեսական անկման ու դրանից հետո տնտեսության դանդաղ վե-

³⁴⁸ Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր, էջ 40, 2003թ.

³⁴⁹ Այստեղ ներկայացված տվյալները չեն համապատասխանում աղյուսակ 4.1.14-ի տվյալներին, քանի որ աղյուսակում ներկայացված է աղքատության մակարդակի հաշվարկը ըստ 2009թ. մեթոդաբանության, իսկ ԱՀՌԾ-ում թիրախավորումն իրականացվել է 2004թ. մեթոդաբանությամբ:

³⁵⁰ <http://armstat.am/am/?nid=126&id=15001&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>

³⁵¹ ԱՀՌԾ, էջ 41, 2003թ.

րականգնման պայմաններում նորից զգալիորեն բարձրացել է աղքատության մակարդակը, ինչը շուրջ 10 տոկոսային կետով մեծ է եկամտային նույն խմբում գտնվող երկրների միջին մեծությունից: Սա վկայում է այն մասին, որ բարձր տնտեսական աճի փուլում տնտեսության մեջ չեն ձևավորվել նախադրյալներ աղքատության մակարդակի նվազեցման խնդրի համակարգային լուծման համար (զբաղվածության աճ, աշխատող աղքատների մասնաբաժնի կրժատում և այլն), քանի որ ԱՀՌԾ-ի հիմնական նպատակը աղքատության կրժատումն էր, որն ապահովվել է աճող եկամուտների հաշվին սոցիալական ուղղվածությամբ ծախսերի ավելացման ու մասնավոր տրանսֆերտների աճի հաշվին, իսկ զբաղվածության աճը՝ դարձել է ծրագրի «աժանցյալ» նպատակը:

Ճգնաժամի հետո 2009-2012թթ., չնայած ֆիսկալ լարվածությանը՝ պետությունն իրականացրել է սոցիալական պարտավորությունները նախատեսված ծավալներով՝ այս ժամանակահատվածում մեծացնելով ինչպես ընտանեկան նպաստների, այնպես էլ կենսաթոշակների և սոցիալական տրանսֆերտների միջին մակարդակը: Այս քաղաքականության արդյունքում, արդեն 2012-2013թթ. նկատվում է աղքատության մակարդակի անկում: Դիտարկվող ժամանակահատվածում աստիճանաբար բարձրացվել է նաև ՀՀ նվազագույն աշխատավարձը՝ որոշակիորեն կրճատելով նաև աշխատող աղքատների թվաքանակը: Զինիի գործակիցը 2010-2013թթ. մի փոքր բարձր է եղել ճգնաժամային տարիներին արձանագրած մակարդակից (2007-2009թթ. տատանվել է 0.296-0.307)՝ տատանվելով 0.305-0.315 միջակայքում³⁵²:

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ կայուն տնտեսական աճի ապահովմամբ է պայմանավորված ոչ միայն աղքատության մակարդակի նվազեցման, այլ նաև եկամուտների բաշխման անհավասարության մեղմման հեռանկարները, քանի որ աճող եկամուտների վերաբաշխման հնարավորություններն առավել մեծ են:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ զբաղվածության ապահովման քաղաքականությանը, ապա պետք է նշել, որ այս խնդրի լուծման դժվարությունների մի զգալի մասը պայմանավորված են դեռևս 1990-ական թվականների հետ, երբ զգալի խզում առաջացավ Խորհրդային Միության պայմաններում պատրաստված մասնագետների և այդ ժամա-

³⁵² Զինի գործակցի համադրելիությունն այլ երկրների հետ ապահովելու համար վերցվել է Զինի գործակցի համաշխարհային բանկի կողմից իրականացված գնահատումը՝ <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

նակ ՀՀ տնտեսությունում անհրաժեշտ մասնագետների միջև: Ի թիվս հայտնի գործոնների (առևտրային կապերի խզում, էներգետիկ ճգնաժամ, խոշոր ձեռնարկությունների զանգվածային պարապուրդ և այլն) նաև սրա արդյունքում զբաղվածության մակարդակը զգալիորեն նվազեց: Կրթական համակարգի միջոցով այս խնդրի լուծումը զգալի ժամանակ էր պահանջում, ուստի խնդրի ժամանակավոր լուծում կարող էր հանդիսանալ միայն «ոչ մասնագիտական» զբաղվածությունը, երբ անձը հանդիսանալով այլ մասնագետ, աշխատում է իր մասնագիտության հետ չառնչվող ոլորտում, հաճախ նաև՝ առանց վերաորակավորման: 2002թ.-ից հետո տնտեսական աճի տեմպերը նույնպես գործազրկության զգալի կրճատման չհանգեցրեց մի շարք պատճառներով.

- նախ, տնտեսական աճի տեմպերն արագացան առավելապես արտադրողականության աճի շնորհիվ, այսինքն տնտեսության էքստենսիվ աճի մոդելից ինտենսիվի անցման պատճառով (սա գործազրկությունը չնվազելու պաշտոնական հիմնավորումն է, որը կարծում ենք վիճելի փաստարկ է, քանի որ եթե բարձր աճի տեմպերը լինեին արտադրողականության աճի արդյունք, ապա ճգնաժամով պայմանավորված անկումը այդքան մեծ չեր կարող լինել),
- տվյալ ժամանակահատվածում տնտեսական աճը պայմանավորված էր շինարարության աճով՝ ի հաշիվ տնտեսության մյուս ոլորտների, այդ պատճառով շինարարության ոլորտում զբաղվածների աճը հիմնականում տեղի էր ունենում մյուս ոլորտներում դրանց կրճատման պայմաններում (անհամամասնական տնտեսական աճի էֆեկտ),
- այդ ընթացքում շինարարությունից բացի, աճի բավական բարձր տեմպեր ուներ նաև ծառայությունների ոլորտը, որն իր առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ զանգվածային զբաղվածություն չէր կարող ապահովել (տնտեսության կառուցվածքային դեֆորմացիայի էֆեկտ):

Նշենք նաև, որ այս հարցում առկա էր նաև հոգեբանական գործոնի ազդեցություն, քանի որ աշխատանքային միգրանտների կողմից ուղարկված զգալի մասնավոր տրանսֆերտները՝ իրենց հարազատներին ապահովելով անհրաժեշտ եկամուտներով, Հայաստանում աշխատանքը նրանց համար դարձնում էին անհրապուրիչ, նվազեցնելով աշխատանքի որոնման ինտենսիվությունը: Թերևս նաև սա էր պատճառը, որ այդ

ժամանակահատվածի համար զբաղվածության աճը, որպես աղքատության կրճատման գործում տնտեսական քաղաքականության առաջնային թիրախ՝ կարծես թե չէր դիտարկվում: Իհարկե բավական վիճելի է սոցիալական քաղաքականության տեսանկյունից աղքատության և գործազրկության առաջնային և երկրորդային կարևորության դասակարգումը, սակայն հաշվի առնելով մեր տնտեսության յուրահատկությունը՝ կարծում ենք, որ թիրախավորումը սխալ չէր, քանի որ տնտեսությունում առկա էր և մինչ օրս էլ առկա է թաքնված զբաղվածություն:

Այդուհանդերձ, պետությունը վերջին տարիներին փորձում է զբաղվածության հիմնախնդիրը լուծել ինքնազբաղվածության խթանման քաղաքականության միջոցով՝ հարկային արտոնություններ տրամադրելով փոքր և ընտանեկան ձեռնարկություններին: Սակայն այս ոլորտում իրականացվող տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը խիստ ցածր է, ինչի մասին վկայում են տնտեսությունում գրանցված գործազրկության ցուցանիշները: Համեմատության համար նշենք, որ դրանք զգալիորեն բարձր են ոչ միայն եկամտային նույն խմբում գտնվող երկրների միջինից, այլև, որպես կանոն, գերազանցում են խմբի շեմային ցուցանիշը: Ճիշտ է, նշվեց թաքնված զբաղվածության երևույթի մասին, սակայն դրա չափերի գնահատման տվյալներ դեռևս չկան, ուստի որպես զբաղվածության ոլորտում վարվող քաղաքականության արդյունավետության ցուցանիշ ստիպված ենք ընդունել գործազրկության պաշտոնական մակարդակը, որը խիստ բարձր է: Ինչ խոսք, գործազրկությունը առավելապես սոցիալական հիմնախնդիր է և ազդում է սոցիալական անվտանգության մակարդակի վրա, քանի որ սոցիալական լարվածության աճն ինքնին կոնֆլիկտոգեն իրավիճակ է ստեղծում հասարակությունում: Սակայն գործազրկությունը նաև տնտեսական հիմնախնդիր է գոնե այն առումով, որ գործազուրկները չեն մասնակցում ՀՆԱ արտադրությանը, չարտադրված ՀՆԱ-ն անդարձելի ու չվերականգնվող կորուստ է: Ուստի, զբաղվածության ապահովման գործուն ու արդյունավետ քաղաքականությունը չափազանց կարևոր է երկրի սոցիալական և տնտեսական խնդիրների լուծման տեսանկյունից:

Այսպիսով, տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման մակրոտնտեսական ցուցանիշներն ապահովող տնտեսական քաղաքականության արդյունավե-

տության այս վերլուծությունը, հիմք կհանդիսանա, ատենախոսության հետագա շարադրանքում տնտեսական անվտանգության սպառնալիքների որոշման համար:

4.3. ՀՀ տնտեսական անվտանգության ներքին և արտաքին սպառնալիքները

Տնտեսական անվտանգության ապահովմանն ուղղված պետության տնտեսական քաղաքականության այս կամ այն բաղադրիչի արդյունավետությունը կարող է ազդել ինչպես տնտեսական անվտանգության ընդհանուր մակարդակի, այնպես էլ դրա առանձին կողմերի վրա: Ինչպես նշել ենք ատենախոսության նախորդ ենթագլուխներում, տնտեսական անվտանգության հիմնական տարրերը հետևյալն են՝ տեխնոլոգիական, առևտրային, ֆինանսական, տեխնիկական և արտադրական, պարենային և հումքային, էներգետիկ, էկոլոգիական, տեղեկատվական անվտանգություն: Այս տարանջատման հիման վրա տնտեսական անվտանգության սպառնալիքների որոշման հարցում մենք առավելապես կկենտրոնանք ատենախոսության օբյեկտ հանդիսացող մակրոտնտեսական հիմնախնդիրներով պայմանավորված պատճառ-սպառնալիքների բացահայտման վրա, որոնք, իրենց հերթին, նպաստում են մակրոտնտեսական այլ սպառնալիքների ի հայտ գալուն՝ չթերագնահատելով անվտանգության համակարգի մյուս բաղադրիչների մասով առկա սպառնալիքների նշանակությունը:

Նախ՝ կառանձնացնենք այն ներքին և արտաքին սպառնալիքները, որոնք ազդում են տնտեսական անվտանգության բոլոր բաղադրիչների վրա՝ պայմանականորեն անվանելով դրանք տնտեսական անվտանգության ընդհանուր մակարդակի վրա ազդող պատճառ-սպառնալիքներ, ապա կդիտարկենք տնտեսական անվտանգության առանձին բաղադրիչների վրա ազդող սպառնալիքները: Տվյալ վերլուծության շրջանակներում ներքին սպառնալիք ասելով՝ մենք կհասկանանք ներքին գործոնների (այդ թվում՝ իրականացվող տնտեսական քաղաքականության) արդյունքում առաջացող սպառնալիքները, իսկ որպես արտաքին սպառնալիքներ կդիտարկենք արտաքին գործոններով (այդ թվում՝ ՀՀ-ի հանդեպ այլ երկրների և միջազգային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող քաղաքականության) պայմանավորված սպառնալիքները:

ՀՀ տնտեսական անվտանգության ընդհանուր մակարդակի վրա ազդող ներքին սպառնալիքներ

Պետական կառավարման համակարգի արդյունավետությունը հանդիսանում է ՀՀ տնտեսական անվտանգության ընդհանուր մակարդակի վրա ազդող ներքին սպառնալիքներից մեկն է: Ատենախոսությունում կատարված վերլուծությունը մեզ հնարավորություն է տալիս եզրակացնելու, որ ՀՀ պետական կառավարման համակարգը գործում է ոչ բավարար արդյունավետությամբ: Որպես գնահատման չափորոշիչներ ընտրվել են տնտեսական անվտանգության գնահատման մակրոտնտեսական ցուցանիշների մշտադիտարկման համակարգի բացակայությունը (որը պետք է ազդակներ հաղորդի տնտեսական քաղաքականության մեջ փոփոխությունների անհրաժեշտության մասին) ու այդ ցուցանիշների կանխատեսման ցածր արդյունավետությունը: Ինչո՞վ է վտանգավոր այս երևույթը: Ռազմավարական ծրագրերում ներառված մակրոտնտեսական ցուցանիշները, որպես կանոն, ուղենիշ են հանդիսանում տնտեսական քաղաքականություն իրականացնող պետական մարմինների և մասնավոր հատվածի համար, որոնք փորձում են իրենց գործունեությունը պլանավորել ըստ այդ ցուցանիշների: Ստացվում է, որ ոչ ճշգրիտ կանխատեսումների արդյունքում ստացված ցուցանիշները կարող են հանգեցնել ինչպես պետական, այնպես էլ մասնավոր հատվածի գործունեության ոչ իրատեսական պլանավորմանը, ինչից էլ կրիսի պետական և մասնավոր հատվածների անարդյունավետ գործունեությունը: Այսինքն, ռազմավարական ծրագրերում ներառված ոչ իրատեսական ցուցանիշները կարող են մեծ տնտեսական ռիսկեր առաջացնել ողջ տնտեսությունում: Հասկանալի է, որ ցուցանիշների մակարդակի վրա հաճախ ազդում են արտաքին այնպիսի գործոններ, որոնք հնարավոր չէ կանխատեսել: Սակայն վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հաճախ, թիրախավորված ցուցանիշներից շեղումների վրա «ներքին ծագման» գործոնների ազդեցությունն առավել մեծ է, քան արտաքին անբարենպաստ զարգացումներինը: Այսինքն, կամ պետական քաղաքականություն մշակող մարմիններին չի հաջողվում բավարար ճշգրտությամբ կանխատեսել ներքին տնտեսական զարգացումները կամ ռազմավարական ծրագրերի հիմքում դրվում են տնտեսության զարգացման լավատեսական սցենարներ՝ հաճախ առանց բավարար հիմքերի, ինչն իր մեջ մեծ ռիսկեր է պարունակում:

Այս հանգամանքն, իր հերթին, պատճառ է դառնում պետական կառավարման համակարգի գործունեության ոչ բավարար արդյունավետությունը պայմանավորող այլ երևույթի: Խոսքն, առաջին հերթին, վերաբերում է տնտեսական իրավիճակի փոփոխություններին պետության կողմից համարժեք (հակազդող) և ժամանակին (չուշացած) անհրաժեշտ միջոցառումների իրականացման մասին: Կանխատեսման համակարգի ցածր արդյունավետությունն ու տնտեսության առանձին ոլորտների թողարկման ծավալների հնարավոր փոփոխությունների (կոռելացված ՀՆԱ-ի հետ) գնահատման համակարգի բացակայությունը զգալիորեն նվազեցնում է տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը: Նախ, հաշվի առնելով տնտեսական քաղաքականությանը բնորոշ ժամանակային խզումները, տնտեսության վրա վերջինիս ազդեցությունը լինում է ոչ ժամանակին (հիմնականում ուշացած), բացի դրանից տնտեսական քաղաքականության փոփոխությունների ծավալի և տնտեսության վրա դրանց ազդեցության չափի միջև առկա է մեծ անհամաչափություն: Դրա վկայությունն է աշխատանքի 3.3 բաժնում ներկայացված՝ պետության ընդլայնողական քաղաքականության միջոցով տնտեսական աճի խթանմանն ուղղված միջոցառումների իրականացման համար օգտագործված միջոցների և տնտեսական աճի տեմպերի վրա դրանց ունեցած ազդեցության վերլուծությունը: Այս դեպքում, տնտեսության առանձին ոլորտներում թողարկման ծավալների անկմամբ պայմանավորված ՀՆԱ-ի անկման հավանականության ու վերջինիս մեծության կանխատեսումը, կիռլի համապատասխան ոլորտներում պետական խթանման միջոցառումների անհրաժեշտության ու ծավալների մասին:

Պետական կառավարման համակարգի գործունեության անորոշություններն ու անկանխատեսելիությունը, կարծում ենք, համակարգի արդյունավետության գնահատման մյուս չափորոշիչն է: Այս առումով, դասական օրինակ է ԵԱՏՄ անդամակցության պայմանագրի կնքումը: Իհարկե, արդեն նշել ենք, որ դա հիմնականում պայմանավորված էր ոչ տնտեսական գործոններով, սակայն հանգամանքը, որ այն մեծ ազդեցություն է ունեցել և, դեռ երկար ժամանակ կունենա երկրի տնտեսական զարգացման և տնտեսական անվտանգության մակարդակի ձևավորման վրա, կարծում ենք, որ անվիճելի է: Խոսքը առաջին հերթին վերաբերում է արտահանման և ներմուծման անորոշությամբ պայմանավորված վերջիններիս ծավալների կտրուկ նվազման մասին:

Այսպիսի որոշումները, որպես կանոն, «շոկային թերապիայի» ազդեցություն են ունենում տնտեսության համար, որոնք արտահայտվում են հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշների վատթարացմամբ: Այս երևույթի ազդեցությունը տնտեսական անվտանգության մակարդակի վրա դիտարկենք պետական և մասնավոր հատվածների տեսանկյունից: Պետական հատվածի առումով, զգալի մտավոր և ֆինանսական ռեսուրսներ էին ներդրվել ԵՄ հետ ինտեգրացիոն քաղաքականության շրջանակներում ասոցիացման համաձայնագրի ստորագրման համար՝ դրանից բխող դրական և բացասական հետևանքները բացահայտելու, հնարավոր խնդիրները մեղմելու, արտաքին տնտեսական քաղաքականության ուղղությունը նախանշելու, հնարավոր արտաքին շուկաների մասին տեղեկատվություն հավաքելու և առհասարակ այն ամենի համար, ինչն անհրաժեշտ էր ինտեգրման այս ուղղությունը սահուն իրականացնելու համար: Ինտեգրացիոն վեկտորի դեպի ԵԱՏՄ կտրուկ փոփոխության հանգամանքը, սակայն, նշանակում է, որ կատարված աշխատանքը ամենևին էլ ոչ առաջնային էր և պետության ժամանակային, մտավոր և ֆինանսական ռեսուրսները օգտագործվել են ոչ առաջնային ուղղության վրա, իսկ այժմ անհրաժեշտ են նոր հետազոտություններ, օրենսդրաիրավական նոր փոփոխություններ և ընդհանրապես՝ նոր ինտեգրման գործընթաց է սկսվել, որտեղ ամեն ինչ պետք է սկսել նորից:

Մասնավոր հատվածը, հիմք ընդունելով, պետության կողմից նախանշված ինտեգրման ուղին՝ ԵՄ հետ ասոցիացման համաձայնագիրը, իր հերթին, այս ուղղությամբ նոր շուկաների, նոր գործընկերների որոնման, դրանցում հայկական արտադրանքի հնարավոր պահանջարկի գնահատման, ԵՄ հետ ասոցիացման համաձայնագրից բխող արտոնյալ պայմանների ուսումնասիրության հիման վրա գործունեության կողմնորոշումը ստիպված էր վերակողմնորոշել ինտեգրացիոն այլ միավորման շրջանակներում, որտեղ գործում են միանգամայն այլ տնտեսական չափանիշներ, այլ է ապրանքների պահանջարկը և այն գործընթացները, որոնք կարգավորելու են արտահանումն ու ներմուծումը: Այսպիսի անորոշությունները կարելի է դիտարկել, որպես արտաքին շուկա տնտեսության համար, քանի որ էականորեն կրճատում են ամբողջական առաջարկն ու պահանջարկը՝ զսպելով նաև տնտեսական աճի տեմպերը:

Պետական կառավարման համակարգի գործունեության անարդյունավետության չափորոշիչ կարելի է համարել նաև պետական տարբեր կառույցներին նույն գործառույթով օժտելու պրակտիկան: Այս դեպքում միևնույն գործառույթի իրականացման համար պետական բյուջեից ֆինանսավորվում են մի քանի մարմիններ, բացի դրանից հստակ չի գործում (ավելի ճիշտ՝ լրգվում է) նաև պատասխանատվության սկզբունքը: Այսպես, 2016թ. ՀՀ վարչապետին կից ստեղծվել է խորհրդակցական հանձնաժողով մի քանի ապրանքատեսակների արտահանման խրախուսման համար: Միևնույն ժամանակ, նման գործառույթներ ունի էկոնոմիկայի նախարարությունը, զարգացման հայկական գործակալությունը: Այս խնդիրը տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից կարևորվում է ոչ միայն բյուջետային միջոցների անարդյունավետ օգտագործման, այլ նաև այն առումով, որ այս ամենը հանգեցրել է ՀՀ կառավարման համակարգի գերուռճացմանը, ինչն ինքնին սպառնալիք է:

Տնտեսական անվտանգության ընդհանուր մակարդակի ներքին սպառնալիքներից է նաև ՀՀ տնտեսության կառուցվածքային ձևախեղումը: Ատենախոսությունում արդեն անդրադարձել ենք այն հանգամանքին, որ 2009թ. ՀՀ տնտեսության անկման հիմնական պատճառներից էր տնտեսության կառուցվածքում շինարարության աճի բարձր տեմպերն ու ՀՆԱ-ում դրա մասնաբաժնի աճը: Թերևս հետագայում մշակված տնտեսական ծրագրերում այս գաղափարի գիտակցմամբ կառուցվածքի փոփոխություններին ուղղված որոշակի թիրախավորումներ արվեցին ու նաև դրանց արդյունքում շինարարության տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ի կառուցվածքում զգալիորեն նվազեց: Սակայն այս ամենը տեղի ունեցավ խորը տնտեսական անկման հաշվին, ընդ որում՝ շինարարության մասնաբաժնի նվազումը դեռևս չի նշանակում, որ տնտեսության կառուցվածքային դեֆորմացիան դադարել է անվտանգության սպառնալիք հանդիսանալուց, պարզապես փոքր ինչ այն բարելավվել է նախաճգնաժամային տարիների համեմատությամբ, սակայն ներկայիս կառուցվածքը ևս իր մեջ կրում է բավական լուրջ սպառնալիքներ: Աշխատանքի 3.2 բաժնում իրականացված տնտեսության ոլորտների (գործունեության տեսակների) թողարկման ծավալների ՀՆԱ-ի հետ կոռելացիոն վերլուծությունը ընդգծել է այն խնդիրները, որոնք կապված են ՀՀ տնտեսության ձևավորված կառուցվածքի պայմաններում՝ տնտեսական աճ ապահովելու դժվարությունների հետ:

Այսպես, արդյունաբերությունն (18%) ու գյուղատնտեսությունն (16%) ապահովում են գրեթե նույն մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի մեջ³⁵³: Խնդիրը մտահոգիչ է նրանով, որ նախ, արդյունաբերության մասնաբաժինն է փոքր, որի մեջ տեխնոլոգիատար արտադրանքն աննշան է: Ինչ վերաբերում է գյուղատնտեսությանը, ապա անկախության առաջին տարիներին ՀՆԱ-ի մեջ մեծ մասնաբաժինը կարելի է, ինչ որ առումով, բնական համարել, քանի որ տնտեսության մյուս ոլորտների համեմատ գյուղարտադրանքի իրացման ներքին շուկան հիմնականում պահպանվել էր: Տնտեսության հետագա զարգացումը՝ հատկապես երկնիշ տնտեսական աճի ժամանակահատվածում, պետք է հանգեցնեք տնտեսության կառուցվածքի փոփոխության՝ արդյունաբերության, ծառայությունների մասնաբաժինների աճի և գյուղատնտեսության մասնաբաժնի հարաբերական նվազման տեսքով: Այսինքն, կարելի է փաստել, որ այդ ընթացքում չի փոխվել «ագրարային» երկրի կարգավիճակը, ինչն ամենևին զարգացման վկայություն չէ: Սրա մասին փաստում է նաև այն հանգամանքը, որ գյուղատնտեսությունն ապահովում է գրեթե նույնքան զբաղվածություն, որքան ծառայությունների ոլորտը, որի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի շուրջ 50% է: Ընդ որում, գյուղատնտեսությունում զբաղվածների թվաքանակն այդ ընթացքում գրեթե չի փոխվել, ինչը վկայում է գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատուժի շատ ցածր արտադրողականության մասին:

Արդյունաբերության ներքին կառուցվածքի տեսանկյունից, վիճակը ոչ պակաս մտահոգիչ է. արդյունաբերության մեջ մոտ 60%-ը սննդի, խմիչքի և ծխախոտի արտադրությունն է, 20%-ը՝ մետաղների արտադրությունը, որից պատրաստի մետաղի արտադրանքն ընդամենը 2%, մնացած 18%-ը՝ մետաղական հանքաքարի և խտանյութի արդյունաբերությունն է³⁵⁴: Այսինքն, կարելի է միանշանակ փաստել, որ արդյունաբերությունը գերակշիռ մասով ռեսուրսատար է, և առկա է զգալի կախվածություն հանքանյութերի արդյունահանման ծավալներից, ինչն էլ, իր հերթին, կախված է հանքահումքային ապրանքների միջազգային գներից: Այսինքն, կարելի է փաստել, որ արդյունաբերության ձևավորված կառուցվածքի պարագայում նախ, առկա է զգալի խզում ՀՀ և համաշխարհային արդյունաբերության առաջընթացի տեմպերի միջև, և երկրորդ՝ ՀՀ

³⁵³ <http://armstat.am/file/doc/99493643.pdf> էջ 35:

³⁵⁴ http://armstat.am/file/article/sv_12_14a_121.pdf էջ 5:

արդյունաբերությունը առնվազն 20%-ը ռիսկային կախվածության մեջ է հանքահումքային ռեսուրսների արդյունահանման և դրանց արտահանման ծավալներից: Ընդ որում, այս իրավիճակում ամենավտանգավոր հանգամանքն այն չէ, որ մենք ունենք նման պատկեր, այլ այն, որ իրավիճակի փոփոխությանն ուղղված քայլեր միտված չեն արդյունաբերության կառուցվածքային փոփոխություններին և առավելապես հետապնդում են կարճաժամկետ նպատակներ:

Տնտեսական անվտանգության ընդհանուր մակարդակի ներքին սպառնալիքներից է նաև ՀՀ տնտեսության մոնոպոլացման բարձր մակարդակը:

Ատենախոսությունում կատարած վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրահանգել, որ ներկայումս ՀՀ տնտեսության մի շարք ոլորտներում առկա մենաշնորհները էականորեն նվազեցնում են տնտեսական անվտանգության մակարդակը՝ ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցություն ունենալով բնակչության բարեկեցության վրա: Մենաշնորհի առկայությունը նախ վտանգավոր է տվյալ ոլորտում գնային կամայականությունների դրսևորման պատճառով, ինչն արտահայտվում է համաշխարհային շուկայում գների փոփոխությանը ներքին գների փոփոխության արագությամբ. սովորաբար, ՀՀ ներքին շուկայում գները շատ արագ արձագանքում են միջազգային շուկաներում գների բարձրացմանը և շատ դանդաղ, կամ ընդհանրապես չեն արձագանքում՝ դրանց իջեցմանը: Իհարկե, խոսքը վերաբերում է ոչ բնական մենաշնորհներին, թեև դրանց դեպքում ևս ՀՀ-ում առկա են լուրջ խնդիրներ տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից: Այստեղ ամենավտանգավոր հանգամանքը բնական մենաշնորհի գործունեության կարգավորման, ինչպես նաև դրանց կառավարման գործընթացի նկատմամբ վերահսկողության «որակն է», ինչը դրսևորվում է հատկապես պետության կողմից գործընթացին միջամտելու ցածր արդյունավետությամբ (կամ ընդհանրապես՝ անընդունակությամբ): Այս հարցում էական է մրցակցության կարգավորման օրենսդրության ու դրա հիման վրա իրականացվող քաղաքականության բարեփոխումների անհրաժեշտությունը, ինչը, կարծում ենք, պետք է իրականացվի մրցակցության (ավելի ճիշտ անբարեխիղճ մրցակցության) կարգավորումից հակամենաշնորհային կարգավորմանն անցնելու միջոցով:

Ներքին տնտեսական սպառնալիքներից է նաև ՀՀ տնտեսության մրցունակության ոչ բավարար մակարդակը: Համաձայն ատենախոսության 3.1 ենթագլխում յուրա-

քանցյուր ոլորտի արտահանման և արտադրության տվյալների համադրության արդյունքում կատարած վերլուծության՝ ՀՀ արտահանելի հատվածում ամենաբարձր մրցունակությունն ապահովում է թանկարժեք և ոչ թանկարժեք մետաղների ոլորտը: Այս հանգամանքը, ինչպես նաև ՀՆԱ-ում գիտատար արտադրության փոքր տեսակարար կշիռը, գիտության և արտադրության միջև առկա զգալի խզումը, բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների արտադրության փոքր տեսակարար կշիռը, արտահանման ապրանքային կառուցվածքը վկայում են ՀՀ արտադրված ապրանքների ցածր մրցունակության մասին: Իսկ դեպի արտահանումը կողմնորոշված տնտեսության իրական հատվածի զարգացման մոդելն ընտրած երկրի համար՝ ապրանքների մրցունակության ապահովումը զարգացման գերակա նախապայմանն է:

ՀՀ ներքին տնտեսական պատճառ-սպառնալիքների մեջ, կարծում ենք, էական է նաև պետական ծախսերի ցածր արդյունավետությամբ պայմանավորված տնտեսական աճին վերջիններիս փոքր նպաստումը: Այս առումով սպառնալիքի նշանակությունը կանխորոշում է հնարավոր ճգնաժամերի ընթացքում պետության հակազդող քաղաքականություն իրականացնելու «անընդունակությունը», քանի որ արդյունավետ պահանջարկի կարգավորման միջոցով պետության հակապարբերաշրջանային (հակաճգնաժամային) քաղաքականության իրականացման համար ՀՀ-ում պետական միջոցների տնտեսություն «հասցնելու» և «աշխատեցնելու» մեխանիզմներն խիստ անարդյունավետ են: Այսպես, 2007-2014թթ. ընթացքում ՀՀ պետական ծախսերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի մեջ կազմել է միջին հաշվով 26%, սակայն տնտեսական աճին վերջինիս նպաստումը այդ ընթացքում կազմում է միջինը՝ 0.5%, բացառությամբ ճգնաժամային՝ 2008-2009թթ. (այդ տարիների պետական ծախսերի նպաստումը տնտեսական աճին ստացել է բացասական դրսևորում՝ համապատասխանաբար -0.2% և -0.1%), այն դեպքում, երբ այդ տարիների պետական ծախսերի աճը՝ 31.9% և 27.7% նպատակաուղղվել է ամբողջական պահանջարկը խթանելու միջոցով տնտեսական անկումը կասեցնելուն:

Տնտեսական անվտանգության ընդհանուր մակարդակի ներքին ածանցյալ-սպառնալիքներից են նաև գործազրկությունը, աղքատության բարձր մակարդակը, արտագաղթը, ուղեղների արտահոսքը, կապիտալի արտահոսքը և այլն, որոնք մեր գնահատմամբ անվտանգության ապահովմանն ուղղված քաղաքականության հետևանք-սպառ-

նալիքներ են, որոնց ազդեցությունը հնարավոր է էականորեն նվազեցնել վերը դիտարկված պատճառ-սպառնալիքների ազդեցությունը թուլացնելու (կամ վերացնելու) միջոցով:

ՀՀ տնտեսական անվտանգության ընդհանուր մակարդակի վրա ազդող արտաքին սպառնալիքներ

Թերևս այստեղ մենք ստիպված ենք դիտարկել ոչ միայն տնտեսական բնույթի գործոններ: Մասնավորապես, տնտեսական անվտանգության ամենամեծ սպառնալիքը՝ ՀՀ պետական սահմանին ռազմական լարվածության առկայությունն ու դրա պարբերական սրումն է: Չենք կարող չխոստովանել, որ միայն այս գործոնը բավարար է ՀՀ տնտեսությունը ներդրումների (և՛ օտարերկյա, և՛ տեղական) առումով ոչ գրավիչ լինելու համար, այսինքն յուրաքանչյուր պոտենցիալ ներդրող այս գործոնը՝ SWOT վերլուծության սպառնալիքների ներքո ներառում է, որպես «պատերազմի վտանգ» իր բոլոր հետևանքներով: Սա այն դասական օրինակներից է, երբ երկրի տնտեսական խնդիրները հիմնականում պայմանավորված են քաղաքական, ռազմական և այլ բնույթի գործոններով:

Այդուհանդերձ, քիչ չեն նաև ՀՀ տնտեսության տնտեսական անվտանգության արտաքին զուտ տնտեսական բնույթի սպառնալիքները:

Որպես այդպիսին, նախ և առաջ հարկ է նշել ՀՀ արտաքին տնտեսական տրանսպորտային հաղորդակցման ուղիների ոչ բավարար մակարդակը: Որպես այս երևույթի չափորոշիչ, պետք է նշել ՀՀ ծովային սահմանի բացակայությունը, իսկ ցամաքային ճանապարհով դեպի ծով ելքի միայն երկու սահմանակից տարածքների օգտագործման հնարավորությունը՝ Վրաստանի և Իրանի միջոցով: Ընդ որում՝ Վրաստանի և Իրանի ծովափերով հնարավոր է ՀՀ արտադրանքի տեղափոխում միանգամայն տարբեր ուղղություններով՝ Վրաստանի տարածքով դեպի ՌԴ և ԵՄ երկրներ, Իրանի տարածքով՝ դեպի Արևելյան Ասիայի և արաբական աշխարհի երկրներ, ինչն էլ նպաստում է, որ այս երկրներից յուրաքանչյուրն օգտվի որոշակի ուղղությամբ ապրանքների տեղափոխման իր «մենաշնորհային» դիրքից՝ դրանից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով:

Դեպի ծով ելքի բացակայության հետ մեկտեղ, սահմանակից պետությունների կողմից հաճախակի են միջազգային համաձայնագրերի խախտման դեպքերը, որոնք ուժեղացնում են այս սպառնալիքի ազդեցությունը: Այսպես, Վրաստանը մաքսատուրք է կիրառում իր տարածքով անցնող ՀՀ բեռների նկատմամբ, որոնք նախատեսված չեն վրացական շուկայի համար՝ խախտելով «Ծովային ելք չունեցող երկրների տարանցիկ առևտրի մասին» միջազգային համաձայնագրի դրույթները: Նույն համաձայնագրի դրույթները Վրաստանի կողմից թերակատարվում են նաև այն դեպքում, երբ Փոթիում հայկական կողմից սպասարկվում է միայն մեկ լաստանավ, որի չգործելու պարագայում հայկական ապրանքները մնում են նավահանգստում: Բացի այդ, Վրաստանի կողմից խախտվում են նաև այլ միջազգային համաձայնագրեր՝ մասնավորապես TIR համաձայնագիրը, երբ հայկական կողմից TIR գրքույկ ունեցող և չունեցող տրանսպորտային միջոցները ստիպված են լինում սահմանն անցնել նույն շարքում՝ հերթ կանգնելով:

Տրանսպորտային հաղորդակցման ուղիների զարգացման անբավարար մակարդակը պայմանավորված է նաև մեկ այլ սպառնալիքի առկայությամբ՝ ՀՀ-ն դուրս է մղված տարածաշրջանային ենթակառուցվածքային ծրագրերից, այս առումով, էական ազդեցություն կունենա Կարս-Թբիլիսի-Բաքու երկաթգծի կառուցումը, որը նախատեսված է շահագործման հանձնել 2016թ.-ին: Այն Վրաստանի ու Ադրբեջանի համար կդառնա Թուրքիայի տարածքով Եվրոպա դուրս գալու մատչելի տրանսպորտային հանգույց՝ բավական էժանացնելով նաև տեղափոխվող բեռների արժեքը: Թեև այդ երկաթգծի նախագիծը առավելապես քաղաքական, ոչ թե տնտեսական դրդապատճառներ ունի, քանի որ դրա արժեքը մի քանի անգամ գերազանցում է Կարս-Գյումրի-Թբիլիսի երկաթուղու վերանորոգման արժեքին, սակայն դրա շահագործմամբ փաստացի «հավերժ» անգործության կմատնվի Կարս-Գյումրի-Թբիլիսի երկաթուղին, անգամ Թուրքիայի հետ ՀՀ սահմանի վերաբացումից հետո: Գրեթե նույն դրդապատճառներով նույն խնդրին է լուծվում նաև Բաքու-Թբիլիսի-Ջեհյան նավթամուղի կառուցմամբ՝ դրանով անբողջացնելով Ադրբեջանի և Թուրքիայի քաղաքական նպատակ հանդիսացող ՀՀ մեկուսացումը արտաքին աշխարհի հետ կապող տարածաշրջանային կոմունիկացիոն ծրագրերից:

ՀՀ տնտեսական անվտանգության արտաքին տնտեսական սպառնալիքներից չենք կարող չառանձնացնել ԵԱՏՄ անդամակցությամբ պայմանավորված սպառնալիքները, մասնավորապես՝ ԵԱՏՄ անդամ երկրներում (մասնավորապես ՌԴ-ում) տնտեսական վիճակը, որը հետևանք է ՌԴ-ի նկատմամբ հիմնականում արևմուտքի կողմից կիրառվող տնտեսական ու քաղաքական բնույթի պատժամիջոցների, որոնք ուղղակի ածանցվում են ՀՀ տնտեսության վրա՝ մի շարք «խողովակներով»: Նախ, պատժամիջոցների ազդեցությամբ ռուբլու արժեզրկման պարագայում կշարունակվի ՌԴ-ից մասնավոր տրանսֆերտների նվազման միտումը, որը ՀՀ-ում գնողունակ պահանջարկի ձևավորման առանցքային գործոններից մեկն է:

Բացի դրանից, ԵԱՏՄ անդամակցությամբ ՀՀ-ն փաստացի փոխեց իր արտահանման շուկաների թիրախավորումը՝ հոգուտ ԵԱՏՄ-ի, սակայն ՌԴ-ում տնտեսական անկումն, ինչպես նաև ռուբլու նկատմամբ ՀՀ դրամի արժևորումը զգալիորեն նվազեցրել են ՀՀ-ից ՌԴ արտահանման ծավալները: ՌԴ-ի նկատմամբ պատժամիջոցների գործողության ժամկետի հերթական երկարացումը ՀՀ արտահանման համար ուղղակի կարող է կործանարար լինել: Այս առումով, նշենք, որ ներմուծման ու արտահանման ծավալների ձևավորված հարաբերակցությունն արդեն իսկ մեծ սպառնալիք է ՀՀ-ի համար, որն արտահայտվում է առևտրային հաշվեկշռի մեծ պակասուրդի տեսքով, այն տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից կարևորվում է, որպես տնտեսական աճը զսպող էական գործոն: ՀՀ ներմուծումը շուրջ երեք անգաման գերազանցում է արտահանումը, ինչը նշանակում է միայն այդ մասով երկրից կապիտալի արտահոսքը նույն չափով գերազանցում է ներհոսքին: Մինչ այժմ առևտրային պակասուրդի ֆինանսավորման աղբյուրներից մեկը եղել են մասնավոր տրանսֆերտները, իսկ դրանց նվազման պարագայում ներմուծման ու արտահանման նույն համամասնությունը կարող է պահպանվել միայն ՀՀ արտաքին պարտքի ավելացման հաշվին:

ԵԱՏՄ անդամակցությամբ է պայմանավորված նաև ՀՀ արտաքին առևտրի կարգավորմանն ուղղված ԵԱՏՄ և ԱՀԿ (որին ՀՀ-ն անդամակցում է 2003թ.-ից) պայմանագրերում առկա դրույթների անհամատեղելիությունը, որոնց հետ ՀՀ-ն ստիպված կլինի առերեսվել 5-10 տարի հետո, երբ կլրանա ԵԱՏՄ անդամակցությամբ ՀՀ-ին տրամադրված արտոնյալ ժամանակահատվածը:

Արտաքին տնտեսական սպառնալիքներից է նաև ՀՀ արտահանման և ներմուծման ապրանքային և աշխարհագրական տարբերակվածության (դիֆերենցման) ցածր մակարդակը: 2000թ.-ից ի վեր, ՀՀ արտահանման ավելի, քան 80%-ը բաժին է ընկնում 4 հիմնական ապրանքախմբերի, ինչը նշանակում է, որ ՀՀ արտահանումը բարձր աստիճանի կոնցենտրացված է: Նախ, եկամուտների կամ նախասիրությունների փոփոխությունը այն երկրներում, ուր հիմնականում արտահանվում են այդ ապրանքատեսակները, կարող են կտրուկ կրճատել ՀՀ արտահանման ծավալները, որը հանդիսանում է տնտեսական աճի կարևորագույն աղբյուրներից մեկը: Բացի այդ, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ արտահանման մեջ մեծ տեսակարար կշիռ ունեցող 4 ապրանքախմբերն են սնունդը, հանքահումքային ապրանքները, մետաղները և թանկարժեք քարերը՝ վտանգն առավել ակնհայտ է դառնում, քանի որ ՀՀ արտահանումը կենտրոնացված է հումքի և ցածր ավելացված արժեք ունեցող ապրանքախմբերի վրա: Միաժամանակ, ՀՀ արտահանման կառուցվածքում չափազանց փոքր է բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների մասնաբաժինը: Նույն բնույթի սպառնալիքներ են առկա նաև աշխարհագրական կառուցվածքով պայմանավորված:

Մեր գնահատմամբ, արտաքին տնտեսական լրջագույն սպառնալիքներից է ՀՀ արտաքին պարտքի բեռը, ընդ որում պարտքի մեծությունն ինքնին այդքան մեծ սպառնալիք չէ, եթե այն տեղաբաշխվելով տնտեսության մեջ, նպաստում է տնտեսական աճի ապահովմանը՝ ստեղծելով նախադրյալներ պարտքի հետագա սպասարկան համար: Թե ինչպիսի արդյունավետությամբ են օգտագործվել ՀՀ արտաքին պարտքի տեսքով ներգրավված միջոցներն ու որքանով են նպաստել տնտեսական աճի ապահովմանը, ինչպես նաև դրա արդյունքում արտաքին պարտքի սպասարկում/ՀՆԱ հարաբերակցության վերլուծությունը, ներկայացվել է աշխատանքի 3.3 և 4.1 բաժիններում: Այս դեպքում խնդիրն առավել սուր է, քանի որ սովորաբար արտաքին պարտքի մարումը հիմնականում ծանրանում է ապագա սերունդների վրա, և եթե նկատի ունենանք, որ ՀՀ բնակչության միջին թվաքանակը շարունակական նվազման միտում ունի³⁵⁵, ավելի ակնհայտ են դառնում այն տնտեսական վտանգները, որոնք պայմանավորված են արտաքին պարտքի ծավալների աճով:

³⁵⁵<http://armstat.am/am/?nid=126&id=11001&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>

Թեև պետք է նշել նաև, որ արտաքին պարտքի հետ կապված հիմնախնդիրը զուտ հայկական «ֆենոմեն» չէ և առկա է աշխարհի բազմաթիվ երկրներում: Այսպես, ըստ ամերիկյան Citibank-ի հետազոտության արդյունքների, ներկայումս համաշխարհային ՀՆԱ-ի շուրջ 40%-ը ստեղծվում է այն երկրներում (հիմնականում զարգացած), որոնց բյուջեի պակասուրդը գերազանցում է ՀՆԱ-ի 10%-ը: Իսկ նախորդ շուրջ 30 տարիների ընթացքում այս ցուցանիշը տատանվել է 0-5%-ի շրջանակներում, այն դեպքում, երբ պետական բյուջեի մեծ պակասուրդը հիմնականում բնութագրական է եղել զարգացող երկրներին³⁵⁶: Ավելին, Միջազգային հաշվարկների բանկի կանխատեսումներով համաշխարհային տնտեսության իներցիոն (բազային սցենարով) զարգացման դեպքում, առաջիկա հինգ տարիներին այդ երկրների պետական պարտք/ՀՆԱ ցուցանիշի աճի տեմպերը կգերազանցեն 100%-ը³⁵⁷, իսկ մինչև 2040թ. առանձին երկրների համար այն կկազմի՝ 300%-ից (Իտալիա, Պորտուգալիա, Իսպանիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա,) մինչև 600% (Հունաստան, Մեծ Բրիտանիա, Ճապոնիա): Ընդ որում, հնարավոր չէ գտնել այն սահմանը, որից հետո կսկսի պարտքային ճգնաժամ:

Կարծում ենք, որ այս իրավիճակում, վաղ թե ուշ աշխարհի առաջատար երկրները ստիպված են լինելու հարկաբյուջետային քաղաքականության մեջ գնալ «դժվար» լուծումների՝ պետական ծախսերի կրճատման և հարկերի միաժամանակյա բարձրացման տեսքով: Ընդ որում, եթե դրանք չկատարվեն միաժամանակ, ապա իրավիճակից հնարավոր ելքերի ռիսկերն ավելանալու են՝ գնաճի տեմպերի արագացումից (պարտքի հետագա սպասարկումն արժեզրկելու նպատակով) մինչև ընդհուպ՝ դեֆոլտ և բռնագանձումներ: Թեև պետք է նշել նաև, որ զսպող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը՝ հարկերի բարձրացումը և/կամ պետական ծախսերի կրճատումը, այս խնդրի լուծման միայն տեսական հնարավորությունն է (հատկապես, եթե այն կիրառվի ուշացած), քանի որ մեծ պարտք կուտակած՝ հիմնականում զարգացած երկրներում պետական ծախսերի նույնիսկ էական կրճատումը, նախ չի կարող կանխել պետական ֆինանսների անխուսափելի ճգնաժամը³⁵⁸, և, բացի դրանից, քաղաքական առումով այն

³⁵⁶ www.sitigroupinc.com/articles/20835/

³⁵⁷ Bank for international Settlements, Working paper №300, “The future of public debt: prospects and implications” March 2014

³⁵⁸ Economic Outlook Interim Report, Ch.3, March 2009

բավական դժվար կլինի իրագործել: Ժամանակակից ժողովրդավարական հասարակության մեջ պետությանը բնորոշ է քաղաքական պոպուլիզմ պարունակող տնտեսական միջոցառումներ՝ որոնցով իշխանությունները կարողանում են գրավել (կողմնորոշել) ընտրողներին: Եվ եթե որևէ երկրի իշխանությունները հայտարարեն պետական ծախսերի զգալի կրճատման անհրաժեշտության մասին, ապա որքան էլ տնտեսական առումով այն հիմնավորված լինի, նրանց՝ ևս մեկ անգամ ընտրվելու հնարավորությունները կտրուկ կնվազեն, իսկ քաղաքական ընտրապայքարում կգտնվեն թեկնածուներ, ովքեր կխոստանան պետության սոցիալական ծախսերի և երաշխիքների աճ: Ուստի, դժվար է պատկերացնել, որ որևէ երկրում իշխանությունները կարող են անհրաժեշտ քաղաքական կամք ցուցաբերել նման արմատական բարեփոխումների իրականացման համար, քանի որ նրանք շատ լավ հասկանում են, որ դա իրենց համար հավասար է քաղաքական «ինքնասպանության»:

Այսպիսով, վերը նշվածներն են, մեր կարծիքով, ՀՀ տնտեսական անվտանգության ընդհանուր մակարդակի վրա ազդող հիմնական մակրոտնտեսական սպառնալիքները: Իհարկե, նվազ չէ նաև տնտեսական անվտանգության առանձին բաղադրիչներով (տեխնոլոգիական, տեխնիկական և արտադրական, պարենային և հումքային, էներգետիկ, էկոլոգիական, տեղեկատվական) պայմանավորված սպառնալիքների նշանակությունը, սակայն դրանք մեր աշխատանքում, որպես հետազոտության օբյեկտ չեն դիտարկվել, ուստի դրանց չենք անդրադառնում:

ԳԼՈՒԽ 5. ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՄՐԱՊՆԴՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԻՅԱԼՆԵՐՆ ՈՒ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

5.1. Տնտեսական անվտանգության ապահովման հայաստանյան մոդելի կառուցման հիմքերը

Տնտեսական անվտանգության համակարգի ապահովումը ենթադրում է տնտեսությունում առկա գործընթացների և երևույթների խորը ու համակողմակի ուսումնասիրություն, դրանց զարգացման միտումների, ներքին կապերի կանխատեսման հնարավորություն: Հասկանալի է, որ տնտեսական անվտանգության համակարգը չի կարող նույնը լինել բոլոր երկրների համար, յուրաքանչյուր երկրում այն ունի իր յուրահատկությունները և պետք է կառուցվի միայն տվյալ երկրին բնորոշ մարտահրավերներին ու սպառնալիքներին հակազդման գործուն մեխանիզմների, գործիքների և տնտեսության վրա դրանց հնարավոր ազդեցության չափերի գնահատման հիման վրա: Այսինքն, խոսքն, ըստ էության, երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի կառավարման համակարգի անհրաժեշտության մասին է, որը հնարավոր սպառնալիքների կանխատեսման միջոցով ազդակներ կհաղորդի տնտեսական քաղաքականության մեջ անհրաժեշտ փոփոխությունների մասին՝ ապահովելով դրանց արագ հակազդման հնարավորությունը: Իսկ իրավիճակային, պարագայական լուծումների վրա հիմնաված տնտեսական քաղաքականության միջոցով անվտանգության բարձր մակարդակի ապահովումը հնարավոր չէ:

Ատենախոսության այս բաժնում ներկայացնենք տնտեսական անվտանգության հայաստանյան մոդելի կառուցման հիմքերը, որոնք ենթադրում են տնտեսության կառուցվածքի փոփոխություններ և դրա համար անհրաժեշտ տնտեսական քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման անհրաժեշտությունը՝ տնտեսական անվտանգությունը դիտարկելով որպես համակարգ:

Նախ և առաջ, տնտեսության կամայական զարգացումները կանխելու, իսկ դրանց դեպքում առողջացման կամայական ծրագրերին միայն անհրաժեշտության պարագայում չդիմելու համար չափազանց կարևոր ենք համարում պետության կողմից **տնտե-**

սական անվտանգության ապահովման հայեցակարգի մշակումը, որը համահունչ կլինի 2007թ. հաստատված ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությանը³⁵⁹:

Սովորաբար, երկրի տնտեսական անվտանգության ռազմավարությունը մշակվում է որոշակի հենասյուների վրա, որոնց ընտրությունը պայմանավորված է տվյալ երկրի համար տնտեսական անվտանգության էական սպառնալիքներով և զարգացման գերակայություններով, որից հետո թիրախավորվում են այն տնտեսական (հիմնականում մակրոտնտեսական) ցուցանիշները, որոնց միջոցով գնահատվում է անվտանգության աստիճանը (կամ սպառնալիքների ազդեցությունը): Իսկ այդ ցուցանիշների հիման վրա տնտեսական քաղաքականությանը տրվում են որոշակի «առաջադրանքներ», որոնց ծավալն ու հրատապությունը կախված է նրանից, թե տվյալ ցուցանիշի գծով երկիրը անվտանգության որ «միջակայքում է»: Ներկայացնենք այն սկզբունքները, որոնք հիմք են հանդիսանալու ՀՀ տնտեսական անվտանգության մոդելի հենասյուների ընտրության համար և դրանց մասով անվտանգության մակարդակի չափանիշները (աղյուսակ 5.1.1):

Աղյուսակ 5.1.1.

Տնտեսական անվտանգության հայաստանյան մոդելի հենասյուների ընտրությունը

և դրանց ցանկալի մակարդակի ապահովման չափանիշները³⁶⁰

Տնտեսական անվտանգության հենասյուները	Չափանիշները	Մեկնաբանություն
Տնտեսական աճի ապահովում	Տնտեսական աճը պետք է մեծ կամ հավասար լինի միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների խմբի նույն ցուցանիշի միջին մակարդակից ³⁶¹	Միջինից ցածր ցուցանիշ արձանագրելու պարագայում իրավիճակի շտկմանն ուղղված միջոցառումների իրականացում: Եթե, այնուամենայնիվ, որոշակի պատճառներով արձանագրվել է նույն եկամտային խմբի անվտանգության շեմին մոտ ցուցանիշներ, անհապաղ կառուցվածքային միջոցառումների ձեռնարկում:
Գործազրկության և աղքատության նվազ մակարդակի ապահովում	Գործազրկության և աղքատության ցուցանիշները պետք է փոքր կամ հավասար լինեն միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների նույն ցուցանիշների միջինից	Միջինից բարձր ցուցանիշ արձանագրելու պարագայում իրավիճակի շտկմանն ուղղված միջոցառումների իրականացում: Եթե շեմային ցուցանիշին մոտ կամ դրանից քիչ բարձր ցուցանիշ է արձանագրվում, անհրաժեշտ է կառուցողական քայլերի իրականացում իրավիճակի շտկման ուղղությամբ:

³⁵⁹ Հավելված ՀՀ Նախագահի 2007թ. փետրվարի 7-ի ՆՀ-37Ն հրամանագրի, Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն, էջ 9:

³⁶⁰ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ հաշվի առնելով մինչ այժմ կատարված տեսագործական վերլուծությունները:

³⁶¹ Այստեղ որպես չափանիշ կոդիտարկվի միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների խմբի նույն ցուցանիշի միջին մակարդակն այնքան ժամանակ, քանի դեռ ՀՀ-ն գտնվում է տվյալ եկամտային խմբում:

Աղյուսակ 5.1.1-ի շարունակություն		
Տնտեսական անվտանգության հենասյուները	Չափանիշները	Մեկնաբանություն
Արտաքին առևտրի արդյունավետ կառուցվածքի ապահովում	Արտահանման աճի ցուցանիշը պետք է մեծ կամ հավասար լինի նույն եկամտային խմբի միջին ցուցանիշից: Արտահանման մեջ բարձր տեխնոլոգիաների արտահանման տեսակարար կշիռը պետք է մեծ կամ հավասար լինի նույն եկամտային խմբի միջին ցուցանիշից: Ներմուծման մեջ սննդի ներմուծման տեսակարար կշիռը պետք է փոքր կամ հավասար լինի նույն եկամտային խմբի միջին ցուցանիշին:	Նշված ցուցանիշների շեղումը միջին մակարդակից՝ անբարենպաստ ուղղությամբ պետք է հանգեցնի իրավիճակի շտկմանն ուղղված քայլերի նախաձեռնման, իսկ շեմային մակարդակին մոտ կամ դրանից անբարենպաստ ուղղությամբ շեղումների պարագայում անհրաժեշտ է կտրուկ առողջացման միջոցառումներ նախաձեռնել
Տնտեսության կառուցվածքի օպտիմալացում	Տնտեսության արտահանելի ոլորտների վրա հիմնված առավելագույն տնտեսական աճի տեմպեր ապահովող տնտեսության կառուցվածքի ձևավորում:	Տնտեսության առանձին ոլորտների թողարկման ծավալների փոփոխության միտումների (կոռելյացված ՀՆԱ-ի հետ) գնահատման հիման վրա ՀՆԱ-ի աճի մեջ մեծ մասնաբաժին ունեցող արտահանելի հատվածի ոլորտներում արտադրության ծավալների անկման պարագայում անհրաժեշտ կլինի միջոցառումներ ձեռնարկել:
Տարածքային զարգացման մակարդակների միջև առկա խզման նվազեցում	Միջնաժամկետ հեռանկարում տարածքների տնտեսական զարգացման տեմպերի մոտեցումը՝ միջին հանրապետական մակարդակին, իսկ երկարաժամկետում՝ միմյանց	Տնտեսական աճի միջին հանրապետական տեմպերից զգալի շեղումների պարագայում անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել վատ արդյունք գրանցած մարզի վիճակի բարելավման ուղղությամբ:
Օտարերկրյա ներդրումների արդյունավետ կառուցվածքի ապահովում	Ոչ ռազմավարական նշանակության ոլորտներում օտարերկրյա կապիտալի ծավալների աճի, ռազմավարական նշանակության ոլորտներում օտարերկրյա կապիտալի փոխարինում տեղական կապիտալով	2014թ. արձանագրված ցուցանիշների համեմատությամբ նշված ուղղություններից շեղման պարագայում անհրաժեշտ միջոցառումների նախաձեռնում:

Համաձայն տնտեսական անվտանգության վերաբերյալ մինչ այժմ մեր կողմից կատարած տեսագործական վերլուծության՝ ակներև է, որ տնտեսական անվտանգության համակարգում առաջնային է (առնվազն ՀՀ-ի համար) կայուն, համաչափ տնտեսական աճի ապահովումը: Ուստի, տնտեսական անվտանգության հայաստանյան մոդելի հենասյուներից մեկը (տե՛ս աղյուսակ 5.1.1) պետք է հանդիսանա ՀՀ տնտեսական աճի ապահովումը:

Արդեն համոզվել ենք, որ ցանկացած գնով տնտեսական աճի ապահովումը (միայն աճ ունենալու համար սկզբունքով), հիմնականում ունենում է կարճաժամկետ էֆեկտներ, ինչը չի կարող հանգեցնել տնտեսական զարգացման:

Այսպես, մինչճգնաժամային տարիներին ապահովվող երկնիշ տնտեսական աճը դրա ուղղակի վկայությունն է, որի հիմնական «շարժիչը», ինչպես արդեն նշել ենք, շինարարությունն էր: Տնտեսական աճի այս մոդելը հիմնված էր արտերկրից (հիմնականում Ռուսաստանից) դրամական փախանցումների վրա, որոնք խթանում էին մասնավոր ներդրումներն ու ուղղվում շինարարության ոլորտ, ինչպես նաև ՀՀ-ին օգնության և միջպետական տարբեր ծրագրերով (Լինսի, Համահայկական հիմնդրամ և այլն) իրականացվող շինարարության ծավալների վրա: Հիմնված լինելով առավելապես ներմուծվող շինանյութերի և սարքավորումների օգտագործման վրա, իրականացվող շինարարությունն այդ ժամանակահատվածում **տնտեսական աճ→տնտեսական զարգացում** խնդրի միայն առաջին մասն է ապահովվել: Այսպիսի մոտեցումը պայմանավորել է շինարարության ոլորտի փոքր բազմարկչային (մուլտիպլիկատիվ) ազդեցությունը տնտեսության վրա, քանի որ ներմուծման խթանման միջոցով մեծացել է երկրից կապիտալի արտահոսքը, իսկ տնտեսության մեջ մնացել է միայն շինարարության ոլորտի ավելացված արժեքը: Այդ ընթացքում համախառն ներդրումների (կապիտալի ներհոսք) և ներմուծման (կապիտալի արտահոսք) մասնաբաժինները ՀՆԱ-ի մեջ գրեթե հավասարվել են: Արդյունքում, 2008թ.-ին՝ ձևավորվել է ՀՆԱ օգտագործման հետևյալ կառուցվածքը. *սպառում*՝ 81.8%, որից մասնավոր սպառում՝ 71.4%, պետական սպառում՝ 11.9%, **համախառն կուտակումներ (ներդրումներ)**՝ **40.9%**, *արտահանում*՝ 15%, **ներմուծում**՝ **-40.7%**, *վիճակագրական շեղում*՝ *-1.6%*³⁶²: Հետագայում, վերը նշված պատճառներով, ներդրումների հետևողական անկման (2014թ.-ին համախառն ներդրումները ՀՆԱ-ի նկատմամբ նվազել են մինչև՝ 20.8%) պայմաններում, ներմուծման աճը շարունակվել է (2014թ.-ին ՀՆԱ-ի մեջ ներմուծման մասնաբաժնի աճը հասել է 51.8%), այդ ընթացքում որոշակիորեն մեծացել է նաև արտահանման մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի մեջ՝ 31.2%:

³⁶² ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական կայքէջ, տվյալների բազա, <http://armstat.am/am/?nid=263>, ԱՀՀ 1993, ՀՆԱ-ի օգտագործումը (հիմնական ծախսային բաղադրիչներով):

Մեր համոզմամբ, շինարարությունն այդ ժամանակ (նաև ներկայում) կարող էր դառնալ ոչ միայն տնտեսության աճի, այլ նաև տնտեսական զարգացում ապահովող ոլորտը, եթե այդ ծավալների շինարարությունն ուղեկցվեր շինանյութերի և սարքավորումների տեղական արտադրությունն ու իրացումը (սկզբի համար՝ գոնե պետության կողմից իրականացվող շինարարության մասով) խթանող տնտեսական քաղաքականությամբ: Այդ դեպքում շինարարության աճը կուղեկցվի նաև շինարարության հետ փոխկապակցված ու շինարարությանը սպասարկող ոլորտների (առաջին հերթին՝ շինանյութերի արդյունաբերության) աճով, որի արդյունքում տնտեսության ոլորտների միջև խզում չի առաջանում (կամ առկա խզումը չի մեծանա): Մեր պարագայում, շինարարության աճն ուղեկցվում էր տնտեսության մյուս ոլորտների՝ արդյունաբերության և գյուղատնտեսության թողարկման ծավալների, հետևաբար նաև դրանց մասնաբաժինների համամասնական նվազմամբ, իսկ հետճգնաժամային տարիներին տեղի է ունեցել հակառակ գործընթացը, շինարարության մասնաբաժնի նվազումը (25%-ից մինչև 10%) «մեխանիկորեն» մեծացրել է արդյունաբերության և գյուղատնտեսության մասնաբաժինները: Նշենք, որ ծառայությունների ոլորտի մասնաբաժինը դիտարկվող ժամանակահատվածում հիմնականում կայուն է մնացել, սակայն ծառայությունների կառուցվածքում խիստ փոքր է մեծ ավելացված արժեք և զանգվածային զբաղվածություն ապահովող տեսակների մասնաբաժինը (տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, զբոսաշրջության), որոնք էլ իրենց հերթին սահմանափակել են տնտեսական աճի ապահովման հնարավորությունները, քանի որ կապիտալի և մասնավոր տրանսֆերտների ներհոսքի էական նվազման արդյունքում, բնակչության գնողունակության անկումը դարձել է ծառայությունների ծավալների նվազման պատճառ, որն ուղղակի արտահայտվել է տնտեսական աճի տեմպերի վրա:

Տնտեսության կառուցվածքային այս փոփոխությունների պայմաններում նույնիսկ երկնիշ տնտեսական աճը չի ուղեկցվել եկամուտների համամասնական աճով, որակավորված, բարձր վարձատրվող աշխատատեղերի ստեղծմամբ, չի նպաստել զբաղվածության մակարդակի աճին ու չի ապահովել տնտեսության տարածքային համաչափ զարգացում: Ուստի, առաջիկա տարիներին տնտեսական քաղաքականության առաջնային թիրախը պետք է լինի «քանակական» աճին զուգահեռ աճի «որակի» բարելա-

վումը: Ընդ որում՝ տնտեսական անվտանգության ապահովման տեսանկյունից անհրաժեշտ կլինի աճի տեմպերի գնահատման («քանակական աճ») չափանիշներ: Որպես այդպիսին կարող են հանդես գալ վերջինիս համեմատությունը նույն եկամտային խմբի միջին ցուցանիշի հետ, որից նվազ լինելու պարագայում պետք է շտապ միջոցառումներ իրականացնել առնվազն միջին ցուցանիշն ապահովելու համար:

Հնարավոր է, որ արտաքին միջավայրից ստացվող ազդակները կանխատեսման ենթակա չլինեն, որի պատճառով տնտեսական աճի ցուցանիշը նվազի միջինից և մոտենա շեմային մեծությանը: Սա կվկայի այն մասին, որ անկախ ներքին տնտեսական զարգացումներից, մենք ունենք արտաքին անբարենպաստ ցնցումների ազդեցության վտանգ և անհրաժեշտ է կառուցողական միջոցառումներ ձեռնարկել տնտեսական անկումը կանխելու կամ գոնե այն մեղմելու ուղղությամբ³⁶³: Միջին ցուցանիշից բարձր տնտեսական աճ ապահովելու պարագայում կարելի է փաստել, որ այս մասով տնտեսական անվտանգության մակարդակի ապահովմանն ուղղված տնտեսական քաղաքականությունն արդյունավետ է:

Տնտեսության կառուցվածքային փոփոխությունների և «աճի բևեռների» դիֆերենցման ահնրաժեշտությունը պայմանավորել են տնտեսական անվտանգության մոդելի մյուս՝ «տնտեսության կառուցվածքի օպտիմալացում» հենասյան ընտրությունը: Տնտեսական աճի ապահովման գործում այս հենասյան ազդեցության գնահատման համար, որպես չափանիշ կարող է ծառայել, աշխատանքի 3.2 բաժնում ներկայացված ՀՆԱ-ի աճի տեմպերի վրա տնտեսական գործունեության տեսակների (ըստ ՏԳՏԴ խմբ2, (NACE 2) դասակարգման) թողարկման ծավալների փոփոխությունների ազդեցության գնահատման տնտեսաչափական մոդելը, ըստ որի այն ոլորտներում (տնտեսության արտահանելի հատվածի ոլորտներ), որոնց թաղարկման ծավալների փոփոխության նկատմամբ ՀՆԱ-ն բարձր զգայունություն ունի (երբ $0.5 \leq$ կոռելացիայի գործակից ≤ 1), արտադրության ծավալների անկման պարագայում անհրաժեշտ կլինի կառուցողական միջոցառումներ ձեռնարկել: Այն ոլորտներում (ծառայություններ), որոնց թողարկման ծավալների փոփոխության նկատմամբ ՀՆԱ-ն համեմատաբար քիչ

³⁶³ Ասվածի ապացույցը ներկայացվել է ատենախոսության 4.1 ենթագլխում:

զգայուն է (երբ $0 \leq \text{կոռելացիայի գործակից} \leq 0.5$), անհրաժեշտ կլինի արտադրության ծավալների պահպանման ուղղված միջոցառումների իրականացում:

Այսինքն, տնտեսության կառուցվածքային տեղաշարժերով պայմանավորված ՀՆԱ անկումը բացառելու հանար անհրաժեշտ կլինի հետևյալ պայմանների ապահովումը (դրանք անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայմաններ են).

- աճի տեմպերի պահպանում այն ոլորտներում, որոնց նկատմամբ ՀՆԱ զգայուն է,
- կայուն թողարկում այն ոլորտներում, որոնց նկատմամբ ՀՆԱ քիչ զգայուն է,
- թողարկման ծավալի ոչ մեծ փոփոխություններ այն ոլորտներում, որոնց թողարկման նկատմամբ ՀՆԱ-ն զգայուն չէ (երբ $0 \geq \text{կոռելացիայի գործակից} \geq -0.5$):

Ընդ որում, տնտեսական աճի ապահովումն ինքնին տնտեսական անվտանգության ցանկալի մակարդակ չի ապահովում, այն պետք է զուգակցվի բնակչության սոցիալական վիճակի բարելավմամբ: Տվյալ պարագայում, մեր կողմից կարևորվում է աղքատության և գործազրկության մակարդակների նվազեցումը, որը պայմանավորել է վերջինիս, որպես ՀՀ տնտեսական անվտանգության մոդելի հենասյան ընտրությունը: Աղքատության և գործազրկության մակարդակների չափման և գնահատման պարագայում ևս կառաջնորդվենք նույն եկամտային խմբի միջին մակարդակի հետ դրանց համեմատության միջոցով: Միջինից ցածր ցուցանիշների ձեռք բերումը կվկայի տվյալ ցուցանիշի մասով տնտեսական անվտանգության կայուն մակարդակի մասին: Միջինից բարձր ցուցանիշի պարագայում դրանց նվազեցման ուղղությամբ միջոցառումների իրականացման անհրաժեշտություն կլինի: Կրիտիկական ցուցանիշի գերազանցումը կհուշի՝ շտապ կառուցողական քայլերի իրականացման անհրաժեշտության մասին: Եթե նշված ցուցանիշներից միայն մեկն է գերազանցում կրիտիկական ցուցանիշը, իսկ մյուսը՝ ոչ, ապա կառուցողական քայլեր պետք է իրականացնել համապատասխան ուղղությամբ:

Գործազրկության և աղքատության մակարդակների նվազեցման հնարավորությունները առավելապես պայմանավորված են համաչափ տարածքային զարգացման հեռանկարներով, քանի որ տնտեսական զարգացումը կենտրոնացել է Երևանում և մի քանի մարզերում (հիմնականում՝ Սյունիք, Կոտայք): Այս ամենը պայմանավորել է ՀՀ տնտեսական անվտանգության արդյունավետ մոդելի «տարածքային զարգացման

մակարդակների միջև առկա խզման նվազեցում» հենասյան ընտրությունը, քանի որ մարզերի և Երևան քաղաքի տնտեսական զարգացման անհամաչափություններն աճում են ըստ տնտեսական բոլոր հիմնական ցուցանիշների: Այսպես, բնակչության մեկ շնչի հաշվով արդյունաբերության ոլորտի արտադրանքի մարզային (այդ թվում՝ Երևանը) միջին ցուցանիշը 2004-2014 թթ. աճել է 2.8 անգամ: Սակայն վերջինիս անհամաչափության միջակայքն³⁶⁴ ու միջին բացարձակ շեղումն³⁶⁵ նշված ժամանակահատվածում աճել է 2.6 անգամ³⁶⁶: Մեկ շնչի հաշվով արդյունաբերական արտադրանքի ցուցանիշը բարձր է Երևանում, այնուհետև Սյունիքի և Կոտայքի մարզերում: Նույնն է պատկերը նաև գյուղատնտեսության ոլորտի համախառն արտադրանքի դեպքում: 2004-2014թթ.-ին ամենամեծ աճն արձանագրվել է բնակչությանը մատուցվող ծառայությունների ոլորտում և այս ցուցանիշի անհամաչափության միջակայքն ու միջին բացարձակ մարզային շեղումը 2004-2014 թթ. աճել են մոտ 6.1 անգամ: Այս ամենի արդյունքում երկրի առանձին մարզերում ձևավորվել են բնակչության կենսամակարդակի, աղքատության, հետևաբար նաև մարդկային զարգացման այլ բնութագրիչների ընդգծված տարբերություններ:

Տարածքային անհամաչափությամբ պայմանավորված անվտանգության մակարդակի գնահատման չափանիշների ընտրությունը մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով դժվար է, ուստի կարծում ենք, որ կարելի է որպես այդպիսին միջնաժամկետ հեռանկարում ընդունել (օրինակ՝ 5-7 տարում) տարածքների տնտեսական զարգացման տեմպերի և դրանց զարգացման մակարդակների աստիճանական մոտեցումը՝ միջին հանրապետական մակարդակին, իսկ երկարաժամկետ հատվածում՝ տարածքների զարգացման տեմպերի մոտեցումը միմյանց և դրանց համաչափ զարգա-

³⁶⁴ Անհամաչափության միջակայքը մարզերում և Երևանում արդյունաբերական արտադրանքի 1 շնչի հաշվով ծավալի առավելագույն ու նվազագույն արժեքների տարբերությունն է:

³⁶⁵ Միջին բացարձակ գումարային շեղումը մարզերում և Երևանում արդյունաբերական արտադրանքի 1 շնչի հաշվով ծավալի՝ դրանց միջինից ունեցած շեղման բացարձակ արժեքի միջին թվաբանականն է:

³⁶⁶ Աղբյուրը՝ «Հայաստանի մարզերը թվերով», 2008թ. http://www.armstat.am/file/article/marz_08_10.pdf, «Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով» 2011թ. http://www.armstat.am/file/article/marz_11_10.pdf, «Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով» 2015թ. http://www.armstat.am/file/article/marz_2015_10.pdf, ՀՀ ԱՎԾ, Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածու 2008թ. http://www.armstat.am/file/article/demos_08_2.pdf, էջ 34, Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածու 2015թ., http://www.armstat.am/file/article/demog_2015_2.pdf, էջ 41:

ցումը: Այսպիսի մոտեցման պարագայում, առանձին մարզի (տարածքի) տնտեսական զարգացման տեմպերի շեղումը միջին հանրապետական ցուցանիշի նկատմամբ կվկայի տարածքային անհամաչափության մակարդակի աճի մասին՝ պայմանավորելով զարգացման ցածր տեմպեր ունեցող մարզում (մարզերում) պետական միջոցառումների և ծրագրերի իրականացման անհրաժեշտությունը՝ իհարկե, հաշվի առնելով տվյալ մարզի առանձնահատկություններն ու տնտեսական ներուժը տնտեսության տարբեր ոլորտների զարգացման հնարավորություններում:

Բնականաբար, այնպիսի փոքր երկիր, ինչպիսին Հայաստանն է, չի կարող կայուն, երկարաժամկետ տնտեսական աճ ապահովել՝ հիմնված միայն ներքին պահանջարկի վրա: Անգամ, եթե տեսականորեն այդպիսի հնարավորություններ որոշ ոլորտներում (գյուղատնտեսություն, մասշտաբային բնակչինարարություն և այլն) համապատասխան պետական ծրագրերի իրականացմամբ առկա են, այնուամենայնիվ, դրանք կարճաժամկետ էֆեկտ կունենան և, լավագույն դեպքում, տեղական արտադրության զարգացման միջոցով՝ վերջինիս արտադրանքի արտահանմանը «նախապատրաստելու» խնդիր կարող են լուծել: Ուստի, տնտեսական աճի ապահովման հենասյուներն ընտրելիս պետք է նպատակադրել, առաջին հերթին, արտահանման ծավալների աճը: Այս հենասյան ընտրությունը պայմանավորված է այն հատույցով, որն արտահանման ծավալների աճն ապահովում են տնտեսական աճի վրա: Ատենախոսության 3.2 բաժնում ՀՀ տնտեսական աճի տեմպերի վրա արտահանման ծավալների ազդեցության տնտեսաչափական մոդելի գնահատման արդյունքներով, արտահանման միավոր փոփոխությունը ապահովում է ՀՆԱ-ի 0.42 միավոր աճ: Նշենք, որ ամբողջական պահանջարկի մյուս բաղադրիչների ազդեցությունը տնտեսական աճի տեմպերի վրա՝ անհամեմատ փոքր է, ուստի տնտեսական աճի ապահովման տնտեսական քաղաքականությունը պետք է առավելապես կենտրոնացած լինի արտահանման խրախուսման գործուն մեխանիզմների վրա: Այս դեպքում կարևորվում են արտահանման աճի և արտահանման մեջ բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանման ցուցանիշները, որոնք պետք է ցածր չլինեն նույն եկամտային խմբի միջին մակարդակից: Միջինից բարձր ցուցանիշներ ապահովելու դեպքում կարելի է արձանագրել, որ այս մասով ապահովվել է տնտեսական անվտանգության կայուն մակարդակ, իսկ միջինից

ցածր ցուցանիշը պետք է ազդակ լինի անհապաղ միջոցառումների իրականացման համար: Կրիտիկական և դրանից ցածր ցուցանիշները կվկայեն առաջիկայում տնտեսական անկման վտանգի մասին:

Դրանից բացի, տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից կարևոր է նաև ներմուծման կառուցվածքի փոփոխությանը միտված քաղաքականությունը՝ հոգուտ հումքի, սարքավորումների և տեխնոլոգիաների ներմուծման: Այս պարագայում կարևորվում է ներմուծման մեջ սննդամթերքի ներմուծման տեսակարար կշիռը, որը պետք է մեծ չլինի համապատասխան եկամտային խմբի երկրների միջինից, հակառակ դեպքում, անհրաժեշտ է միջոցառումներ իրականացնել սննդամթերքի պահանջարկի ներքին աղբյուրների հաշվին բավարարման աստիճանի բարձրացման ուղղությամբ: Սա անմիջականորեն կապվում է տնտեսական անվտանգության շատ կարևոր բաղադրիչի՝ պարենային անվտանգության մասով ինքնաբավության մակարդակի ապահովման հետ: Այս ցուցանիշի շեղումը առկա մակարդակից պետք է ազդակ հանդիսանա համապատասխան պարենամթերքի արտադրությանն ուղղված գյուղատնտեսական ծրագրերի վերանայման և դրա արտադրության համար բարենպաստ պայմանների ստեղծման ուղղությամբ:

Հաշվի առնելով ՀՀ տնտեսության փոքր լինելու հանգամանքը, ներքին ռեսուրսների սահմանափակությունը, երկրի տնտեսական անվտանգության ապահովման մոդելի հենասյուներից մեկը, կարծում ենք, պետք է լինի օտարերկրյա ներդրումների ներգրավումը: Դարձյալ, որպես տնտեսական անվտանգության այս գործոնի չափանիշ պետք է դիտարկել ՕՈՒՆ/ՀՆԱ հարաբերակցության համեմատությունը նույն եկամտային խմբի երկրների միջին մեծության և կրիտիկական շեմերի հետ, որից ելնելով կորոշվի անհրաժեշտ քայլերի հրատապությունն ու «որակը»:

Շուրջ 10 տարի առաջ այս գործոնի կարևորությունը վերլուծություն մեջ առանձնահատուկ ուշադրություն չէր գրավի, քանի որ օտարերկրյա ներդրումների ներհոսքն ու ներքին ներդրումային ակտիվության աճն ապահովում էին տնտեսական աճի բարձր ցուցանիշներ և 2008թ.-ին ներդրումները հասել էին ՀՆԱ-ի 40.9%-ին (իսկ օտարերկրյա ներդրումները ՀՆԱ-ի մեջ՝ շուրջ 9%-ի): Սակայն, այդ ժամանակ ՀՀ տնտեսության մեջ ներդրումներն իրականացվել են հիմնականում տարերային ու անկանոն

կերպով: Ներդրումային քաղաքականության մեջ՝ ըստ տնտեսության տարբեր ոլորտների և գործունեության տեսակների դիվերսիֆիկացման տանող մեխանիզմների բացակայությունը նպաստել է դրանց առավելապես հանրային ծառայությունների մատուցման (ջրամատակարարում, գազամատակարարում, էլեկտրաէներգիայի մատակարարում և այլն) և շինարարության ոլորտներում կենտրոնացմանը, որոնցով պայմանավորվել են տնտեսական անվտանգության նոր սպառնալիքների (տնտեսական աճի հնարավորությունները սահմանափակող տնտեսության կառուցվածքային ձևախեղումների) ի հայտ գալը:

Հաշվի առնելով հենց այդ ժամանակահատվածի փորձն ու վերջին շրջանի զարգացումները, կարծում ենք, ժամանակն է ոչ միայն լրջորեն մտածելու օտարերկրյա ներդրումների մասին ընդհանրապես, այլ նաև որոշակիացնել նախընտրելի ոլորտները, որոնք կարող են «մատչելի» լինել օտարերկրյա կապիտալի համար: Այս պարագայում, նախընտրելի ասելով նկատի է ունեցվում ոչ թե այն ոլորտները, որտեղ դրանք ապահովեն առավելագույն հատույց ՀՀ-ի համար, այլ այն ոլորտները, որոնք նախընտրելի են ՀՀ տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից: Ըստ այդմ, փորձը ցույց է տալիս, որ օտարերկրյա ներդրումները կարող են լրջորեն վտանգել տնտեսությունը, երբ դրանք իրականացվում են տնտեսության համար ռազմավարական նշանակության ոլորտներում, ընդ որում, վտանգն առավել մեծ է լինում, երբ այդ ոլորտների գործունեությունը կարգավորող պետական մարմինները օրենսդրական, պայմանագրային և այլ սահմանափակումների պատճառով ի զորու չեն արդյունավետ կարգավորում իրականացնել: Ուստի, կարծում ենք, տնտեսական անվտանգության ապահովման տեսանկյունից ներդրումային քաղաքականությունը պետք է կառուցվի ոչ ռազմավարական նշանակության ոլորտներում ՕՈՒՆ-երի ներգրավմանն ուղղված միջոցառումների, իսկ ռազմավարական նշանակության ոլորտներում՝ ՕՈՒՆ-երը տեղական կապիտալով փոխարինմանն ուղղված միջոցառումների վրա: Ընդ որում, տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից, վերջինը, մեր կարծիքով, առավել կարևոր է, քան ՕՈՒՆ-երի ներգրավումն ընդհանրապես:

Այսպիսով, ՀՀ տնտեսական անվտանգության ապահովման մոդելի հենասյուների ու դրանց գնահատման ցուցանիշների համակարգի ընտրությունն ու դրանց մասով

առկա սպառնալիքների ազդեցության գնահատումը մեզ հնարավորություն կընձեռի մատնանշելու այն հիմնական քայլերը, որոնց իրականացումը կբարելավվի վերջիններիս անվտանգության մակարդակը՝ նպաստելով ընդհանուր տնտեսական անվտանգության բավարար մակարդակի ապահովմանը:

Դրանք են.

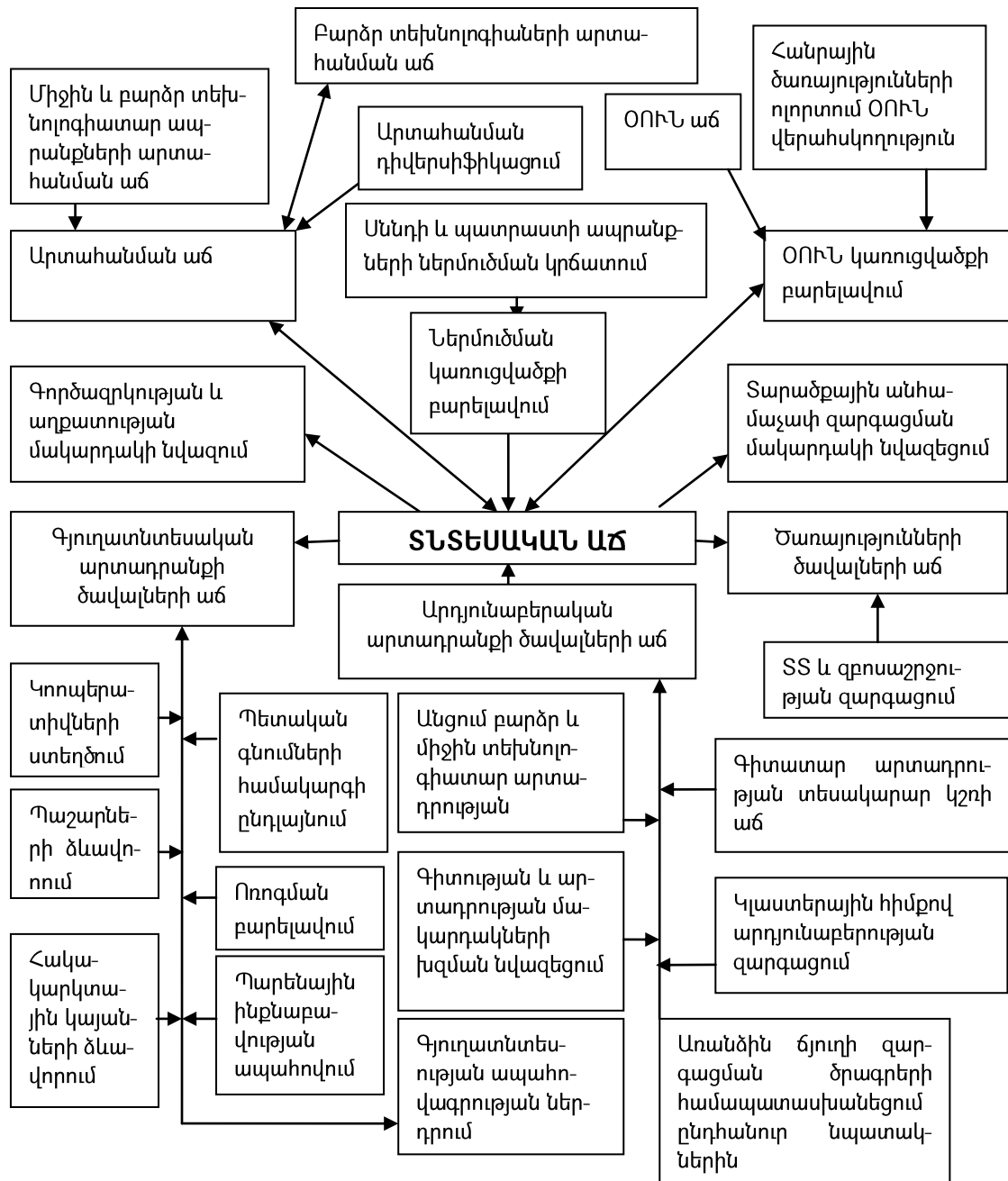
1. Արդյունաբերական արտադրանքի աճ՝ ՀՆԱ-ում արդյունաբերության տեսակարար կշռի աճի և արդյունաբերությունում գիտատար ու բարձր տեխնոլոգիատար արդյունաբերության մասնաբաժնի աճի թիրախավորմամբ, ինչպես նաև գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալների աճ՝ միաժամանակ ՀՆԱ-ում գյուղատնտեսության մասնաբաժնի նվազման և պարենային ինքնաբավության ցուցանիշների աճի թիրախավորմամբ:
2. Ծառայությունների ոլորտի աճ՝ հիմնականում մեծ ավելացված արժեք (SS ոլորտ) և մեծ սիներգիկ էֆեկտ (զբոսաշրջություն) ունեցող ոլորտների թիրախավորմամբ:
3. Արտահանման աճ՝ արտահանման մեջ միջին ու բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանման մասնաբաժնի մեծացման, իսկ հումքի ծավալների արտահանման մեջ՝ դրա մասնաբաժնի նվազեցման թիրախավորմամբ:
4. Ներմուծման կառուցվածքի բարելավում՝ ՀՆԱ-ում ներմուծման մասնաբաժնի նվազեցման, ներմուծման մեջ պատրաստի արտադրանքի և հատկապես՝ սննդամթերքի ներմուծման ծավալների հնարավորինս կրճատման, ինչպես նաև հումքի, սարքավորումների և տեխնոլոգիաների ներմուծման մասնաբաժնի ավելացման թիրախավորմամբ:
5. Ընդհանրապես ներդրումների, մասնավորապես ՕՌԻՆ-երի աճ՝ ոչ ռազմավարական նշանակության ոլորտներում ՕՌԻՆ-երի ներգրավման թիրախավորմամբ:
6. ՀՀ տարածքային զարգացման մակարդակների համահարթեցմանը՝ յուրաքանչյուր մարզի առանձնահատկություններն ի նպաստ տնտեսական աճի օգտագործելու թիրախավորմամբ:
7. Տնտեսական աճի ապահովում՝ գործազրկության և աղքատության մակարդակների նվազեցման թիրախավորմամբ:

Թեև այս աշխատանքի շրջանակներում մեր հիմնական խնդիրը տնտեսական անվտանգության մոդելի հենասյուների և դրանց գնահատման ցուցանիշների ընտրությունն ու անվտանգության շեմերի հիմնավորումն է, այդուհանդերձ, աշխատանքի հաջորդ բաժնում կքննարկենք տնտեսական անվտանգության համակարգի կատարելագործման հիմնական առաջնահերթությունները, կներկայացնենք որոշ միջոցառումներ, որոնք կարող են նպաստել տնտեսական քաղաքականության վերը նշված նպատակների իրականացմանը:

5.2. ՀՀ տնտեսական անվտանգության համակարգի կատարելագործման հիմնական առաջնահերթությունները

Ատենախոսության շրջանակներում կատարված տեսական և գործնական վերլուծություններն ու միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը հիմք են հանդիսացել մեր կողմից երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման նոր մեթոդաբանության մշակման համար, որը հիմնված է մինչ այժմ կիրառվող մեթոդների անկատարությունները հնարավորինս նվազեցնելու վրա: Մասնավորապես, այն իրական պատկերացում է տալիս երկրի տնտեսական անվտանգության վիճակի մասին, բացի դրանից, վերահաս սպառնալիքների և վտանգների կանխատեսման միջոցով հնարավորություն է ընձեռում էականորեն բարձրացնել հակազդող տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը: Մշակված մեթոդաբանությամբ գնահատելով ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակարդակը մինչդճնաժամային, ճգնաժամային և հետճգնաժամային ժամանակահատվածներում՝ մենք ներկայացրել ենք ՀՀ տնտեսական անվտանգության ապահովմանն տնտեսական քաղաքականության թերացումները:

Այս ամենը հիմք է հանդիսացել տնտեսական անվտանգության ապահովման հայաստանյան մոդելի կառուցման համար, որն իրենցից ներկայացնում է տարրերի (հենասյուներ, որոնք ունեն իրենց գնահատման ցուցանիշներն և չափանիշները) համակարգ, որոնց միջև ներքին կապերը ցույց է տրված գծապետկեր 5.2.1-ում:

Գծապատկեր 5.2.1. Տնտեսական անվտանգության ապահովման հայաստանյան մոդելում տարրերի փոխկապվածությունը

Գծապատկերում կենտրոնական տեղը հատկացված է տնտեսական աճի ապահովմանը, քանի որ այն հանդիսանում է ցանկացած երկրի տնտեսական անվտանգության առանցքը: Սակայն տնտեսական աճի ապահովումն առանց մյուս տարրերի հետ փոխկապակցման չի կարող ապահովել տնտեսական անվտանգության ցանկալի մակարդակը: Ուստի, աճի ապահովման տնտեսական քաղաքականությունը պետք է

ուսումնասիրել անվտանգության համակարգի մյուս տարրերի հետ փոխազդեցության տեսանկյունից: ՀՀ տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթությունները, որոնք բխում են անվտանգության մոդելի ապահովման անհրաժեշտությունից, դիտարկվել են ինչպես քաղաքականության նոր լծակների (գործիքների) կիրառման, այնպես էլ արդեն փորձված գործիքների արդյունավետության բարձրացման տեսանկյունից:

Այս առումով, ՀՀ-ն չունի տնտեսական անվտանգության ապահովման հայեցակարգ, որից կբխի անվտանգության հենասյուների ընտրությունն ու դրանց հիման վրա կմատնանշվեն տնտեսական քաղաքականության հիմնական ուղղությունները (այս պարագայում՝ թիրախները): Իսկ տնտեսական անվտանգության ցուցանիշների համակարգն ու անվտանգության «միջակայքը» (գոտին) կծառայեն որպես տնտեսական քաղաքականության արդյունավետության գնահատման չափանիշներ: Այսինքն, անվտանգության միջակայքը, որում կհայտնվի ՀՀ այս կամ այն ցուցանիշով, կհանդիսանա որպես տվյալ ուղղությամբ տնտեսական քաղաքականության չափելի արդյունքը: Այս մոտեցումը հիմք կհանդիսանա նաև տնտեսական քաղաքականությունն իրականացնող պետական կառավարման մարմինների աշխատանքի արդյունավետության գնահատման համար: Բացի դրանից, տնտեսական զարգացման տարբեր ծրագրերում և ռազմավարություններում նախատեսված ծրագրային ցուցանիշները, ինչպես արդեն նշել ենք, հիմք են հանդիսանում տնտեսական գործակալների համար իրենց տնտեսական գործունեության պլանավորման համար: Պետության վարքագծի հաճախակի փոփոխությունները, ինչպես նաև կանխատեսման չենթարկվող գործոնների ազդեցությամբ տնտեսության վիճակի կտրուկ փոփոխությունները կարող է հանգեցնել «սխալ» թիրախավորումների՝ նպաստելով անարդյունավետ տնտեսավարմանը: Այս պատկերն առավել ամբողջական է դառնում, եթե նշվածներին հավելենք նաև զարգացման ռազմավարական ծրագրեր մշակող և իրականացնող պետական կառավարման մարմինների միջև առկա «գործառութային» խզումը, վերջիններիս ոչ պրոֆեսիոնալիզմն ու անհետևողականությունը: Կարծում ենք, որ ռազմավարական ծրագրերի և առհասարակ ցանկացած ոլորտի տնտեսական քաղաքականության մշակման ժամանակ թիրախավորվող ցուցանիշներն անհրաժեշտ է հանրությանը ներկայացնել զարգացումների բոլոր սցենարների համար՝ լավատեսական, միջին և

վատատեսական, որպեսզի տնտեսական գործակալների համար տնտեսության վիճակի հնարավոր փոփոխություններն ու պետության համարժեք վարքագիծը լինեն առավելագույն չափով կանխատեսելի: Միևնույն ժամանակ, պետական կառավարումը բնակչության, տնտեսական գործակալների և կառավարման ստորին օղակների համար պետք է բացառի շրջադարձային փոփոխություններով պայմանավորված անորոշությունների առաջացման հավանականությունը: Թերևս այսպիսի իրավիճակներից հնարավոր կլինի խուսափել, եթե տնտեսական քաղաքականության ընդհանուր կուրսը մշակվի ոչ թե միջնաժամկետ՝ 5-10 տարվա, այլ երկարաժամկետ ծրագրերով: Այս պարագայում քաղաքական իշխանության փոփոխությունները՝ միջնաժամկետ և կարճաժամկետ ծրագրերի շրջադարձային փոփոխությունների պատճառ չեն կարող լինել:

Տնտեսական անվտանգության գնահատման համակարգի բացակայությունը և դրա հետևանքով սպառնալիքների «վաղ հայտնաբերման» անհնարինությունը պայմանավորում են ՀՀ տնտեսական քաղաքականությանը հատուկ մեկ այլ խնդրի առկայությունը՝ սպառնալիքներին հակազդող քաղաքականության միջոցառումները գործադրվում են բավական ուշացած, դրան գումարվում է նաև քաղաքականություններին բնորոշ ժամանակային խզումները, արդյունքում, վերջիններիս ազդեցությունը կամ խիստ փոքր է կամ ընդհանրապես «տեղ չի հասնում» (այս հանգամանքով էր նաև պայմանավորված ՀՀ կառավարության հակաճգնաժամային քաղաքականության ցածր արդյունավետությունը):

Տնտեսական աճի ապահովման քաղաքականության արդյունավետությունը ուղղակիորեն պայմանավորված է տնտեսության օպտիմալ կառուցվածքի ձևավորման հրամայականով: Այդ նպատակով երկարաժամկետ ռազմավարական ծրագրի մշակումը, որում նախանշված կլինեն տնտեսության կառուցվածքային տեղաշարժերի անհրաժեշտությունը՝ հոգուտ գյուղատնտեսության տեսակարար կշռի նվազման, արդյունաբերության մեջ բարձր տեխնոլոգիատար ոլորտների տեսակարար կշռի աստիճանական ավելացման, մեծ ավելացված արժեք և զանգվածային զբաղվածություն ապահովվող ծառայությունների ոլորտի զարգացմանը: Այս առումով արդյունաբերության և ծառայությունների ոլորտների զարգացման համար ներկայումս պետության կողմից մշակված են և իրականացվում են զարգացման բազմաթիվ ծրագրեր և ռազմա-

վարություններ: Արդեն իսկ առկա են մշակված ռազմավարություններ և զարգացման ծրագրեր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, զբոսաշրջության, կոնյակի, կոշիկի, տեքստիլ արդյունաբերության, դեղագործության, ճշգրիտ մեքենաշինության, ադամանդագործության, ոսկերչության, ժամագործության, գինեգործության և այլ ոլորտների համար: Հավանաբար ոլորտների ընտրությունը պայմանավորված է զարգացման ներուժի առկայությամբ և ներկայացնում են տնտեսության հիմնականում արտահանելի հատվածը: Չվիճարկելով այդ ծրագրերում դրված նպատակների արժանահավատությունը, այդուհանդերձ, նշենք, որ դրանց մի մասը (դեղագործություն, հանքագործություն, ոսկերչություն, կոնյակագործություն և այլն) գերակա ուղղություններ են հանդիսանում բավական երկար ժամանակ, սակայն աճի տեմպերով գրեթե չեն տարբերվում տնտեսության մյուս ոլորտներից (աղյուսակ 5.2.1.):

Աղյուսակ 5.2.1.

Գործունեության որոշ տեսակների մասնաբաժինները ՀՆԱ-ի մեջ և դրանց աճի տեմպերը ՀՀ-ում 2002-2014թթ.³⁶⁷

Ոլորտներ	Մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում			Աճի տեմպ, %		
	2002թ.	2008թ.	2014թ.	2003-2008թթ.	2009-2014թթ.	2003-2014թթ.
Հանքագործություն	1.39	1.80	2.90	118.6	172.3	204.3
Սննդարտադրություն	3.59	2.89	4.59	139.2	146.6	204.1
Կոնյակագործություն	1.19	0.71	1.02	115.9	144.3	167.2
Գինեգործություն	0.12	0.05	0.12	260.7	343.8	896.3
Կոշկագործություն	0.01	0.00	0.01	65.9	153.7	101.3
Դեղագործություն	0.07	0.04	0.09	119.0	197.8	235.4
Ոսկերչություն	0.94	0.27	0.16	35.5	48.5	17.2
Ընդամենը՝ գերակա ոլորտներ	7.31	5.76	8.89	119.8	151.8	181.8
Տնտեսություն	100.0	100.0	100.0	186.3	107.2	199.7

³⁶⁷ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ Արդյունաբերական կազմակերպությունների հիմնական ցուցանիշներն ըստ տնտեսական գործունեության հնգանիշ դասակարգման հունվար-դեկտեմբերին, 2003-2014 թվականների վիճակագրական տեղեկագրեր՝ http://www.armstat.am/file/article/5nish_2_02.pdf, http://www.armstat.am/file/article/5nish_2_03.pdf, http://www.armstat.am/file/article/5nish_2_04.pdf, http://www.armstat.am/file/article/5nish_2_05.pdf, http://www.armstat.am/file/article/5nish_2_06.pdf, http://www.armstat.am/file/article/5nish_2_06.pdf, http://www.armstat.am/file/article/5nish_2_08.pdf, http://www.armstat.am/file/article/5nish_2_09.pdf, http://www.armstat.am/file/article/5nish_2_2010.pdf, http://www.armstat.am/file/article/5nish_12_2011.pdf, http://www.armstat.am/file/article/5nish_12_2012.pdf, http://www.armstat.am/file/article/5nish_12_2014.pdf, http://www.armstat.am/file/article/5nish_12_2013.pdf, հաշվարկը՝ հեղինակի:

Ինչպես տեսնում ենք, արդյունաբերության 7 գերակա ոլորտները միասին 2003-2008թթ. ապահովել են կուտակային 11.9% աճ, այն դեպքում, երբ կուտակային տնտեսական աճը կազմել է 86.3%, իսկ ՀՆԱ-ի կառուցվածքում 2002թ.-ից մինչև 2014թ. այդ ոլորտների ընդհանուր մասնաբաժինն աճել է ընդամենը 1.6 %-ային կետով՝ 7.3%-ից հասնելով 8.9%-ի:

Գրեթե նույն պատկերն է նաև զբոսաշրջության և SS ոլորտների ռազմավարությունների պարագայում (ընդ որում՝ SS-ն գերակա է համարվում դեռևս 1998թ.-ից):

Սա վկայությունն է այն հանգամանքի, որ այդ ծրագրերն ու ռազմավարությունները, ինչպես նաև դրանց իրականացման համար ներդրված ռեսուրսները բավարար արդյունավետություն չեն ապահովում:

Ինչը, իր հերթին, վկայում է, որ անգամ, եթե ընտրված ոլորտներն ունեն զարգացման մեծ ներուժ և արտահանման մեծ հնարավորություններ, այդ ներուժի իրացման քաղաքականությունը բավարար հասցեականություն չունի:

Բացի դրանից, առանձին ոլորտային զարգացման ռազմավարությունները, եթե չեն դիտարկվում տնտեսական զարգացման միասնական հայեցակարգի շրջանակներում և «կտրված են» տնտեսության օպտիմալ կառուցվածքի ձևավորման տրամաբանությունից՝ նշանակալի արդյունքներ չեն ապահովում: Այսպես, եթե նույնիսկ մեկ (կամ մի քանի) ոլորտային զարգացման ծրագրեր հաջողվեն՝ ապահովելով աճի բարձր տեմպեր, այնուամենայնիվ, աճի նման տեմպերի պահպանումը իներցիոն բնույթ ունենալ չի կարող: Դրա հետ միաժամանակ, անհրաժեշտ է լինելու նաև տնտեսության ինստիտուցիոնալ հիմքերի ամրապնդմանն ուղղված մի շարք կառուցվածքային միջոցառումներ, մասնավորապես՝ գործարարության միջավայրի բարելավումը, այդ թվում՝ մրցակցության ապահովման ու բնական մենաշնորհների գործունեության կարգավորմանն ուղղված հասցեական միջոցառումներ, ներդրումային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացումը՝ տնտեսության արտահանելի հատվածի արտադրողականության և մրցունակության բարձրացմանը նպաստող գործողություններ, ինչպես նաև կրթության և գիտության ներուժի մեծացմանն ուղղված համապատասխան ինստիտուտների զարգացումը:

Գյուղատնտեսության ոլորտի զարգացման համար ամուր հիմքերի ապահովումը ենթադրում է, որ վերջինիս ձեռքբերումն ուղեկցվի աջակցության արդյունավետ մեխանիզմներով: Այս առումով, գյուղատնտեսությունն այն ոլորտն է, որն առավել մեծ աջակցությունն է ստանում պետության կողմից ամբողջ աշխարհում: Աջակցության մեխանիզմներն ու գործիքները խիստ տարբեր են՝ սկսած ուղղակի դոտացիոն ֆինանսավորումից, մինչև բերքի միջպետական պայմանագրերով իրացման աջակցություն, իսկ առանձին դեպքերում գյուղմթերքների պահանջարկի և առաջարկի կարգավորման նկատառումներով նաև պետական պաշարների ձևավորում:

Գյուղատնտեսական արտադրանքի աճի ապահովումը ՀՀ ներկայիս տնտեսական պայմաններում բավական բարդ է, քանի որ գյուղատնտեսական արտադրության մեջ դեռևս բավական ցածր է տեխնոլոգիատարությունը, որով պայմանավորված է ոլորտի խիստ ցածր արտադրողականությունը: Այս խնդրի լուծման հնարավորություններն ի սկզբանե սահմանափակվել են դեռևս 1991թ.-ին հողի սեփականաշնորհմամբ՝ փոքր հողակտորներով գյուղացիական տնտեսությունների ձևավորման արդյունքում, որոնցում տեխնիկական և տեխնոլոգիական վերազինման հնարավորությունը գրեթե բացառվում էր: Այդ պատճառով, կարծում ենք, որ այս խնդրի լուծման հնարավոր (կամ նույնիսկ՝ լավագույն) տարբերակը գյուղացիական կոոպերատիվների ձևավորումն է, իսկ որպես դրա տարբերակներ կարող են հանդիսանալ ընտանեկան գյուղացիական տնտեսությունների միավորումը (համատեղ զարգացումը) կամ առանց միավորման մասին պայմանավորվածության՝ տեխնիկայի և տեխնոլոգիական նորարարությունների համատեղ օգտագործման մշակույթի ներդրումը:

Գյուղատնտեսության ոլորտում թերևս ամենամեծ ռիսկայնությունը կապված է եղանակային պայմանների հետ: Ուստի, շատ կարևոր է գյուղատնտեսության ապահովագրության համակարգի ներդրմանն ուղղված կոնկրետ քայլերը: Իսկ մինչ այդ անհրաժեշտ է ընդլայնել եղանակային անբարենպաստ պայմանների դեմ պայքարի մեթոդների տարածքային ընդգրկվածությունը և դրանց կիրառման արդյունավետության բարձրացումը ապահովվող միջոցներ, մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է հակակարկտային կայանների գործունեությանը: Այս միջոցառումների իրականացմամբ հնարավոր է նպաստել գյուղացիական տնտեսությունների արտադրողականության բար-

ծրացմանը, արտադրության էքստենսիվ եղանակից ինտենսիվին անցմանն՝ ապահովելով բարձր բերքատվություն:

Սակայն ՀՀ գյուղատնտեսությունում ստեղծված իրավիճակի պարագայում, կարծում ենք, որ արդարացված են նաև «ոչ ստանդարտ» (ոչ շուկայական մեթոդներով) լուծումները: Մասնավորապես, մի շարք գյուղատնտեսական մթերքների պետական գնումների մրցույթներին (որոնք պետության կողմից ձեռք են բերվում ՀՀ զինված ուժերի կարիքների համար) փոքր և միջին գյուղացիական ու գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսությունները չեն կարողանում մասնակցել՝ ծավալային և «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքով ամրագրված «նվազագույն գնային առաջարկի»³⁶⁸ պահանջին չբավարարելու պատճառով: Արդյունքում, այդ գյուղատնտեսական մթերքները (մսամթերք, հացահատիկ, կաթնամթերքի որոշ տեսակներ և այլն) հիմնականում ներմուծվում են: Եթե այդ գյուղմթերքների մի մասը (որքան պատրաստ են արտադրել փոքր և միջին գյուղացիական տնտեսությունները) ոչ մրցակցային հիմունքներով (օրինակ՝ միջին շուկայական գնից 15-20% ցածր գնով) ձեռք բերվի տեղական արտադրողներից, որից հետո միայն չբավարարող մասը ներմուծվի, այն լուրջ ազդակ կդառնա գյուղմթերքների արտադրության ծավալների աճի համար, ինչը զգալիորեն կնպաստի նաև գյուղական բնակչության եկամուտների աճին ու աղքատության մակարդակի նվազմանը: Այս դեպքում, պետական ծախսերի աճը պայմանավորված՝ ներմուծման և տեղական արտադրության գյուղմթերքների գների տարբերությամբ (անկախ դրա մեծությունից)՝ միանշանակ փոխհատուցվում է գյուղարտադրության ծավալների աճով, ինչպես նաև ներմուծումը՝ տեղական արտադրությամբ փոխարինմամբ պայմանավորված էֆեկտով:

Գյուղատնտեսության ոլորտում վերը նշված խնդիրների լուծումը կնպաստի մի շարք գյուղմթերքների մասով ՀՀ պարենային ինքնաբավության մակարդակի բարձրացմանն ու պարենային անվտանգության ապահովմանը: Միևնույն ժամանակ, պարենային անվտանգության ապահովման համատեքստում կարևորվում են նաև ՀՀ-ում սննդամթերք արտադրող ընկերություններում սանիտարահիգիենիկ պայմանների և միջազգային չափանիշներին համապատասխանության խիստ վերահսկողությունը: Իսկ սննդա-

³⁶⁸ «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի 31.2 հոդված, (ընդունված 2010թ. դեկտեմբերի 10), <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=3985&lang=arm>:

մթերքի անվտանգության ստուգման լաբորատորիաների ներդրման և զարգացման միջոցով հնարավոր կդառնա ներմուծվող և տեղական արտադրության սննդամթերքում գենետիկորեն մոդիֆիկացված (ԳՄՈ) նյութերի հայտնաբերումն ու շուկայում դրանց մուտքի արգելիականումը:

Ինչպես արդեն նշել ենք, տնտեսական անվտանգության ցանկալի մակարդակ հնարավոր չէ ապահովել առանց սոցիալական հիմնախնդիրների լուծման կամ մեղմման: ՀՀ-ում որպես այդպիսիք հանդես են գալիս աղքատությունն ու գործազրկությունը, ընդ որում, առավել մատահոգության տեղիք է տալիս հատկապես աշխատող աղքատների առկայությունն ու գործազրկության իրական մակարդակի վերաբերյալ հստակ պատկերացումների բացակայությունը՝ հաշվի առնելով ՀՀ տնտեսության յուրահատկությունը: Այս տեսանկյունից, որպես տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթություն՝ նվազագույն աշխատավարձի բարձրացումից բացի, կարծում ենք, անհրաժեշտ է գոնե ներդաշնակեցնել նվազագույն աշխատավարձն ու նվազագույն սպառողական զամբյուղը: ՀՀ նվազագույն աշխատավարձը 55 000 դրամ է, որն, առաջին հայացքից, գերազանցում է նվազագույն սպառողական զամբյուղի արժեքը (ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական վիճակագրության տվյալներով, սպառողական զամբյուղի արժեքը մոտ 60 000 դրամ է): Նվազագույն սպառողական զամբյուղի արժեքը հաշվարկվում է 1 անձի համար, հիմնվելով մարդու առողջության պահպանման և կենսագործունեության ապահովման համար անհրաժեշտ՝ միջազգայնորեն ընդունված ֆիզիոլոգիական, առողջապահական և սոցիալական նորմատիվներով հաշվարկված սննդամթերքի և հիմնավորված գործակիցներով հաշվարկված ոչ պարենային ապրանքների և ծառայությունների կազմն ու կառուցվածքը սահմանող նվազագույն քանակների հիման վրա³⁶⁹: Եթե հաշվի առնենք, որ միջին վիճակագրական ընտանիքը բաղկացած է 4 հոգուց, որոնցից, որպես կանոն, աշխատանքային տարիքում են գտնվում և ի վիճակի են աշխատել միայն 2-ը, ապա ընդհուպ մինչև 120 000 դրամ աշխատավարձի պայմաններում՝ այս ցուցանիշների նշված համակցությունները դեռ երկար ժամանակ կապահովեն ՀՀ-ում աշխատող աղքատների գոյությունը:

³⁶⁹ ՀՀ օրենքը «Կենսաապահովման նվազագույն զամբյուղի և կենսաապահովման նվազագույն բյուջեի մասին», ընդունված 2004թ.-ի մարտի 16-ին, <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1969&lang=arm>:

Բացի դրանից, աղքատության մակարդակի ու եկամուտների անհավասարության շարժընթացը հանրապետությունում վկայում են, որ տնտեսական աճի ու նոր ստեղծված արդյունքի վերաբաշխման քաղաքականությունը չեն նպաստում աղքատ խավերի եկամուտների աճին, հետևաբար նաև աղքատության ու անհավասարության կրճատմանը:

Այս առումով, աղքատության կրճատման քաղաքականությունը՝ նվազագույն աշխատավարձի հետևողական աճից բացի, պետք է հիմնված լինի նաև տնտեսական աճով պայմանավորված բնակչության եկամուտների աճի ապահովման վրա: Խոսքն, առաջին հերթին, վերաբերում է՝ աղքատ բնակչության աշխատանքային եկամուտների աճի ապահովմանը, որը պետք է լրացվի սոցիալական պաշտպանությանն ուղղված պետական ծախսերի ու դրանց նպատակայնության աճ ապահովող քաղաքականությամբ: Հակառակ պարագայում, եթե աղքատության մակարդակի կրճատման քաղաքականությունը հիմնվում է առավելապես պետության սոցիալական ապահովությանն ուղղված վճարումների մեծացման վրա, այդ դեպքում միջին ու դրանից ցածր աշխատավարձով աշխատանքը սոցիալական այդ խմբերի համար դառնում է ոչ հրապուրիչ ու հիմք հանդիսանում դրանից հրաժարվելու համար: Այդ իրավիճակում, սոցիալական այդ խմբերը դառնում են հոգեբանությամբ «անաշխատունակ», քանի որ սոցիալական նպաստների տեսքով ստացված «չվաստակած» եկամուտը, դառնում է նախընտրելի՝ ցածր աշխատավարձից: Նման խնդիր՝ աշխատանքային միգրանտների և հարազատներին այլ երկրներից (հիմնականում՝ ՌԴ-ից) ուղարկվող մասնավոր տրանսֆերտների մեծ ներհոսքի պատճառով ՀՀ-ում արդեն իսկ առկա է: Բնակչության մի զգալի մասի եկամուտների հիմնական աղբյուրը, հետևաբար նաև՝ գնողունակությունը հիմնականում պայմանավորված է մասնավոր տրանսֆերտների ներհոսքով ու, նաև այդ պատճառով, բնակչության այդ մասի համար միջին ու ցածր աշխատավարձով աշխատանքը ՀՀ-ում դառնում է անհրապուրիչ: Եթե անգամ անտեսենք այն հանգամանքը, որ այս իրավիճակում հանրապետությունում գնողունակ պահանջարկի մի զգալի մասը ուղղակի կախվածության մեջ է այն երկրների տնտեսության վիճակից, որտեղից փոխանցվում են մասնավոր տրանսֆերտները, ինչն ինքնին արդեն անվտանգության սպառնալիք է, սա նշանակում է նաև, որ Հայաստանում ձևավորվել է

«սպառողի» հոգեբանություն ու աշխատելու ցանկություն չունեցող բնակչության մի զանգված, որն անընդհատ մեծանում է: Իսկ սա նշանակում է, որ հանրապետությունը աստիճանաբար վեր է ածվում աշխատուժ արտահանող «մարգինալ» երկրի, և ի վիճակի չէ մասնագիտանալ մրցունակ արտադրանքների արտադրության և արտահանման մեջ:

Տարածքային անհամաչափ զարգացումը ՀՀ տնտեսական անվտանգության լրջագույն սպառնալիքներից մեկն է, որն, իր հերթին, պատճառ է դառնում տնտեսական մի շարք հիմնախնդիրների, որոնք արտահայտվում են տարածքների սոցիալական ու տնտեսական զարգացման մակարդակների մեծ տարբերությունների տեսքով, իսկ դրանք խոչընդոտում են տնտեսական աճն ու կայուն զարգացումը ինչպես տարածքներում, այնպես էլ ամբողջ երկրում: Իհարկե տարածքային անհամաչափությունները զգալի մասով պայմանավորված են բնակլիմայական առանձնահատկություններով, բնական ռեսուրսների անհամաչափ բաշխվածությամբ, տնտեսական, ավանդույթային, ժողովրդագրական ու սոցիալ-մշակութային տարբերություններով, որոնք անհամաչափությունների ձևավորման պատճառ են դարձել դեռևս անկախացումից հետո շուկայական տնտեսությանն անցման շրջանում, սակայն հետագայում դրանք էլ ավելի են խորացել՝ դառնալով երկրի տնտեսական անվտանգության սպառնալիք: Տնտեսական զարգացումը կենտրոնացել է Երևանում, իսկ մարզերից՝ Սյունիքում և Կոտայքում, որն, իր հերթին, հիմք է դարձել տնտեսական անվտանգության այլ սպառնալիքների՝ գործազրկության, բնակչության կենսամակարդակի և աղքատության մարզային կտրվածքով էական տարբերություններ առաջացման համար: Այդ պատճառով, տարածքների համաչափ զարգացման և աղքատության ու գործազրկության հաղթահարման խնդիրների լուծման հնարավորությունները պետք է դիտարկել մեկ միասնության մեջ, քանի որ, տարածքային սոցիալ-տնտեսական զարգացման անհամաչափությունների հետագա խորացումը կարող է անհաղթահարելի խոչընդոտ դառնալ երկրի ներքին սոցիալական ու տնտեսական կայունության ապահովման գործում՝ նպաստելով թույլ զարգացած տարածքներից բնակչության արտահոսքին: Ուստի, տարածքային համաչափ զարգացմանն ուղղված նպատակային քաղաքականությունը կարելի է միջնաժամկետ և երկարաժամկետ

հեռանկարում դիտարկել որպես երկրի տարածքային զարգացման գերակայություն, որը, կարծում ենք, պետք է հիմնված լինի նոր վարչատարածքային բաժանման վրա: Կառավարման արդյունավետության, պետական ֆինանսական ռեսուրսների հնարավորինս հավասարաչափ բաշխման ու դրա արդյունքում՝ սոցիալ-տնտեսական ենթակառուցվածքների տարածքային համաչափ զարգացման տեսանկյունից, տարածքային կառավարման, թերևս, առավել արդյունավետություն ապահովող համակարգը շրջանային-վարչատարածքային բաժանման վրա հիմնված կառավարման մոդելն է, որը ՀՀ-ում գործել է մինչև 1995թ.:

ՀՀ տնտեսական անվտանգության ընդհանուր մակարդակի էական սպառնալիքներից է նաև մի շարք ապրանքային շուկաներում մենաշնորհի կամ գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտների առկայությունը և տնտեսական համակենտրոնացման բարձր մակարդակը: Թերևս այստեղ խնդիրը համակարգային է: Մինչ այժմ այս ուղղությամբ տնտեսական քաղաքականությունը նպատակաուղղվել է անբարեխիղճ մրցակցության կարգավորմանը, որոշ քայլեր արվել են նաև բնական մենաշնորհների կառավարման գործընթացի նկատմամբ պետական վերահսկողությունն ուժեղացնելի նպատակով: Սակայն ոլորտի վիճակը դեռևս շատ հեռու է բավարար համարվելուց: Ինչպես և բոլոր երկրներում, ՀՀ-ում նույնպես, մրցակցության կարգավորման քաղաքականության արդյունավետությունը կանխորոշված են հիմնականում քաղաքական որոշումներով և լուծումներով: Միևնույն ժամանակ կան ինստիտուցիոնալ բնույթի խնդիրներ, որոնք սահմանափակում են բարիքների շուկայի բնականոն գործունեությունը: Դրանք պայմանավորված են կարգավորման սահմանափակ հնարավորություններով, մրցակցությունը սահմանափակող պետական օժանդակությամբ, բարենպաստ մրցակցային միջավայրի ձևավորման վճռականության բացակայությամբ, ինչպես նաև պետական գնումների համակարգի ոչ լիարժեք արդյունավետ գործունեությամբ: Այս խնդիրների լուծմանն ուղղված քաղաքականության բարեփոխումներին զուգահեռ, կարծում ենք նաև, ժամանակն է ոլորտի քաղաքականության շեշտադրումը փոխել մրցակցության կարգավորումից դեպի հակամենաշնորհային կարգավորում: Առավել ևս, որ անբարեխիղճ մրցակցության դեպքերի նկատմամբ օրենսդրությամբ նախատեսված բացառապես վարչական պատասխանատվությունը

(ոչ մեծ տույժեր, տուգանքներ) հակամրցակցային գործողությունների «զսպաշապիկ», ըստ էության, չի հանդիսանում:

Ոլորտի կարգավորման քաղաքականության անարդյունավետությունը զգալիորեն պայմանավորված է նաև պետական կառավարման համակարգում կոռուպցիոն ռիսկերի առկայությամբ: Ուստի, քաղաքականության բարեփոխումները պետք է ուղղեկցվեն նաև վերջիններիս նվազմամբ:

2008-2009թթ. համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը առավել ընդգծեց ՀՀ տնտեսության իրական հատվածում մրցակցության *de facto* բացակայությամբ պայմանավորված խնդիրները: Տնտեսության կառուցվածքային դեֆորմացիան և դրա օրգանական հետևանքը հանդիսացող տնտեսական աճի և արտահանման սահմանափակումները, գործարար միջավայրի կատարելագործման և նորարարական լուծումների ցածր մակարդակը (որոնք արձանագրում են նաև Համաշխարհային մրցունակության զեկույցները), անխուսափելի են դարձնում պետության մոտեցման արմատական վերաիմաստավորումը՝ նշված խնդիրների լուծման ուղղությամբ «շուկայի ձախողումները» հաղթահարելու նպատակով:

ՀՀ տնտեսության իրական հատվածի մրցունակության աճի տեսանկյունից անհրաժեշտ պետական միջամտությունը, մեր կարծիքով, պետք է ուղղված լինի որակի ապահովման համակարգերի կամ նորարարական զարգացման ծրագրերի ներդրման խրախուսումը՝ հատուկ գործիքակազմի (հարկային, մաքսային հատուկ ռեժիմներ, տեխնիկական, ֆինանսական աջակցություն, շուկաների մատչելիության ապահովում և այլն) կիրառման միջոցով: Այս տեսանկյունից, պակաս կարևոր չէ նաև կադրերի վերապատրաստման ծրարերի համաֆինանսավորումը: Բացի այդ, մրցունակության բարձրացման կարելի է հասնել նաև մասնավոր հատված-գիտություն, մասնավոր հատված-կրթություն համագործակցության գործուն ծրագրերի ներդրման միջոցով:

Դիտարկենք ՀՀ տնտեսական անվտանգության ընդհանուր մակարդակի ապահովմանն ուղղված արտաքին տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթությունները: Դրանց մեջ, արդեն նշել ենք, կարևոր են ՀՀ-ն արտաքին աշխարհի հետ կապող տրանսպորտային հաղորդակցության ուղիների անբարար վիճակն ու հարևան երկրների կողմից (մասնավորապես Վրաստանի) միջազգային մի շարք համաձայնագրերի

անընդհատ խախտումների իրողությունը: Իրենց բոլոր բացասական հետևանքներով հանդերձ, այս ամենը պատճառ է դառնում նաև ՀՀ-ում արտադրված ապրանքների մրցունակության արհեստական անկման: Ընդ որում, այս ամենը տեղի է ունենում ՀՀ պետական կառավարման համապատասխան մարմինների «լուռ համաձայնության» ներքո: Սովորաբար, միջազգային համաձայնագրերի պահանջների չկատարումը որևէ երկրի կողմից հանգեցնում է լուծման երկու տարբերակների՝ միջազգային տնտեսական դատարանի կամ իրավախախտ երկրի հետ բանակցային ճանապարհով փոխընդունելի լուծումներ գտնելուն: Կարծում ենք, որ տվյալ պարագայում նախընտրելի է բանակցային ճանապարհով հարցի լուծման տարբերակը, քանի որ այն ենթադրում է ավելի քիչ ժամանակային և ֆինանսական ռեսուրսների կորուստ:

ՀՀ արտաքին պարտքի զգալի չափերը և դրանով պայմանավորված պարտքի ճգնաժամի առաջացման սպառնալիքի նվազեցումը արտաքին տնտեսական քաղաքականության ամենակարևոր առաջնահերթություններից է: Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ երկրների տնտեսությունները պարտքի ճգնաժամեր ունեցել են տարբեր պետական պարտքի մակարդակներում՝ օրինակ Ռուսաստանի համար մինչ ճգնաժամն արտաքին պարտք/ՀՆԱ ցուցանիշը (1997թ.) կազմում էր մոտ 31.5%, Մեքսիկայինը («Տեկիլայի ճգնաժամը» 1994թ.)՝ 32.8%, իսկ Չիլիինը՝ 71.2%³⁷⁰: Այս հանգամանքը վկայում է, որ երկրի արտաքին պետական պարտքի մեծությամբ պայմանավորված վտանգը գնահատելու համար պարտք/ՀՆԱ, պարտքի սպասարկում/ՀՆԱ, պարտքի սպասարկում/արտահանում և այլ ցուցանիշների հետ մեկտեղ օգտագործվում են նաև պարտքի կայունության վերաբերյալ տնտեսաչափական մոդելներ³⁷¹, որոնք հանգում են նրան, որ երկրների պարտքի կայունությունը պայմանավորված է ոչ թե պարտքի մեծությամբ, այլ թե ինչպես է երկիրը կառավարում

³⁷⁰ Հայաստանի պարտքի կայունության վերլուծություն, ՀՀ Ֆինանսների նախարարություն, Երևան 2011, էջ 6:

³⁷¹ Առավել տարածված է Արժույթի միջազգային հիմնադրամի և Համաշխարհային բանկի կողմից համատեղ մշակված «Պարտքի կայունության վերլուծության» և «Ճեղքի» գնահատման մոդելները: Պարտքի կայունության վերլուծությունը ցույց է տալիս արտաքին պարտավորությունների կատարման հնարավորությունները, հաշվի առնելով տնտեսական զարգացումները: Արդյունքում, վեր է հանվում առավել վտանգավոր տնտեսական զարգացումները, որոնք կարող են խնդրահարույց լինել պարտքի կայունության տեսանկյունից:

Իսկ «Ճեղքի» կայունությունը՝ դիտարկվում է, որպես ծրագրավորված և մոդելով ստացված հաշվարկային ցուցանիշների միջև տարբերություն:

պարտքը: Նոր պարտքը տնտեսությունում ստեղծում է արդյոք նոր արժեք և անհրաժեշտ կանխիկ հոսքեր, որպեսզի դրանց հաշվին հետագայում հնարավոր լինի առանց իրացվելիության և վճարունակության խնդիրների՝ մարել ապագա պարտավորությունները: Այս առումով, կարծում ենք, այնքան խնդրահարույց չէ ՀՀ արտաքին պարտքի մեծությունը, որքան դրանց տնտեսությունում տեղաբաշխման և «աշխատեցման» արդյունավետությունը: 2008թ.-ից մինչև 2015թ. ընկած ժամանակահվածում ՀՀ կառավարությունը արտաքին պարտքի տեսքով ներգրավել ու տեղաբաշխել է 2.7 մլրդ ԱՄՆ դոլար, որից ՀՀ Կենտրոնական բանկի պարտքը կազմում է ընդամենը 476.3 մլն ԱՄՆ դոլար: Այսինքն, այդ ընթացքում տնտեսությունում տեղաբաշխված շուրջ 2.2 մլրդ ԱՄՆ դոլարի պայմաններում անգամ առկա են տնտեսական աճ ապահովելու խնդիրներ, ինչը վկայում է արտաքին պարտքերի օգտագործման ծայրահեղ ցածր արդյունավետության մասին: Այս առումով, կարծում ենք, քաղաքականության առաջնահերթությունները պետք է լինեն նոր արտաքին պարտքերի ներգրավման հնարավոր սահմանափակումները, իսկ բացառիկ դեպքերում՝ դրանք նախատեսելով այնպիսի նախագծերի (առավելապես՝ ներդրումային) ֆինանսավորման համար, որոնց իրականացումից ակնկալվում է մեծ տնտեսական հատույց:

Գաղտնիք չէ, որ փոքր ներքին շուկա ունեցող երկրների համար (ինչպիսին անվերապահորեն հանդիսանում է ՀՀ-ն) ներքին պահանջարկի բավարարմանն ուղղված՝ տնտեսության իրական հատվածի զարգացման հնարավորությունները սահմանափակ են, հետևաբար երկարաժամկետ, կայուն տնտեսական աճի ապահովման տեսլականի իրագործումը անվերապահորեն կապված է արտահանման ծավալների ընդլայնման, արտահանման նոր հնարավորությունների բացահայտման և իրացման հետ: ՀՀ-ի համար այս հանգամանքն ապացուցվել է նաև աշխատանքի 3.2 բաժնում ներկայացված՝ ՀՀ արտահանման և ՀՆԱ-ի փոփոխության կախվածության տնտեսաչափական մոդելի միջոցով, ըստ որի՝ արտահանման փոփոխությունը 78%-ով բացատրում է ՀՆԱ-ի փոփոխության ուղղություն ու «որակը»: Հետևաբար, արտաքին տնտեսական քաղաքականության առանցքը պետք է լինի հնարավոր բոլոր միջոցներով արտահանման խրախուսումը:

Պետք է նշել, որ այս առումով ՀՀ կառավարության կողմից արդեն իսկ կիրառվում է բավական ընդգրկուն գործիքակազմ՝ հարկային, վարկային և մաքսային արտոնություններ, արտահանման երաշխիքների տրամադրում, ցուցահանդեսների և գործարար համաժողովների մասնակցության աջակցություն, արտաքին մարքեթինգի իրականացման աջակցություն և այլն, արտահանման խթանման համար:

Սակայն արտահանման ներկայիս կառուցվածքի՝ գերակշիռ մասով ցածր տեխնոլոգիատար և ռեսուրսատար ապրանքների արտահանման պայմաններում, նշված գործիքների կիառման արդյունավետություն մեծ չի լինի: Միևնույն ժամանակ, պարզ է նաև, որ ցածր տեխնոլոգիատար և ռեսուրսատար ապրանքների արտահանից բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանման կտրուկ անցումը հնարավոր չէ: Ուստի, այդ գործընթացը պետք է իրականացվի աստիճանաբար: Մեր կարծիքով, նախ անհրաժեշտ է արտահանման շուկաների առանձին թիրախավորում իրականացնել՝ ԵԱՏՄ, ԵՄ, հարևան երկրներ՝ Իրան և Վրաստան, այլն: Նշված շուկաներից յուրաքանչյուրի համար հարկավոր է որոշել ՀՀ արտահանման այն ոլորտները, որոնք ունեն բացահայտ և պոտենցիալ համեմատական առավելություն: Ընդ որում, Բելա Բալասայի³⁷² (բացահայտ համեմատական առավելությունների որոշման համար) և Հաուսմանի և Կլինգերի³⁷³ (պոտենցիալ համեմատական առավելությունների որոշման համար) մեթոդների կիրառմամբ հնարավոր կլինի կանխատեսել ներկայիս համեմատական առավելություն ունեցող ոլորտներից հետո եկող արտահանման հնարավորություն ունեցող ոլորտների հաջորդ «սերունդը», ապա դրանց հաջորդողները և այլն: Այս գործընթացը թեպետ երկարատև ժամանակահատված կպահանջի, սակայն բավական հուսալի ճանապարհ է ցանկալի արդյունքի հասնելու համար: Այս կերպ հնարավոր կլինի նաև էականորեն նվազեցնել արտահանման աշխարհագրական և ապրանքային առումով բարձր կենտրոնացվածությամբ պայմանավորված սպառնալիքները. արդեն նշել ենք, չորս ապրանքային խմբեր կազմում են ողջ արտահանման ավելի քան 80%-ը, իսկ երեք խոշորագույն առևտրային գործընկերներ-երկրների՝ Ռուսաստանի

³⁷² Balassa, B. (1965), Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage, The Manchester School, V 33, May 1965, pp. 99-123.

³⁷³ Ricardo Hausmann and Bailey Klinger, Structural Transformation and Patterns of Comparative Advantage in the Product Space, CID Working Paper No. 128, August 2006, p.7-9.

Դաշնությանը, Բուլղարիային և Բելգիային, բաժին է ընկնում արտահանման շուրջ 40%-ը: Եվ այդ երկրների տնտեսության անկայունությամբ պայմանավորված ռիսկերը ուղղակի վտանգում են նաև ՀՀ արտահանումը՝ նպաստելով տնտեսական անվտանգության մակարդակի նվազեցման (ինչպես եղավ ՌԴ-ի պարագայում):

Արտաքին շուկաներում մուտքի հնարարավորությանն ուղղված տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթություններից է նաև արտերկրում ունեցած ներկայացուցչությունների ցանցի ընդլայնումը: Կարծում ենք, առավել արդյունավետ կլինի, որ դրանք լինեն ՀՀ դեսպանատներին կից կամ նրանց իրականացրած գործառույթը կցվի դեսպանատանը: Ներկայացուցչությունների հիմնական գործառույթներից պետք է հանդիսանա տվյալ երկրի շուկայի ուսումնասիրությունը և ՀՀ-ից տվյալ երկիր արտահանվող ապրանքներին ներկայացվող փաստաթղթային և որակին ներկայացվող պահանջների ճշգրիտ ներկայացումը:

Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտ ենք համարում արտահանմանը նպաստող բոլոր պետական կառույցների (ՀՀ ԶՀԳ, ՀՀ ԱԱՊ, ՀՀ վարչապետին կից արտահանման հանձնաժողով, ինչպես նաև դեսպանատներ) հնարավորությունների և արտերկրում գտնվող ներկայացուցչությունների տվյալների համադրման արդյունքում՝ տվյալների միասնական բազայի ձևավորումը, որը պետք է ներառի առանձին երկրների շուկաներ դուրս գալու օրենսդրական և տեխնիկական պահանջները՝ փաստաթղթերի ցանկ, ստանդարտացման ու սերտիֆիկացման պահանջներ, դրանց համապատասխանության տեղեկատվություն, ինչպես նաև ՀՀ արտաքին շուկաների ու ՀՀ-ից արտահանվող ապրանքների վերաբերյալ ամփոփ տեղեկատվություն, որոնց համար արդեն ձևավորվել են արտաքին շուկաներում իրացման կարգավորված և գործուն մեխանիզմներ: Ընդ որում՝ համակարգը պետք է հնարավորություն ընձեռի ոչ միայն տեղեկատվության ստացման, այլև արտահանման գործընկերներ գտնելու հարցում: Համակարգը հատկապես մեծ օժանդակություն կցուցաբերի փոքր և միջին ձեռնարկատերերին, որոնք գործունեություն են ծավալում տնտեսության արտահանելի հատվածում:

ԵԱՏՄ-ի և ԱՀԿ-ի հետ ՀՀ կնքած համաձայնագրերի դրույթներում առկա հակասությունն ու անհամատեղելիությունը տնտեսական անվտանգության սպառնալիքների մեջ իրենց նշանակությամբ թեև այս պահին մեծ չեն, քանի որ առկա է առնվազն 5

տարի արտոնյալ ժամանակահատված այդ հակասությունները վերացնելու համար, սակայն նշված ժամանակահատվածի ավարտին դրանք պետք է ավարտին հասցվեն հրապարակային քննարկումների և հստակ պարզաբանումների տեսքով՝ քաղաքականությունների անորոշությամբ պայմանավորված արտահանման և ներմուծման ծավալների անկում թույլ չտալու նպատակով (ինչպես տեղի ունեցավ սկզբին 2015թ.): Հակառակ դեպքում, 2020թ. ՀՀ արտաքին առևտուրը կառերեսվի նոր ցնցումների հետ:

Այսպիսով, ատենախոսության շրջանակներում ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակրոտնտեսական հետազոտությունը և դրա արդյունքում բացահայտված սպառնալիքների նշանակությունը (հնարավոր ազդեցությունը) գնահատելու հիման վրա, մեր կողմից առաջարկվող՝ ՀՀ տնտեսական անվտանգության ապահովման համալիր-գործոնային մոդելն (իր հենասյուներով և գնահատման ցուցանիշներով) ու տնտեսական անվտանգության համակարգի կայունության համար անհրաժեշտ տարրերի փոխկապվածությունը հիմք են հանդիսացել տնտեսական քաղաքականության դիտարկված ուղղությունների մասով առաջարկությունների հիմնավորման համար:

Սակայն ՀՀ տնտեսական անվտանգության ընդհանուր համակարգի ցանկալի մակարդակի ապահովումը ենթադրում է նաև անվտանգության մյուս բաղադրիչների (էներգետիկ, էկոլոգիական, տեղեկատվական, տեխնոլոգիական և այլն) մասով առկա սպառնալիքների բացահայտման ու նվազեցմանն ուղղված հասցեական և նպատակային քաղաքականությունների իրականացումը: Մասնավորապես. էներգետիկ անվտանգության առումով, կարծում ենք, պետական քաղաքականության առաջնահերթությունների մեջ պետք է դիտարկել այլընտրանքային էներգիայի աղբյուրիների (արևի, քամու և վերականգնվող կամ կանաչ էներգիայի) բացահայտման և կիրառմանն ուղղված պետական աջակցությունն և խթանումը:

Էկոլոգիական անվտանգության առաջնահերթ լուծում պահանջող խնդրից է ՀՀ-ում առկա բաց պոչանքների առկայությունը: Պոչանքների հիմնախնդրի լուծման ուղղությամբ առկա են բազմաթիվ վերլուծությունների, որոնցում խնդրի լուծումը հանգում է պոչանքների վերամշակման գործարանի կառուցմանը:

Տեղեկատվական անվտանգության տեսանկյունից, բավական կարևոր է պետական համարժեք քաղաքականության իրականացումը՝ միջազգային մասշտաբով ՀՀ

տնտեսության, ազգային ինքնության, հոգևոր արժեքների և մշակույթի, պատմության և հասարակական արժեքների վերաբերյալ ճշգրիտ տեղեկատվության նպատակային տարածումը, այլ աղբյուրների կողմից ոչ ճշգրիտ տեղեկատվության տարածման արագ և արդյունավետ կանխման մեխանիզմների մշակումը, հաքերային հարձակումների դեմ իրականացվող ծրագրերի ակտիվացում և առավել ինտենսիվ կիրառում, ցանցային պաշտպանության ծրագրերի կատարելագործում, հատկապես՝ պաշտպանության, ազգային անվտանգության, ֆինանսական և այլ համակարգերում:

Իհարկե, ընդհանրապես տնտեսական անվտանգության ցանկալի մակարդակի ապահովումը ենթադրում է ՀՀ տնտեսական անվտանգության ռազմավարության մշակում, որտեղ կարտացոլվեն տնտեսական անվտանգության բոլոր բաղադրիչներն ու դրանց ապահովման գործիքներն ու մեխանիզմները: Իսկ ՀՀ տնտեսական զարգացման մյուս ծրագրերն ու հայեցակարգերը հիմնված կլինեն տնտեսական անվտանգության ընդհանուր ռազմավարության վրա և կբխեն վերջինիս պահանջներից:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«Անվտանգություն» հասկացությունն ունի խոր արմատներ, իսկ դրա բնորոշումներն ու մեկնաբանությունները փոփոխությունների են ենթարկվել պատմական ժամանակաշրջանի առանձնահատկությունների ու զարգացման գերակայությունների ազդեցությամբ: Հանդիսանալով, որպես առաջնակարգ պահանջմունք, անվտանգությունը պայմանավորում է անհատի, հասարակության և պետության գործունեության շարժառիթները: Ընդ որում, հասարակության և պետության դեպքում դրանք իրացվում են հիմնականում ազգային անվտանգության համակարգի շրջանակներում, որն էլ հիմք է հանդիսանում երկրի անվտանգության ապահովմանն ուղղված քաղաքականության ուղղությունների ընտրության ու իրականացման համար: Երկրի ազգային անվտանգության համակարգը ներառում է բազմաթիվ բաղադրիչներ՝ ռազմական, տնտեսական, սոցիալական, ժողովրդագրական, մշակութային, տեղեկատվական և այլն, որոնք միմյանց հետ սերտորեն փոխկապակցված են և փոխգործակցում են, միևնույն ժամանակ դրանցից յուրաքանչյուրը հանդես է գալիս, որպես անվտանգության առանձին համակարգ և ենթադրում՝ յուրաքանչյուրի ապահովմանն ուղղված գործողությունների իրականացում: Այս առումով առանձնահատուկ նշանակություն է ստանում **տնտեսական անվտանգությունը**, քանի որ այն հանդիսանում է ազգային անվտանգության համակարգի մյուս բոլոր բաղադրիչների ապահովման նյութական հիմքը:

Հաշվի առնելով տնտեսագիտական գրականության մեջ տնտեսական անվտանգության առկա մեկնաբանությունները, ինչպես նաև դրանց քննադատությունները՝ մեր կողմից առաջարկվել է «տնտեսական անվտանգության» նոր բնորոշում, ըստ որի՝ *տնտեսական անվտանգությունը ազգային տնտեսությունը կենսունակությունն է դիմակայելու արտաքին և ներքին սպառնալիքներին, որի պարագայում երկրի տնտեսական համակարգն ի զորու է ապահովել տնտեսության մրցունակություն և կայուն աճ, պետական կառավարման ինստիտուտների տնտեսական անկախություն և արդյունավետ գործունեություն, հասարակության բոլոր շերտերի շահերի պաշտպանություն:*

Բոլոր դեպքերում բացարձակ տնտեսական անվտանգությունը միայն տեսական գաղափար է և գործնականում այն գրեթե չի հանդիպում: Այս առումով անվտանգու-

թյան ապահովումը անհրաժեշտ է դիտարկել, որպես գործընթաց՝ ուղղված վտանգների նվազեցմանը: Ընդ որում, արագ փոփոխվող աշխարհում տնտեսական անվտանգության ապահովման գործում պետության դերն այնքան է մեծացել, որ վստահաբար կարելի է պնդել, որ այն ամբողջությամբ դարձել է պետության գործառույթ, քանի որ երկրում սոցիալ-տնտեսական բազմաթիվ հիմնախնդիրների առկայությունը, որպես կանոն, պայմանավորված է պետության կողմից դրանց կանխարգելմանն ուղղված միջոցառումներ չիրականացնելու, կամ ժամանակին չիրականացնելու հետ:

Երկրի տնտեսական անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունը ենթադրում է նախ և առաջ վերջինիս մակարդակի գնահատման համակարգի առկայություն: Տնտեսական անվտանգության համակարգի ուսումնասիրությամբ զբաղվող փորձագետների և գիտահետազոտական կենտրոնների կողմից կիրառվում են բազմաթիվ մեթոդներ կամ մի քանի մեթոդների համակցություններ, և, ըստ էության, ներկայումս գոյություն չունի տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատման միասնական մեթոդաբանություն, որը կարելի է կիրառել բոլոր երկրների համար: Առավել տարածված են. հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշների գնահատումն ու դրանց համեմատությունը սահմանային շեմերի հետ, երկրի տնտեսական աճի տեմպերի գնահատում և դրա շարժընթացի վերլուծություն, փորձագիտական գնահատման և մոնիթորինգի մեթոդները: Առանձին մեթոդի, կամ դրանց համակցության ընտրությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե որ տեսանկյունից է տնտեսական անվտանգությունը ուսումնասիրվում և ինչ նպատակով: Երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակը այլ երկրների հետ համեմատելու, կամ տնտեսության վիճակը տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից գնահատելու համար՝ նշված մեթոդները առանձին երկրի կամ երկրների խմբի համար, միգրացիա և հարմար են, ու իրատեսական արդյունքներ ապահովում են: Այս հարցում էական ազդեցություն է ունի նաև հետազոտողի «ծագման» երկրի տնտեսության վիճակն ու զարգացման մակարդակը, հիմնականում որոնց տնտեսական անվտանգության մակարդակի ուսումնասիրություններով էլ վերջիններս զբաղվում են:

Սակայն, տնտեսության կենսունակությունը կամ սպառնալիքներին դիմակայելու ունակությունը գնահատելու պարագայում, այս մեթոդների կիրառումը, կարծում ենք,

նպատակահարմար չէ, քանի որ դրանց միջոցով երկրի տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատումը հնարավոր է միայն ստատիկ վիճակում: Այդ դեպքում անվտանգության ցուցանիշների փոփոխության միտումներն ու միջակայքերը, որում այս կամ այն ցուցանիշով հայտնվում է երկիրը՝ սպառնալիքների վաղ հայտնաբերման ու դրանց հնարավոր ազդեցությունների գնահատման, իսկ դրանց հիման վրա նաև արդյունավետ հակազդիոլ (կամ դրանց ազդեցության նվազեցմանն ուղղված) տնտեսական քաղաքականության իրականացման հնարավորություն չեն ընձեռում: Այս դեպքում զգալիորեն նվազում է նաև տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը:

ՀՀ տնտեսության կառուցվածքի, դրանով պայմանավորված տնտեսական զարգացման խաչընդոտների ու տնտեսական քաղաքականության արդյունավետության հետ կապված խնդիրները պայմանավորել են տնտեսական անվտանգության գնահատման նոր մեթոդաբանության անհրաժեշտությունը: Այն մեր կողմից մշակվել է հետևյալ սկզբունքների հիման վրա.

- տնտեսական անվտանգության գնահատման համար առաջնային և երկրորդային «նշանակության» ցուցանիշների խմբավորում, որի հիման վրա բացահայտված սպառնալիքների տարանջատում՝ անվտանգության մակարդակը նվազնոլ պատճառ-սպառնալիքներ և դրանց հետևանքով առաջացող՝ հետևանք-սպառնալիքներ,
- անվտանգության մակարդակի գնահատման ցուցանիշների, չափորոշիչների ու դրանց կրիտիկական շեմերի որոշում՝ տնտեսական զարգացման մակարդակով մոտ գտնվող երկրների հետ համեմատության հիման վրա (հետազոտության ընթացքում հիմք է ընդունվել Համաշխարհային բանկի դասակարգմամբ՝ ըստ եկամուտների մակարդակի երկրների խմբավորումը, որի արդյունքներով 2015թ. Հայաստանը գտնվում է միջին ցածր եկամուտ ունեցող երկրների խմբում և համեմատությունն իրականացվել է այդ խմբի երկրների համանման ցուցանիշների հետ),
- յուրաքանչյուր ցուցանիշի մասով շեմային մեծության որոշման համար միջին և շեմային մեծությունների տարանջատում, որպես միջին մեծություն դիտարկելով նույն եկամտային խմբում գտնվող երկրների տվյալ ցուցանիշի միջին մեծու-

թյունը, իսկ որպես շեմային՝ խմբում տվյալ ցուցանիշով ամենավատ արդյունքներն ունեցող երկրների միջին մեծությունը: Շեմային մեծությունների հիման վրա անվտանգության 4 միջակայքերի (տիրույթների) տարանջատում՝ կայունության, միջին, վտանգավոր և կրիտիկական,

- տնտեսական անվտանգության գնահատման ցուցանիշների համակարգի ու դրանց շեմային մեծությունների հնարավորինս ճկունության ապահովում, որոնց փոփոխությունը կախված կլինի տվյալ պատմական ժամանակաշրջանից և երկրի տնտեսական զարգացման պայմաններից ու առաջնահերթություններից:

Այս մեթոդաբանությամբ ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատումն ու ցուցանիշների մշտադիտարկումը համապատասխան պետական մարմինների համար կդառնա վերջիններիս գործունեությունն ուղղորդող ցուցանիշներ, իսկ դրա հիման վրա վարվող տնտեսական քաղաքականությունը միտված կլինի տնտեսական անվտանգության անհրաժեշտ մակարդակի ապահովմանը, որոնցից շեղումների պարագայում՝ համապատասխան պետական կառույցը պետք է միջոցառումներ ձեռնարկի: Այսինքն, տնտեսական անվտանգության ցուցանիշների համակարգն ու անվտանգության «միջակայքը» (գոտին), կծառայեն որպես տնտեսական քաղաքականության արդյունավետության գնահատման չափանիշներ, իսկ «տիրույթը», որում կհայտնվի ՀՀ այս կամ այն ցուցանիշով, կհանդիսանա, որպես տվյալ ուղղությամբ տնտեսական քաղաքականության չափելի արդյունքը:

Նշված մեթոդաբանությամբ հանգամանորեն վեր է լուծվել ՀՀ տնտեսական անվտանգության գնահատման մի շարք մակրոտնտեսական ցուցանիշներ՝ բացահայտելով դրանցով պայմանավորված սպառնալիքներն ու մարտահրավերները: Մասնավորապես.

- ՀՆԱ-ի աճը վերլուծելով ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների (ոլորտների) պարզ է դառնում, որ տնտեսության երկնիշ աճի ժամանակահատվածում այն առավելապես ապահովվել է շինարարության ոլորտի հաշվին, որն էլ հետագայում դարձել է խորը տնտեսական անկման «մեղավորը»: Ավելին, շինարարության ծավալների աճը ՀՀ-ում հիմնականում տեղի է ունեցել օգտագործվող շինանյութերի և սարքավորումների ներմուծման հաշվին և չի նպաստել շինարարության հետ փոխակապակցված այլ

ուղորտների և արտադրությունների համամասնական աճին: Այդ դեպքում շինարարության ծավալների աճը կարող էր դառնալ «համակարգային» տնտեսական աճի «շարժիչը»՝ ապահովելով համաչափ տնտեսական զարգացում: Ընդ որում, ի թիվս այլ գործոնների (դրամի արժևորման միջոցով ներմուծման խրախուսում, շինարարության ծավալման տարերային և չհամակարգված բնույթը և այլն) դրան նպաստել է նաև ներմուծումը տեղական արտադրությամբ փոխարինելուն ուղղված տնտեսական քաղաքականության մեջ գործնական քայլերի բացակայությունը: Այսպիսի մոտեցումը պայմանավորել է շինարարության ոլորտի փոքր բազմարկչային (մուլտիպլիկատիվ) ազդեցությունը տնտեսության վրա, քանի որ ներմուծման խթանման միջոցով մեծացել է երկրից կապիտալի արտահոսքը (2002-2007 թթ.ին ՀՀ ներմուծումն ավելացել է շուրջ 4 անգամ, իսկ շինանյութերի ներմուծումը շուրջ 8.5 անգամ): Արդյունքում, շինարարության և տնտեսության մյուս ոլորտների (այդ թվում՝ շինարարությանը սպասարկող արդյունաբերության) աճի տեմպերի միջև առաջացել է խզում, որն անընդհատ մեծացել է, ինչի հետևանքով շինարարությունը կարծես թե «կտրվել է» տնտեսության մյուս ոլորտներից, ուստի ժամանակի ընթացքում ՀՆԱ կառուցվածքում ոլորտի տեսակարար կշռի ավելացումը տեղի է ունեցել ի հաշիվ տնտեսության մյուս ոլորտների անկման: Իսկ շինարարության աճի արդյունքում տնտեսության մեջ մնացել է միայն ոլորտի ավելացված արժեքը:

- Տնտեսության ներկայիս կառուցվածքը նույնպես էականորեն սահմանափակում է տնտեսական աճի հնարավորությունները՝ հանդիսանալով տնտեսական անվտանգության լրջագույն սպառնալիքներից մեկը: Այսպես, ՀՆԱ-ի մեջ ընդհանուր ծառայությունների (ներառյալ առևտուրը) մասնաբաժնը ավելի քան 50% է, սակայն ծառայությունների աճով պայմանավորված ՀՆԱ-ի աճի հավանականությունը նախ խիստ փոքր է, քանի որ ՀՆԱ-ի զգայունությունը ոլորտի նկատմամբ թույլ է (սա իր հերթին պայմանավորված է մեծ ավելացված արժեք ստեղծող ծառայությունների (SS, զբոսաշրջություն) փոքր մասնաբաժնով ընդհանուր ծառայությունների մեջ): Մյուս կողմից, մասնավոր տրանսֆերտների նվազմամբ պայմանավորված բնակչության գնողունակության անկումը վտանգում է անգամ այն փոքր հատույցը, որն ընդհանուր ծառայությունների ոլորտն ապահովում է ՀՆԱ-ի աճի վրա: Այսինքն տնտեսության ձևա-

վորված կառուցվածքի պայմաններում տնտեսական աճի ապահովման «բեռը» ՀՀ-ում «ծանրանում է» բացառապես գյուղատնտեսության և հանքաարդյունաբերության ոլորտների վրա, որոնք թեև ներկայացնում են տնտեսության իրական հատվածի արտահանելի ոլորտները, սակայն զգալի կախվածության մեջ են բնակլիմայական պայմաններից (գյուղատնտեսություն) և հանքահումքային ռեսուրսների միջազգային գներից (հանքաարդյունաբերություն):

- Տնտեսության ձևավորված կառուցվածքի պայմաններում տնտեսական անվտանգության սպառնալիք է հանդիսանում նաև տնտեսական զարգացման տեմպերի վրա պետության ազդեցության ցածր ունակությունը, ինչը պայմանավորում է կարճաժամկետ ամբողջական պահանջարկի կառավարման միջոցով պետության հակապարբերաշրջանային (հակաճգնաժամային) քաղաքականության անարդյունավետությունը: Այս հանգամանքը պայմանավորված է ամբողջական պահանջարկի առանձին բաղադրիչների վրա տնտեսական քաղաքականության միջոցով ազդելու և տնտեսության խթանման կամ զսպման մեխանիզմների անկատարությամբ, հատկապես, եթե, ամբողջական պահանջարկի խթանումն իրականացվում է պետական ծախսերի մեծացման միջոցով, քանի որ պետական ծախսերը տնտեսություն «հասցնելու» և «աշխատեցնելու» մեխանիզմները ՀՀ-ում խիստ անարդյունավետ են:
- Տնտեսական անվտանգության գնահատման համակարգի բացակայությունը և դրա հետևանքով սպառնալիքների «վաղ հայտնաբերման» անհնարինությունը պայմանավորում են ՀՀ տնտեսական անվտանգության մեկ այլ՝ «տեխնիկական» սպառնալիքի առկայությունը: Անվտանգության սպառնալիքներին հակազդող քաղաքականության միջոցառումները գործադրվում են բավական ուշացած, դրան գումարվում է նաև քաղաքականություններին բնորոշ ժամանակային խզումները, արդյունքում վերջիններիս ազդեցությունը կամ խիստ փոքր է կամ ընդհանրապես «տեղ չի հասնում» (այս հանգամանքով էր նաև պայմանավորված ՀՀ կառավարության հակաճգնաժամային քաղաքականության ցածր արդյունավետությունը):
- Առաջին հայացքից ՀՀ-ում գնաճով պայմանավորված սպառնալիքներն էական չեն, քանի որ ՀՀ ԿԲ-ին հիմնականում հաջողվում է ՍԳԻ-ն պահպանել նպատակային միջակայքում՝ $4.5 \pm 1.5\%$, սակայն այն հիմնականում ձեռք է բերվում դրամավարկային

քաղաքականության շրջանակներում դրամի զանգվածը սահմանափակելու «գնով»: Նշենք, որ սա շատ ավելի մեծ սպառնալիք է հատկապես զարգացող երկրների տնտեսական անվտանգության համար, քանի որ երկրի տնտեսական ներուժն ամբողջությամբ չի իրացվում՝ միայն գների մակարդակի աճ թույլ չտալու համար: Այսինքն, ՍԳԻ ցածր մակարդակը դեռևս երկրի տնտեսական անվտանգության իրական սպառնալիքների բացակայության մասին չի վկայում: Իսկ նշված ժամանակահատվածում ՍԳԻ-ի անկայունությունը պայմանավորված է եղել ներմուծվող սննդամթերքի գների ինդեքսի աճով, ինչպես նաև՝ արտահանման գների ինդեքսի աճով, ինչը տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից նույնպես սպառնալիքներ են:

- Բացի նրանից, որ գործազրկության մակարդակը հանրապետությունում ինքնին բարձր է՝ 16-19%, առավել մտահոգիչ է զբաղվածությունը կառուցվածքըն ըստ տնտեսության ոլորտների՝ գյուղատնտեսությունում և ծառայությունների ոլորտում զբաղվածների թիվը գրեթե նույնն են, այն դեպքում, երբ ծառայությունների ոլորտի ստեղծված արդյունքը 2,5 անգամ մեծ է գյուղատնտեսության թողարկումից, ինչը վկայում է գյուղատնտեսությունում խիստ ցածր արտադրողականության մասին:
- ՀՀ տնտեսական անվտանգության ամենամեծ սպառնալիքը, թերևս, աղքատության բարձր մակարդակն է: Յուրաքանչյուր երրորդ մարդը ՀՀ-ում աղքատ է գտնվելով աղքատության գծից ներքև: Ընդ որում առավել մտահոգիչ է աշխատող աղքատների առկայությունը, որի պատճառների մեջ էական է նվազագույն աշխատավարձի և նվազագույն սպառողական զամբյուղի անհամաչափությունը: Նվազագույն 55 000 դրամ աշխատավարձն առաջին հայացքից, գերազանցում է նվազագույն սպառողական զամբյուղի արժեքը՝ 60 000 դրամը: Եթե ի նկատի ունենանք, որ միջին վիճակագրական ընտանիքը բաղկացած է 4 հոգուց, որոնցից, որպես կանոն, աշխատանքային տարիքում են գտնվում և ի վիճակի են աշխատել միայն 2-ը, ապա ընդհուպ մինչև 120 000 դրամ աշխատավարձի պայմաններում՝ այս ցուցանիշների նշված համակցությունները դեռ երկար ժամանակ կապահովեն ՀՀ-ում աշխատող աղքատների գոյությունը: Միևնույն ժամանակ, տնտեսական աճի ու նոր ստեղծված արդյունքի վերաբաշխման քաղաքականությունը չեն նպաստում աղքատ խավերի եկամուտների աճին, հետևաբար նաև աղքատության կրճատմանը:

- Ուղղակի օտարերկրյա ներդրումների ցուցանիշը 2004-2008թթ. էական աճ է գրանցել, սակայն հետագայում այն նվազել է, և արդեն 2013թ. այս ցուցանիշն ավելի ցածր է եղել 2005թ. մակարդակից: Սա, ըստ էության, նշանակում է, որ գործընկեր երկրները ՀՀ-ն չեն դիտարկում որպես կայուն տնտեսություն ունեցող երկիր, որտեղ կարելի է ներդրումներ անել: Եթե դրան էլ հավելենք նաև փոքր ներքին շուկա ունենալու հանգամանքը, որը խոշոր ներդրումների տեսանկյունից գրավիչ չէ, ապա այս առումով սպառնալիքները ՀՀ-ում առավել ակնհայտ են դառնում:
- Հայաստանի անկախ պատմության ամբողջ ընթացքում միշտ ներմուծումը գերազանցել է արտահանմանը: Արտաքին առևտրի բացասական մնացորդը ՀՆԱ-ի նկատմամբ 2000-2005թթ. ընթացքում կրճատվել է գրեթե երկու անգամ՝ 27.2%-ից հասնելով 14.4%, ինչը պայմանավորվել է ներմուծման աճի նկատմամբ արտահանման առաջանցիկ աճով: Սակայն 2006-2009թթ. արտաքին առևտրի բացասական մնացորդը ՀՆԱ-ի մեջ նորից սկսել է մեծանալ, ինչը կապված է 2005թ.-ից սկսված ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ դրամի անընդհատ արժևորմամբ պայմանավորված ներմուծման ծավալների կտրուկ աճով և արտահանման ծավալների աճի տեմպերի թուլացմամբ: Արդյունքում, 2009թ. զուտ արտահանում/ՀՆԱ ցուցանիշը գրեթե հավասարվել է 2000թ.-ի մակարդակին՝ -27.9%, իսկ 2010թ.ից այն նորից սկսել է նվազել և 2014թ.-ին կազմել է -24.3%: Եթե մինչև ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը ՀՀ արտաքին առևտրի բացասական մնացորդը ծածկվել է մասնավոր տրանսֆերտների օտարերկրյա ներդրումների զգալի ներհոսքի միջոցով, ապա դրանից հետո արտաքին առևտրային բացասական մնացորդի աճը նշանակում է, որ ՀՀ վերածվում է «պարտքով ապրող» երկրի:
- Բացի դրանից, արտահանման մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի մեջ, սովորաբար, վկայում է միջազգային շուկայում երկրի արտադրանքի մրցունակության մասին: 2000-2014թթ. ՀՀ-ում այս ցուցանիշի կազմել է միջին հաշվով 14.4%: Ըստ առանձին ապրանքախմբերի տվյալ ցուցանիշն ամենաբարձրը թանկարժեք և ոչ թանկարժեք մետաղների խմբում է, որը 2000-2014թթ. ընթացքում կազմել է միջինը 34%, ինչը նշանակում է, որ ՀՀ-ն մասնագիտացված է առավելապես մետաղների արտահանման մեջ, որի մեծ մասը կազմում է չմշակված մետաղական հումքը: Ընդհանրապես ՀՀ արտահանման մեջ

2001-2014թթ. գերակշռում է ցածր տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանումը: Ընդ որում՝ 2001-2014թթ. ընթացքում արտահանման կառուցվածքում աճել է ռեսուրսատար ապրանքների արտահանումը՝ ի հաշիվ ցածր, միջին և բարձր տեխնոլոգիատարության ապրանքների արտահանման, որի նպաստումը տնտեսական աճին ամենափոքրն է: Իսկ ընդհանուր արտահանման կառուցվածքում՝ 4 ապրանքախմբերի բաժին է ընկնում ամբողջի 82.4%-ը, ինչը վկայում է արտահանման բարձր աստիճանի կենտրոնացվածության մասին:

- ՀՀ տնտեսական անվտանգության լրջագույն սպառնալիքներից է ՀՀ արտաքին պարտքի մեծությունը: 2000թ.-ին ՀՀ արտաքին պարտքը շուրջ 10%-ով բարձր էր նույն եկամտային խմբի երկրների միջին ցուցանիշի համեմատ, որից հետո բարձր տնտեսական աճի ժամանակահատվածում, որը միաժամանակ ուղեկցվել է ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ ՀՀ դրամի էական արժևորմամբ, արտաքին պարտքի բեռը հետևողականորեն նավազել է, և արդեն 2008թ.-ին կազմել ՀՆԱ-ի 16.4%: Սակայն, հետագայում համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի արդյունքում բյուջեի աճող դեֆիցիտի ֆինանսավորման համար Հայաստանը ստիպված էր օգտագործել արտաքին աղբյուրներից ստացվող միջոցները՝ զգալիորեն մեծացնելով արտաքին պարտքի բեռը: Արդեն 2009թ.-ին ՀՀ արտաքին պարտքը կազմեց ՀՆԱ-ի 34.3%, որը հետագայում անընդհատ աճել է 2015թ.-ին հասնելով 42.2% (ընդ որում 2016թ.-ին ՀՀ կառավարության կողմից արդեն ստորագրված պայմանագրերով նոր վարկային միջոցների ներգրավման արդյունքում արտաքին պարտքի բեռը հատելու է 50%-ի սահմանը):
- Ինքնին արտաքին պարտքի մեծությունը այդքան մեծ սպառնալիք չէ, եթե այն տեղաբաշխվելով տնտեսության մեջ նպաստում է տնտեսական աճի ապահովմանը՝ ստեղծելով նախադրյալներ պարտքի հետագա սպասարկան համար: 2008թ.-ից մինչև 2015թ. ընկած ժամանակահատվածում ՀՀ կառավարությունը արտաքին պարտքի տեսքով ներգրավել ու տեղաբաշխել է 2.7 մլրդ ԱՄՆ դոլար (ինչ կազմում է ՀՆԱ-ի մոտ 27%), որից ՀՀ Կենտրոնական բանկի պարտքը կազմում է ընդամենը 476.3 մլն դոլար: Այսինքն, այդ ընթացքում տնտեսությունում տեղաբաշխված շուրջ 2.2 մլրդ դոլարի պայմաններում անգամ առկա են տնտեսական աճ ապահովելու խն-

դիրներ, ինչը վկայում է արտաքին պարտքերի օգտագործման ծայրահեղ ցածր արդյունավետության մասին:

Վերը թվարկվածից բացի ՀՀ-ում առկա են նաև բազմաթիվ այլ սպառնալիքներ և մարտահրավերներ, սակայն, ելնելով սպառնալիքների, ըստ նշանակության (պատճառ-սպառնալիքներ և հետևանք-սպառնալիքներ) խմբավորման, մեր կողմից առաջարկվող սկզբունքի, հիմնական շեշտադրումը կատարվել է անվտանգության մակարդակը նվազեցնող՝ պատճառ-սպառնալիքների վերլուծությանը, որոնք հիմք են հանդիսացել ՀՀ տնտեսական անվտանգության ապահովման մոդելի կառուցման և դրա ապահովման համար անհրաժեշտ տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթությունների ձևակերպման համար:

ՀՀ տնտեսական անվտանգության ապահովման մոդելը, մեր պատկերացմամբ, պետք է ունենա հետևյալ հենասյուները՝ համապատասխան չափանիշներով և դրանցից շեղման պարագայում համապատասխան մեկնաբանություններով.

1. «որակյալ» տնտեսական աճի ապահովում,
2. գործազրկության և աղքատության նվազ մակարդակի ապահովում,
3. արտաքին առևտրի արդյունավետ կառուցվածքի ապահովում,
4. տնտեսության կառուցվածքի բարելավում՝ մեծ ավելացված արժեք ստեղծող և արտահանման կողմնորոշում ունեցող ոլորտների զարգացմամբ,
5. տարածքային զարգացման մակարդակների միջև առկա խզման նվազեցում,
6. օտարերկրյա ներդրումների արդյունավետ կառուցվածքի ապահովում:

Նշված հենասյուների վրա կառուցված ՀՀ տնտեսական անվտանգության ապահովման համակարգը ենթադրում է.

1. Արդյունաբերական արտադրանքի աճ՝ ՀՆԱ-ում արդյունաբերության տեսակարար կշռի աճի և արդյունաբերությունում գիտատար և բարձր տեխնոլոգիատար արդյունաբերության մասնաբաժնի աճի թիրախավորմամբ:
2. Գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալների աճ՝ միաժամանակ ՀՆԱ-ում գյուղատնտեսության մասնաբաժնի նվազման, ինչպես նաև պարենային ինքնաբավության ցուցանիշների աճի թիրախավորմամբ:

3. Ծառայությունների ոլորտի աճ՝ հիմնականում մեծ ավելացված արժեք (SS ոլորտ) և մեծ սիներգիկ էֆեկտ ապահովող (գրոսաշրջություն) ոլորտների թիրախավորմամբ:
4. Արտահանման աճ՝ արտահանման մեջ բարձր տեխնոլոգիատար և միջին ու բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանման մասնաբաժնի մեծացման, իսկ հումքի ծավալների և արտահանման մեջ դրա մասնաբաժնի՝ նվազեցման թիրախավորմամբ:
5. Ներմուծման կառուցվածքի բարելավում՝ ՀՆԱ-ում ներմուծման մասնաբաժնի նվազեցման, ներմուծման մեջ հումքի, պատրաստի արտադրանքի և հատկապես՝ սննդամթերքի ներմուծման ծավալների հնարավորինս իսկ կրճատման սարքավորումների և տեխնոլոգիաների ներմուծման մասնաբաժնի ավելացման, թիրախավորմամբ:
6. Ընդհանրապես ներդրումների, մասնավորապես ՕՈՒՆ-երի աճ՝ ոչ ռազմավարական նշանակության ոլորտներում ՕՈՒՆ-երի ներգրավման թիրախավորմամբ:
7. ՀՀ տարածքային զարգացման մակարդակների համահարթեցում՝ յուրաքանչյուր մարզի առանձնահատկություններն ի նպաստ տնտեսական աճի օգտագործելու եղանակով:
8. Տնտեսական աճի ապահովում՝ գործազրկության և աղքատության մակարդակների նվազեցման թիրախավորմամբ:

Մեր կողմից թիրախավորված երևույթներին հասնելու համար, բնականաբար մեծ են նաև անհրաժեշտ փոփոխությունները երկրի անվտանգության համակարգի ցուցանիշներն ապահովող տնտեսական քաղաքականության մեջ, մասնավորապես.

- Ընդհանրապես տնտեսական անվտանգության ցանկալի մակարդակի ապահովումը ենթադրում է ՀՀ տնտեսական անվտանգության ռազմավարության մշակում, որտեղ կարտացոլվեն տնտեսական անվտանգության բոլոր բաղադրիչներն ու դրանց ապահովման գործիքներն ու մեխանիզմները: Իսկ ՀՀ տնտեսական զարգացման մյուս ծրագրերն ու հայեցակարգերը հիմնված կլինեն տնտեսական անվտանգության ընդհանուր ռազմավարության վրա և կբխեն վերջինիս պահանջներից:

- Ռազմավարական ծրագրերի և առհասարակ ցանկացած ոլորտի տնտեսական քաղաքականության մշակման ժամանակ նպատակային ցուցանիշներն անհրաժեշտ է հանրությանը ներկայացնել զարգացումների բոլոր սցենարների համար՝ լավատեսական, միջին և վատատեսական, որպեսզի տնտեսական գործակալների համար տնտեսության վիճակի հնարավոր փոփոխություններն ու պետության համարժեք վարքագիծը լինեն առավելագույն չափով կանխատեսելի: Միևնույն ժամանակ, պետական կառավարումը բնակչության, տնտեսական գործակալների և կառավարման ստորին օղակների համար պետք է լինի կանխատեսելի՝ բացառելով անորոշությունների առաջացման հավանականությունը: Թերևս այսպիսի իրավիճակներից հնարավոր կլինի խուսափել, եթե տնտեսական քաղաքականության ընդհանուր կուրսը մշակվի ոչ թե միջնաժամկետ՝ 5-10 տարվա, այլ երկարաժամկետ ծրագրերով: Այս պարագայում քաղաքական իշխանության փոփոխությունները միջնաժամկետ և կարճաժամկետ ծրագրերի շրջադարձային փոփոխությունների պատճառ չեն դառնա:
- Տնտեսական աճի ապահովման քաղաքականության արդյունավետությունը ուղղակիորեն պայմանավորված է տնտեսության օպտիմալ կառուցվածքի ձևավորման հրամայականով: Այդ նպատակով երկարաժամկետ ռազմավարական ծրագրի մշակումը, որում նախանշված կլինեն տնտեսության կառուցվածքային տեղաշարժերի անհրաժեշտությունը՝ հոգուտ գյուղատնտեսության մասնաբժնի նվազման, արդյունաբերության մեջ բարձր տեխնոլոգիատար ճյուղերի տեսակարար կշռի աստիճանական ավելացման, մեծ ավելացված արժեք և մասսայական զբաղվածություն ապահովվող ծառայությունների ոլորտի զարգացմանը: Ընդ որում, առանձին ոլորտային զարգացման ռազմավարությունները, եթե չեն դիտարկվում տնտեսական զարգացման միասնական հայեցակարգի շրջանակներում և «կտրված են» տնտեսության օպտիմալ կառուցվածքի ձևավորման տրամաբանությունից՝ ինչպես փորձը ցույց է տալիս, նշանակալի արդյունքներ չեն ապահովում:
- Տնտեսական անվտանգության ցանկալի մակարդակ հնարավոր չէ ապահովել՝ առանց սոցիալական հիմնախնդիրների լուծման կամ մեղմման: ՀՀ-ում որպես այդպիսիք հանդես են գալիս աղքատությունն ու գործազրկությունը, ընդ որում

առավել մատահոգության տեղիք է տալիս հատկապես աշխատող աղքատների առկայությունն ու գործազրկության իրական մակարդակի վերաբերյալ հստակ պատկերացումների բացակայությունը՝ հաշվի առնելով ՀՀ տնտեսության յուրահատկությունը: Այս տեսանկյունից, որպես տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթություն կարծում ենք, նվազագույն աշխատավարձի բարձացմանը զուգահեռ անհրաժեշտ է նաև ներդաշնակեցնել նվազագույն աշխատավարձն ու նվազագույն սպառողական զամբյուղը:

- Ինչպես և բոլոր երկրներում, ՀՀ-ում նույնպես մրցակցության կարգավորման քաղաքականության արդյունավետությունը կանխորոշված են հիմնականում քաղաքական որոշումներով և լուծումներով, սակայն, կարծում ենք նաև, ժամանակն է ոլորտի քաղաքականության շեշտադրումը փոխել մրցակցության կարգավորումից, դեպի հակամենաշնորհային կարգավորում: Առավել ևս, որ անբարեխիղճ մրցակցության դեպքերի նկատմամբ օրենսդրությամբ նախատեսված բացառապես վարչական պատասխանատվությունը (ոչ մեծ տույժեր, տուգանքներ) հակամրցակցային գործողությունների «զսպաշապիկ», ըստ էության, չի հանդիսանում:
- ՀՀ տնտեսության իրական հատվածի մրցունակության աճի տեսանկյունից անհրաժեշտ պետական միջամտությունը պետք է ուղղված լինի որակի ապահովման համակարգերի կամ նորարարական զարգացման ծրագրի ներդրման խրախուսումը՝ հատուկ գործիքակազմի (հարկային, մաքսային հատուկ ռեժիմներ, տեխնիկական, ֆինանսական աջակցություն, շուկաների մատչելիության ապահովում և այլն) կիրառման միջոցով: Այս տեսանկյունից պակաս կարևոր է նաև կադրերի վերապատրաստման ծրարերի համաֆինանսավորումը: Բացի այդ մրցունակության բարձրացման կարելի է հասնել նաև մասնավոր հատված-գիտություն, մասնավոր հատված-կրթություն համագործակցության ծրագրերի ներդրման միջոցով:
- Արտաքին պետական պարտքային քաղաքականության առաջնահերթությունները պետք է լինեն նոր արտաքին պարտքերի ներգրավման հնարավորին սահմանափակումները, իսկ առանձին դեպքերում՝ դրանք նախատեսելով այնպիսի ներդրումային նախագծերի ֆինանսավորման համար, որոնց իրականացումից ակնկալվում է մեծ տնտեսական հատույց:

- Փոքր ներքին շուկան ունեցող երկրների համար (ինչպիսին անվերապահորեն հանդիսանում է ՀՀ-ն) ներքին պահանջարկի բավարարմանը ուղղված տնտեսության իրական հատվածի զարգացման հնարավորությունները սահմանափակ են, հետևաբար երկարաժամկետ, կայուն տնտեսական աճի ապահովման տեսլականի իրագործումը անվերապահորեն կապված է արտահանման ծավալների ընդլայնման, արտահանման նոր հնարավորությունների բացահայտման և իրացման հետ: Այստեղ տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթություններից է արտաքին շուկաների դիվերսիֆիկացման ապահովումը (ապրանքային և տարածքային առումներով) և թիրախավորումը, շուկաների խմբավորումը իրականացնելով՝ ԵԱՏՄ, ԵՄ, Իրան, Վրաստան և այլ երկրներ սկզբունքով: Արտաքին շուկաներում մուտքի հնարավորությանն ուղղված տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթություններից պետք է հանդիսա արտերկրում ունեցած ներկայացուցչությունների ցանցի ընդլայնումը: Կարծում ենք առավել արդյունավետ կլինի, որ դրանք գործեն ՀՀ դեսպանատներին կից կամ նրանց իրականացրած գործառույթը կցվի դեսպանատներին:

Այսպիսով, ատենախոսության շրջանակներում ՀՀ տնտեսական անվտանգության մակրոտնտեսական հետազոտությունը և դրա արդյունքում բացահայտված սպառնալիքների նշանակությունը (հնարավոր ազդեցությունը) գնահատելու հիման վրա, մեր կողմից առաջարկվող ՀՀ տնտեսական անվտանգության ապահովման համալիր գործոնային մոդելն (իր հենասյուներով և գնահատման ցուցանիշներով) ու տնտեսական անվտանգության համակարգի կայունության համար անհրաժեշտ տարրերի փոխկապվածությունը հիմք են հանդիսացել տնտեսական քաղաքականության դիտարկված ուղղությունների մասով առաջարկությունների հիմնավորման համար:

Կարծում ենք, որ նշված առաջարկությունների իրականացումը, որոնք ուղղված են երկրի տնտեսական անվտանգության համակարգի ամրապնդմանն ու հասարակական «կորուստների» կրճատմանը, հնարավորություն կտան էականորեն բարձրացնել հասարակության բարեկեցությունն ու դուրս կբերի ՀՀ տնտեսությունը զարգացման նոր, ավելի բարձր մակարդակի:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Աթոյան Կ.Լ., «Ֆինանսական անվտանգության արդի գերակայությունները ՀՀ-ում», «Զարգացման ժամանակակից մարտահրավերներ», ՀՊՏՀ 24-րդ գիտաժողովի նյութեր, հատոր 1-ին, հոկտեմբերի 29-31, 2014թ., Եր., Տնտեսագետ հրատ., էջ 5-13:
2. Աղայան Ա., Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր.-2002թ., 89 էջ:
3. Աղբաթության Հաղթահարման Ռազմավարական Ծրագիր, ԱՀՌԾ, Երևան 2003թ., էջ 41, <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=44725/>
4. Ավետիսյան Ս., Հայաստանի գյուղատնտեսությունը և ագրովերամշակումը, Եր., Լիմուշ հրատ. 2010, 112 էջ:
5. Գազյան Գ., Տնտեսական զարգացման հիմնադրույթները ազգային անվտանգության համատեքստում, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր. 2002, 69 էջ:
6. Գնումների մասին ՀՀ օրենքի 31.2 հոդված, ընդունված 2010թ. դեկտեմբերի 10, <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=3985&lang=arm>
7. Թորոսյան Թ., Հայրապետյան Գ., Գալոյան Դ., Հովականյան Ն., Կոտիկյան Ն., Սարգսյան Լ., Հայաստանը և Թուրքիան տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման գործընթացներում/, ՀՀ ԳԱԱ “Գիտություն” հրատարակչություն Երևան-2012, 240 էջ:
8. Կոնյակագործության գործողությունների ծրագիր 2012-2015թթ., Հաստատված 2013թ. հուլիսի 26-ին կայացած ՀՀ վարչապետին կից Արդյունաբերական խորհրդի՝ նիստում:
9. Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն, Հավելված ՀՀ Նախագահի 2007թ. փետրվարի 7-ի ՆՀ-37Ն հրամանագրի:
10. Հայաստանի տնտեսական զարգացումներ, 2007թ. տարեկան զեկույց, AEPLAC, 285 էջ:
11. Հավելված ՀՀ կառավարության 2008 թվականի հոկտեմբերի 30-ի N 1207 - Ն որոշման, Կայուն զարգացման ծրագրի, Երևան-2008, 329 էջ: http://www.edrc.am/images/National_Strategies/Comprehensive/sdp_arm.pdf

12. ՀՀ 2014-2025թթ. Հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիր, 216 էջ, <http://www.gov.am/files/docs/1322.pdf>
13. ՀՀ ԱՎԾ հրապարակումներ և վիճակագրական տարեգրքեր 2000-2014թթ.:
14. ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով», ՀՀ ԱՎԾ-ի ժողովածուներ, 2000-2014թթ.:
15. ՀՀ էներգետիկ անվտանգության ապահովման հայեցակարգ, Հավելված ՀՀ կառավարության 2011թ. դեկտեմբերի 22-ի նիստի N 50 արձանագրային որոշման, 39 էջ:
16. ՀՀ կառավարության ծրագիր 2008-2012թթ., <http://www.gov.am/files/docs/82.pdf>
17. ՀՀ կառավարության ծրագիր 2012-2017թթ., <http://www.gov.am/files/docs/970.pdf>
18. ՀՀ կառավարության որոշումը տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի զարգացման պետական աջակցության 2008 թվականի ծրագիրը հաստատելու մասին, 13 մարտի 2008 թվականի N 293-Ն, 25 էջ:
19. ՀՀ ԿԲ պաշտոնական կայքէջ, վերլուծական նյութեր և հրապարակումներ, <https://www.cba.am/am/SitePages/panalyticalmaterialsresearches.aspx>,
20. ՀՀ օրենքը «Կենսաապահովման նվազագույն զամբյուղի և կենսաապահովման նվազագույն բյուջեի մասին», ընդունված 2004թ.-ի մարտի 16-ին, <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1969&lang=arm>,
21. Կենտրոնական բանկի մասին ՀՀ օրենք, <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1858&lang=arm>,
22. «ՀՀ օրենքը օտարերկրյա ներդրումների մասին», ընդունված 04.07.1994թ., <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1552&lang=arm>
23. ՀՀ ԿԲ, Հայաստանի ֆինանսական համակարգը. զարգացումը, կարգավորումը, վերահսկողությունը 2013թ., Երեւան 2014, 118 էջ, <https://www.cba.am/AM/ppperiodicals/FinHam-2015.pdf> /
24. ՀՀ Սահմանադրություն, Գլուխ 5, Հոդված 89, Կետ 6 (Ընդունվել է 1995թ. հուլիսի 5-ի ՀՀ հանրաքվեով,
25. ՀՀ օրենքը ազգային անվտանգության մարմինների մասին, ընդունված 28.12.2001թ.-ին, <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1278&lang=arm>,

26. ՀՀ ՓՄՁ ՋԱԿ հիմնադրամի 2014թ. տարեկան հաշվետվություն,
smednc.am/files/pdfs/attachments/original/5113b59298.pdf,
27. ՀՀ Ֆինանսների նախարարության կայքի տվյալների բազա,
<http://minfin.am/index.php?cat=69&lang=1>,
28. Մարկոսյան Ա. Տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները. մեթոդաբանություն և արդյունքներ, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր. 2005, 250 էջ,
29. Մարկոսյան Ա., Աղաջանյան Դ., Պետության դերը տնտեսական համակարգում,
 «21-րդ ԴԱՐ», թիվ 4(18), 2007թ., էջ 84-115 /
http://www.noravank.am/upload/pdf/306_am.pdf /
30. Շահգեղյան Մ., Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2002, 71 էջ:
31. Շահութահարկի մասին ՀՀ օրենքը, հոդված 39, ընդունված 30.09.1997թ.,
<http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1839&lang=arm>,
32. Սարգսյան Հ. «Արտաքին տնտեսական կապերի հիմնական ուղղությունների հեռանկարները», Տիգրան Մեծ, Եր., 2006 թ., 485 էջ,
33. Սաֆարյան Ա., Զարգացման գերակա ուղղությունների ընտրության չափորոշիչները, Այլընտրանք Գիտական հանդես, 2012-4, էջ 58-74:
34. Սաֆարյան Ս., Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ (թեմայի հաշվետվություն), Եր.-2002, 130 էջ:
35. Սուվարյան Յու. «Մենեջմենթ», ուսում. ձեռնարկ, Եր., Տնտեսագետ-2016թ., 671 էջ:
36. Վարդանյան Գ.Ի. «Գիտելիքահենք տնտեսություն», Մենագրություն, ՀՀ ԳԱԱ Գիտություն հրատ., Եր., 2008, 402 էջ:
37. Վերականգնվող էներգետիկայի ծրագրի շրջանակներում կատարված ուսումնասիրությունների Ալմանախ, Հայաստանի վերականգնվող էներգետիկայի և էներգախնայողության հիմնադրամ, Եր., 2011թ., 116 էջ:
38. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. - 1994. - №12. с. 4-13.

39. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность: производство, финансы, банки /Л.И.Абалкин., Финстатинформ, М., 1998. С. 621.
40. Абелгузин Н.Р., Нусратуллин В.К., Теоретические проблемы обеспечения экономической безопасности в транзитивной экономике, Уфа: ДизайнПолиграфСервис, УФА-2007, 147с.
41. Аристотель. Политая. Афинская политика. - М.: Мысль, 1997. - 458с.
42. Арутюнян Г., Стратегия развития. О некоторых проблемах национальной безопасности, по материалам летней школы по национальной безопасности, организованной НОФ "Нораванк" и Госкомитетом по науке РА (12-23 июля, г. Ереван), Ереван-2010, с. 9-80.
43. Архипов А. Городецкий А., Михайлов Б., Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения, Вопросы экономики. - 1994. - №12. - с. 36-44.
44. Байков Н., Александрова И. Производство и потребление топливно-энергетических ресурсов в XX в. // МЭ и МО, 2001, № 9, с. 27-33.
45. Барановский В., Несиловые меры обеспечения национальной безопасности, Год планеты. Выпуск 2003г., М.: Экономика, 2003г., с. 145-152.
46. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер.с англ., 4-ое изд.-М: Дело ЛТД, 1994, 687 с.
47. Богданов А.А. Технология. Всеобщая организационная наука. Т. 1. - М., 1989.- с. 216-222.
48. Богданов ИЛ. Экономическая безопасность России /ИЛ. Богданов., РИЦ ИСПИ РАН, М., 1999. с. 348.
49. Бухвальд Е., Головацкая Н., Лазуренко С. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели /Е.Бухвальд и др.// Вопросы экономики. - 1994. - №12. с.25-35.
50. Бьюкенен Дж. Границы свободы: Между анархией и Левиафаном // Избранные труды. - М.: Таурус Альфа, 1997.-560 с.
51. Бьюкенен Дж., Конституция экономической политики, Нобелевская лекция // Вопросы экономики. -1994. -№ 6. - с. 100-110.

52. Ведута Е.Н. Стратегия и экономическая политика государства. М.: Академический проект, 2003. 456 с.
53. Возженков А.В. Национальная безопасность России / Л.В. Возженков. М.: РАГС, 2002. 423 с.
54. Возженков, А. В. Парадигма национальной безопасности реформирования России / Л. В. Возженков. — М. : Эдас ПАК, 2000, 320 с.
55. Воробьев Ю.Л., Владимиров В.А. и др. Катастрофы и общество. - М.: ООО "Контакт-Культура", 2000, 334 с.
56. Воробьева Ю., Вишняков Я., Катастрофы и образование.. - М.: Эдиториал УРСС, 1999. -174 с.
57. Герасимов К.Б., Несоленов Г.Ф., Экономическая безопасность, государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Самарский государственный аэрокосмический университет имени академика С.П.Королёва (Национальный исследовательский университет)», Самара 2011, с. 25.
58. Глазьев С.Ю. Геноцид. Россия и новый мировой порядок. Стратегия экономического роста на пороге XXI века. М., 1997, с. 164-165.
59. Глазьев С.Ю. Основы обеспечения экономической безопасности страны –альтернативный реформационный курс//Российский экономический журнал.1997. №1.с.3-19.
60. Глазьев С.Ю., Основа обеспечения экономической безопасности России – альтернативный реформационный курс, Российский экономический журнал, №1, №2, 1997. с. 3-19.
61. Глазьев С.Ю. Основа обеспечения экономической безопасности страны - альтернативный реформационный курс //Вопросы экономики.- 1998- №9 - с. 27-44.
62. Глазьев С.Ю. Российская реформа и новый мировой порядок // Внешняя политика и безопасность современной России. - М.: МОНФ, 1999. - с.243.
63. Гордиенко Д. В. Интегральная оценка экономической безопасности развитых государств мира // Труды междунаро. науч. -практ. конф. "Математика, информатика, естествознание в экономике и в обществе". М. 2007. с. 129-133.

64. Городецкий А. Вопросы безопасности экономики России /А.Городецкий // Экономист.- 1995. - №10. - с. 46.
65. Гусаков Н.П., Зотова Н.А. Национальные интересы и внешнеэкономическая безопасность России. Евразийский регион - М., 1998. -270с.
66. Друкер П. Новые реальности: в правительстве и политике, в экономике и бизнесе, в обществе и мировоззрении.- "Бук Чембэр Интернэшнл", М., 1994.- 208 с.
67. Дьяконов И.М., Неронова В.Д., Свеницкая И.С., История древнего мира. М: Наука:Главная редакция восточной литературы., 1982. Кн. 2., 658. с.
68. Дюмулен И.И. Всемирная торговая организация. М. Экономика. 2003. 228 с.
69. Есипов В.Е. Коммерческая оценка инвестиций : учебное пособие / В.Е. Есипов, Г.А.Маховикова, Т.Г. Касьяненко, С.К. Мирзажанов.- М. КНОРУС, 2009, с. 704.
70. Живетин В. Б. Экономические риски и безопасность: (анализ, прогнозирование и управление), Москва: ИПР , 2003, 610 с.
71. Зайцева О.П. Антикризисное управление в российской компании // Сибирская финансовая школа. 1998. № 11 - 12., с.18-21.
72. Зеленков М.Ю. Правовые основы общей теории безопасности Российского государства в XXI веке. – М.: Юридический институт МИИТ-а, 2002, 209 с.
73. Зеленков М.Ю. Теоретико-методологические проблемы теории национальной безопасности Российской Федерации: монография. - М.: Юридический институт МИИТ-а, 2013. 196 с.
74. Ивантер В.В., Буданов И.А., Коровкин А.Г., Сутягин В.С., Прикладное прогнозирование национальной экономики: учебное пособие, М:, Изд.-во "Экономист": 2007, 887 с.
75. Илларионов А. Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики. 1998. №10. с. 35-58.
76. Илларионов А., Пивоварова Н. Размеры государства и экономический рост // Вопросы экономики. 2002. №9, с. 18-46.
77. Эрроу К. Восприятие риска в психологии и эконмической науке // Thesis. 1994 - № 5. - Р.с. 81-89. / http://ecsocman.hse.ru/data/969/120/1217/5_1_3arrow.pdf /

- 78.Капустин Б.Г., Национальный интерес как консервативная утопия // Свободная мысль. -1996. - № 3. - с. 10-23.
- 79.Качалов Р.М. Управление хозяйственным риском производственных систем. // Экономика и математические методы. - Т. 33, Вып. 4., 1997. - с. 25-38.
80. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег // Антология экономической классики: В 2-х т. Т. 2. - М.: Экономика, 1993. - 485 с.
81. Колосов А.В., Экономическая безопасность хозяйственных систем / М.: РАГС. 2002; 445 с.
82. Колосова А.В., Экономическая безопасность хозяйственных систем. М. 2001, Изд-во РАГС, 446 с.
83. Концепция национальной безопасности РФ // Российская газета. - 1997. - 26 декабря. - с. 4-5., <http://www.scrf.gov.ru/documents/1.html>,
- 84.Кузин Д. Что является главным достоянием любой развитой науки? // Вопросы экономики. - 1994. - № 12. - с.17-41.
85. Лесков М.А. Гомеостатические процессы и теория безопасности// Безопасность; 1994 №4 (20), с. 66-67.
86. Кузык Б.Н., Яковец Ю.В. Россия 2050: стратегия инновационного прорыва. – М.: ЗАО Издательство “Экономика”, 2004, 632 с.
87. Ласло Э. Век бифрукции //Путь. - 1995. - № 7; с. 12.
88. Ласло Э. Рождение слова - науки - эпохи.// Полис. Политические исследования - 1993. - № 2. - с. 25-30.
89. Лист Ф. Национальная система политической экономии. М.: Издательство "Европа", 2005, 116 с.
90. Лопатников Л. И. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Дело, 2003. 520 с.,
91. Лукашин В.И. Экономическая безопасность. –Учеб.-практ. Пособие, М: МЭСИ., 1999. с. 134. / <http://bookoteka.ru/5-7764-0092-0.html/>
92. Мау В. Национальные интересы и социально-экономические группы // Вопросы экономики. - 1994. - № 12. -с. 55.

93. Мак-Мак В.П. Служба безопасности предприятия (организационно-управленческие и правовые аспекты деятельности) / В.П. Мак-Мак. – М.: Мир безопасности, 1999. – 106 с.,
94. Максимов И. Б. , Инвестиционный климат: методика оценки, Учебное пособие. Иркутск. Издательство- БГУЭП, 2002, 132 с.
95. Манасерян Т., Основы экономической безопасности. -Ер.:Изд-во РАУ, 2009, 287 с.
96. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - Т. 4. - 616 с.
97. Маркс К. Капитал. Часть первая / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. - 2-е изд.-Т. 25. -Ч. I.-545 с.,
98. Набойченко С.С. и другие, Диагностика и моделирование развития высшей школы, научно-технического потенциала и экономики регионов, Изд-во Ур. ун-та, 2003 (Курган : ГИПП Зауралье), Екатеринбург-2003, 447 с.
99. Нуреев Р.М., Эволюция институциональной теории, Постсоветский институционализм: моногр., Донецк: Каштан, 2005, 480с.
100. Ойкен В. Основы национальной экономики. - М.: Экономика, 1996. 351 с.
- 101.Олейников Е. А., Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность), ЗАО "Бизнес-школа", "Интел-Синтез". 1997; 288с.
102. Орлов А. Угрозы в социальной сфере: их диагностика и возможности предупреждения // Вопросы экономики. 1995. № 1. с. 107–119,
103. Паньков В.С. Экономическая безопасность: мирохозяйственные и внутренние аспекты /В.С.Паньков //Внешнеэкономические связи. - 1992. -Вып.-2.- Сб. С. 5-18.
104. Перфильев А.Б. Основные методики оценки финансового состояния российских предприятий и прогнозирование возможного банкротства по данным бухгалтерской отчетности. Ярославль: МУБ и НТ, 2005, 175с.
105. Петренко И., Экономическая безопасность России: денежный фактор/ И.Петренко., М.: Маркет ДС., 2002, с. 236.
106. Пинигин В.В. Методические аспекты измерения экономической безопасности страны // Социально-экономическая безопасность государства: оценка, обеспе-

- чение: Материалы международной научно-практической конференции. Минск, 11-12 декабря 2001 г.: в 2 т.– Мн.: ИНБ Республики Беларусь, 2003.–Т.1. с. 90-105.
107. Политическая энциклопедия. - М.: Мысль, 1999. - Т. 1. - 701 с.
108. Половинкин П., Зозулюк А. Предпринимательские риски и управление ими // Российский экономический журнал. - 1997. - № 7. - с. 11-18.
109. Пороховский А.А. Вектор экономического развития. М.: Смена, 2002. 207с.
- 110.Проскурин С.А., Национальная безопасность страны: сущность, структура, пути укрепления. - М.: Знание, 1991. 45 с.
111. Прохожев А., Корнилов М. О проблеме критериев и оценок экономической безопасности // Общество и экономика. - 2003. - № 4-5. – с. 225.
112. Прохожев А.А. Национальная безопасность: к единому пониманию сути и терминов // Безопасность. 1995. №9., с. 10-22.
113. Прохожев Л.А., Общая теория национальной безопасности: Учебник, М.: РАГС, 2002. 253 с.
114. Пузиков О.С., Курс лекций по социально-экономическому прогнозированию. – Ростов н/Д: Рост. гос. строит. ун-т. 2000, 123 с.
115. Радаев В.В. Экономическая социология: Учебн. пособие. - М.: Аспект Пресс, 2005, 603 с.
116. Радаев В.Л., Формирование новых российских рынков: трансакционные издержки, формы контроля и деловая этика, , М. : Центр полит. технологий, 1998, 328с.
117. Результаты Уругвайского ранда многосторонних торговых переговоров: Правовые тексты. М.: МАИК «Наука/Интерпериодика» 2002.-412 с.
118. Романов В., Бутуханов А. Рискообразующие факторы: характеристика и влияние на риски // Управление риском. - 2001. - № 3. - с. 10-12,
119. Ромашенко Т.Д. Экономическая безопасность национальной экономики: механизм и система обеспечения в России / Воронеж: ВГУ., 2001, 365 с.
120. Ромашенко Т.Д. Экономическая безопасность национальной экономики: механизм и система обеспечения в России // Т.Д. Ромашенко. Воронеж. ВГУ., 2003. 425 с.

121. Ромашенко Т.Д., Теория экономической безопасности; Учебное пособие по дисциплине "Теория экономической безопасности" для направления 080100 (521601) - "Экономика" (магистерская программа), Воронеж, 2005- 2, Утверждено научно-методическим советом экономического факультета, протокол № 1 от 20 января 2005 г, 23 с.
122. Руткевич М.Н. Общество как система. - СПб.: Алтейя, 2001. - 334. с.
123. Савин В.А. Некоторые аспекты экономической безопасности России / В.А.Савин // Международный бизнес России. - 1995. -№9, с. 23-26.
124. Савчук В.П., Прилипко С.И., Величко Е.Г., Анализ и разработка инвестиционных проектов. — Киев: Абсолют-В, Эльга, 1999, 304 с.
125. Садовничий В.А. Национальная безопасность России: социальные и духовно-нравственные аспекты / Материалы Всероссийской научно-практической конференции. МГУ им. М.В. Ломоносова. М.: МГУ., 1995, с. 54-76.
126. Семенова Е.А. Мировой рынок наукоемкой продукции и позиции России. // Аналитические обзоры РИСИ. - М., 2005. № 3 (8), с. 46-53.
127. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие / В.К. Сенчагов. М.: Финстатинформ., 2002. 128 с.
128. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность как основа обеспечения национальной безопасности России /В. К. Сенчагов// Вопросы экономики.-2001. №8. с.64-79.
129. Сенчагов В.К., Митяков С.Н. Использование индексного метода для оценки уровня экономической безопасности // Вестник академии экономической безопасности МВД России, 2011. №5. с. 41-50.
130. Сенчагов В.К., Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник / 2-е изд. - М.: Дело, 2005, 896 с.
131. Сенчагов В.К., Экономическая безопасность России. Общий курс: учебник / 3-е изд., перераб. и доп. М.: Бином, 2009. 815 с.
132. Симония Н.« Энергобезопасность Запада и роль России. // Россия в глобальной политике, 2004, том 2, № 2, с. 77 – 91.

133. Скопин А.« Региональная политика и экономическая безопасность России // Вопросы экономики. - 1995. -№ 1. - с. 119-126.
134. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов // Антология экономической классики: В 2 т. - М. Эконом, 1993. - Т. 1. - 396 с.
135. Состояние мира. Доклад института Worldwatch о развитии по пути к устойчивому обществу. - М.: Изд-во "Весь мир", 2000, 363 с.
136. Степанов Е.И., Конфликты в современной России.-М.:Эдиториал УРСС,1999.-с. 344.
137. Сусанов Д., Методы измерения странового риска, Журнал "Рынок Ценных Бумаг" №16 за 2001, с. 17-21.
138. Сутырин С.Ф., Международная торговая система в контексте теории общественных благ, Современная система мирохозяйственных связей: тенденции развития и перспективы. Материалы международной научно-практической конференции 25 апреля 2008г. «Европейский Дом» СПб. 2008. с. 7.
139. Тамбовцев В.« Объект экономической безопасности России / В. Тамбовцев // Вопросы экономики. - 1994. -№12. -с.45.
140. Татаркин А., Романова О., Куклин А., Чуканов В., Яковлев В., Козицын А. «Экономическая безопасность региона: единство теории, методологии исследования и практики / Екатеринбург: изд-во Урал, ун-та, 1997; 240 с.
141. Татаркин А., Романова О., Куклин А., Яковлев В. Экономическая безопасность как объект регионального исследования // Вопросы экономики. - 1996.- № 6. - с. 78-89.
142. Тургаев А.С., Хренов А.Е., Политология в схемах и комментариях, Учеб. пос., Питер СПб, 2005 г., 304 с.
143. Удоплатов А.П., Лекарев С.В.« Безопасность предпринимательской деятельности: Практическое пособие. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001., - 155 с.
144. Хайман Д.Н.« Современная микроэкономика: анализ и применение. Пер. с англ. М.: Финансы и статистика, 1992. Т.2. 316 с.
145. Хаустов Ю.И. и др. Собственность и экономические интересы. Ю.И.Хаустов, П.А. Канапухин, С.П.Клинова, В.Н. Просянных. - Воронеж: Изд-во ВГУ, 2000.- 302 с.

146. Цихан Т.В. «Кластерная теория экономического развития», Международный журнал теории и практики управления, 2003г., №5, с.5-24,
147. Шаршов И.С. «Курс экономической теории. Ч. I.- Воронеж: Изд-во ВГУ, 1995. - 263 с.
148. Arkhypov A., Gorodetsky A., Mykhaylov B., Economic Safety: estimation, problems, methods of providing. Questions of Economy 1994 №12 p. 38-39.
149. Balassa B., Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage, The Manchester School, V 33, May 1965, pp. 99-123.
150. Bank for international Settlements, Working paper №300, "The future of public debt: prospects and implications" March 2014, p. 128-131.
151. Burton J., Dukes F. «Conflict: Practices in Management, Settlement and Resolution. - N.J. St. Martins Press, 1990. p. 145-146.
152. Burton J., Sandole D. Generic theory: The basis of conflict resolution. In: Negotiation Journal. 1986. p. 344.
153. Cable V. «What is International Economic Security? II International Affairs. - April 1995. V. 71. № 3. p. 305-324.
154. Caseti E. «A catastrophe model of regional dynamics. - Arm. Assoc. Am. - Geogs, 1981, p. 572-579.
155. Ceske R. Operational Risk: Current Issues and Best Practices. - Net Pisk, Garp. July 28, 1999; 43p.
156. Coleman-Jensen A., Gregory Ch., Singh A., Household Food Security in the United States in 2013, Economic Research Report N 173, September 2014. 33. p.
157. Dawns A.« An Economic Theory of Democracy N.Y.. 1957. 453 p.
158. Dembo R.S., Aziz A.R., Rozen D., Zerbs M. Mark To Future. A Framework for Measuring Risk and Reward. - Algorithmics Publications. 90 p.
159. From Plan to Market. World Development Report. 1996.-The World Bank.1996. - 256 p.
160. Gardiner R., Le Goulven K. Sustaining Our Global Public Goods. 2002. p. 17.

161. Gujarati D.N. 2003. "Basic econometrics" Fourth edition. McGraw-Hill. New York, NY, USA, 859 p.
162. ILO, Economic Security for a Better World, Geneva, International Labour Office, 2004, 450 p.
163. Jacob S. «Hacker Gregory Huber Austin Nichols Philipp Rehm Mark Schlesinger Robert G. Valletta Stuart Craig, The Economic Security Index: A New Measure for Research and Policy Analysis, October 2012, 55 p.
164. Kaul I., Conceicao P, K. Le Goulven K.& R. U.Mendoza (Eds.), Providing global public goods; Managing globalization (pp.78-111). New York and Oxford: Oxford University Press: 2003.
165. Kaul I., Grunberg I., Stern M., Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century, N.Y., 1999, p. 450–508.
166. Kaul M., Mendoza R. Advancing the Concept of Public Goods / Providing Global Public Goods: Managing Globalization. Eds. I. Kaul, P. Conceicao, K. Le Goulven, R.U. Mendoza. N.Y., 2003, 78-111 p.
167. Lall S., Technological change and industrialization in the Asian NIEs': Achievements and Challenges, Technological Learning and Innovation: The Experience of the Asian NIEs, p.13-69, 2000, Cambridge: Cambridge University Press.
168. Lars Osberg, Andrew Sharpe, New Estimates of the Index of Economic Well-being for Selected OECD Countries, Paper presented at 10e colloque de comptabilite nationale organisn par l'Association de comptabilite nationale, January 21-23, Paris, France, 2003, 25 p.
169. Lars Osberg, MEASURING ECONOMIC SECURITY IN INSECURE TIMES: NEW PERSPECTIVES, NEW EVENTS, AND THE INDEX OF ECONOMIC WELL-BEING, CSLS Research Report 2009-12, Ottawa, Ontario, 34 p.
170. Leitner, K and S. Lester. WTO Dispute Settlement 1995 – 2006 – A Statistical Analysis. Journal of International Economic Law №9, 1. p.219-231.
171. Long D., Woolley F. «Global Public Goods: Critique of a UN Discourse // Global Governance. 2009. № 15. p. 107-122.

172. Malthus T.R., *An Essay on the Principle of Population*, Oxford World's Classics reprint, 1798, Chapter 1, p. 13.
173. *Meeting Global Challenges: International Cooperation in the National Interest*. Final Report of the International Task Force on Global Public Goods. Stockholm, 2006. 186 p.
174. Mitchell W. C. «What Happens during business cycles. N.Y., 1951., 386p.
175. Mueller, Dennis C. *Public Choice Theory*. In: *A Guide to Modern Economics*. Ed. by David Greenaway, Michael Bleaney and Ian Stewart. Routledge. London and New York. 1996. P. 65-109.
176. Nafziger, E. Wayne *Economic Development*. 4th ed., Cambridge Univ. Press. 2006. 846 p.
177. North D. «Structure and Change in Economic History. N. Y.:W.W. Norton, 1981. - p.20.
178. OECD Directorate for Science, Technology and Industry, Economic Analysis and Statistics Division, *The OECD's classification of sectors by technology, ISIC REV. 3 TECHNOLOGY INTENSITY DEFINITION*, 7 July, 2011. 6 p.
179. Oleynikov E.A., *Economic and national safety*, -M.: Examination, 2004, 182 p.
180. Oliva T.A. *Information and Probability Estimates: Modelling the Firms Decision to Adopt a New Technology II Management Science*. -1991.- Vol. 37. - № 5. - p. 605-623.
181. Persons, W. M., "Construction of a business barometer based upon annual data", *The American Economic Review*, Vol. 6, p. 739-769.
182. Battelle, *R&D Magazine*, 2014 *GLOBAL R&D FUNDING FORECAST*, 36 p. / <https://www.nist.gov/sites/default/files/documents/mep/data/GLobal2014funding.pdf> /
183. Ricardo Hausmann and Bailey Klinger, *Structural Transformation and Patterns of Comparative Advantage in the Product Space*, CID Working Paper No. 128, August 2006, p.7-9.
184. Stiglitz Josef E., *Globalization and Discontents* / W.W.Norton Company. N.Y. 2002. 320 p.
185. Syed Saad Mahmood, *AN INDEX OF ECONOMIC SECURITY FOR THREE SOUTH ASIAN AND SEVEN OECD COUNTRIES: METHODOLOGICAL ISSUES*, Dalhousie University Halifax, Nova Scotia August 2013, 70 p.

186. Tarascio V.J., Pareto on Conflict Resolution and National Security, Economics and National Security: A History of Their Interaction. Annual Supplement to Volume 23, History of Political Economy. Durham, NC and London: Duke University Press, 1991; p. 119-130.
187. The State in a Changing World, The World Bank, Oxford University Press. 1997. 281p.
188. Update of WTO Dispute Settlement Cases WT/DS/OV/31 22 August 2007; Chronological list of disputes cases. p.43.,
http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_status_e.htm/
189. USAID, Armenia Competitiveness Assessment, June 2004, p. 147.
190. Zeeman E.C. et al. A model for institutional disturbances II Br. Math. Statist. Psych, 1976. - Vol. 29. - p. 66-90.
191. <http://armstat.am/am>
192. <http://dalspace.library.dal.ca/bitstream/handle/10222/36228/Mahmood-Syed-MA-ECON-August-2013.pdf?sequence=1><http://www.wowonline.org/wp-content/uploads/2013/09/Elder-Economic-Security-Standard-Index-2012.pdf/>
193. <http://data.worldbank.org/indicator/>
194. <http://ehorussia.com/new/node/6892>
195. <http://epub.prsgroup.com/products/icrg>
196. <http://ftp.iza.org/dp6946.pdf/>
197. <http://mineconomy.am/>
198. <http://minfin.am/>
199. <http://obukhov-artiom.narod.ru/index/0-788>
200. <http://window.edu.ru/resource/564/27564/files/feb05087.pdf>
201. <http://www.agronationale.ru/Topinambur.html>
202. <http://www.arlis.am/>
203. <http://www.beri.com>
204. <http://www.csls.ca/reports/csls2009-12.pdf/>
205. <http://www.ers.usda.gov/media/1565415/err173.pdf>
206. <http://www.euromoneycountryrisk.com>

207. <http://www.euromoneycountryrisk.com/Methodology>
208. <http://www.euromoneycountryrisk.com/Wiki/armenia>
209. <http://www.gov.am/files/docs/1526.pdf>
210. <http://www.insee.fr/en/insee-statistique-publique/connaitre/colloques/acn/pdf10/sharpe.pdf/>
211. <http://www.lechebnye-travy.ru/topinambur.php>
212. <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2840>
213. http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinarm.pdf
214. http://www.noravank.am/upload/pdf/306_am.pdf/
215. <http://www.old.rcb.ru/Archive/articles.asp?id=2063>
216. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/deduction/>
217. <http://www.scimagojr.com/countryrank.php>
218. [http://www.sns.am/index.php/am/nss-today/legislation/61-law-on-security-bodies\)](http://www.sns.am/index.php/am/nss-today/legislation/61-law-on-security-bodies)
219. [http://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.
action;jsessionid=ba5695c9f7bbc9a3a30c5d398728626619fcdcfb08ee9b6437707cd5e
3e60929.e3aTbhULbNmSe34MchaRahaKch90?ressource.ressourceId=8670/](http://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.action;jsessionid=ba5695c9f7bbc9a3a30c5d398728626619fcdcfb08ee9b6437707cd5e3e60929.e3aTbhULbNmSe34MchaRahaKch90?ressource.ressourceId=8670/)
220. <http://www.ssau.ru>
221. <http://www.un.org/ru/documents/charter/>
222. <http://www.worldsummit2002.org/texts/Globalpublicgoods-briefing.pdf>
223. <http://www.wto.am/am/wto-agreements-am>
224. http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/what_we_do_e.htm
225. http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_status_e.htm
226. <https://slovari.yandex.ru>
227. www.sitigroupinc.com/articles/20835/
228. <https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx>
229. https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/12/MAR50-14_1.pdf
230. www.transparency.org